

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Донецьк
2015

УДК 323.1

C-67

Редакційна колегія:

д.філос.н., проф., О.В. Білокобильський;
д.філос.н., проф., Р.О. Додонов;
д.філос.н., проф., В.І. Додінова;
к.філос.н., В.С. Левицький;
д.т.н., проф. В.С. Білецький

C-67 Східноукраїнський конфлікт в контексті глобальних трансформацій / Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації; Український культурологічний центр; ТОВ «Східний видавничий дім». – Донецьк, 2015. – 364 с.

ISBN 978-966-317-254-5

Збірка містить статті, присвячені найбільш гострій проблемі сучасної Європи – збройному конфлікту на Сході України. В статтях розглядаються питання передумов його виникнення, розвитку, особливостей та наслідків.

В збірці представлений весь спектр поглядів на суть та генезу конфлікту.

Головним принципом відбору матеріалу стала його відповідність загальнонауковому критерію об'єктивності та обґрунтованості.

Виходячи з того, що остаточної наукової оцінки конфлікту дотепер не надано, дану збірку статей слід вважати першою спробою постановки проблеми як предмета наступних наукових досліджень.

УДК 323.1

Відповідальна за випуск – *редактор аналітично-інформаційного фахового наукометричного журналу «СХІД» Г.В. Тимофєєва*

Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

О. Федоряченко
В. Гуржи

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їхні автори.

© УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЙ
ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І АДАПТАЦІЇ, 2015
© АНАЛІТИЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ФАХОВИЙ НАУКОМЕТРИЧНИЙ ЖУРНАЛ «СХІД», 2015

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Александр Сытин. ЕВРОПЕЙСКИЙ И ЕВРАЗИЙСКИЙ СОЮЗ: СТОЛКНОВЕНИЕ ИНТЕГРАЦИЙ	9
Ігор Пасько. ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНЕ: GEMEISCHAFT UND GESELSCHAFT	32
Ірина Богінська. ГЕОПОЛІТИЧНІ РОЗРАХУНКИ РОСІЇ В «УКРАЇНСЬКІЙ КРИЗІ»: ОСТРІВ РОСІЯ – КОНТИНЕНТ КРИМ – ДЕРЖАВА НОВОРОСІЯ	46
Наталія Криворучко. СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЄВРОПИ І ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	58
Михайло Черенков. ВИКЛИК РЕЛІГІЙНІЙ СВОБОДІ ТА ДУХОВНО- КОНФЕСІЙНОМУ ПЛЮРАЛІЗМУ УКРАЇНИ: ІДЕОЛОГІЯ ТА ЕКСТРЕМІЗМ «РУССКОГО МІРА»	70
Володимир Гуржи. НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ «РУССКІЙ МІР» В УКРАЇНІ	81
Тарас Мошовський. УКРАЇНА: НАРОДЖЕННЯ ЧИ ПРОБУДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА ІСТОРІЇ	96

Юлія Брило.
ПОСТТОЙНЬБИАНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ
ПРО КОНФЛІКТ ЯК ФОРМУ ВЗАЄМОДІЇ
МІЖ ЦИВІЛІЗАЦІЯМИ..... 112

Руслан Халіков.
ГАРЯЧІ ТОЧКИ СУЧАСНОГО СВІТУ:
СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В СИТУАЦІЯХ
НАВКОЛО «ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»
ТА САМОПРОГОЛОШЕНИХ РЕСПУБЛІК ДОНБАСУ..... 123

***СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ:
ТИПОЛОГІЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ШЛЯХИ ДЕЕСКАЛАЦІЇ***

Йосси Бейлін.
ПОСТРОЕНИЕ ДОРОЖНОЙ КАРТЫ
ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТА И
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В УКРАИНЕ 134

Ганна Жекало.
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
ПОНЯТТЯ «КОНФЛІКТ»..... 149

Олег Кирницький.
ВІРТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ ВІЙНИ
XXI СТОЛІТТЯ..... 159

Дмитро Кобалія.
ПРО РАМКИ І ФОРМАТ
«УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ» 172

Максим Лепський.
СТРАТЕГІЧНЕ ФОКУСУВАННЯ
У ВІЙСЬКОВОМУ КОНФЛІКТНОМУ ПРОТИСТОЯННІ
В УКРАЇНІ 189

Володимир Фадєєв.
МЕРЕЖІ, ТЕРТЯ ТА МАШИНИ ВІЙНИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ НОТАТКИ
ПРО УКРАЇНСЬКУ КРИЗУ 196

Віктор Левицький. СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ ЯК НАСЛІДОК СИСТЕМНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ (ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?).....	207
Володимир Глазунов. ГІБРИДНА ВІЙНА В УКРАЇНІ: ОЛІГАРХІЧНИЙ ДИСКУРС	219
Марина Колінько. МЕЖІ Й ГОРИЗОНТИ ДОМАШНЬОГО СВІТУ	234
Володимир Скворець. ВНУТРІШНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ	246
Віктор Левицький. КРИЗА, ВІЙНА ЧИ КОНФЛІКТ – ЯК КОРЕКТНО НАЗИВАТИ ПОДІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ?.....	260

***БУТТЯ НА МЕЖІ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ
СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ***

Олександр Білокобильський. ЗАРУЧНИКИ МІФОЛОГІЧНОГО РОЗУМУ АБО ЧОМУ СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ СТАВ МОЖЛИВИМ.....	273
Олена Кравченко, Олексій Василюк, Алла Войціховська, Катерина Норенко. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА ДОВКІЛЛЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ	286
Ірина Курило, Світлана Аксьонова, Людмила Слюсар. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ У КОНТЕКСТІ ФАКТОРІВ ТА НАСЛІДКІВ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ	298

Ксенія Гуржи. НЕЛІНІЙНИЙ ХАРАКТЕР ПРОЯВУ КОНФЛІКТОГЕННИХ ФАКТОРІВ В ЛОКАЛЬНИХ ПРОСТОРАХ: ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО РЕГІОНУ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	310
Катерина Горбенко. СОЦІАЛЬНІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ.....	319
Олег Туренко. ФРАГМЕНТАРНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ДОНБАСУ: ВЕЖІ ОБЛОЖЕНОГО ГРАДУ	330
Олександр Штоквиш, Богдан Короленко. «КРИМСЬКА ОБРАЗА»: МІФ, ЙОГО ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ	341
Віра Додонова. СОЦІАЛІСТИЧНІ АБЕРАЦІЇ ДОНБАСУ І КОНСЕРВАТИВНА МОДЕРНІЗАЦІЯ РОСІЇ.....	352

ПЕРЕДМОВА

Збірка наукових праць, що пропонується читачеві, є результатом зусиль багатьох людей. Вона виходить у світ в якості спецвипуску часопису “Схід” за ініціативою Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації. Наукові статті на сторінках видання поєднані драматичною темою конфлікту, що триває сьогодні на теренах східної України. Це одна з перших спроб подивитися на те, що відбувається, через призму, в першу чергу, філософської методології, тобто зробити це якомога чесніше та безкомпромісніше, відкидаючи власні уподобання та страхи – відсторонено, за допомогою категоріального аналізу, немов це відбувається не з нами, але водночас з розумінням екзистенційної невідворотності того, що відбувається. Саме тому в збірці поєднані дослідження, які репрезентують інколи крайні позиції в інтерпретації генези, природи, навіть логіки розвитку східноукраїнського конфлікту: розуміючи ступінь суспільної напруженості та усвідомлюючи відповідальність гуманітаріїв за сферу теоретичного мислення, ми намагалися створити чи не останній майданчик, де люди з різними переконаннями могли почути й при цьому не відвернутися один від одного. Побачити можливість діалогу, зрозуміти логіку того, що відбувається, нарешті сформувати образ суспільного стану, до якого треба прагнути – важливий крок на шляху виходу з кризи.

Серед ініціаторів збірки і її авторів – люди, які не з чуток знають про війну на Донбасі, для яких необхідність розібратися в подіях можна віднести до розряду екзистенціальних завдань. Однак, не тільки для окремих людей, а й для України, Росії, Європи в цілому військова катастрофа 2014 року стала Викликом, відповідь на який не є остаточно зрозумілою.

Найточніше буде визначити це видання як певне гуманітарне, в самому широкому сенсі, моделювання: категоріальне – задля створення та обробки обґрунтованих форм для строгої, послідовної тематизації конфлікту в мисленні; історичне – для розуміння витоків кризи та вибудовування шляхів її подолання; (гео-)політичне – без якого неможливо

побачити масштаб того, що відбувається, та протидіяти всім можливим наслідкам; екзистенційне – щоб кожен міг відчуті особливості граничного буття і сенс вчинків, обумовлених такою граничністю.

Різноманіття авторських методів та позицій обмежувалося мабуть лише одним міркуванням. Редколегія свідомо не допускала до друку матеріали, які містили образливі речі. Не гострі своєю правдивістю, не ризиковані з точки зору запропонованих реконструкцій, а саме свідомо образливі, тобто спрямовані на те, щоб через брак аргументів, обіпертися на приниження опонента. Вважаємо, що збереження власної гідності, в тому числі й через утримання від приниження іншого, ще може вивести нас з кризи.

Статті в збірці згруповані в три тематичні блоки. У відповідності до загального задуму видання відкривається аналізом східноукраїнського конфлікту як геополітичного зіткнення, потім представлені розвідки щодо природи та етапів розгортання подій на Донбасі. Прикметно, що чи не кожного разу логіка викладення матеріалу змушувала авторів виходити за рамки власне воєнного протистояння та робити більш далекі історичні екскурси. Нарешті, третій розділ репрезентує роздуми та аналітику щодо специфіки культурної ситуації в епіцентрі конфлікту, якби цей центр не розуміти – топологічно, як певну географічну територію, чи екзистенційно – як центр мислення й відчуття буття. Звісно, що всі статті відбивають переконання їх авторів, ми лише намагалися зробити так, щоб кожна окрема думка була або обґрунтована роздумами, або спиралась на певні джерела.

**ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ
НА СХОДІ УКРАЇНИ**

УДК 1-61.1:327.3

Александр СЫТИН,

*Руководитель Центра независимых политических экспертиз
стран Северной, Центральной и Восточной Европы,
доктор исторических наук, Россия*

**ЕВРОПЕЙСКИЙ И ЕВРАЗИЙСКИЙ СОЮЗ:
СТОЛКНОВЕНИЕ ИНТЕГРАЦИЙ**

В статье автор сравнивает два альтернативных проекта интеграции, в которых с разной степенью интенсивности участвовала Россия в течение постсоветского периода. На материале значительного количества источников показаны основные вехи проекта евроинтеграции России, вплоть до сворачивания данного проекта в результате конфликта РФ и западных партнёров. Вместе с тем проанализирован проект евразийской интеграции, которая также потерпела неудачу в результате неудачной политики Кремля по отношению к Украине и другим партнёрам.

Ключевые слова: *Евразийский союз, Европейский союз, интеграция, политика, кризис, конфликт, партнёрство.*

Постановка проблемы и публикации, посвященные ее решению. В настоящее время мы являемся свидетелями и современниками глубокого внешнеполитического кризиса, который переживает Россия в части как взаимоотношений с Евросоюзом, так и со странами постсоветского пространства, получившими в российском политическом языке наименование «ближнего зарубежья». Происходит лобовое столкновение проектов европейской и евразийской интеграции, основой которого стали драматические события в Украине. Исход столкновения в значительной степени определит будущую картину мира и соотношение полюсов силы в глобализирующемся геополитическом пространстве Евразии. В еще большей степени от его результатов будет зависеть судьба постсоветского пространства и место в нем России.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Проблематика Европейского и Евразийского союзов и участия в них России представлена в российском философском и политическом дискурсе работами Ю. А. Борко, В. Г. Шемятенкова, Д. А. Данилова, С. П. Глинкиной, А. А. Сергунина, М. Стрежнева, В. Г. Шадурского, А. В. Редко, Н. Бухарина, Е. Фурман, С. Болотова, Н. Фейта и других исследователей. Партнерство Россия-ЕС рассматривается в них в контексте построения новой политики восточного партнерства, в которой Россия играет ключевую роль, формируя новые тенденции и принимая новые вызовы. Сравнение двух альтернативных проектов интеграции – Европейского и Евразийского союзов – благодаря которому можно было бы выяснить причины привлекательности для новых стран-членов одного и непривлекательности другого, а также определить достоинства и недостатки обоих проектов – **цель** настоящей работы.

Изложение основного материала статьи. Евросоюз – не только динамично развивающаяся система. Это глобальный центр силы, наряду с США и Японией¹. Любое образование, претендующее на глобальный характер, имеет тенденцию к расширению. Последнее ограничено лишь непреодолимыми для своей эпохи естественными преградами и необходимостью считаться с интересами соседей – другими развивающимися или потенциально образующимися системами. Евросоюз, изначально складывавшийся как объединение локальных рынков отдельных европейских стран в единый рынок со свободой перемещения товаров, услуг, капитала и рабочей силы достаточно быстро превратился в геополитический проект. Сегодня Евросоюз можно назвать одним из трех столпов глобальной рыночной экономики. Только ЕС удалось сформировать наднациональные институты и право, Парламент, Центральный банк, Палату аудитором, Суд, Совет министров, Конституцию, общий бюджет и валюту. В начале XXI в. Евросоюз определяет лицо целой части света, а евроинтеграция стала мощным стимулом экономического роста, ускорителем научно-технического прогресса, заметно повысив конкурентоспособность стран-членов на мировых рынках [1, 5].

Сказанное не означает, что Евросоюз не испытывает трудностей. Среди таковых в первую очередь следует отметить неравномерность уровня экономического развития различных стран и региональных групп стран. Очевидно, что уровень стран балканского региона существенно отстает от их североевропейских коллег по Союзу. В рамках Ев-

¹ Можно говорить о БРИКС как организующем центре силы и влияния в мире, однако пока эти страны очень мало что объединяет, их организационная структура остается рыхлой, и в качестве мирового полюса БРИКС делает лишь первые шаги.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

росоюза имеет место регионализация. Помимо уже названного балканского, можно назвать восточнобалтийский, скандинавский, центрально-европейский (страны вышеградской группы) регионы. Регионализация выступает пока лишь как тенденция, но в будущем она будет набирать силу и определять ситуацию в Союзе в целом.

Евросоюз вынужден параллельно решать ряд очень непростых задач. Становление внутренней структуры, преодоление неизбежных противоречий, выравнивание уровня экономического развития различных входящих в его состав стран, «настройка» соотношения государственного суверенитета стран-членов и полномочий центральных наднациональных органов – вот основные внутренние задачи Союза. Необходимо также регулировать вопросы взаимоотношений с соседями-странами Южного и Восточного Средиземноморья и постсоветского пространства.

Эти взаимоотношения представляют для ЕС бóльшую сложность, чем отношения с южными соседями. Главные вызовы с их стороны – миграционные потоки и угроза исламского терроризма по крайней мере отчетливо очерчены и требуют для своего решения главным образом наличия политической воли. Постсоветское же пространство, словно фатально заманивает европейскую интеграцию в свои глубины. Бюрократия Евросоюза сталкивается с вопросом: где «геркулесовы столбы» расширения, где следует положить ему предел – у восточных границ сегодняшнего ЕС? перед Уралом? на берегу Тихого океана? Пространство и отсутствие жестких непреодолимых этнических, культурных, цивилизационных, даже конфессиональных (на постсоветском пространстве ислам, во всяком случае, пока, не столь радикален, как, например, в арабских странах) преград делает решение этой задачи весьма затруднительным. В европейской интеграции прослеживается, с одной стороны, диалектическое единство национальных хозяйств, все более полно объединяющихся в единую региональную хозяйственную систему, с другой – практически бесконечное расширение зоны интеграции [2, с. 11-42].

Первоначальная концепция ЕС (до расширения 2004 г.) основывалась на сотрудничестве с Россией. В середине 90-х годов XX в. были заложены основы нормативной базы взаимоотношений ЕС и России. Эта нормативная база расширялась и совершенствовалась в первой половине 2000-х. Достигнутые тогда соглашения в значительной своей части продолжают действовать до сих пор, хотя уже не отвечают сложившимся политическим реалиям. На волне эйфории после окончания

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

холодной войны обе стороны не исключали возможности взаимной интеграции, рассматривая ее, правда, как весьма отдаленную перспективу. Европейский Союз проявлял заметную заинтересованность в добрососедстве на своих восточных рубежах [см. 3, с. 30]. Восточная политика ЕС включала Восточную Европу, РФ, Закавказье и Восточное Средиземноморье. Тогда появился ряд двусторонних соглашений под общим названием Соглашения о партнерстве и сотрудничестве (СПС). В 1994 году они были подписаны с Украиной, Азербайджаном и Молдавией, а в 1996-м – с Грузией и Арменией.

С Россией такое соглашение было подписано в 1994 и ратифицировано ГД РФ в 1997 г. Спустя 5 лет цели партнерства были конкретизированы. Согласно Коллективной стратегии, принятой Европейским Советом в Кельне в 1999 г. СПС предусматривало достижение ряда весьма позитивных целей.¹ Стратегия России в отношении ЕС, рассчитанная до 2010 г., нацеливала на «строительство единой Европы без разделительных линий, а также взаимосвязанное и сбалансированное укрепление позиций России и ЕС в международном сообществе XXI в.» [5]. Первоначальные цели ЕС в отношении России определялись как глубокая внутренняя трансформация последней на основе постепенного восприятия ею комплекса европейских норм и ценностей. Решение этой задачи позволило бы европейским политикам не только получить от соседства с Россией экономические выгоды, но и ответить на ряд серьезных вызовов в сфере безопасности. Консолидация СНГ, прежде всего экономическая, применение опыта формирования ЕС должны были способствовать формированию на постсоветском пространстве демократических механизмов и институтов, окончанию противостояния Востока и Запада Европы, и возникновению единой зоны свободной торговли и безопасности, предусмотренной Хартией для Новой Европы [6].

Документы той эпохи носят рамочный характер, почти не содержат конкретных условий, сроков реализации и взаимных обязательств. Они больше похожи на декларации о намерениях сторон поддерживать добрососедские отношения и сотрудничать в тех или иных сферах. Дипломатия ЕС строила свои расчеты на использовании веса и влияния России на республики бывшего СССР. В Брюсселе и Вашингтоне рассчитывали на то, что Россия пойдет по пути «демократических преобра-

¹ Коллективная стратегия ЕС в отношении России. Кельн 3-4 июня 1999. Европейский Совет; см. также Отчеты о реализации Стратегии в Резолюциях Европейского Парламента, напр. [4].

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

зований» и поведет, соответственно, за собой остальные страны постсоветского пространства. Россия со своей стороны, ведя подобные переговоры и заключая соглашения, надеялась исключить или, по крайней мере, заметно отсрочить расширение Евросоюза на Восток. Документы ЕС предусматривали «адаптацию восточных соседей Союза» к системе европейских ценностей и приоритетов. Фактически речь шла о том, чтобы правительства этих стран, в первую очередь Кремль, как минимум согласовывали свою внешнюю и внутреннюю политику с соответствующими структурами Европейского Союза. Механизмом реализации такой «добрососедской политики» выступали ежемесячные консультации Комитета ЕС по политике и безопасности, посвященные международным событиям и вопросам управления кризисами. Их повестка дня включала обсуждение хода реформ в России. Тем самым политика добрососедства приобрела черты интеграции России в европейское политическое и ценностное пространство. И в Москве, и в столицах постсоветских государств это вызывало противодействие, поскольку государственный суверенитет и прерогативы национального правительства занимают одно из первых мест в системе политических ценностей на постсоветском пространстве. Ни о какой *реальной* передаче этих прерогатив наднациональным, тем более европейским органам в Кремле не хотели слышать.

Между тем, «добрососедские отношения с ЕС» предусматривали в том числе участие Союза в разрешении острых международных проблем, в частности таких, как Молдавия/Приднестровье и Нагорный Карабах, что Россия всегда считала зоной своей исключительной ответственности. Неуступчивость России и ее тактическое сближение с США после 11 сентября 2001 г. заставили европейскую дипломатию сформулировать задачу институционального развития оперативного сотрудничества по вопросам безопасности и урегулирования кризисов [7, 8].

Со времени выступления Р. Проди [см. 8] 2002 г. политика ЕС определялась Инициативой для новых соседей – New Neighbors Initiative, ориентированной на Молдову, Белоруссию и Украину. Поначалу она включала «контекст участия ЕС в углублении сотрудничества с РФ как ключевым партнером» [9]. Однако с этого времени главная ставка делается уже не на интеграцию всего постсоветского пространства во главе с Россией, а на ее изоляцию в пользу сотрудничества и сближения с Европой постсоветских государств – в первую очередь Украины, Молдавии и Белоруссии. Преобладающей тенденцией становится установление двусторонних отношений ЕС с этими государствами и реали-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

зация реформистских и интеграционных программ в рамках двусторонних отношений. Вскоре эта линия станет основной в политике ЕС в отношении постсоветских государств.

Принятая на Петербургском саммите 2003 г. концепция создания четырех «общих пространств» оказалась мертворожденной [10]. В напуганной расширением ЕС и НАТО на восток России начиналась эпоха обратного антиевропейского антизападного отсчета. Резолюция Европарламента 2004 г. об охране границ, соблюдении прав человека в Чечне, сотрудничестве в разрешении проблем Южного Кавказа и Приднестровья, укреплении энергодиалога, улучшении социальной ситуации в Калининградском регионе, демаркации границ с Латвией и Эстонией, ответственности России за развитие демократического процесса в Белоруссии, содействии в решении ядерных вопросов (Иран, Северная Корея) стала последним шагом Европы и России навстречу друг другу.

Несмотря на то, что еще в 2005 г. принимались «дорожные карты» по реализации программы четырех общих пространств, в отношениях ЕС и России наступило охлаждение, лишь усиливавшееся в течение 10 лет. Москва была недовольна откровенной попыткой ЕС влиять на вопросы внутренней политики и отношений с ближайшими соседями, разочарована 5-м расширением ЕС 2004-2007 гг. Появление в ЕС 12 новых членов, из которых 5 – Латвия, Литва, Польша, Эстония и Румыния – весьма недружественно настроены в отношении России, оказало сильное влияние как на внутреннюю структуру Евросоюза, так и на его отношения с Россией. С этого времени его отношения с Россией переходят в стадию скрытого соперничества, черватога конфронтацией.

Восточноевропейские члены ЕС, в значительной степени опиравшиеся на стратегический союз с США, привнесли в политику Союза русофобский настрой, не свойственный ранее политике «старых» членов ЕС. До 2004-2005 гг. практически не звучала тема ответственности Российской Федерации за деятельность советского режима времен СССР. Наоборот, признание Россией факта правопреемственности по отношению к СССР оценивалось скорее позитивно или инструментально-дипломатически. Во-первых, РФ признала и, в конечном счете, расплатилась по международным обязательствам Советского Союза. Во-вторых, европейские дипломаты прекрасно понимали, что такое правопреемство не в последнюю очередь было продиктовано вопросами сохранения зарубежных активов Советского Союза, что восприни-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

малось в політико-дипломатических кругах как нечто совершенно естественное. Теперь же сугубо политические вопросы взаимоотношений сторон перешли в плоскость идеологии и пропаганды: закладывались предпосылки будущей информационной войны. В ход шли старые тезисы – о пакте Молотова-Риббентропа, «оккупации 1940 г.», характере советского режима времен Сталина, Катыньское дело, запрет советской символики, пересмотр оценок Второй мировой войны, компенсации за нанесенный ущерб и т.д.

Новые члены ЕС включились в подготовку соседей по СНГ к военному и военно-техническому сотрудничеству с блоком НАТО, действуя через систему двусторонних договоров о сотрудничестве в военно-технической сфере. Такие договоры были подписаны Украиной с Польшей и Латвией, а Грузией – с Литвой. Страны Балтии развернули кампанию по дискредитации России среди населения стран-соседей, целью которой стало обеспечение их полного разрыва с Россией и максимальное удаление от организации СНГ. Помимо «советской оккупации» усиленно муссировались идеи националистических движений за государственную независимость, тема «голодомора», негативных оценок совместного советского прошлого, абсолютизации национальной идентичности в противовес советской и имперской, опровержение тезиса о каких либо родственных связях между «малороссийской, белорусской и великорусской» народностями.

По несчастливому стечению обстоятельств, эта кампания со стороны «восточного аванпоста ЕС» наложилась по времени на празднование 60-летия Победы в России. После ряда достаточно спокойных лет, когда эта проблематика, казалось, уже перекочевала в архивы и кабинеты профессиональных историков, в Москве вновь было решено сделать Великую Отечественную войну основой для патриотической консолидации общества. В итоге очень многие политические вопросы из прагматических превратились в идеолого-пропагандистские. Пропагандистское историческое мифотворчество лишь препятствовало взвешенному диалогу.

Перевод серьезных международных вопросов на рельсы «народной дипломатии», появление такого ремесла политиков, журналистов и экспертов, как создание информационных поводов для враждебности и возбуждения далеко не самых возвышенных душевных качеств электората по обе стороны границы следует признать обоюдным дипломатическим просчетом. Результаты не замедлили сказаться: вопрос о размещении баз НАТО в Прибалтике трансформировался в

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

защиту русских школ, неграждан и русского языка, с одной стороны, выступления с требованием компенсаций «жертвам сталинских репрессий», запреты исторической символики и снос памятников – с другой. На фоне взаимных обвинений в русофобии и пересмотре итогов Второй мировой войны, с одной стороны, и имперских амбициях и попытках возродить «СССР как империю зла», с другой, Россия и Евросоюз все дальше отходили от изначально заявленной программы добрососедского сотрудничества.

Именно тогда в Кремле рождается концепция «русского мира», «разделенной нации» по армянскому и еврейскому образцам. Однако, следует отметить, что евреи и армяне оказались жертвами геноцида и насилия, а русские, если не брать первую волну эмиграции 1918-1922 гг., либо добровольно покинули родину в поисках лучшей жизни, либо оказались на территории постсоветских государств в результате распада СССР в условиях существенно лучших, чем те, которые существовали в России – страны Балтии, Казахстан, городское население Украины. Однако борьба за их «права», сохранение идентичности, против «притеснения русского языка», стали средством агрессивной информационной, а на Востоке Украины не только информационной, войны против любых попыток выбрать альтернативный евразийству путь интеграции.

Накал взаимного недовольства нарастал. Польша и Литва, чуть в меньшей мере Эстония, провозгласили своей миссией помощь странам постсоветского пространства в избавлении «от социалистического наследия», проведении реформ, демократизации и дистанцировании от России, воспитании новой национальной элиты. Начала целенаправленно формироваться новая «антисоветская» и антироссийская социально-этническая идентичность. Объектами такого воздействия стали Украина, Белоруссия и Молдавия. В результате сформировался образ России, как страны, стремящейся к возрождению территориального могущества времен Российской империи, выступающей в то же время оплотом худших черт коммунистического строя. В ноябре 2003 произошла Революция роз в Грузии, а в конце 2004 г. – Оранжевая революция в Украине. С этого времени политика ЕС в значительной степени стала определяться политическими настроениями его новых членов. Был взят курс на изоляцию России и подготовку серии цветных революций по ее границам. Странам, организовавшим у себя смену режимов, в качестве награды давали надежду на сначала ассоциированное, а затем и реальное членство в Евросоюзе и НАТО.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Пятое расширение стало для Евросоюза серьезным испытанием. В состав интеграционного объединения вошли страны, обладающие существенно более низким экономическим потенциалом, не всегда и не во всем завершившие преобразования в области права и социальной сферы с высоким процентом бедного и неадаптированного к условиям рыночной экономики западного типа населением. Изменилась расстановка политических сил внутри Союза, резко возросла финансовая нагрузка. В результате расширения обострился вопрос о пределах дальнейшего расширения. Не являясь централизованной и вертикально интегрированной супердержавой, Союз оказался вынужден изменять «геометрию Европы» [11]. Это выразилось в формировании субсистем из числа старых членов, формировании квазиинтеграций из числа новых членов и «дожидającychся приема» соседних государств, появления «неполных членов» (Норвегия, Исландия, Швейцария) [11] и появления такой категории, как страны, претендующие на вхождение в Союз и принимающие ради этого политические и экономические условия, которые им предъявляют. Именно в отношении этих стран и была выработана Европейская политика соседства (ЕПС), ставшая компромиссом между ожиданиями стран-соседей ЕС и реальными «расширительными» возможностями Союза.

Европейский интеграционный проект обладает значительной привлекательностью, это связано с давним цивилизационным укладом, ясными и четко формулируемыми европейскими ценностями¹, высоким уровнем жизни и социального обеспечения в странах «старой Европы». Стремление к вхождению в состав Союза политических элит и европеизированных образованных слоев общества в странах постсоветского пространства достаточно велико. Это находит отчетливое проявление в общественной жизни Украины, Молдавии, ряде государственных структур, прежде всего МИДе Белоруссии и у белорусской оппозиции, в Грузии, в некоторой степени в Азербайджане, в среде городской образованной молодежи Армении. Как ответ на это стремление, была сформулирована Европейская политика соседства, поста-

¹ См. ст. 2 Договора о Евросоюзе, включая изменения внесенные Лиссабонским договором: Ценностями, на которых основан Союз, являются уважение человеческого достоинства, свободы, демократии, равенства, верховенства закона и уважения прав человека, включая права лиц, принадлежащих к меньшинствам. Эти ценности являются общими для совокупности государств-членов, которая характеризуется плюрализмом, недискриминацией, терпимостью, справедливостью, солидарностью и равенством между мужчинами и женщинами.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

вившая в ряды «соседей» страны, которые в сегодняшних условиях не могут быть приняты в состав ЕС, но составляют резерв его геополитического расширения и антироссийского потенциала.

Основное содержание этой политики по отношению к государствам постсоветского пространства определяется задачами сдерживания России, коллективного противостояния возможности ее доминирования в ареале бывшего СССР. При этом главный акцент делается на выстраивании «особых отношений» со странами СНГ и недопущении формирования регионального союза этих независимых государств под эгидой России. На место создания Европы «без разделительных линий» выстраивается новый раздел на европейском и евразийском пространстве между Россией и другими странами СНГ. Эти страны усиленно втягиваются в сферу влияния внешней политики ЕС и США с помощью многообразного инструментария, получившего название мягкой силы.

Российско-грузинский конфликт августа 2008 г. был воспринят в ЕС как агрессия и ущемление территориальной целостности Грузии. В балтийских странах заговорили об имперских амбициях и угрозе России их суверенитету. Российская же дипломатия допустила существенные просчеты: стратегический состоял в том, она переоценила значение экономического кризиса 2008-2010 гг. СМИ и заявления экспертов наполнились утверждениями о «последних днях Европейского Союза», крахе европейского интеграционного проекта и т.д. Эти заявления, в конечном счете, оказавшиеся голословными и обличившими лишь непрофессионализм и идеологическую ангажированность их авторов, были выдержаны в крайне неблагоприятном для стран ЕС духе.

Тактический просчет состоял в переоценке значения американско-европейских противоречий по вопросу войны в Ираке. Российская дипломатия приняла желаемое за действительное, надеясь вбить клин между Европой и США и сыграть на их противоречиях, недооценив степени как политической, так и глобально-экономической транс-атлантической интеграции. В пылу этого заблуждения были упущены из виду процессы, происходившие в Украине и толкнувшие ее в кризис 2014 г. Попытки расколоть Европу на старую и новую – по результатам 5-го расширения ЕС также не удались. Евросоюз как структура успешно выдержал как финансово-экономический кризис, так и политические проблемы вокруг отношений с США по поводу иракской войны.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

На майском самміте 2009 г. ЕС в Праге была конституирована программа «Восточное партнерство», ставшая преемницей ЕПС и нацеленная на сближение с Азербайджаном, Арменией, Грузией, Молдавией, Беларуссией и Украиной. Восточное партнерство исключало Россию из политики соседства. Отныне ЕС полностью концентрировался на отношениях с постсоветскими республиками, делая ставку на их отрыв от России и двусторонние отношения каждой из них с Союзом. Основными операторами этой политики выступили Польша и Литва.

Справедливости ради следует отметить, что на майском саммите 2010 г. в Варшаве Россия была приглашена к участию в программе. При этом предполагалось, что ее субъектом станет Калининградская область. Планировалось также привлечь к участию в Норвегию, Канаду, США, Японию и ряд других стран. Россия отклонила это предложение, как несовместимое с ее интересами и государственным достоинством, отказавшись включать Калининград в зону действия восточного партнерства. В Москве восприняли эту инициативу как подрыв ее геополитического влияния в Восточной Европе и замены его доминированием ЕС. Особое беспокойство вызвала попытка создать альтернативные пути энергоснабжения Восточной и Центральной Европы, дезинтегрировать постсоветское пространство и вывести страны СНГ из-под российского влияния [12]. Постоянный представитель РФ при ЕС В. Чижов заявил, Россия против того, чтобы страны СНГ ставились перед искусственной дилеммой: либо вперед в светлое будущее с Евросоюзом, либо назад с Россией [13]. Разворот России от сотрудничества с Европой практически завершился.

Во второй половине 2012 г. родился проект Евразийской интеграции, базирующийся на комплексе нормативных документов Таможенного союза. Основание этой нормативной базе было положено Соглашением о таможенном союзе между Россией и Беларуссией от 6 января 1995 г. Несмотря на то, что его появление сопровождалось заявлениями об отсутствии политической составляющей, чисто экономическом характере, отсутствии потенциала «имперско-советского возрождения» и учете опыта и сочетаемости с европейской интеграцией, очень скоро стало ясно, что эти два проекта воспринимаются как взаимоисключающие [14]. Как «Восточное партнерство», так и Евразийская интеграция объективно не могли оставаться в неполитических рамках. Это понимали и в Москве, и в Брюсселе, и в Варшаве. Два интеграционных проекта стояли друг перед другом в преддверии ло-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

бового столкновения. Оно не заставило себя ждать при подготовке вильнюсского саммита Восточного партнерства в ноябре 2013 г.

В задачи статьи не входит анализ событий вокруг Вильнюсского саммита ЕС. Они достаточно хорошо известны и у всех еще в памяти. Здесь можно лишь отметить, что режим В. Януковича был поставлен перед очень жестким выбором – либо подписание Вильнюсских прелиминариев, либо отказ от проекта евроинтеграции, что означало движение Украины в сторону интеграции евразийской. Противостояние двух проектов очень ярко проявилось именно в конце 2013 г.: все попытки В.Януковича славировать и добиться компромисса разбивались о жесткую политику как Москвы, по сути развязавшей против тогда еще находившейся на перепутье Украины торговую войну, так и Брюсселя, Варшавы и Вильнюса, оказывавших на В. Януковича беспрецедентное давление с целью побудить его подписать соглашение об ассоциации с ЕС. Возможно, подписти В. Янукович в Вильнюсе это соглашение, драматических событий удалось бы избежать, скорее всего, они развивались бы в более мягкой форме и их развитие было бы отложено до президентских выборов, но недовольство выплеснулось на улицы, стремление дистанцироваться от России оказалось сильнее, чем в Прибалтике в 1990-1991 гг.

Новое поколение не столько, может быть, рвалось в Европу, о реальной жизни и социально-экономических издержках ассоциации с которой ему вряд ли что-то было доподлинно известно, сколько хотело заявить об украинской государственности как свободной от советского наследия, а значит – вперед в светлое будущее без России! Очевидно, что Майдан не был проплачен – это было стихийное выступление уставших от режима В. Януковича людей, поддержанное структурами типа Правого сектора, которые уже давно существовали в Украине. В ноябре 2013 г. США заказывали в Украине социологический опрос – его результаты никак не предвещали событий, грянувших в феврале 2014. Можно только вспомнить российских мемуаристов, писавших о невозможности потрясений в ноябре-декабре 1916 г.: ныне исторические процессы протекают быстрее. Украина покинула площадку евразийской интеграции.

Последовавшие затем аннексия Крыма, военный конфликт в Донецкой и Луганской областях, санкционная война, отсутствие поддержки позиции России со стороны Белоруссии и Казахстана фактически ставят крест на проекте евразийской интеграции как проекте политическом, а дальнейшая эскалация санкционной войны делает сомнитель-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ным и экономический аспект интеграции. Присоединение Армении и, возможно, в будущем, Киргизии к Евразийскому союзу станут последними шагами на пути реализации этого проекта. Очевидно, что это не те масштабы, которые намечались ранее.

Между тем, Евросоюз намечает новые рубежи: Польша, Литва, в определенной мере Румыния склонны к активной русофобской политике на постсоветском пространстве и воодушевлены стратегическим партнерством с США. Главными целями видятся ослабление геополитической позиции России путем отрыва от нее уже не только Украины, но и Белоруссии, Молдавии, кавказских государств, ослабление ее позиций в Центральной Азии, диверсификация поставок энергоносителей в Европу в обход России из района Каспия через страны Центральной Азии, Грузию и Украину. Отдельно, пока исподволь, поднимается вопрос о постепенной интеграции Калининградской области в состав Евросоюза и подъеме уровня ее жизни и развития до среднеевропейского.

Реализация этих планов должна базироваться на поддержке антироссийской оппозиции, обеспечении ее прихода к власти, поддержке евроатлантической ориентации, подготовке к вступлению в НАТО и ЕС [15]. Важная роль отводится деятельности неправительственных организаций, финансируемых польским правительством, ЕС, правительствами стран-членов ЕС, правительством и неправительственными организациями США, отдельными бизнесменами¹. Польша выступает с идеей создания «энергетического НАТО», полного вытеснения России с европейских энергетических рынков. Страны Восточной Европы, Балтии и Южного Кавказа должны создать собственный «энергетический блок» с Украиной, Литвой, Латвией, Эстонией, Азербайджаном и Грузией против внешнеэнергетической политики РФ [16]. Польша выступает в роли авангарда политики ЕС, призывает к жесткой изоляции России от евроатлантического сообщества, отрыву от нее постсоветских государств, полной дезинтеграции этого пространства как зоны российского влияния и ответственности [17].

Среди инструментов взаимодействия важное место занимает финансовая помощь странам-соседям со стороны ЕС. Экономический кризис 2008-2010 гг. значительно снизил объемы этой помощи и удельный вес программ финансирования в общих программах ЕС на восточном направлении. Однако по мере восстановления финансового могущества и стабильности ЕС следует ожидать роста таких программ. В 2011-

¹ Типичный пример – Фонд Стефана Батория.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2013 г. на реализацию целей Европейской политики соседства было дополнительно выделено 1,24 млрд. евро в дополнение к ранее выделенным 5,7 миллиардам [18].

До недавнего времени Венгрия поддерживала европейские устремления Украины, выражала готовность делиться с нею опытом подготовки вступления в ЕС и продвигала идею заключения договора о свободной торговле между Украиной и ЕС. На саммите 2008 г. в Бухаресте венгерская делегация активно лоббировала принятие Украины и Грузии в НАТО. Будапешт выступал с инициативой объединить усилия трех стран Балтии и вышеградской четверки в развитии отношений с Белоруссией и Украиной. Ныне ее позиция изменилась, что вызывает критику как в Варшаве, так и в Брюсселе.

Румыния в своей внешней политике активно поддерживает американские позиции на Востоке Европы. Фактически ей отводится роль плацдарма для размещения военных баз. В этом качестве Бухарест следует указаниям Брюсселя и Вашингтона. Основными направлениями румынской политики выступают отношения с Молдавией, которую она считает частью собственной отторгнутой у нее территории, и с государствами Черноморско-Каспийского региона, в которых она видит источник энергоресурсов. В этой сфере интересы Румынии концентрируются вокруг нефтепровода Баку – Тбилиси – Джейхан. Важнейший энергетический проект Румынии – участие в строительстве нефтепровода РЕОР – между румынской Констанцей и Триестом, по которому в Европу должна пойти каспийская (азербайджанская) нефть.

Сегодня очевидно, что аннексия Крыма, санкционная война и прямая или завуалированная агрессия в ДНР/ЛНР консолидировала не только «патриотически настроенный электорат» РФ, но и значительную часть ЕС, несмотря на убытки европейской экономики от введенных Россией в рамках политики импортозамещения контрсанкций. Евросоюз настойчиво продолжает политику двусторонних взаимоотношений с каждой из стран в отдельности, заключает с ними, пусть порой однотипные, но отдельные договоры, тщательно избегая признания какой-либо общности в отношении государств СНГ. Особенно это заметно в отношениях Евросоюза со странами Таможенного союза, составляющими основу проекта евразийской интеграции.

Белоруссия представляет для ЕС интерес в чисто геостратегическом плане. С политической точки зрения интересам западных политиков соответствовало бы независимое демократическое государство на восточной границе блока. Однако в целом политика ЕС в отношении

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Белоруссии носит достаточно противоречивый характер. Сложившиеся в республике экономические реалии устраивают обе стороны – и Россию, и ЕС. Транзит и поставки удобрений, что весьма важно для Германии, Польши и балтийских государств, в первую очередь Литвы, осуществляются успешно. Что же касается экономических реформ, то любое вмешательство в структуру белорусской экономики, в первую очередь приватизация и структурные реформы по европейскому образцу, наподобие проведенных странами Балтии, грозят многомиллионной безработицей, социальными потрясениями, падением уровня жизни и неконтролируемыми миграционными потоками. Инвестировать же в обновление в значительной части изношенных и устаревших основных фондов Европа не готова. В этих условиях наиболее желательным сценарием для ЕС представляется плавное постепенное вовлечение Белоруссии в процесс европейской интеграции с использованием всего комплекса наработанного инструментария, помогает которому политика многовекторности, проводимая А.Лукашенко.

Транзитное значение Белоруссии в условиях украинского кризиса значительно возрастает. Даже после ввода в эксплуатацию Северного потока ее роль как транзитера газа достаточно велика, а по нефти она пока сохраняет ведущие позиции. Газовые конфликты с Россией в течение зимних сезонов 2006-2007 гг. подтолкнули развитие политики многовекторности. Белоруссия пошла на создание с Украиной Межправительственной комиссии по вопросам торгово-экономического сотрудничества, в рамках которой была создана рабочая группа по сотрудничеству в энергетической сфере. Тогда Белоруссия зафиксировала свое позитивное отношение к строительству нефтепровода «Одесса – Броды – Полоцк – Гданьск» в обход России и выразила готовность инвестировать в строительство перемычки от местечка Броды до врезки в белорусский участок нефтепровода «Дружба», заявив о готовности включиться в многостороннее энергетическое сотрудничество с Европой, в том числе и в области атомной энергетики.

Российско-белорусские, чуть в меньшей степени российско-казахстанские, отношения последних месяцев отчетливо демонстрируют провал политики евразийской интеграции. РФ в буквальном смысле бравирует пренебрежением не просто к суверенитету, а к самой государственности своих партнеров по Союзу. Основанием подобной позиции стал пример передачи странами-членами ЕС ряда суверенных функций надгосударственным органам Евросоюза. В случае ЕАС Кремль видит себя главой федерализированного союза государств, ко-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тому теж буде передан ряд повномочий – да вот беда! Ни Белоруссия, ни Казахстан к такой роли отнюдь не готовы.

Для Белоруссии ни о какой федерализации в рамках Евразийского союза не может быть и речи. Проект евразийской интеграции приемлем для Белоруссии лишь постольку, поскольку она сохраняет свой суверенитет и возможность осуществления «многовекторной» политики. В этом позиция Белоруссии сходна с позицией Казахстана. Сохранение «многовекторности» означает, прежде всего, добрососедские отношения с Украиной на основе ее территориально-государственной целостности и признания киевского правительства. Кроме того, Белоруссия считает Россию страной утвердившегося государственно-олигархического топливно-монополистического капитализма и на этой основе полностью исключает переход прав собственности на белорусские компании и предприятия в руки «российских олигархов», какими бы интеграционными и инвестиционными проектами этот процесс не оправдывался. Многовекторность включает также неучастие в санкционной войне Евросоюза и США с Россией. Белоруссия не поддерживает никаких политических и экономических мер, которые бы нанесли ущерб ее транзитным договоренностям и торговле со странами ЕС, в первую очередь с Литвой и Латвией, через порты которых идет основной поток белорусского экспорта в Европу – удобрения и продукты нефтехимии. Действия РФ конца ноября-начала декабря 2014 г. по ограничению продовольственного импорта Минск воспринял как торговую войну. На момент написания статьи стороны так и не смогли урегулировать конфликт, несмотря на участие представителей евразийской экономической комиссии, которая лишь продемонстрировала свою неэффективность [19].

Белоруссия претендует на роль наследника СССР. Эта роль состоит в сохранении социального наследия в противовес олигархическому капитализму, а также в сохранении и приумножении промышленного потенциала. Минск убежден, что события в Украине и ухудшение украинороссийских отношений закрепят за Белоруссией роль промышленной мастерской и даже промышленного центра постсоветского пространства. Белоруссия рассчитывает «перетянуть» на себя крупные, в первую очередь оборонные заказы. С этой точки зрения любое ухудшение российско-украинских отношений ей однозначно выгодно.

Основной смысл и позитивные для себя стороны евразийской интеграции Белоруссия видит в приобретении именно этого статуса промышленного наследника СССР, в закреплении за собой рынка россий-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ских оборонных заказов и в целом рынка тяжелого и, возможно, среднего машиностроения, согласно классификации советского периода. От России она ожидает свободы энергетического рынка, то есть безналоговых льготных поставок энергоносителей из России для выполнения и расширения указанной функции. Белорусское руководство было весьма сильно разочаровано заявлением со стороны России о том, что образование общего российско-белорусского энергетического рынка возможно не ранее 2025 г. В этом решении Минск видит проявление лоббистского влияния олигархических энергетических групп, не заинтересованных в снижении доходов, в том числе от экспорта энергоносителей. Иными словами, Белоруссия видит в лице России рынок сбыта для продукции своей тяжелой и отчасти легкой промышленности, источник энергетического сырья и возможное приложение своего потенциала к российскому сельскохозяйственному производству, выразившееся в словах А. Лукашенко: «В России много заброшенных земель? – Распашем!»

Лидеры русофильского сообщества Белоруссии, поддерживаемые Кремлем, весьма неоднозначно относятся к суверенному белорусскому проекту, часто скатываются на позиции отрицания права белорусской нации на самоопределение, скептически относятся к белорусскому языку, культуре, официальной версии белорусской истории. Они критически воспринимают действия белорусской власти по развитию суверенного государственного строительства, некоторые находятся в прямой оппозиции руководству страны. Стремление представить современную РБ как “failed state” с неэффективной экономикой и авторитарным управлением, обязанной всеми своими достижениями «дотациям из РФ» объединяет русофильские инициативы с дискурсом титульной белорусской политической оппозиции прозападной ориентации. Тем самым можно констатировать, что в случае с Белоруссией РФ наступает на те же грабли, что и при подготовке Украины к Вильнюсскому саммиту ноября 2013 г. В результате будет похоронен не только проект Евразийской интеграции, но и взаимоотношения двух пока еще братских республик, что прокремлевские эксперты-политологи традиционно спишут на «гегемонистские происки США и следующего в фарватере их политики Евросоюза».

Досрочное в 2014 г. послание Н. Назарбаева народу Казахстана продемонстрировало понимание казахским руководством того факта, что в ближайшее время будет происходить не только ухудшение экономической конъюнктуры, но и смена ключевого геополитического партнера с Москвы на Пекин. Ранее продвигавший евразийство на постсо-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ветском пространстве осторожный и мудрый казахстанский лидер, судя по всему, окончательно осознал его бесперспективность [20].

Говоря о Центральной Азии, сегодня можно констатировать, что Россия проигрывает борьбу за контрольный пакет влияния в регионе Китаю [21]. Вновь российская дипломатия делает ставку в игре на противоречия между США и Китаем, подобно тому, как в период войны в Ираке делала ставку на противоречия США и ЕС. И вновь эта ставка обречена: у Китая, конечно, имеются противоречия с США, но из них отнюдь не следует, что он будет действовать в союзе с Россией. Поднебесной реально есть что предложить центральноазиатским странам, в отличие от той же России.

Эскалация и масштабы украинского кризиса, новые витки санкционной войны сделали практически невозможным позитивное сотрудничество между проектами евразийской и европейской интеграции. При достаточно скором взаимоприемлемом, в том числе для Киева, Брюсселя и Вашингтона решении вопроса о статусе ДНР/ЛНР и вменяемой внешнеполитической позиции Москвы, пока еще возможно постепенное возобновление диалога между Россией, как отдельным субъектом международных отношений, и ЕС. Однако, каковы будут в новой конфигурации условия возобновления этого диалога сейчас предсказать трудно. Россия упустила ряд возможностей для продолжения и развития конструктивных отношений с ЕС. Эскалация национального самосознания в связи с аннексией Крыма под лозунгом «надо подниматься с колен, никаких уступок Западу!», «Зато крымнаш!» привела к тому, что на возобновление такого диалога может понадобиться огромное время и усилия.

Выводы

Украинский кризис в сочетании с упомянутым «национальным подъемом» повлек за собой системный кризис евразийского проекта. Прежде всего, это связано с нежеланием Кремля согласовывать свою внешнеполитическую линию с партнерами по союзу и его пренебрежением их государственностью и суверенитетом, что грозит в конечном счете полной дезинтеграцией постсоветского пространства и потерей Россией роли не только глобального, но даже и крупного регионального игрока мировой политики. Украина, как минимум, на ближайшие десятилетия потеряна для России и евразийской интеграции. Понесенные жертвы, аннексия Крыма и накал русофобских настроений обусловят ее однозначно прозападный выбор.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

В сложившихся условиях претензии России на роль глобального мирового центра силы, наряду или в противовес США, ЕС и Китаю, выглядят не особенно впечатляюще. Не дотягивая даже до 3% мирового ВВП, обладая экономикой, полностью зависимой от ситуации на зарубежных финансовых, энергетических, технологических и продовольственных рынках, максимум, на что может претендовать РФ, благодаря ядерному потенциалу – это роль регионального лидера, согласовывающего свои действия в рамках существующего мирового порядка. Попытка нарушить этот порядок, обладая потенциалом, подобным российскому, чревата геополитической катастрофой «вселенского масштаба», в сравнении с которой распад СССР покажется лишь историческим эпизодом.

В отличие от Евразийского, проект евроинтеграции, несмотря на издержки для стран с невысоким уровнем экономического развития, сохраняет свою высокую привлекательность по крайней мере для политических элит и образованных городских слоев населения. Точка зрения остальных едва ли принимается во внимание. Следует понимать, что у России нет постоянных и верных союзников ни на постсоветском пространстве, ни в Европе. Многовекторность политики Белоруссии и Казахстана достаточно хорошо это доказывает. Рассчитывать всерьез на то, что Армения или Киргизстан займут принципиально иную позицию вряд ли есть основания. В Европе же некоторые проявления симпатии со стороны крайне правых и левых сил политического спектра к политике В. Путина носят в значительной степени протестно-эпатажный характер. Маргинальность политических слоев, отдающих дань этим настроениям, не позволяет надеяться на перемены в политическом курсе Европы в обозримом будущем.

Сегодня Евросоюз обладает гораздо большим интеграционным потенциалом, чем проект евразийской интеграции. Достаточно заметить, что в Евросоюзе на сегодняшний день 27 членов и принято решение о вступлении Хорватии. Ряд стран – Турция, Украина, Молдавия, Грузия стремятся к вступлению в Союз. Вероятнее всего, в перспективе ближайшего десятилетия расширение ЕС, а значит реализация евроинтеграционного проекта продолжится.

Важным элементом лидерского потенциала ЕС является его культурное и культурно-политическое влияние, масштабы которого фактически сохраняют общемировой характер. Понятие «европейские ценности» стало довольно широким. Они формируют политическую культуру ряда неевропейских регионов – от Восточной Азии до Африки и Латинской Америки. Россия же с нынешним набором «традици-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

онных ценностей», крайне непривлекательной политической системой и экономической ситуацией не может продемонстрировать и предложить ничего подобного.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция / В. Г. Шемятенков. – М. : Международные отношения, 2003. – 400 с.
2. Борко Ю. А. Расширение и углубление интеграции: расширение Европейского Союза и Россия / Ю. А. Борко ; [под ред. О. В. Буториной, Ю. А. Борко]. – М. : Деловая лит-ра, 2006. – 568 с.
3. Кутафин О. Е. К читателю / О. Е. Кутафин // Право Европейского Союза / [под ред. С. Ю. Кашкина]. – М. : Юрайт, 2011. – 647 с.
4. Резолюция Европейского Парламента о реализации Коллективной стратегии Европейского Союза в отношении РФ 14.12.2000 // Современная Европа. – 2001. – № 2. – С. 104-113.
5. Стратегия отношений РФ и ЕС на среднесрочную перспективу (2000-2010 гг.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_320htm.
6. Парижская хартия для Новой Европы. Париж 21.11.1990 / Итоговый документ совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/abro/10560>.
7. Данилов Д. А. Россия – ЕС: на пути к общему пространству безопасности или на перепутье? / Д. А. Данилов // Европейская безопасность: события, оценки, прогнозы. – 2004. – № 12. – С. 7-12.
8. Prodi R. A Wider Europe – a Proximity Policy as the key to stability: Speech at the Sixth ECSA World Conference. Brussels 5-6 dec. 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.europa.eu/jnt/comm/commissioneres/prodi/speeches/index_en.htm.
9. News from the General Affairs and External Relations Council [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.europa.eu/jnt/comm.htm>.
10. Саммит Россия – ЕС // Вестник Европы. – 2003. – № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/vestnik/2003/9/summros.html>.
11. Глинкина С. П. Европейская политика соседства в странах СНГ: новые тенденции и вызовы для России / С. Глинкина, Л. Косикова // Аналитические записки. Прилож. к журналу «Междунар. жизнь» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://analyticsmz.ru/?p=309>.
12. Сергунин А. А. «Восточное партнерство»: вызов российской дипломатии в Восточной Европе / А. А. Сергунин // Вестник Воронежского государственного университета. – 2010. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.euroeastcp.eu/assets/files/Publications/EU%20Host%20Nation%20Support%20Guidelines_RUS.pdf.
13. Чижов В. А. Южный поток надо сделать приоритетным проектом

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ЕС / В. Чижов // НГ Дипкурьер. – 2009. – 18 мая [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/courier/2009-05-18/9_chizhov.html?mright=0.

14. Стрежнева М. Евразийская интеграция в контексте партнерства Россия-ЕС / Европа / М. Стрежнева // Аналитика. – 2013. – 15 марта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1546#top.

15. Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbors after EU enlargement [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.msz.gov.pl/>.

16. Шадурский В. Г. Восточная политика Польши от «Восточного измерения» к «Восточному партнерству» / В. Г. Шадурский, А. В. Редко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elib.bsu.by/handle/123456789/19970>.

17. Бухарин Н. Восточная политика новых членов ЕС / Н. Бухарин, Е. Фурман, С. Болотов, Н. Фейт // Аналитические записки. Приложение к журналу Международная жизнь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://analyticmsz.ru/?p=577>.

18. Новая европейская политика соседства / Европейский бюллетень. – Июль 2011. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/documents/more_info/eurobulletin_05.pdf.

19. Переговоры Россельхознадзора и Минсельхозпрода Белоруссии зашли в тупик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://meatinfo.ru/news/peregovori-rosselhoznadzora-i-minselhozproda-belorussii-ashli-v-tupik-336753>.

20. Назарбаев досрочно обратился с посланием к народу Казахстана – объявил о начале реализации «Светлого пути» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newsru.com/world/11nov2014/nazarbaev.html>.

21. Обращение Н. Назарбаева к казахстанскому народу является успешным сочетанием нынешних реалий и стратегических перспектив – Чжан Дэгуан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inform.kz/kaz/article/2242241>.

У статті автор порівнює два альтернативних проекти інтеграції, в яких з різним ступенем інтенсивності брала участь Росія протягом пострадянського періоду. На матеріалі значної кількості джерел продемонстровані основні віхи проекту євроінтеграції Росії, аж до згорання цього проекту внаслідок конфлікту РФ і західних партнерів. Разом із тим, проаналізований проект євразійської інтеграції, що також зазнала поразки через невдалу політику Кремля щодо України та інших партнерів.

Ключевые слова: Євразійський союз, Європейський союз, інтеграція, політика, криза, конфлікт, партнерство.

In the article author compares two alternative integration projects, in which Russia was involved with a different degree of intensity during the post-Soviet pe-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

riod. Based on the material of a significant number of sources, author shows the main milestones of the project of European integration of Russia until its collapse because of the conflict between Russia and Western partners. The project of Eurasian integration is also analyzed in the paper, and its hopelessness because of the failure of the Kremlin's policy towards Ukraine and other partners. It is demonstrated in the article, that project of Eurasian integration and creating of Eurasian Union is the attempt of Russian Federation to build the international association with Russia in the role of main and active partner and Kremlin as a political center. This politics of Russia is one of the main reasons of closing the project of Eurasian integration.

Keywords: *crisis, conflict, Eurasian Union, European Union, integration, partnership, politics.*

REFERENCES

1. Shemiatenkov V. G. (2003), European integration, International relations, Moscow, 400 p. (rus).
2. Borko Yu. A. (2006), The widening and deepening of integration, in O. V. Butorina, Yu. A. Borko (Ed.), The widening of European Union and Russia, Busines literature, Moscow, 568 p. (rus).
3. Kutafin O. E. (2011), To reader, in S. Yu. Kashkin (Ed.) European Union's Law, Yurajt, Moscow, 647 p. (rus).
4. European Parliament resolution on the implementation of the European Union's common strategy on the Russian Federation (2001), Modern Europe, № 2, pp. 104-113. (rus).
5. Medium-Term Strategy for the Development of Relations between the Russian Federation and the EU (2000-2010), available at: http://www.delrus.cec.eu.int/ru/p_320.htm. (rus).
6. Charter of Paris for a New Europe, available at: <http://www.lawmix.ru/abro/10560>. (rus).
7. Danilov D. A. Russia – EU: on the path to a common security space or at a crossroads? (2004), European security: events, estimates, forecasts, № 12, pp. 7-12. (rus).
8. Prodi R. A Wider Europe – a Proximity Policy as the key to stability: Speech at the Sixth ECSA World Conference. Brussels 5-6 dec. 2002, available at: http://www.europa.eu/jnt/comm/commissioneres/prodi/speeches/index_en.htm.
9. News from the General Affaires and External Relations Council, available at: <http://www.europa.eu/jnt/comm.htm>.
10. Summit Russia – EU (2003), Herald of Europe, № 9, available at: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2003/9/summros.html>. (rus).
11. Glinkina S., Kosikova L., European neighborhood politics in CIS countries: new trends and challenges for Russia, Analytical notes, available at: <http://analyticmz.ru/?p=309> (rus).
12. Sergunin A. A. Eastern Partnership: A challenge for Russian Diplomacy in the Eastern Europe (2010), Herald of Вестник Voronezh state university, № 1,

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

available at: http://www.euroeastcp.eu/assets/files/Publications/EU%20Host%20Nation%20Support%20Guidelines_RUS.pdf

13. Chizhov V. A. South stream should make a priority project for the EU (2009), NG Dipcourier, May 18, available at: http://www.ng.ru/courier/2009-05-18/9_chizhov.html?mright=0. (rus.).

14. Sterzhneva M. Eurasian integration in the context of Russia-EU partnership (2013), Europe, March 15, available at: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=1546#top. (rus.).

15. Non-paper with Polish proposals concerning policy towards new Eastern neighbors after EU enlargement, available at: <http://www.msz.gov.pl/>.

16. Shadurskiy V. G., Redko A. V. Eastern Politics of Poland from Eastern dimension to Eastern Partnership, available at: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/19970> (rus.).

17. Bukharin N., Furman E., Bolotov S., Feyt N. Eastern Politics of new members of EU, Analitical notes, available at: <http://analyticsmz.ru/?p=577>. (rus.).

18. New European neighborhood politics (2011), European bulletin, № 5 (July), available at: http://eeas.europa.eu/delegations/belarus/documents/more_info/eurobulletin_05.pdf. (rus.).

19. The negotiations between the Rosselkhoznadzor and the Ministry of Belarus stalled, available at: <http://meatinfo.ru/news/peregovori-rosselkhoznadzora-i-minselhozproda-belorussii-zashli-v-tupik-336753>. (rus.).

20. Nazarbayev prematurely sent a letter to the people of Kazakhstan announced the implementation of The Light Way, available at: <http://www.newsru.com/world/11nov2014/nazarbaev.html>. (rus.).

21. Treatment Of N. Nazarbayev of Kazakhstan people is a successful combination of current realities and strategic prospects – Zhang Deguang, available at: <http://www.inform.kz/kaz/article/2242241> (rus.).

УДК 09.00.11

Ігор ПАСЬКО,

кандидат філософських наук, професор, директор
Донецької філії Центру гуманітарної освіти НАН України

**ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНЕ:
GEMEISCHAFT TA GESELSCHAFT**

У розвідці аналізується співвідношення понять *Gemeinschaft* і *Gesellschaft*. Простежується їхня методологічна контрверсійність та взаємодоповнюваність. Під таким кутом зору денотат поняття *Gemeinschaft* постає не як *Verbindung* суспільних індивідів, а як соціальна цілісність, що передує їм. Головною сферою *Dasein* тут стає політична парадигма *Gemeinschaft*, а її квінтесенцією – феномен політичного. Показано, що семантична і семіотична констеляція суспільного буття того чи іншого етносу, народу, суспільства криється у первісному онтологічному архетипі колективного несвідомого. Цей архетип являє собою об'єктивну даність, як космічний порядок і дефілада планет. Ім'ям цього найважливішого архетипу і є політичне. Саме політичне є серцевою аортою та життєвим нервом кожного народу.

Ключові слова: політика, політичне, *Gemeinschaft*, *Gesellschaft*, *Dasein*, колективне несвідоме.

Постановка проблеми та стан її вивчення. *Ab ovo usque ad mala*. Сила цієї магічної формули була відома лише давнім римлянам. Лише їм, прихильникам суворої логіки та фундаторам європейського права, було очевидно, що будь-яке застілля мусить починатися з яйця і закінчуватися яблуком. Стародавні греки, на відміну від римлян, чіткий регламент споживання поширювали лише на трунки, а в ієрархії найдків дотримувалися засад толерантності, демократії, навіть анархії. Тому греки сформулювали цю проблему у вигляді метафізичного запити: «що є первинним – яйце, чи курка?»

В осмисленні проблем суспільних відносин віддавна окреслились два підходи. Перший з них полягає в затвердженні примату відносин над суспільними індивідами, у визнанні самодостатності відносин, як таких, що повністю детермінують діяльність людей. Своє логічне завершення цей підхід знайшов у теоретичній концепції структуралізму Клода Леві-Строса, Жака Лакана, Мішеля Фуко та у доктрині «теоретичного антигуманізму» французького марксиста Луї Альтюссера.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

сера. У трохи пом'якшеній, вільній від крайньої абсолютизації формі, ця точка зору характерна й для доктринальної методології марксизму.

Другий підхід базується на ідеї первинності самих індивідів. Людина трактується тут у якості суб'єкта і рушійної сили відношення, у якості міри усіх речей і самих відносин. Ця позиція втілюється у множинних теоретичних варіаціях лібералізму та гуманізму, аж до марксистського гуманізму Роже Гароді. Впадає в око те, що в обох варіаціях порушується та сама проблема – проблема методологічних засад вибору вихідного пункту дослідження при аналізі сутності й структури соціальної реальності. Від суспільства до індивіда, чи від індивіда до суспільства лежить дійсний шлях пізнання специфіки соціальної реальності?

Що можна сказати з цього приводу? По-перше, мусимо констатувати, що ця проблема зовсім не постала ані сьогодні, ані навіть сорок – п'ятдесят років тому. Вона є вічною методологічною антиномією соціальної філософії та філософії історії не тільки доби Модерну, чи Постмодерну. Різниця між першою добою і другою полягає лише у тому, що Модерн наполегливо шукав способи її вирішення, старанно добираючи аргументи, а Постмодерн був вимушений визнати обидві позиції відносно слушними.

Втім, нам здається, є велика рація. Рух пізнання соціальної реальності як від суспільства до індивіда, так і від індивіда до суспільства не дає жодних гарантій посісти абсолютну істину історичного процесу, натомість відкриваються різні грані його сутності й дійсності. Вся історія розвитку європейської філософії відкриває нам різні варіанти вирішення цієї проблеми: сакралізація суспільства Середньовіччям і обожнення людини Ренесансом, профанна робінзонада Просвітництва і героїзація *Volksgeist'a* німецькими романтиками, категорично-імперативна людина-мета Канта і суспільство-субстанція Гегеля, голізм і аддитивізм, голізм і веризм, лібералізм і комунітаризм, врешті-решт, теорія дії Толкота Парсонса і теорія комунікації Нікласа Лумана. Як бачимо, у цьому засадничому методологічному двобойі немає переможців, натомість під сигнатурою толерантності поки що поставлено три крапки...

Цікаво, але нова візія цієї проблеми постає перед європейською філософією зовсім не завдяки розширенню філософічного тезаурусу за рахунок надання латинським іменам нових сконструйованих значень, що питомо властиво романомовному та англomовному філософуванню, а через німецькомовну практику використання наявних слів по-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

вськденного спілкування у високому теоретико-категоріальному значенні. Так, у 1887 році Фердинанд Тьонніс у своїй знаменитій роботі “*Gemeinschaft und Gesellschaft*” звернув увагу на наявність у звичайній народній німецькій мові синонімів, що в побутовому ужитку досить чітко відрізняються один від одного лише через культурні традиції та відчуття смаку мови. У теоретичній свідомості та науковій термінології ці синоніми, на жаль, «плутають і вживають за власним уподобанням без розрізнення».

У зазначеній праці йдеться про **необхідність чіткої диференціації понять “*Gemeinschaft*” і “*Gesellschaft*”, що перекладаються як **спільнота та суспільство**. «Група, – констатує Ф.Тьонніс, – утворена такими позитивними стосунками, сприймається як істота або річ із єдиним внутрішнім і зовнішнім впливом і називається *об’єднанням* [Verbindung]. Самі ці стосунки, а відтак, і це об’єднання, розуміються чи то як реальне й органічне життя – це є сутністю *спільноти* [Gemeinschaft], – чи то як ідеальне і механічне утворення – це є поняттям *суспільства* [Gesellschaft]» [6, с. 17].**

Не торкаючись поки деталей пропонованих визначень вищезгаданих категорій спільноти та суспільства, зазначимо лише головне – німецька природна мова, а слідом за нею й німецький професор визнають одночасне паралельне існування та функціонування історичного процесу у двох відносно незалежних і контроверсійних формах: спільноти та суспільства. Через призму такої візії стає очевидним, що моністичний принцип *Ab ovo*, застосований до рішення догичного питання не є універсально коректним, бо імператив *Ab mala* є так само істинним, але не в диз’юнкції, а в кон’юнкції з *Ab ovo*. Залишається нерозв’язаним ще одне методологічне питання про курку і яйце, але відповідь на нього слід шукати глибше, у сфері міфологічно-символічної реальності, що лежить поза межами уваги цієї розвідки.

Виклад основного матеріалу. Тому торкнемося проблеми диференціації *Gemeinschaft* та *Gesellschaft* з іншого боку... Вісімдесят років тому, з під пера високого пруського урядовця та відомого теоретика права, з трохи дивно транскрибованим ім’ям Carl Schmitt, вийшла друком філософська розвідка з, незвичною не тільки на той час, а й на сьогодні, назвою, – “*Der Begriff des Politischen*” [1]. Цей відносно невеликий твір відразу зробив свого автора по-справжньому знаменитим і, разом з тим, приніс йому досить неоднозначну, навіть недобру славу.

Справжньому європейському інтелектуалові завжди був не до смаку філософський тоталітарний дискурс німецьких буремних тридцятих

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

років минулого сторіччя, а надто, у викладі вкрай політично заангажованого Карла Шмітта, з його «писаною торбою» імперативу апріорного розрізнення «друга й ворога». На думку знаного дослідника творчості Шмітта, професора Мюнхенського університету Гайнріха Майєра, ця публікація «посяла ворожнечу і пожала ворожнечу» [5, с. 10].

Але є й інші причини переважно критичного ставлення до цієї знакової праці. Одна з них – це традиційно німецький спосіб філософування, властивий її автору. Потаємні сенси та наголоси його інтелектуальної конструкції надійно приховані за куртинами метафор, алюзій, тропів і закодовані у них. Він, свідомо чи несвідомо, уникає можливості однозначного трактування власного концепту. Врешті-решт, з тих, чи інших причин, або попри них, і досі не досягнуто будь-якої експлікації чи задовільної інтерпретації наріжного поняття шміттової політичної парадигми – поняття політичного. Більшість аналітиків, що торкаються його текстів, на мою думку, недостатньо звертають увагу на необхідність чіткої дивергенції традиційного поняття політики (die Politik) і субстантивованого прикметника «політичне» (das Politische), зведеного Карлом Шміттом у високий ранг теоретичного поняття та категорії філософії політики, постійно плутаючи їх в мережах ідентифікаційного дискурсу.

Почнемо з політики. «Політика є захист власного, відсіч ворогу». Політика є ніщо інше як «сама боротьба» з ворогом за своє власне [1, с. 29]. Такі хоча й абстрактні, але чіткі дефініції диспонує Шмітт. Якщо не дуже лякатися гучних метафор, то цілком очевидно, що його визначення політики у цьому ракурсі повністю збігається з класичною європейською традицією і виключає жодні підстави для будь-яких дискусій.

Розбіжності відкриваються у подальшому концептуальному поглибленні цього поняття. Усе те, що традиційно в європейській культурі носило назву політики, Шмітт дивергує на дві форми – політичну та агональну, тим самим збагачуючи соціально-філософський та філософсько-політичний тезаурус поняттям агону. Розкодування цього непрозорого поняття агону мусить бути першим кроком руху до герменевтики поняття політичного. «Два фундаментально розбіжних способи «ставлення» до боротьби: «агональне» та «політичне», – констатує Шмітт.

Мусимо зауважити, що Шмітт вельми слушно виступає проти необґрунтованого і необмеженого трактування політики як будь-якої форми «боротьби» чи «війни». Переважна більшість плацдармів успі-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

льних перегонів, де розгортається запекла, а іноді й кривава боротьба, зовсім не належить до сфери політики, натомість є сферою банального агону, тобто сферою повсякденного змагання між суспільними індивідами, соціальними спільнотами та державами. Ключем до диференціації політичних і агональних суперечностей є поняття антагонізму. «Ворог не є антагоністом у кривавому суперництві «агону».

Саме так, у суспільно-історичному житті, врешті-решт, всі процеси – технологічні, економічні, правничі, моральні чи звичаєві, процеси виробництва, споживання чи спілкування, процеси задоволення індивідуальних і соціальних потреб чи інтересів – завжди розгортаються у формі агональних суперечностей, або, якщо використати лексику самого Шмітта, у формі перманентних агональних воєн з неодмінними звитягами і поразками, з неодмінною дивергенцією всіх на ворогів і друзів. *Differencia specifica* агональних відносин є те, що за своєю природою вони не несуть антагонізму. Вони можуть бути кривавими, вони можуть бути жорстокими (і досить часто в історії такими й були), але вони ніколи не містять у собі антагонізму і не вимагають обов'язкового знищення «ворога». У такий спосіб можемо зробити висновок, що в ґрунті розбіжностей між агонем і політикою лежить межа між неантагоністичними та антагоністичними суперечностями.

Розмежування агонального і політичного слід визнати плідним і функціональним, бо воно дозволяє уникнути безмежної розпливчаності поняття політики та зробити наступний крок до усвідомлення його обріїв. На разі він мусить полягати у визначенні методологічних засад диференціації антагоністичного та неантагоністичного. Це питання не є достатньо прозорим і вимагає чіткої реконструкції.

Нам невідомо, чи знайомий був Карл Шмітт з працями Фердинанда Тьоніса, але впадає в око певна суголосність їхніх концептуально-категоріальних побудов. Що таке *Gemeinschaft*? Це ніщо інше як соціальна реальність, що розглядається під кутом зору об'єднання людей [*Verbindung*], у якому саме об'єднання передує індивідам і домінує над ними. Силою, що інтегрує *Gemeinschaft* у єдине ціле постає метафізичний символічний код і сакральна міфологічна парадигма. Глибинною сутністю спільноти є політика, або прецезійніше, її політичний геном.

«Політична єдність завжди, – слушно констатує Шмітт, – ...є засадничою єдністю, тотальною і суверенною. ... Політика – це доля». В ґрунті справжньої політики завжди покладені метафізичні антагоністичні протилежності. На відміну від Гобса, з його *bellum*

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

omnium contra omnes в якості формули status naturalis – status belli як війни атомарних неконсолідованих індивідів, для Шмітта status naturalis теж status belli, але це війна не індивідів, а спільнот. Саме в межах цієї війни формується, «*встановлюється власна ідентичність, отримуючи зримий гештальт*».

У такий спосіб окреслюється уточнення, що політика – це сфера специфічної боротьби між спільнотами за збереження та затвердження ними свого метафізичного коду, власної ідентичності та гештальту. Важливою характеристикою спільноти є те, що в її основі майже відсутня раціональна компонента, натомість повністю домінують архетипи колективного несвідомого. Саме у таких гештальтах народи стають суб'єктами політики, що утворюють «мультиверсум» політичного світу».

Ось тут ми підходимо до можливості якось раціонально окреслити найважливіше поняття філософсько-політичної доктрини К.Шмітта. Йдеться про феномен «політичного», тлумачення якого викликає певні контрверсії. Так, Лео Штраус, один з тогочасних опонентів Шмітта, зауважив, що «Шмітт недвозначно відмовляється давати вичерпну дефініцію політичного» [5, с. 114]. Йому підтакує чільний представник сучасного російського традиціоналізму О.Дугін, котрий констатує, що сама сутність політичного повсякчасно вислизає від остаточного визначення, що „політичне не піддається безпосередній та однозначній ідентифікації” [4, с. 12-13].

Врешті-решт, він схиляється до парадигми елементарного політичного детермінізму, стверджуючи, що „політика у своїй суті передуює усім цим (соціальним – *авт.*) компонентам, існує до них і від них не залежить. Але вона виявляє себе через групу певних явищ, котрі суть форми реалізації політики, продукти її конкретизації» [там само, с. 12]. У такий спосіб ми знову не отримуємо дивергенції концепту політики й поняття політичного.

Натомість проблема аналізу соціально-філософського дискурсу політики полягає у пошуках метафізичної ланки, що поєднує феноменальний світ політики з ноуменальним концептом політичного. Політичне є субстанційною основою політики, основою усіх її змін, котре виявляє себе через шерех модусів та акциденцій. Воно передуює усім компонентам соціуму, постає до них і від них не залежить. Те, що констеляція речей і процесів в суспільстві обумовлена саме такою формулою, очевидно доводиться самим емпіричним виміром соціально-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

культурного буття. Можна, напевно, навіть стверджувати, що апріорність політичного є вірогідний емпіричний факт.

Натомість складність і глибина проблеми відкривається поза межами емпіричного, з першим кроком у провалля метафізичного. Сутність, код, семантична і семіотична констеляція суспільного буття того чи іншого етносу, народу, суспільства криється у первісному онтологічному архетипі колективного несвідомого. Цей архетип являє собою об'єктивну даність, як космічний порядок і дефілада планет. Ім'ям цього найважливішого архетипу і є *політичне*. Саме *політичне* є серцевою аортою та життєвим нервом кожного народу. Зміна архетипів непідвладна волі людей, монархів, політичних діячів чи народів. Але детермінація політичного життя суспільства не здійснюється безпосередньо політичним. Між політичним і політикою вибудовується опосередкована ланка. Цією ланкою є атрибути політичного. Їх два – географічний простір та простір слова, або іншими словами, Топос і Логос. Саме політичне постає як квінтесенція трансцендентних імперативів просторового буття об'єднань (Verbindung) людей.

Трансцендентна структура онтологічних сакральних принципів організації публічних стосунків суспільних індивідів є системою апріорних для масової свідомості соціуму категоричних імперативів, відповідно до вимог яких відбувається політична діяльність суспільства і розбудовується його політична структура та організація. Ця система соціально-організаційних онтологічних імперативів є субстанцією політики, політичного життя і політичних процесів; вона узагальнюється в соціальній філософії та філософії політики категорією *політичного*.

Політичний простір – це сфера мовної комунікації, структура спеціально опрацьованої мови політичного спілкування, значення й смисл якої полягає у перекодуванні сакральних символів у синтаксичні конструкції мови. У синтаксичному означенні політичного простору підкреслюється специфіка правил, з дотриманням яких розбудовується політичний імперативний текст, а врешті-решт – політичний дискурс. Саме поняття “дискурс” є найбільш влучним для характеристики процесу вербалізації політичного, тому що дискурси – це не просто сукупності висловлювань або тверджень, вони складаються з висловлювань, які мають значення, силу та вплив у суспільному контексті... Дискурсивними твердженнями є ті висловлювання, що мають якусь інституційну силу, а тому можуть бути співвіднесені з

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

певною формою авторитету – ті висловлювання, які можуть бути класифіковані як істинні.

У певному сенсі, політичний дискурс, що складається в межах комунікативної системи політичного простору, покликаний адекватно відобразити сакральну парадигму політичного як універсальної субстанції політичних процесів у системі суджень, з яких можна вивести будь-яке інше імперативне судження. Саме так, певний політичний дискурс стає парадигмою політичної ідентифікації для тих, хто її поділяє, обирає, з нею є повністю солідарним і є повністю згідним розбудовувати політичну практику за імперативними висловлюваннями цього дискурсу. І, навпаки, той, хто не поділяє вартостей цієї парадигми, знаходиться поза межами цього політичного простору, цього політичного дискурсу, Тому він від початку приречений або бути позбавленим публічного життя, обмежившись приватним обширом, або протиставити чужому дискурсу власну сакральну парадигму, власний політичний простір, через шлях політичного дисиденства і боротьби, або стати ідеологічно-культурним бранцем панівного дискурсу.

Уся історія політичної боротьби в цьому ракурсі постає як боротьба різних політичних дискурсів, за якою приховується несумісність криптологічних структур сакрального онтологічного міфу, Боротьба за дискурс – це боротьба за власне архитипове єство в усьому спектрі його модусів: культуру, мову політичний простір, політичну владу, врешті-решт, за матеріальну підставу і носія усіх форм соціального хронотопу – народу та географічно-культурного ландшафту його буття. Тому кожна спільнота завжди виступає за збереження власного дискурсу, а опозиційна і ворожа їй – за його заміну дискурсом іншої парадигмальної моделі. Заколотники згодні обмежитись оновленням політичної мови. Ця ситуація політичного конфлікту дуже нагадує українські реалії, де за контрпарадигмальними гаслами влади і опозиції ховається елементарний поверховий мовний дисонанс.

Особливістю політичного конфлікту є те, що він завжди постає і розвивається як просторовий геополітичний конфлікт, який, врешті-решт, набуває стадії відвертого антагонізму і дивергує соціум на «друзів» та «ворогів», тобто на додатньо та від'ємно компліментарні спільноти. Окремий індивід може досить довго жити в умовах внутрішньої еміграції, не руйнуючи свого парадигмального портрету. Але спільнота в таких умовах, умовах геополітичної окупації, майже ніколи не виживає. Тому саме в цей момент настає акт виходу на авансцену того

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

самого містично-іраціонального «політичного». Воно алярмово пробиває усі модусово-паттернові зовнішні оболонки соціуму і виривається назовні оголеним, щоб явити себе народові спільноти у вигляді безпосереднього архетипу чи поза феноменальним етнічним ноуменом.

Це *політичне*, що виривається назовні з глибин підсвідомого зовсім неприкритим шатами культури, цивілізації та елементарного політесу, майже повністю унеможливує проблему самостійного вибору індивідами кардинальних рішень. Вибір як атрибут свободи, обов'язково властивий суспільству, є повністю неможливим і забороненим у спільноті, бо тут панує всеохоплююча влада (*Gewalt*) *політичного*, «яка захоплює індивіда екзистенційно, і яка повністю домінує над його життям і смертю. Його життя відтак належить лише імперативу *політичного*, що як найважливіший і найпрецезійніший індикатор висвітлює рівень небезпеки *Dasein*'у спільноти.

Звідси постає наступна логічна ланка. Той, хто належить до спільноти з відмінними імперативами, індиферентними до імперативів цієї спільноти, є лише *чужий* і лише потенційний ворог. Той, хто належить до спільноти з імперативами, антагоністичними до імперативів цієї спільноти, є не лише *чужий*, а й *актуальний ворог*. «Для його сутнісної характеристики достатньо, щоб він був особливо інтенсивному сенсі екзистенційно чимось іншим і ворожим, так що у випадку конфлікту він означав би заперечення власного способу існування, а тому йому необхідно дати відсіч та побороти його, щоб зберегти власний, буттєвий (*seinsmassig*) спосіб життя» [1, с. 4].

В ґрунті усіх буттєвих розбіжностей та суперечностей способів життя неодмінно лежать метафізичні протилежності, бо, як слушно нотує К. Шмітт, вони «можуть бути задрапіровані мораллю чи економікою, але це не скасовує їх. Ніщо людське не може знищити їх. Жодна людина не може підкорити їх». Дійсно, метафізична складова є серцевиною будь-якої політики. Ця таємнича складова постійно виявляє себе то як архетип, то як знакова парадигма політичного, то як алярмовий дзвін, що б'є на сполох у високу годину, коли кожен мусив ставати готовим офірувати власне життя задля збереження життя спільноти.

Саме той сакральний вічовий дзвін збудив київський євромайдан у мить, коли постала ситуація, за межею якої лежало провалля зречення власного способу екзистенції, власної свободи, коли тільки смертю *небесної сотні* можна було подолати смерть української спільноти, смерть вітчизни. Але звитяжний подзвін майданового дзвону

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

змусив відчутти й інше. Відчутти те, що майдан стояв не тільки проти власної зажерливої й аморальної влади, тобто проти елементарної хунти, яку в народі охрестили «бандою». Змусив відчутти і те, що ця влада зовсім не була владою його власної спільноти, вона була владою Іншої, Чужої і Ворожої спільноти, зовсім не суголосної спільноти українській. Ця влада була розбудована на метафізичних підмурках політичної парадигми, що ніяк не збігаються з цивілізаційними підставами української екзистенції. Після революції Гідності української спільноти постав момент дзвону Політичного з боку протилежної спільноти.

І йдеться тут зовсім не про Росію, точніше, не тільки про неї. Йдеться про Україну. Для опису стану речей у цьому фрагменті буде використано методологію й термінологію відомого російського історіософа Льва Гумільова. Відомо, що від початку стосунки між російською та українською спільнотами були відносинами елементарної *ксенії*, тобто формою нейтрального співіснування спільнот зі збереженням своєрідності кожної з них. Соціально-психологічним підґрунтям взаємодії цих спільнот була відносно невисока від'ємна компліментарність, яка постійно підвищувала свій тонус під впливом національної політики російського царату. Ім'я цієї політики – асиміляція, Вона завжди була скерована лише на русифікацію українського народу. Остання здійснювалася всіма можливими засобами: впровадженням російського типу цивілізації, диктатури російської мови та російської адміністрації. Українська спільнота століттями чинила відчайдушний опір. Натомість вона виявилася майже безпорадною перед тектонічними зрушеннями російського модусу індустріалізації. Постійні ін'єкції значних мас російського населення у топос української спільноти, без мінімальної адаптації в її соціокультурний ландшафт, приводили до парадоксальних наслідків. Російська вакцина зовсім не розчинялася в українському субстраті і майже не розчиняла цей субстрат у собі. Натомість взаємодія субстрату й вакцини породжувала всередині української спільноти специфічний новотвір чи канцерну пухлину, таку собі квазіспільноту, що в термінології Л. Гумільова носить назву *химери*.

Квазіспільнота вже не зберігала системних рис культурної парадигми ані української, ані російської спільнот з їхніми неповторними традиціями та ментальністю. В її соціальному портреті домінує безсистемне сполучення несумісних між собою моральних, звичаєвих та світоглядних орієнтирів. Замість властивої нормальним спільнотам моністичної ментальності тут царює повний хаос та еkleктика культу-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

рних смаків, духовних переконань та повсякденних уявлень. У химерних спільнотах постійно вирують ірраціональні психологічно-ідеологічні пандемії, котрі іноді приймають форми загального соціального божевілля. Примітивні взірці новітніх псевдорелігій, консервативні утопії, що ґрунтуються на невігластві, несумісними з формальною логікою та елементарною наукою – ось те неоковирне корито, з якого сьорбають духовну сивуху інтелектуально немічні адепти химерних універсалій та химерного способу буття.

Ще одна важлива характеристика химер, котра докорінно відрізняє їх від справжніх спільнот. Всі нормальні спільноти відтворюють себе у певному географічному просторі, сторіччями адаптуючись до своєї землі, свого підсоння, усвідомлюючи сакральні сенси символічних кодів та імперативних ритуалів. Химери ж навпаки. Вони не живуть у реальному просторі, як інші спільноти. Поле їхньої екзистенції – ірреально-сюрреальна дійсність. Реальний ландшафт і химера – це паралельні світи. Їхній перетин завжди супроводжується експлозією, в котрій химера аннігілюється, розчиняючись в одній, чи іншій спільноті.

У якості прикладу згадаємо, яким тернистим був ще не подоланий до кінця шлях до себе рязанських чи орловських колгоспників, примусово переселених на землі кьонігсбергської Прусії чи виборгської Інгерманландії, на котрих у них десятиліттями не ловився рептиль-як й не ріс не тільки кокос, але й картопля. Раду собі вони давали у чисто російський спосіб, через терпечь та пляшку. І, врешті-решт, той, хто не вітк з тієї клятої чужої землі, з часом віднаходив саме на ній свою рідну ідентичність. Натомість зовсім іншу ситуацію маємо в Україні.

Химера в Україні зовні має вигляд майже респектабельної інтернаціональної спільноти. Більшість у її складі становлять росіяни, далі йдуть українці та вихідці з інших етнічних груп. Її комунікативна інтегративність ґрунтується на мові, яку самі її репрезентанти називають російською. Здається, це є суттєвим перебільшенням. Мова спілкування цієї химери не може бути визнана як російська. Це радше специфічно місцева спотворена форма мовного гібриду *Lingua franca* – койне та креолізованого піджина. Користуючись таким гібридом, даремно намагатися створити щось на рівні «Злочину й кари» чи «Майстра і Маргарити». Понад те, на рівні такої мови сприйняття поезики літературних і естетичних шедеврів російської культури стає вельми проблема-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

тичним. Лінгва франка дозволяє, в ліпшому разі, збагнути сюжет, але для усвідомлення таїни мережива поетики і метафізики естетичного лінгвістична оптика такого гібриду виявляє себе недостатньою й зовсім безпорадною. Навіть деяке фонетичне зближення російської мови та її українофонного ерзацу, що спостерігається останнім часом під впливом російської телевізії, ніяк не може вирішити головної проблеми ідентифікації тезаурусів цих мов, бо телевізійний лексикон аж ніяк не виходить за межі *lingua primitiva*. Маючи до диспозиції таку мову, важко розраховувати на літературні шедеври. Саме тому, мабуть, в Україні ніколи не поставали російськофонні генії поезії і велети високого слова. Крім того очевидно, що псевдоросійськомовна спільнота в Україні, на відміну від спільноти російського народу, зовсім не має ані смаку до тієї самої російської мови, ані елементарного відчуття законів перетворення її вербальних форм, законів лінгвістичної формотворчості, так необхідних для подолання розбіжностей між оригіналом і неякісною копією.

У зв'язку з цим варто згадати питання, що постійно підіймається відомими політичними силами, про надання російській мові статусу другої державної. Безумовно, формально можна виголосити державною мовою в Україні англійську чи японську, навіть суахілі, але це очевидний для всіх нонсенс. Менш очевидним, натомість від того не меншим нонсенсом є прагнення легітимізувати на державному рівні російську мову. Спорідненість російської й української мов зовсім не полегшує справу. Паралельне вживання саме таких мов часто приводить до кумедних і жахливих семантично-семіотичних курйозів. До того ж не варто забувати, що в Україні майже ніколи не вживалася справжня російська. Замість неї до диспозиції наших посполитих надається усний мовний ерзац – *Lingua Russian vulgata*. Ця лінгва не є літературною, вона не має жодної лінгвістичної кодифікації та нормотивізації синтаксису й орфографії, нею не можна адекватно формулювати тексти політичних, юридичних та дипломатичних документів. У такому стані вона не може претендувати на статус державної мови. Варіацій виходу з цього глухого кута небагато. Необхідно або піднімати стан розвитку лінгви до рівня кодифікованої літературної мови, або підвищувати освітній рівень населення до стану адекватного засвоєння російської мови. І перше, і друге вимагає великих коштів, інтелектуальних зусиль і ніяк невизначеного наперед часу. Усе це може бути здійснене тільки за рахунок витиснення, знекровлення та повернення в

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

небуття мови української. Тому, якщо імперативному гаслу про надання російській мові статусу другої державної, надати транспарентної редакції, то воно отримає відверту форму вимоги заборони української мови. Коментарі тут зайві.

Однак, необхідно звернути увагу на те, що *differencia specifica* соціально-етнічної химери в Україні лежить не тільки у лінгвістичній площині. Лінгва раша поширена не тільки в межах химери, а й у певних українських та інших мікрореспубліках. Справжня таїна специфіки нашої химери, думається, криється у сфері її генези.

ЛІТЕРАТУРА

1. Schmitt C. Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort / Carl Schmitt. – Berlin : Duncker & Humblot, 1996. – 159 s.
2. Барт Р. Мифологии / Р. Барт ; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312 с.
3. Білокобильський О. Від науки до міфу. Онтологічні дослідження / О. Білокобильський. – Донецьк, 2004. – 204 с.
4. Дугин А. Г. Философия политики / А. Г. Дугин. – М. : Арктогея, 2004. – 616 с.
5. Майер Х. К. Шмит, Лео Штраус и Понятие политического. О диалоге отсутствующих / Хайнрих Майер. – М. : Скимень, 2012. – 192 с.
6. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство: основні поняття чистої соціології / Фердинанд Тьоніс. – К. : Дух і Літера, 2005. – 262 с.

В статье анализируется соотношение понятий Gemeinschaft и Gesellschaft. Прослеживается их методологическая противоречивость и взаимодополняемость. Под таким углом зрения денотат понятия Gemeinschaft раскрывается не как Verbindung общественных индивидов, а как социальная целостность, предшествующая им. Главной сферой Dasein тут становится политическая парадигма Gemeinschaft, а ее квинтэссенцией – феномен политического. Показано, что семантическая и семиотическая констелляция общественного бытия того или иного этноса, народа, общества содержится в первичном онтологическом архетипе коллективного бессонательного. Этот архетип представляет собою объективную данность, как космический порядок и дефилада планет. Именем этого важнейшего архетипа есть политическое. В свою очередь, политическое является сердечной аортой и жизненным нервом Gemeinschaft.

Ключевые слова: политика, политическое, Gemeinschaft, Gesellschaft, Dasein, коллективное бессознательное.

My paper is connected with issue of the clashes and interrelation between Gemeishafi (community) and Geselshaft (society). I actualize the controversy be-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

tween two notions and their subsidiarity. In this context the focus of Gemeinschaft is not so much connected with social entity but rather with the notion of Dasein. I focus on the phenomenon of policy as the foundation of the paradigmatic changes in Gemeinschaft (community). It is evident that semantic and semiotic constellation of social being or ethos, society as well as the communities are deeply rooted within ontological archetype of collective unconsciousness. This archetype represents the phenomenon of objectivity as the cosmic order and the manifestation of policy . Namely the phenomenon of policy is the imperative and the foundation for any communities and societies. The changes within archetypes are not correlated with the will of peoples, monarchs, political actors or society as a whole. At the same time the determination of political life within society does not depend from politics and policy. It is evident that between policy and politics exist the separation and indirect links. We can observe the attributes of politics as the embodiment of two segments: geographical space and the area of notions Topos and Nomos. It appears as the quintessence of transcendental imperatives.

Keywords: *politics, political, Gemeinschaft, Gesellschaft, Dasein, collective unconscious.*

REFERENCES

1. Schmitt C. (1996), Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort, Duncker & Humblot, Berlin, 159 S. (germ).
2. Barthes R. (1996), Mythologies, Sabashnikovy Publishers, Moscow, 312 p. (rus).
3. Bilokobylskyi O. (2004), From science to myth. Ontology researches, Donetsk, 204 p. (ukr).
4. Dugin A. (2004), Philosophy of the politics, Arktogeia, Moscow, 616 p. (rus).
5. Meier H. (2012), Carl Schmitt, Leo Straus and “Der Begriff des Politischen”. On the dialog of the missing, Skimen, Moscow, 192 p. (rus).
6. Tönnies F. (2005), Gemeinschaft and Gesellschaft: The main concepts of the pure sociology, Dukh i litera, Kyiv, 262 p. (ukr).

УДК 327.8

Ірина БОГІНСЬКА,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету (м. Вінниця)

**ГЕОПОЛІТИЧНІ РОЗРАХУНКИ РОСІЇ
В «УКРАЇНСЬКІЙ КРИЗІ»:
ОСТРІВ РОСІЯ – КОНТИНЕНТ КРИМ – ДЕРЖАВА НОВОРОСІЯ**

У статті окреслено можливі варіанти вирішення «української кризи» з огляду на сучасне геополітичне становище Росії, що стало результатом політики «неоізоляціонізму» Володимира Путіна. Простежено глобальні наслідки «української кризи», які, на думку автора, визначають нове співвідношення силових полів у сучасному світопорядку.

***Ключові слова:** «українська криза», «неоізоляціонізм», Україна, Росія, Захід.*

Постановка проблеми і стан її вирішення. «Українська криза» – це ситуація в міжнародних відносинах, пов'язана з новим етапом російсько-американського суперництва, яке охоплює політичну, економічну, інформаційну та військову сфери.

Масштаби цієї кризи набагато більші за «кризу навколо Грузії». Якщо в серпні 2008 р. Росія протистояла США один на один, то в «українській кризі» Захід виступив проти неї «єдиним фронтом» – тепер до США долучився Євросоюз. Виключення Абхазії та Південної Осетії з предметного поля обговорення свого часу дозволило розпочати «перезавантаження» російсько-американських відносин. Однак ця політика доволі швидко себе вичерпала, продемонструвавши відсутність позитивного порядку денного – кола питань, по яких сторони могли б ефективно співпрацювати. Анексію ж Криму – частини території суверенної держави – не можна поставити в один ряд з Абхазією та Південною Осетією, які фактично «відпали» від Грузії ще на початку 1990-х рр. Приєднавши Крим, Росія створила серйозну перешкоду для майбутнього врегулювання «української кризи» і наврайд чи може розраховувати на «перезавантаження-2».

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Існує версія, що Захід спровокував «українську кризу» з метою наростити свою міць перед загрозою подальшого посилення Китаю і поставив Росію перед важким вибором. Глобальні наслідки «української кризи» стосуються насамперед подальшої долі цієї держави – чи стане вона частиною Західного світу (або Великої Європи), або ж частиною Китайського світу (або Великої Азії)? Існує і варіант розпаду Росії, який зафіксує нові розподільчі лінії в протистоянні двох світових потуг – США і КНР. Вірогідність кожного з варіантів залежить від перебігу подій в Україні.

Події, які наразі відбуваються на Сході України, перебувають у центрі уваги багатьох аналітиків. Коло питань, які вони досліджують, зазвичай складають: витоки та сутність «української кризи» [1-3], інтереси та стратегії зацікавлених сторін [4-6], можливі варіанти та наслідки розв'язання конфлікту навколо України [7-9] тощо.

Багато думок висловлюється з приводу участі Росії в зазначених подіях. Так, на думку Д. Треніна, Кремль провокує нестабільність в Україні не заради створення приводу для вторгнення, а заради встановлення там нового балансу політичних сил [4]. Колишній держсекретар США Г. Кісінджер нагадує, що впродовж своєї історії Росія була імперією, свідомість якої ґрунтувалася на імперських досягненнях. Він попереджає, що не в інтересах Заходу доводити її до стану «осадної фортеці», який спонукає росіян показати свою спроможність. На думку Г. Кісінджера, Україна має стати мостом між Сходом та Заходом, а не форпостом одного з супротивників у протистоянні з іншим [7].

Зб. Бжезинський пояснює можливі наслідки української кризи для архітектури європейської безпеки на тлі сучасних відносин Росії і Заходу. Він вважає, що компроміс можливий за умов, якщо Захід зможе переконати Росію в тому, що Україна не буде членом НАТО, а Росія погодиться не втягувати Україну в Євразійський союз [8].

Дослідник посткомуністичного транзиту болгарин Іван Крастев дотримується протилежного підходу. На його думку, «українська криза» обумовлена неспроможністю Євросоюзу визнати потенційні можливості путінського проекту ЄАЕС – імітації інститутів та структур ЄС. Дослідник переконаний, що підтримка ЄС цього проекту – єдиний спосіб відволікти Росію від практики воєнного тиску та націоналістичної риторики [9].

Отже, аналіз експертної думки про події на Сході України свідчить про наявність широкого кола питань, які варто досліджувати і

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

з огляду на поточний (політичний) стан проблеми, і з огляду на розбіжність наукових підходів у її висвітленні.

Мета цієї статті – окреслити можливі варіанти вирішення «української кризи» з огляду на сучасне геополітичне становище Росії, що стало результатом пролітики «неоізоляціонізму» В.В. Путіна. Крім того, автор намагається простежити глобальні наслідки «української кризи», які визначають нове співвідношення силових полів у сучасному світопорядку.

Виклад основного матеріалу. Нинішня складна геополітична ситуація, в якій опинилася Росія, стала очікуваним результатом політики «неоізоляціонізму», яку російське політичне керівництво послідовно проводило від початку 2000-х рр. Якщо впродовж 1990-х рр. в зовнішній політиці РФ реалізовувалося кілька геополітичних моделей – від спроб співпраці із Заходом на рівноправній основі до створення на антизахідному ґрунті євразійської геополітичної конструкції разом з КНР та Індією, – то з 2000-х рр. російське керівництво зосередилося переважно на близькому зарубіжжі. Так, у травні 2004 р. у посланні Федеральним Зборам президент РФ В.В. Путін назвав інтеграцію пострадянського простору пріоритетним напрямом російської зовнішньої політики [10]. А після російсько-грузинської війни 2008 року курс на «неоізоляціонізм» почав домінувати у суспільній свідомості: «Нас нічого не лякає, зокрема й перспектива «холодної війни». Але ми, звичайно, її не хочемо. У цій ситуації все залежить від позиції наших партнерів у світовому співтоваристві, наших партнерів на Заході. Якщо вони захочуть зберегти добрі відносини з Росією, вони зрозуміють причину нашого рішення і ситуація буде спокійною. Якщо ж вони оберуть конфронтаційний сценарій – то що ж, ми жили за різних умов, проживемо й так» [11].

Історико-філософське обґрунтування концепції «неоізоляціонізму» для пострадянської Росії було зроблене В.Л. Цимбурським, який в 1993 р. написав програмну статтю «Острів Росія». У ній автор стверджував, що з розпадом СРСР завершився 280-річний «великоімперський західноєвропейський цикл» російської історії, відбулося «стискання» Росії, внаслідок якого її державницька та цивілізаційна традиція знайшла своє продовження не в СНД, а в «Острові Росія» – РФ [12]. Це обумовлювалося створенням «наскрізного поясу суверенних просторів» – Великого Лімітрофу, «який простягнувся через кон-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

тинент від Польщі та Прибалтики до Паміру й Тянь-Шаню, охоплюючи Східну Європу з Балканами, Кавказ та «нову» Центральну Азію» [13]. В.Л. Цимбурський припускав, що Росія на тривалий період затримається в «острівному статусі», виступаючи супротивником будь-якої гегемонії на прилеглих до «острова» «протоках» Великого Лімітрофу.

З часом в його концепції з'явилося поняття «російського шельфу» – земель, об'єднаних з «нинішніми корінними російськими територіями фізичною географією, геостратегією, культурними зв'язками» – Східної України, Криму та «певних територій Кавказу й Центральної Азії». Якщо, на думку дослідника, «...нинішні контури Росії оптимально відповідають російській геополітиці просторів», то «геополітика кордонів потребує детального, ретельного аналізу й розрахунку в конкретній ситуації через наявність шельфу Росії й необхідність оцінки ситуації на цьому шельфі з точки зору наших інтересів і нашого майбутнього» [14].

В.Л. Цимбурський вважав, що Росії не варто витрачати зусилля на швидкий перехід світу від «гегемонії» США до багатополлярності. Водночас він рекомендував російському керівництву підтримувати нестійку рівновагу між домінуванням США та підйомом нових претендентів на роль регіональних центрів сили – Китаю, Індії, об'єднаної Європи, Ірану тощо. Саме для підтримання цього балансу дослідник вважав за необхідне не допустити стратегічної присутності США на території Великого Лімітрофу [15].

Близькими до цієї концепції є виділені Д. Замятіним ключові геополітичні образи (ГПО) Росії [16]. Він зокрема вважає, що динаміка ГПО Росії пов'язана в першу чергу не з відомим «маятником» Європа-Азія (Захід-Схід), а насамперед з розширенням, експансією власне образно-географічного поля Росії, швидким «захопленням» нових потенційно яскравих географічних образів, які вимагають відповідної геополітичної «огранки». Серед ключових ГПО Д.Замятін розташовує на першому місці «Острів Росія», початок використання якого у зовнішній політиці РФ пов'язує з президентством В.В. Путіна. На думку Д.Замятіна, цей ГПО спрямований на створення автономного геополітичного простору та геополітичну підтримку таких самих «островів»-дублерів, як Білорусь, частково Україна [17].

Свідченням про відсторонення від геополітичних моделей 1990-х рр. стало висунуте російським керівництвом на початку

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2000-х рр. гасло ідентичності – самобутності, суверенності, незалежності [18]. Це був результат усвідомлення того, що на відміну від країн ЦСЄ та Балтії, Росія ніколи не буде інтегрована в ЄС/НАТО. Ідея Великої Європи, що складалася б з двох частин – ЄС на заході та якогось Східно-Європейського Союзу на чолі з РФ, – виявилася нежиттєздатною. Європа на початку XXI ст. була й залишається єдиною, і ця Європа називається Євросоюзом [19].

Усупереч обвинуваченням Росії в неоімперіалізмі, початок 2000-х рр. став новим етапом її геополітичного відступу, розпочатого ще з виведення радянських військ з Афганістану. Окремими етапами цього відступу були Берлінська стіна – Біловезька Пуща – Балкани, які засвідчили звуження реальної сфери впливу РФ [20].

У 2002 році Москва спробувала скористатися поліпшенням своїх відносин з Вашингтоном (на тлі створення антитерористичної коаліції), аби домогтися від нього визнання своєї провідної ролі в СНД. Вона навіть зробила низку важливих геополітичних поступок: відмовилася від експлуатації радіолокаційної станції Лурдес на Кубі та військово-морської бази Камрань у В'єтнамі й відкрила території центральноазіатських республік для розміщення військових баз США.

Сполучені Штати завжди з підозрою ставилися до спроб Кремля реінтегрувати пострадянський простір. Тому Білий Дім прагнув, за словами Г. Кіссінджера, запобігти «реімперіалізації» Росії [21]. Позицію Вашингтону у відносинах Москви з новими незалежними державами (ННД) визначала концепція геополітичного плюралізму. Адміністрація Джорджа Буша молодшого взагалі розвивала відносини з ННД, незважаючи на думку Кремля. Такий же підхід містився і в документах програми «Нового сусідства» ЄС.

У 2003 році з'явилася оприлюднена А. Чубайсом ідея «ліберальної імперії», тобто політичного домінування Росії в СНД на основі її економічної потуги та вивезення капіталів. То був, за висловом Д. Треніна, «проект СНД», одним з пунктів якого стало створення Єдиного економічного простору (ЄЕП) Росії, України, Казахстану та Білорусі. Головне завдання ЄЕП полягало у «прив'язці» України до російської сфери впливу. Саме для цього Москва паралельно з ЄврАзЕС, до якої Україна не входила, створила її «двійника» – ЄЕП [22].

У намаганні економічно, а в перспективі політично, наблизити Україну до Росії В.В. Путін лише в 2004 р. 15 разів зустрічався з

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Л.Д. Кучмою [23]. Кремль готовий був піти на серйозні поступки, аби Україна погодилася на східний вектор інтеграції. Так, напередодні президентських виборів в серпні 2004 р. Росія знизила ціну на газ для України з 80\$ до 50\$ за тис. куб. м. Вочевидь, у такий спосіб вона намагалася забезпечити підтримку під час президентських перегонів В.Ф. Януковичу, який позиціонувався як проросійський кандидат. Водночас В.В. Путін прагнув компенсувати за рахунок України геополітичний відступ Росії, пов'язаний з черговим розширенням НАТО (2002 р.) та ЄС (травень 2004 р.).

Коли країни ЦСЄ та Балтії вступили в ці структури, між Заходом та СНД зник звичний буфер. Відтоді західний вплив перетворився на безпосередній чинник, який впливав на ситуацію в ННД. Це, в свою чергу, вимагало й більшої визначеності в зовнішньополітичних орієнтаціях від політичного керівництва цих держав. Якщо Л.Д. Кучма ще міг дозволити собі «багатовекторність», то за нових геополітичних умов її реалізувати ставало дедалі складніше.

Прозахідний В.А. Ющенко спробував зробити рішучий крок у бік НАТО, приєднавши Україну до ПДЧ. Реакція Росії на це була передбачуваною. У своєму виступі під час Бухарестського саміту НАТО (квітень 2008 р.) В.В. Путін попередив, що у процесі вступу в Альянс Україна – це «складне державне утворення» – може позбутися своєї державності. Він зауважив, що ця держава була створена за радянських часів, а Крим «просто отриманий Україною рішенням Політбюро ЦК КПРС. Навіть не було проведено державних процедур передачі цієї території» [24]. Ще більш рішуче Росія виступила в «грузинському питанні» в серпні 2008 р. Спираючись на «косівський прецедент», вона визнала суверенітет Абхазії та Південної Осетії, створивши буферну зону між своїми кордонами та прозахідною Грузією.

Реакцією Росії на запропоновану Євросоюзом програму «Східного партнерства» (2009 р.) стало пожвавлення роботи над проектом створення Митного Союзу (МТ). Усупереч побоюванням Заходу, йшлося не про відновлення СРСР, а про альтернативу європейської інтеграції для колишніх радянських республік. Для себе Росія очікувала, що створення на базі МТ Євразійського економічного Союзу (ЄЕС) покращить її позиції у відносинах з крупними континентальними сусідами – ЄС на заході та Китаєм на сході. Включення України в цю конструкцію мало б для Росії принципове значення. І хоча сама назва «Євразійський Союз» знаходиться в руслі пострадянського

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

«неоевразійства», цей політичний проект В.В. Путіна суттєво відрізняється від поглядів представників цієї течії. У Москві немає ані ресурсів, ані причин для відновлення патерналістських відносин, а у сусідів – готовності перетворюватися на об'єкт виключно російського впливу. Поняття «Євразія», ймовірно, сьогодні живиться частіше, ніж будь-коли, але воно точно не є синонімом російської держави [25].

За умов, коли і Москва, і Брюссель вважали Україну важливим елементом своїх геополітичних проектів, президент України В.Ф. Янукович (2010-2014) намагався маневрувати між РФ та ЄС. Підписавши з Росією Харківську угоду, він водночас оголосив про економічне зближення з ЄС (насамперед через внутрішньополітичні міркування). У результаті В.Ф. Янукович опинився в складному становищі. Європа поставила його перед вибором: або підписати Угоду про асоціацію з ЄС, або відмовитися від європейських перспектив. Водночас В.Ф. Януковичу доводилося враховувати й тиск з боку Росії, яка час від часу демонструвала Україні – у вигляді торговельних бар'єрів – збитки від вибору на користь ЄС, а згодом – у вигляді пакету допомоги – переваги «правильного» вибору. У результаті В.Ф. Янукович несподівано призупинив процес підписання Угоди про політичну та економічну асоціацію з ЄС. Натомість отримав від В.В. Путіна в грудні 2013 р. фінансово-економічну допомогу.

Відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС спричинила масові акції протесту в Києві, внаслідок яких В.Ф. Янукович був відсторонений від влади.

Невідворотність силового втручання Росії в революційну ситуацію в Україні була пов'язана насамперед з внутрішніми причинами [26]. Проте рішення про анексію Криму вписується в концепцію «неоізоляції» та відповідає ГПО «Острів Росія». «Повернувши Крим», РФ зробила крок до відновлення свого панування в Чорноморському регіоні. Якщо раніше вона контролювала лише незначну частину східного узбережжя Чорного моря, то тепер посідає найсильніші в стратегічному плані позиції в цій зоні.

«Після Криму» В.В. Путін робив спроби домогтися федералізації України. «Федералізація» дозволила б йому отримати важіль впливу на київську владу з метою блокування євроатлантичної та європейської інтеграції України. Відмова офіційного Києва обговорювати російські проекти реформатування України обумовила перехід до реалізації іншого плану, який передбачає керований розпад та фор-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

соване створення так званої «Новоросії». Про «Новоросію» російський президент вперше згадав в своїй заяві 17 квітня 2014 р. [27].

Наразі цей термін перебуває в політичному дискурсі, хоча у висловлюваннях офіційної Москви останнім часом взагалі не згадується. РФ не визнала де-юре ЛНР-ДНР, але й надалі допомагає їм. Тим самим вона начебто не відмовилася від ключового пункту нинішньої концепції мирного врегулювання (Мінські угоди) – збереження територіальної цілісності України, – але водночас продовжує реалізовувати проект «Новоросія». Цей проект передбачає поступове розгойдування ситуації в Україні на тлі посилення відцентрових тенденцій та поглиблення економічної кризи, забезпечення фальшивої самоідентифікації (альтернативної українській) мешканців Південно-Східної України тощо.

Висновки

Отже, найкращим для Росії варіантом розв'язання «української кризи» є збереження Криму та перетворення України на нейтральну федеративну державу. За таких умов Росія зміцнить своє геополітичне становище, насамперед на західному фланзі. Однак цей варіант є найменш вірогідним, оскільки впродовж останнього десятиліття Україна пережила вже дві революції, виборюючи своє право бути вільною країною, самостійно обирати шлях свого розвитку.

Наступним варіантом є збереження унітарної України зі стійкою орієнтацією на європейські та євроатлантичні цінності. За таких умов Росія перетворюється на «Україну» між Заходом та Китаєм. І тепер вже їй доведеться або балансувати, або примкнути до одного з силових центрів сучасного світу.

Третій варіант розв'язання «української кризи» можливий внаслідок розподілу України на 2 частини на кшталт післявоєнної Німеччини. Штучно створена «Новоросія» перетворюється на «буфер» між прозахідною Україною та Росією. Остання фактично контролює цю квазідержаву і рівно оберігає від будь-яких західних впливів.

Всі зазначені варіанти більш-менш створюють підстави для подальшої реалізації Росією політики «неоізоляції». Затиснута між Заходом та Китаєм, РФ зможе ще якийсь час балансувати, але ризики виникнення «російської кризи» в міжнародних відносинах дедалі посилюватимуться разом із зацікавленістю Китаю в освоюванні природ-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

них багатств Сибіру, а Заходу – у будівництві Великої Європи від «Лісабона до Владивостока».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинский Зб. В борьбе с российским шовинизмом [Електронний ресурс] / Зб. Бжезинский. – Режим доступу: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/V-borbe-s-rossiiskim-shovinizmom-16760

2. Mearsheimer, John J. Why the Ukraine Crisis is the West's fault [Електронний ресурс] / John J. Mearsheimer. – Режим доступу: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-fault>

3. Минасян С. Последняя постсоветская война. Военно-политическое измерение украинского конфликта // Россия в глобальной политике. – 2014. №5. [Електронний ресурс] / С. Минасян. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Poslednyaya-postsovetskaya-voyna-17098>

4. Тренин Д. Украинский кризис и возобновление великодержавного соперничества [Електронний ресурс] / Д. Тренин. – Режим доступу: <http://carnegie.ru/publications/?fa=56935>

5. Мигранян А. Битва за Украину как этап в борьбе за новый миропорядок // Известия. – 2014. – 29 июля [Електронний ресурс] / А. Мигранян. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/574569>

6. Charap S., Shapiro J. How to avoid a New Cold War // Current History. – October 2014 [Електронний ресурс] / S. Charap, J. Shapiro. – Режим доступу: <http://www.currenthistory.com/Article.php?ID=1172>

7. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end [Електронний ресурс] / H. Kissinger. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html

8. Brzezinski Zb. After Putin's aggression in Ukraine, the West must be ready to respond [Електронний ресурс] / Zb. Brzezinski. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/opinions/zbigniew-brzezinski-after-putins-aggression-in-ukraine-the-west-must-be-ready-to-respond/2014/03/03/25b3f928-a2f5-11e3-84d4-e59b1709222c_story.html

9. Крастев, И., Леонард, М. Новый европейский беспорядок [Електронний ресурс] / И. Крастев, М. Леонард. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Novyi-evropeiskii-besporyadok-17196>

10. Послание Президента РФ Федеральному собранию (26 мая 2004 г.) [Електронний ресурс] / В.В.Путин. – Режим доступу: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2004/05/71501.shtml>

11. Интервью Медведева Д.А. телекомпании «Russia Today» (26 августа 2008 г., Сочи) [Електронний ресурс] / Д.А.Медведев. – Режим доступу: http://kremlin.ru/appears/2008/08/26/2018_type63379type63380_205773.shtml

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

12. Цымбурский В.Л. Остров Россия. Перспективы российской геополитики [Электронный ресурс] / В.Цымбурский. – Режим доступа: http://archipelag.ru/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/island_russia/
13. Цымбурский В. Геополитика для «евразийской Атлантиды» [Электронный ресурс] / В.Цымбурский. – Режим доступа: <http://archipelag.ru/geopolitics/osnovi/russia/geopolitics/>
14. Цымбурский В. Шельф Острова Россия. Геополитика пространств и геополитика границ [Электронный ресурс] / В.Цымбурский. – Режим доступа: <http://www.apn.ru/publications/article20733.htm>
15. Межуев Б. «Остров Россия»: время и место одной историческофской концепции [Электронный ресурс] / Б.Межуев. – Режим доступа: <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ids=137&ida=1517&idv=1527#REF14>
16. Замятин Д.Н. Культура и пространство. Моделирование географических образов [Текст]/ Дмитрий Замятин. – М.: Знак, 2006. – 488 с.
17. Тренин Д. Интеграция и идентичность: Россия как «новый Запад» [Текст]/ Дмитрий Тренин; Моск. Центр Карнеги. – М.: Изд-во «Европа», 2006. – 404 с.
18. Trenin D. The End of Eurasia. Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization [Электронный ресурс]/ D.Trenin. Moscow: Carnegie Moscow Center, 2001. – Режим доступа: <http://jzefdarski.pl/uploads/zalacznik/7134/dmitritrenin-theendofeurasiarussiaontheborderbetweengeopoliticsandglobalization2002.pdf>
19. Kissinger, H. Diplomacy [Text]. – N.Y.: Simon and Schuster, 1994. – P. 811-818
20. Тренин, Д. Realpolitik Москвы [Текст] // Дипкуррьер НГ. – 2004. – 8 февраля
21. Тренин, Д. Россия и конец Евразии [Электронный ресурс] / Дмитрий Тренин. – Режим доступа: uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/2005/1/ProEtContra_2005_1_02.pdf
22. Выступление Владимира Путина на саммите НАТО (Бухарест, 4 апреля 2008 года) [Электронный ресурс] / В.В. Путин. – Режим доступа: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html>
23. Баев П. Геополитика самоизоляции [Текст] // Pro et Contra. – 2014. – май-август. – С.74
24. Пять громких заявлений Путина об истории Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В статье обозначены возможные варианты разрешения «украинско-го кризиса», с учетом того, что современное геополитическое положение России стало результатом пролитики «неоизоляционизма» В.В. Путина. Прослежены глобальные последствия «украинского кризиса», которые, по мнению автора, определяют новое соотношение силовых полей в современном миропорядке.

Ключевые слова: «украинский кризис», «неоизоляционизм», Украина, Россия, Запад.

Difficult geopolitical situation of Russia due to "ukrainian crisis" became the expected result of the "neo-isolationism" policy held by V.V. Putin. The Russian government seeks to strengthen its geopolitical potential in the next cycle of rivalry with the West using military intervention to the revolutionary situation in Ukraine. Global implications of the "ukrainian crisis" will determine the new balance of power in the contemporary world order.

Keywords: «ukrainian crisis», «neo-isolationism», Ukraine, Russia, West.

REFERENCES

1. Brzezinski Zb. In combating the Russian with chauvinism, available at: http://www.globalaffairs.ru/ukraine_crysis/V-borbe-s-rossiiskim-shovinizmom-16760. (rus).
2. Mearsheimer J. J. Why the Ukraine Crisis is the West's fault, available at: <http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-wests-fault> (engl).
3. Minasyan S. (2014), Rossiya v globalnoy politike, № 5, available at: <http://www.globalaffairs.ru/number/Poslednyaya-postsovetskaya-voina-17098> (rus).
4. Trenin D. Ukrainian crisis and the resumption of great-power rivalry, available at: <http://carnegie.ru/publications/?fa=56935> (rus).
5. Migranyan A. (2014), Izvestiya, July 29, available at: <http://izvestia.ru/news/574569> (rus).
6. Charap S., Shapiro J. (2014), How to avoid a New Cold War, Current History, October, available at: <http://www.currenthistory.com/Article.php?ID=1172> (engl).
7. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end, available at: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-34c451760b9_story.html
8. Brzezinski Zb. After Putin's aggression in Ukraine, the West must be ready to respond, available at: http://www.washingtonpost.com/opinions/zbigniew-brzezinski-after-putins-aggression-in-ukraine-the-west-must-be-ready-to-respond/2014/03/03/25b3f928-a2f5-11e3-84d4-e59b1709222c_story.html (engl).
9. Krastev I., Leonard I. New European mess, available at: <http://www.globalaffairs.ru/number/Novyi-evropeiskii-besporjadok-17196> (rus).

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

10. Message from the President of the Russian Federation Federal Assembly, (26 May 2004), available at: <http://archive.kremlin.ru/text/appears/2004/05/71501.shtml> (rus).
11. Interview D. A. Medvedev TV Company "Russia Today" (August 26, 2008, Sochi), available at: http://kremlin.ru/appears/2008/08/26/2018_type63379_type63380_205773.shtml (rus).
12. Tsymbursky V. L., Island Russia. Prospects for Russian geopolitics, available at: http://archipelag.ru/ru_mir/ostrov-rus/cymbur/island_russia/ (rus).
13. Tsymbursky V. L., Geopolitics for "Eurasian Atlantis", available at: <http://archipelag.ru/geopolitics/osnovi/russia/geopolitics/>(rus).
14. Tsymbursky V. L., Shelf Islands Russia. Geopolitics of the spaces and geopolitics of the boundaries, available at: <http://www.apn.ru/publications/article20733.htm> (rus).
15. Mezhev B., "Island Russia": the time and place of one historiosophical concept, available at: <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ids=137&ida=1517&idv=1527#REF14> (rus).
16. Zamyatin D. N. (2006), Culture and space. Modelling of geographical images, Znack, Moscow, 488 p. (rus).
17. Trenin D. (2006), Integration and Identity: Russia as the "New West", Publisher "The Europe", Moscow, 404 p. (rus).
18. Trenin D. (2001), The End of Eurasia. Russia on the Border Between Geopolitics and Globalization, Carnegie Moscow Center, Moscow, available at: http://jozefdarski.pl/uploads/zalacznik/7134/dmitritrenin-theend_of_eurasia_russia_ontheborderbetweengeopoliticsandglobalization2002.pdf (engl).
19. Kissinger H. (1994), Diplomacy, Simon and Schuster, New York, pp. 811-818 (engl).
20. Trenin D. (February, 1992), "Realpolitik" of Moscow, Dikpuryer NG (rus).
21. Trenin D. Russia and the end of Eurasia, available at: uisrussia.msu.ru/docs/nov/pec/2005/1/ProEtContra_2005_1_02.pdf (rus).
22. Vladimir Putin's speech at the NATO summit (Bucharest, April 4, 2008), available at: <http://www.unian.net/politics/110868-vyistuplenie-vladimira-putina-na-sammite-nato-buharest-4-aprelya-2008-goda.html> (rus).
23. Bayev P. (2014), Pro et Contra, May-August, p. 74 (rus).
24. Five Putin's high-profile statements about the history of Ukraine, available at: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/11/141110_ru_s_putin_on_history_ukraine (rus).

УДК 316.75 (4+477)

Наталя КРИВОРУЧКО,

*аспірантка кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника,
Магістрантка Східних студій Варшавського університету*

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЄВРОПИ І ВИКЛИКИ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні засади й фактори формування стратегічної культури, охарактеризовано основні риси європейської стратегічної поведінки та на цій основі розглянуто роль і місце України як ідентифікатора безпекової та політичної системи Європи. Автор доходить висновку, що основна проблема формування української стратегічної культури, відповідно до якої формується політика безпеки держави, функціонує її інституційний апарат, приймаються рішення відповідно до національних інтересів тощо проглядається у відсутності первинних компонентів стратегічної військової й політичної парадигм. Геостратегічна культура ЄС теж має сприйняти виклик міжнародної системи безпеки і розвинути надалі свою безпекову й оборонну політику, залучаючи в свою орбіту Україну і визнавши її стратегічну культуру цивілізаційно близькою до європейської, трансатлантичної ідеології.

***Ключові слова:** стратегічна культура, безпекова парадигма, політика безпеки.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Зміни в міжнародній системі безпеки ставлять Європу, як і Україну, перед цивілізаційним вибором – розуміння й збереження спільного безпекового простору чи підпорядкування режиму, який ще донедавна охоплював Центрально-Східну частину Європи. В умовах кризи європейської політики безпеки і оборони (зменшення видатків на оборону, переорієнтації глобального лідера на Близький Схід тощо) одним з найбільш вагомих залишається пріоритет збереження спільних цінностей та розуміння стратегічної культури кожної з держав, що складають різномірну мозаїку Європи. З огляду на територіальну й цивілізаційну належність нашої держави до цього геополітичного простору, спробуємо

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

зрозуміти і розвинути ментальні корені стратегічної культури, основною цінністю якої виступає безпека; а базовою моделлю поведінки – відповідальність за відвернення загроз в регіональному та міжнародному масштабах. Необхідність такого аналізу обумовлена питанням адекватності та вчасності реагування на виклики, що постали не лише перед Україною, але всією системою європейської безпеки, адже події останнього року доводять відсутність сформованої й ефективної стратегії протидії прихованим (здебільшого гібридним, як їх називають) та явним загрозам.

Теоретичним підґрунтям нашого аналізу стали праці європейських та американських дослідників, науковців Оксфордського університету таких як Ken Booth, Klaus Naumann, Elmar Brok Norbert Gresch, Michel Barnier, Asle Toje та ін. [6].

Мета статті – аналіз основних засад і факторів формування стратегічної культури, основних рис європейської стратегічної поведінки, ролі й місця України як ідентифікатора безпекової та політичної системи Європи.

Виклад основного матеріалу. Необхідність формування стратегічної культури зрозуміли ще задовго до сучасних розробників нових технологій, стратегій та військових методів політичної боротьби. Особливо гостро дане питання постало під час «Холодної війни», в час, коли протиборчим сторонам потрібно було зрозуміти й спрогнозувати тактику й стратегію боротьби один проти одного. Адже досягнути стратегію було лише половиною справи, набагато важливішим стало зрозуміти «корені», причинні, ментальні підвалини політичних чи військових рішень та зуміти своїми діями вчасно відвернути небезпеку від їх наслідків. Саме в такому ключі мислили тодішні експерти, стратеги, котрі прагнули досягнути «глибину» дій СРСР в «переддень» Карибської кризи та подальших подіях, що могли нести загрозу для системи міжнародної безпеки. Саме тоді, у 1970-х роках з'являється одне з найбільш ґрунтовних досліджень – рапорт Джека Снайдера, підготовлений для ВПС США під назвою «Стратегічна культура Радянського Союзу: наслідки обмежених ядерних операцій», у якій він визначає стратегічну культуру як *«...сукупність ідей, умовних емоційних реакцій та усталених способів поведінки, характерних для національної спільноти, які були отримані в результаті історичного досвіду»*. У своєму рапорті автор звертає увагу, що радянське керівництво керувалося відмінними від американських факторами при

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

прийнятті стратегічних рішень, наводило кардинально інші аргументи під час намірів застосування ядерної зброї. Тому розуміння стратегічної культури цієї держави тягне за собою, на думку Снайдера, відповідну поведінку з метою попередження й відвернення непередбачуваних рішень [7]. За словами експерта, стратегічна культура Радянської Росії була побудована передусім на традиції царської імперії з ідеєю захоплення якомога більшого простору та готовністю до завдання удару першими. Як бачимо, висновки Снайдера як ніколи актуальні й накладаються на сучасні події.

За два роки з'являється нове дослідження Ken Booth «Strategy and Ethnocentrism», яке розвиває визначення поняття стратегічної культури як засобу попередження та відвернення небезпеки для міжнародної системи безпеки [2]. Пізніше, у 1986 році президент Інституту публічної політики Колін Грей, котрий займався порівнянням стратегічної культури США і СРСР, наводить свої 5 аргументів для необхідності вивчення стратегічної культури. Передусім він говорить про те, що стратегічна культура є інструментом для розуміння самого себе (тобто держави, її інтересу), інших, а також розуміння того, яким чином нас сприймають «інші» та відповідної реакції. Не розуміння основ стратегічної культури опонента, застерігав Грей, матиме негативні наслідки для міжнародної системи безпеки. Тому він акцентував на необхідності «...вивчення особливостей політичної культури, звичаїв, ідей, доктрин, котрі відрізняються від наших, оскільки лише опираючись на знання про стиль стратегічної поведінки опонента, отримаємо інструменти для відповідного реагування». У цьому контексті також зауважимо, що під самим поняттям стратегічної культури розумів «...спосіб мислення і діяльності за допомогою сили, що впливає з історичної традиції та політичної поведінки, відповідно до національного інтересу» [3].

Далі дослідження стратегічної культури розвивались по висхідній, втім основне питання – як пояснити поведінку держави, що постала перед загрозами, – залишалось без пояснення. Однією зі спроб було дослідження К. Лонгхурста (K. Longhurst), який, через вивчення особливостей політичної культури Німеччини, ідентифікував стратегічну культуру як комплекс системи переконань, ідей, поглядів і практичних дій щодо застосування сили, що поступово збільшується і водночас є результатом історичного процесу [5]. Крім того, К. Лонгхурст акцентував на змінності стратегічної культури, особливо в кри-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

тичних моментах, стані відкритої небезпеки. Автор визнавав, що стратегічна культура охоплює не лише відносини між цивільними і військовими, але й впливає на суспільство та публічні інституції. У цьому ж контексті дослідник вирізняв три групи елементів стратегічної культури, серед яких:

1) первинні компоненти, підстави творення стратегічної культури – ідеї, переконання, засади дотримання норм міжнародного права, парадигма політичної і військової культури;

2) форми й зміст політичних рішень, в яких проявляється стратегічна культура. Сюди відноситься практична політична діяльність, форми ментальної поведінки, історична традиція застосування сили у випадках виникнення явних чи неявних загроз, а також умови зовнішнього середовища, в яких доводиться функціонувати державі;

3) третя група факторів знаходиться ніби поміж вищезначеними і включає позиції й точки зору в формуванні політики безпеки. Іншими словами, сюди відноситься фактичне сприйняття, сприйняття загроз, інтерпретація сили небезпеки для держави та відповідна поведінка в межах норм міжнародного права й відповідних цінностей, закладених політичною елітою.

Один з класиків вивчення стратегічної культури А. Джонсон в результаті своїх досліджень резюмував, що стратегічну культуру можна розуміти як «інтегровану систему символів (таких як спосіб провадження діалогу, наведення аргументації, аналогій тощо), що призводять до формування домінуючих і стійких цінностей та ліній поведінки щодо стратегічних галузей, як то роль збройних сил в міжнародних відносинах, попередження кризових ситуацій тощо» [4, с. 253]. Цю групу символів дослідник поділив на два підрозділи. До першої групи відніс стратегічне середовище держави, характерні риси противника чи держави, яка може нести загрозу, а також самі загрози, що випливають з середовища.

Опираючись на перелічені вище групи факторів та спостереження за змінами міжнародного середовища і особливо міжнародної системи безпеки, спробуємо окреслити суть такого явища як «стратегічна культура Європи» (під цим розуміємо ЄС як цілісну структуру) та зрозуміти місце у цій так званій стратегічній мозаїці (вживаємо даний термін з огляду на відмінності стратегічних доктрин держав, що входять до складу ЄС, серед яких німецька, французька тощо) нашої держави Україна.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У питанні щодо існування стратегічної культури Європейського Союзу, науковці розходяться в трьох напрямках: стратегічна культура існує; така культура не може існувати з огляду на різномірність держав ЄС, їх оборонних і безпекових доктрин, витрат на оборону; стратегічна культура ЄС лише починає формуватись тощо. Одним з перших на найвищому рівні існування стратегічної культури ЄС визнав керівник Департаменту політики планування й попередження кризових ситуацій в Раді ЄС Х. Гаусген. На противагу більшості європейських скептиків, Х. Гаусген говорив про те, що починаючи від проведення французько-британського Саміту у Сант-Пауло до прийняття рішень Ради Європи в Гельсінках в грудні 1999, а також входження в дію Амстердамського трактату та участі в міжнародних місіях, ЄС тим самим заклала міцну основу для розвитку власної стратегічної культури.

Він виділив основні елементи стратегічної культури, серед яких:

- готовність ЄС до глобальних зобов'язань. Здатність брати відповідальність за боротьбу з традиційними та новими загрозами безпеці, такими як тероризм, поширення зброї масового знищення, регіональні кризи, слабкі політичні режими, організована злочинність та ін., що постають співзалежними чинниками у формуванні спільного бачення підтримки безпеки в регіоні й світі. Відповідно участь цивільних і військових сил у місіях в Конго 2003 року, Дарфур (Судан) 2004 року, а також на Близькому Сході, Африці, Афганістані та Північному Кавказі закладають основу стратегічного бачення розвитку безпеки в регіоні та світі;

- готовність до застосування адекватних інструментів, заходів (як цивільних, дипломатичних, так і військових) протидії явної чи неявної загрози, що виникає перед державами регіону. Це засвідчує міцність й ефективність стратегічної культури з можливостями розширення можливостей її подальшого розвитку;

- здатність вчасно реагувати на кризи та небезпеки, а також володіти інструментами політики попередження стану небезпеки (Conflict Prevention). Події 2001 року, на думку автора, засвідчили важливість швидкої реакції на небезпеку з боку Афганістану й продовжують попереджувати виникнення терористичних джерел на території європейського та американського континентів;

- готовність до формування сил швидкого реагування, так званих «груп бойових», що є базовим інструментом здійснення стра-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

тегічних рішень, одним із кроків у зміцненні стратегічної культури європейської спільноти.

Усі вище перелічені чинники складають частину стратегічної культури ЄС, до якої входить також широка мозаїка стратегічних культур країн, що її складають. Це несе з собою як позитивні (інтеграційні), так і частково негативні (дезінтеграційні) наслідки. Попри це, більшість авторів сходиться на тому, що формування європейського стратегічного стилю є просто «вимогою часу» в умовах намагань з боку РФ явно (на прикладі України) і неявно (на прикладі впливу на політичні еліти Угорщини) впливати на світові процеси та небажання, «перенасичення» США заангажуванням в Європі, у необхідності постійної підтримки її системи безпеки.

Дослідники Оксфордського університету вибудовують свої аргументи на користь стратегічної культури ЄС у ключі розширеного підходу до визначення безпеки й всеосяжного, багатостороннього бачення суті та джерел загроз. Це забезпечується на основі комплексного використання військових і цивільних інструментів та узгодження найвищих політичних рішень з експертами та локальними формуваннями. За словами науковців, стратегічна культура у широкому контексті складається із комплексу взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють шляхом укладення компромісу. З точки зору ліберального та конструктивістського теоретичних підходів, стратегічна культура ЄС формується завдяки динаміці (розвитку) трьох складових. По-перше, це визнання виникнення нових загроз і подальша адаптація інституцій ЄС до боротьби з явними та неявними (такими, що можуть виникнути на певному етапі) можливостей їх подолання; сюди відносимо також політичну волю брати участь у вирішенні кризових ситуацій у регіонах, які цього потребують, що постає одним з ключових факторів у розробці стратегічної культури ЄС. По-друге, факт участі в операціях стає важливим джерелом до розвитку військового й оборонного потенціалу. По-третє, підпорядкування загальним нормам щодо використання відповідних інструментів, військової сили для вирішення проблем безпеки [1, с. 10-11].

На кожному етапі аналізу різних точок зору щодо формування, розвитку та можливостей європейської стратегічної культури ми намагались простежити риси, притаманні українському політичному й військовому простору. Одним з головних «каменів спотикання» на цьому шляху став слабкий розвиток тематики в українському

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

академічному й суспільному дискурсі. Спроби розуміння й відтворення того, що може називатись українською стратегічною культурою, здійснили такі науковці як О. Бодрук, В. Горбулін, Г. Перепелиця, С. Дацюк, О. Полтораков та ін. Скажімо, О. Полтораков виділяє три ключові аспекти, що перешкоджають розвитку стратегічної культури [8, с. 126]. Однак автори більше уваги приділяють стратегії держави в умовах трансформаційних процесів, аніж спробам зрозуміти тип чи стиль стратегічної поведінки.

Іншою проблемою для нас стало питання характеристик, які закладають в поняття стратегічної культури європейські дослідники. Існують думки, що такий тип культури в Україні взагалі відсутній. Звісно, з огляду на протяжний період «різновекторності» зовнішньої політики, можемо частково підтримати таку думку з посиланням на постійне балансування між політичними гравцями, декларуванням позицій без їх змістовного наповнення тощо. Однак здобуття української незалежності у 1991 році все ж доводить протилежне – стратегічна культура в Україні існує, хоч би в якому зародковому стані вона не перебувала.

У спробі виокремити характерні риси стратегічної культури визначаємось з поняттями. Українська стратегічна культура – це комплекс взаємопов'язаних елементів національної політичної культури, поведінки та рішень керівної еліти, спрямований на збереження територіальної цілісності, системи цінностей та єдності суспільства. Водночас, як сказали б сучасні експерти, це «гібридний тип», стиль стратегічної культури, оскільки процес його формування проходив під впливом радикально різних цивілізаційних просторів (з одного боку російського, а з іншого – європейського, частково трансатлантичного), а трансформація здійснюється з періодичним виникненням «точок біфуркації», що й призводить до не завжди передбачуваного, а отже, позитивного результату.

Однією з характеристик стратегічної культури в Україні залишається проходження цих «точок біфуркації» не еволюційним, а революційним шляхом, що й тягне за собою негативні наслідки. Останні десятиліття в академічному полі, зовсім не випадково, як на мене, з'являлись публікації, що описували шлях польської трансформації. Остання розпочалась з 80-х і визрівала протягом десяти років, що служило своєрідною підготовкою до тієї «точки біфуркації» у 1989-му й створило умови для подальших (хоча й не простих)

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

соціально-економічних перетворень. Повертаючись до України зазначимо, що масові і революційні вибухи народної незгоди виникають практично щодесятиліття. Згадаймо хоча б протести проти Л. Кучми у 1998-му та після вбивства Г. Гонгадзе у 2000-му, далі – народне невдоволення проти фальсифікації виборів у 2004-му та «Революцію гідності» в 2013-му. Про наслідки кожної з цих подій залишається мовчати...

Наступний елемент українського стилю стратегічної культури – ідеалізація стану безпеки та небажання реального сприйняття загроз. Визнання принципів мультилатералізму, прийняття рішень на основі багатосторонньої співпраці й відповідальності за мир у світі, з одного боку, проявились шляхом участі українських військових підрозділів у складі міжнародних миротворчих сил, зокрема в програмі «Партнерство заради миру» та стали загалом позитивним аспектом у становленні стратегічної лінії поведінки. Втім, як показали сучасні події, така українська егалітарність (безкорисливість у наданні допомоги) не завжди є стимулом для надання відповідної допомоги альянсними країнами під час виникнення реальної загрози на українській території.

Наступний компонент – відкритість та готовність довіряти зовнішньополітичному партнеру. З огляду на історичний досвід укладення союзів та членства України в міжнародних організаціях, стратегічна культура демонструє відкритість до співробітництва та довіру до союзників. Втім, це також не до кінця виправдано, оскільки не завжди позитивно впливає на збереження відповідного рівня її стратегічної безпеки та оборони. Ведемо мову про негативний аспект надмірної довіри до глобальних й регіональних партнерів, насамперед йдеться про США і РФ, які шляхом нібито запевнення гарантування безпеки узалежнили Україну від власних інтересів – спершу держава відмовилась від «ядерної зброї», пізніше від ПРО, і зовсім нещодавно від Криму. Як любив повторювати Дж. Кеннеді, «...національний інтерес важливіший за ідеологію». У цьому контексті, в Україні завжди відбувалась підміна інтересів.

Щодо притаманної українській стратегічній культурі схильності до «ідеалізації» варто додати, що інтервенція в Криму не була одномоментним актом і в який би спосіб міжнародні аналітики не ставились до легітимності референдуму щодо приєднання до РФ, фактом залишається напрацьована протягом 23 років незалежності України ідея того ж «русского мира», «русского освободителя», що поступово

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

й планомірно розвивалась у Криму. У цьому ж контексті говоримо про ідеалізацію стану безпеки держави, оскільки в жодному із загальнодокументів до 2014 року не задекларовано російської загрози. Хоча експерти та фахові академічні кола провадили думку про особливості безпекової ситуації у Південно-Східному регіоні. Таким чином, відкритість, яка потенційно могла б означати сприйнятливність до нових ідей і технологій, а також взаємозалежність як інструмент здобуття належного місця у міждержавних стосунках перетворюються на вразливість та несамостійність країни.

Ще одним неодмінним елементом української стратегічної культури, мабуть ще з часів козаччини, залишається войовничий, визвольний дух, що проявляється швидше в обороні, аніж нападі, тяжіння до європейського способу компромісного вирішення конфліктів та поваги до норм міжнародного права (навіть якщо вони вирішуються не на її користь). Поруч з цим і негативна тенденція – бажання керувати замість виконувати накази. Українська ментальність вирізняється такою рисою, яку коротко можемо описати так: «...де два українці – там три гетьмани». Про це, зрештою, неодноразово наголошував у своїх виступах член Римського клубу Богдан Гаврилишин: «...у нас є багато лідерів і мало послідовників» [див., напр. 9]. Надмірний індивідуалізм призводить до проблем не лише у виборі способу реформування армії, але спротиву змінам у військовій сфері. Результат цього – відсутність цілісної військової, безпекової й оборонної доктрини, контролю за військовою сферою, ослаблення національної армії як інституції найвищого рівня ієрархії в оборонній системі держави та рівня її мобільності й ефективності.

У цьому ж контексті коротко окреслимо фактори, що продовжують впливати на формування стратегічних засад стратегічної культури України, а саме: 1) відсутність оборонної самодостатності, причиною чого стали складність та перерваність традиції державотворення, постійні спроби доведення світовій спільноті, що Україна це не частина Росії і навіть не її «молодший брат», як це формує російський дискурс; 2) абсолютна дискредитація політичної еліти, частина якої є носіями радянської системи цінностей, а інша – репрезентантом деградації цінностей та абсолютного збагачення; 3) відсутність явної загрози та неготовність визнавати неявні небезпеки; 4) відсутність формування політичних рішень на основі довготривалих стратегій

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

політичного розвитку; 5) особистісно-клановий тип формування керівної верхівки, зрештою як і локальних кланових структур тощо.

Висновок

У підсумку, на запитання, чи готова Україна до творення своєї стратегічної культури і зайняття відповідної ролі у європейській спільноті, можемо відповісти ствердно, однак з певними застереженнями. Основна проблема формування української стратегічної культури проглядається вже з первинних компонентів, закладених К. Лонгхурстом, тобто стратегічної військової й політичної парадигми, відповідно до якої формуватиметься політика безпеки держави, функціонуватиме її інституційний апарат, прийматимуться рішення відповідно до національних інтересів. Відповідним чином відсутність останньої тягне за собою негативні наслідки у прийнятті державних рішень, дисфункції збройних сил та всього державного оборонного апарату. В результаті маємо – неадекватність у трактуванні загроз та викликів, що постали перед державою, надмірні сподівання на партнерів та невчасне реагування на питання, що стосуються безпеки, інтересів держави.

Час переформатування міжнародної системи безпеки ставить виклик і перед геостратегічною культурою ЄС щодо можливостей подальшої безпекової та оборонної політики. Відповідним чином мусять змінитись і підхід до стратегічної культури України, яка цивілізаційно ближча європейській, трансатлантичній ідеології, до загроз і ризиків з боку регіональних систем. Саме за умов адекватного та швидкого реагування на зміни, наша держава матиме непогані шанси стати не лише елементом, але й індикатором змін європейської системи безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Biava A. Characterizing the European Union's Strategic Culture: An Analytical Framework / Biava Alessia, Drent Margriet, Herd Graeme P. // *Journal of Common Market studies*. – 2011. – Pp. 1–22.
2. Booth K. *International Relations Theory Today* / Booth K., Smith S. (eds.). – Cambridge, 1994.
3. Gray C. S. Comparative Strategic Culture [Електронний ресурс] / C. S. Gray // *Parameters Journal of the US Army War College*. – Vol. 14. – № 4. – Pp. 26-33. – Режим доступу: <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/1984/1984%20gray.pdf>.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

4. Czaja J. Kulturowe czynniki bezpieczeństwa / Jan Czaja. – Kraków, 2008. – 322 s.
5. Loughurst K. Strategic Culture: The Key to understanding German Security Policy / K. Loughurst. – Birmingham, 2000. – P.200.
6. Oxford Journal on Good Governance / [Foreword by Michel Barnier]. – Volume 2. – Number 1, March 2005. – 66 p.
7. The Soviet Strategic Culture: implications for limited nuclear operations [Електронний ресурс] / A Project Air Force Report prepared for the United States Air Force, September 1977. – Режим доступу : <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>.
8. Полтораков О. Стратегічна культура у функціонуванні системи національної та регіональної безпеки / О. Полтораков // Стратегічна панорама. – 2008. – № 2. – С. 126.
9. Гаврилишин Б. Майбутнє починається з мрії... [Електронний ресурс] / Б. Д. Гаврилишин. – Режим доступу : http://bhfoundation.com.ua/news/news_796.html.

В статтє проанализированы основные принципы и факторы формирования стратегической культуры, охарактеризованы основные черты европейской стратегического поведения и на этой основе рассмотрена роль и место Украины как идентификатора безопасности и политической системы Европы. Автор приходит к выводу, что основная проблема формирования украинской стратегической культуры, согласно которой формируется политика безопасности государства, функционирует ее институциональный аппарат, принимаются решения в соответствии с национальными интересами и т.д. просматривается в отсутствии первичных компонентов стратегической военной и политической парадигмы. Геостратегическая культура ЕС также должна воспринять вызов международной системы безопасности, развив в дальнейшем свою политику безопасности и оборонную политику, привлекая в свою орбиту Украину и признавая ее стратегическую культуру цивилизационно близкой к европейской, трансатлантической идеологии.

Ключевые слова: стратегическая культура; парадигма безопасности; политика безопасности.

The article analyzed the basic principles and factors of strategic culture, the main features of European strategic behavior. Examined and described components of the Ukrainian strategic culture. The author concludes that the main problem of forming Ukrainian strategic culture is lack of primary components of strategic military and political paradigms. That's why the state security policy, institutional frameworks, and decisions process are not reflect to the national interest and can't be effective.

Ukrainian strategic culture defined as a set of interrelated elements of the national political culture, behavior and decisions of the elite, aims to preserve the

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

territorial integrity, values and social cohesion and focused on factors affecting the process of its formation.

The EU geostrategic culture also must accept challenge of the international security and continue to develop security and defense policy, simultaneously recognize Ukraine strategic culture as the part of the European, transatlantic ideology civilization.

Keywords: *strategic culture; security paradigm; the security policy.*

REFERENCES

1. Biava Alessia, Drent Margriet, Herd Graeme P. (2011), Journal of Common Market studies, pp. 1–22 (engl).
2. Booth K., Smith S., (1994), International Relations Theory Today, Cambridge (engl).
3. Gray C. S., Journal of the US Army War College, Vol. 14, 4, pp. 26-33, available at: <http://strategicstudiesinstitute.army.mil/pubs/parameters/Articles/1984/1984%20gray.pdf>. (engl).
4. Czaja J. (2008), Kulturowe czynniki bezpieczeństwa, Kraków, 322 p. (pol).
5. Loughurst K. (2000), Strategic Culture: The Key to understanding German Security Policy, Birmingham, p. 200 (engl).
6. Barnier Michel (2005), Oxford Journal on Good Governance, Vol. 2, 1, March, 66 p. (engl).
7. A Project Air Force Report prepared for the United States Air Force (1977), September, available at: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>. (engl).
8. Poltorakov O. (2008), Strategichna panorama, 2, p. 126 (ukr).
9. Havrylyshyn Bohdan, The future starts with a dream ..., available at: http://bhfoundation.com.ua/news/news_796.html (ukr).

УДК 2:27.772(477)

Михайло ЧЕРЕНКОВ,
*доктор філософських наук, професор
Українського католицького університету*

**ВИКЛИК РЕЛІГІЙНІЙ СВОБОДИ ТА
ДУХОВНО-КОНФЕСІЙНОМУ ПЛЮРАЛІЗМУ УКРАЇНИ:
ІДЕОЛОГІЯ ТА ЕКСТРЕМІЗМ «РУССКОГО МІРА»¹**

Стаття присвячена аналізу релігійних мотивів сепаратизму на Сході України. Як доводить автор, православний фундаменталізм є не менш агресивним, ніж так званий “ісламський, а «російська весна” не менш кривава, ніж “арабська”. Оскільки цей різновид православ'я має державну підтримку і претендує на політичну роль, його можна назвати «політичним православ'ям». Більше того, віднедавна «політичне православ'я» проявило себе у формі «православного екстремізму» на окупованих проросійськими сепаратистами українських територіях. Безсумнівно, що спостережувані переслідування людей і груп за релігійною ознакою є частиною послідовної політики «русского міра».

Ключові слова: *релігія; Схід України; сепаратизм; православ'я; "русский мір".*

Постановка проблеми і стан її вивчення. У подіях навколо України слід бачити єдність політичних і релігійних мотивів. Задовго до анексії Криму та неоголошеної війни на Донбасі було відкрито релігійний фронт. Аналітики, релігієзнавці та українські богослови (особливо в зв'язку з цим варто виокремити тексти Юрія Чорноморця та архимандрита Кирила (Говоруна) неодноразово звертали увагу на це, але, на превеликий жаль, ніхто з провідних українських і західних політиків не передбачив і не врахував зростаючої ролі агресивного московського православ'я в регіональній і глобальній політиці. Як показали події в Україні, православний фундаменталізм не менш агресивний, ніж ісламський, а «російська весна» не менш кривава, ніж арабська. Оскільки цей різновид православ'я має державну підтримку і претендує на політичну роль, його можна назвати «політичним правос-

¹ Стаття підготовлена за підтримки Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ)

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

лав'ям». Більше того, віднедавна «політичне православ'я» проявило себе в формі «православного екстремізму» на окупованих проросійськими сепаратистами українських територіях.

У той час як моніторингові групи, що працюють в Україні, збирають і презентують дані про небачені раніше в цьому регіоні порушення релігійної свободи, стає все більш очевидною і кричущою потреба в більш концептуальному аналізі того, що відбувається – чому це відбувається і що це означає для глобального співтовариства. До сьогодні такого аналізу не виконувалося і з відомих причин теретичне осмислення проблеми лише починається. Безсумнівно, що спостережувані переслідування людей і груп за релігійною ознакою є частиною послідовної політики «русского міра», а тому несуть у собі загрозу регіональній безпеці і навіть більше того – глобальному порядку, оскільки оскаржують саму можливість «глобального», зокрема, можливість універсальних свобод, загальнолюдських цінностей, чинного міжнародного права.

Мета статті – аналіз релігійних мотивів сепаратизму на сході України.

Виклад основного матеріалу. Події в Україні примусили хвилюватися не лише сусідні країни й причетних політиків, а й глобальну християнську спільноту. У більш широкому контексті дискусій говорять не стільки про конфлікт України і Росії, але також про конфлікт Євразії та Європи, Росії і Заходу, православного «русского міра» і «секуляризованої протестантсько-католицької цивілізації», універсальних прав людини і «православних» цінностей, свободи й «традиційного» «порядку».

На український проєвропейський вибір і «революцію гідності» на Майдані (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) надійшла агресивна відповідь «русского міра» – анексія Криму (березень 2014), окупація частини східної України і створення місцевих квазідержавних «народних республік» (квітень 2014). Усі конфесії, крім Церкви Московського Патріархату, на захоплених територіях опинилися поза законом і відчували на собі викрадення, тортури, вбивства, захоплення культурних споруд. Очевидно, що для міжнародного співтовариства важливо проаналізувати й оцінити наслідки українських подій для співпраці в регіоні Євразії та захисту релігійної свободи, а також вжити всіх можливих заходів для підтримки й допомоги жертвам релігійної дискримінації.

Факти говорять самі за себе: греко-католики і Київський патріархат в анексованому Криму опинилися поза законом; на Донбасі ді-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ють проросійські «православні армії»; десятки протестантських церков захоплені, непоодинокими є випадки викрадень, тортур і вбивств пасторів; священники Московського патріархату, не криючись, благословляють екстремістів і відмовляються відспівувати загиблих українських військових; Патріарх Кирило пророкує загибель України як «царства, розділеного в собі».

«Гібридна» війна Росії проти України об'єднала й тим самим посилила в собі серію міжнаціональних, міждержавних і міжконфесійних конфліктів. Були грубо порушені межі української держави, єдність української політичної нації, конфесійна самобутність. Причому релігійна складова конфлікту може виявитися переважаючою, адже саме московське православ'я стало головною скріпою «руського міра», а згодом і головним актором кривавої «російської весни».

Анексія Криму була виправдана сакральною значимістю стародавнього Херсонесу, а війна проти України – захистом православ'я. Як заявив у своєму посланні до Федеральних зборів РФ президент Путін, "Для Росії Крим, стародавня Корсунь, Херсонес, Севастополь мають величезне цивілізаційне і сакральне значення так само, як Храмова гора в Єрусалимі для тих, хто сповідує іслам та юдаїзм. Для нашої країни, для нашого народу ця подія є особливою ще й тому, що в Криму живуть наші люди і сама територія є стратегічно важливою, і саме тут знаходиться духовне джерело формування багатолітної, але монолітної російської нації та централізованої російської держави. Саме на цьому духовному ґрунті наші предки вперше й назавжди усвідомили себе єдиним народом" [1].

Фактично було оскаржено старовинний європейський принцип «чия влада, того й віра» (*cuius regio, eius religio*). Натомість нав'язується принцип «чия віра, того й країна». Ідеться про агресивне поширення «руського міра» через православ'я московського зразка. «Російська весна» починається зі слів про братерство трьох народів і єдність православної віри, але згодом продовжується анексією і війною проти тих учорашніх братів та одновірців, які посміли жити окремо й вірити інакше. Добре відома з XIX століття тоталітарна зв'язка «бути росіянином – значить бути православним» стає головним мотивом для консолідації «російських» і захисту «православних». «Декларація російської ідентичності» (Документ, прийнятий 11 листопада 2014 року за підсумками засідання XVIII Всесвітнього російського народного собору, присвяченого темі «Єдність історії, єдність народу, єдність Росії») проголошує: «У російській традиції найважливішим критерієм національності вважалася національна мова (саме слово

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

«мова» – стародавній синонім до слова «національність»). Володіння російською мовою обов'язкове для кожного росіянина. Твердження про те, що кожен росіянин повинен визнавати православне християнство основою своєї національної культури, є виправданим і справедливим. Заперечення цього факту, а тим більше пошук іншої релігійної основи національної культури, свідчить про ослаблення російської ідентичності, аж до її повної втрати» [2].

Як засвідчили події в Україні, всюди, де є російськомовні і «православні», можуть з'явитися «ввічливі люди» з автоматами в руках для їхнього «захисту» та для їх повернення в єдиний простір «руско-православного міра». «Ми не можемо не помічати того факту, що конфлікт на Україні має недвозначне релігійне підґрунтя», – написав Патріарх Московський Кирило Вселенському Патріархові Варфоломію в листі, який був опублікований на офіційному сайті Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського Патріархату 14 серпня і вже 15 серпня із сайту видалений. «Уніати і розкольники, що приєдналися до них, намагаються взяти гору над канонічним православ'ям на Україні... Прошу, Ваша Святосте, використувати всі можливості, щоб підняти Ваш голос на захист православних християн сходу України, які в умовах зростаючого насильства з боку греко-католиків і розкольників живуть у щоденному страху за себе і своїх близьких, побоюючись, що, коли гонителі отримають владу, православних примушуватимуть до відмови від своєї віри чи піддаватимуть жорстокій дискримінації», – заявив предстоятель РПЦ.

Привертає увагу факт маніпуляції «канонічністю». Для РПЦ в Україні немає інших православних Церков, усі вони самозванці й розкольники. При цьому Патріарх замовчує той відомий факт, що навіть для тих, хто оперує середньовічним терміном «канонічної території», Україна залишається суперечливою «канонічною територією» і належить швидше до юрисдикції Вселенського Патріархату, аніж Москви. Цей факт варто було б осмислити тим симпатикам православ'я на Заході, які говорять «православ'я», а мають на увазі РПЦ. Тоді як знак рівності між православ'ям світовим і московським ні за обсягом, ні за якістю ставити не можна.

Ототожнення віри православної і православ'я московського стає потужним пропагандистським засобом. Як підкреслює «православний ополченець», радник міністра оборони ДНР Ігор Друзь: «З українського боку православних немає взагалі, тому що жодна воцерковлена православна людина не піде воювати проти Новоросії, бо знає, що єдність Святої Русі мила Богові. Усі святі, які говорили на цю тему,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

одноставні в тому, що Свята Русь повинна бути єдина. А от укорофашисти якраз і є сепаратистами і хочуть відколоти Новоросію від Святої Русі і приєднати її до загниваючого войовничого Заходу. Тому церковних людей з українського боку немає взагалі. До каральних батальйонів належать переважно уніати, розкольники, неоязичники і сектанти» [3].

31 липня 2014 року місцеблжуститель київської кафедри (Української Православної Церкви Московського Патріархату) митрополит Онуфрій звернувся до президента Порошенка з особистим посланням, у якому був «змушений констатувати порушення прав і свобод віруючих і втручання в діяльність парафій Донецької єпархії Української Православної Церкви з боку військового контингенту, який знаходиться на сході України». Про проблеми інших конфесій і зловживання з боку окупаційних військ і екстремістів він не згадав. Тим самим УПЦ (МП) підтвердила не тільки духовну, але й політичну залежність від Москви. У конфлікті між православною наднаціональною імперією і національною державою, між імперською ідеологією і громадянським суспільством «Українська» Православна Церква виявилася зовсім не українською. Очевидно, що така позиція провідної «української» конфесії становить загрозу для національної безпеки і створює небезпечний прецедент для інших країн регіону.

У певному сенсі вже не сама Росія як держава, а російське православ'я як наддержавний рух стає фактором геополітики. Саме захистом «справжнього», традиційного, канонічного православ'я виправдовуються дії «православних армій» Донбасу. У своїй статті «Звідки походить загроза православ'ю на Україні», опублікованій на сайті сепаратистів «Російська весна», вже згадуваний Ігор Друзь (підписаний цього разу як «голова Народного собору України») заявляє: «Київські терористи ... дуже потребують «ідеологічного обґрунтування» свого панування над рабами Євромайдану. Їм потрібна не тільки підтримка партій і рухів, але й релігійних конфесій. Західні куратори давно щосили займаються підпорядкуванням різних конфесій, у Держдепі нещодавно навіть створено спеціальний департамент із роботи з ними. Практично це означає знищення структур Московського Патріархату на Україні та створення величезної релігійно-політичної секти із залишків різних конфесій, яка і стане ідеологічною опорою режиму Порошенко. Такі ж процеси відбуваються і в усьому світі, де під керівництвом західної олігархії швидко створюється єдина світова релігія, яку православні справедливо вважають релігією антихриста» [4].

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Таким чином, зусиллями ідеологів «російської весни», конфлікт між Росією та Україною, між московським православ'ям та українськими «уніатами, розкольниками і сектантами» виводиться на глобальний рівень і подається як конфлікт «русского міра» і «загниваючого Заходу», «традиційних цінностей» і «гейропи», рятівної духовності та секулярності, яка розбещує. Більш того, залишаючись головною об'єднуючою силою, РПЦ намагається створити альянс із тих протестантів, юдеїв, мусульман, які згодні з православним баченням історії Росії та беззаперечно визнають своє принизливо-підлегле становище. Як заявляв автору керівник відділу зовнішніх зв'язків однієї з російських церковних спілок (під час круглого столу «Християнські цінності в сучасній Росії», м. Москва, 25 травня 2006 року), «Ми, протестанти, розуміємо, що місця за державним столом зайняті, але не проти харчуватися й крихтами зі столу» (алюзія на фрагмент з Глави 15 Євангелія від Матвія: «Він же сказав: Не годиться брати хліб у дітей і кидати щеняттям. Вона сказала: Так, Господи! Але навіть щеняття їдять крихти, які падають зі столу господарів їхніх»). Зрозуміло, що такі союзники для «істинно православних» – тимчасові, і дуже швидко стануть наступною жертвою (що відбувається вже тепер – у той самий час, як лідери протестантів засідають у різних державних радах і отримують президентські нагороди, їх церкви нещадно переслідуються). На превеликий жаль, не тільки РПЦ, а й російські протестанти бачать Україну своєю «канонічною територією» і вже почали поділ українських церков, які опинилися на окупованих землях. Зокрема, Російський об'єднаний союз християн віри євангельської (РОСХВЕ) прийняв рішення про створення окремого єпархіального управління щодо Республіки Крим та м. Севастополя. Нову структуру очолить єпископ Костянтин Бендас, вірний прихильник державницької лінії свого керівного єпископа Сергія Ряховського, члена Президентської ради та Громадської палати при Президентові РФ.

Російські баптисти також вважають Крим своїм. Вже з весни вони наполегливо запрошують кримські церкви перейти з всеукраїнського союзу (ВСОЄХБ) до Російського союзу (РСЄХБ). І за цією експансією стоїть не тільки питання територій, а й конфлікт ідейних позицій. У резолюції XXXIV З'їзду РСЄХБ (30 травня 2014 року) російські баптисти засудили зміну влади в Україні як заколот: «Ми проголошуємо свою відданість Біблійному вченню, яке не сприймає насильницького повалення законної влади, націоналізму і розв'язання соціально-політичних протиріч яким-небудь інакшим чином, ніж шляхом

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

політичних переговорів. «З бунтівниками не приставай» (Книга Приповідок 24:21)» [5].

Делегати з'їзду поспішили відмежуватися від свого «колишнього брата у вірі», на той момент в.о. президента України Олександра Турчинова, і при цьому відправити віроповіданське послання президентові Путіну, в якому запевняли його у підтримці та молитвах, «щоб Господь дав Вам сили й мужності залишатися вірним у боротьбі з проявами ксенофобії та збереженні міжконфесійного миру». Заради справедливості варто зазначити, що багато проросійських лідерів східноукраїнських церков пішли ще далі, вимагаючи відлучення «кривавого пастора» від церкви. За свідченнями пасторів з Донбасу, коли сепаратисти ДНР їх запитують: «Чи ваш Турчинов?», – вони сміливо відповідають: «Ні, не наш».

Примітно, що на тому ж XXXIV З'їзді РСЄХБ, поряд із резолюцією стосовно України та улесливим зверненням до Путіна, була прийнята Соціальна концепція РСЄХБ, в якій чорним по білому написано наступне: «Жодна нація або країна не повинна диктувати свою волю іншим, відштовхуючись із уявлень про власну релігійну, економічну, політичну чи військову перевагу. Кожній нації слід спрямовувати свої сили не на доказ помилкової власної винятковості, а на досягнення справжнього духовно-морального прогресу» [6].

Щоб не заіпозирити благочестивих поборників «руського міра» в роздвоєнні свідомості, доводиться допустити єдиний можливий варіант: вони дійсно вірять у «святую Русь» та її «вселенську місію». Мабуть, виключно захистом «чистоти віри» для православних і «досягненням справжнього духовного-морального прогресу» для протестантів можна виправдати жахи «російської весни» в Україні. Тільки захистом міфічних «традиційних цінностей» можуть бути прикриті імперські амбіції спасенного московського православ'я в його епічному протистоянні католицько-протестантському Заходові, який неухильно розкладається. Тільки фанатична віра в себе і свою винятковість може закрити очі на вчинені православними хрестоносцями небачені злочини проти людства і людяності, проти України та світу, проти Бога й ближнього.

Рано чи пізно світове співтовариство змушене буде визнати факт «політичного православ'я» і пов'язаного з ним «православного екстремізму», підтримуваного Росією, які здійснюють дестабілізуючий вплив на весь регіон Євразії, і чим швидше це відбудеться, тим краще – для регіональної і глобальної безпеки, для захисту релігійної свободи та громадянських прав, для самовизначення людей і націй. Одним із

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

перших кроків у цьому напрямку може бути визнання утворених на сході України «православних» народних республік (Донецької та Луганської) терористичними організаціями. Таке чесне визнання внесе ясність у ситуацію, визначить сторони конфлікту – агресора і жертву – а також дозволить неополітичному та неагресивному православ'ю відмежуватися від політичних і агресивних симулякрів.

Замість **висновків** я пропоную вісім ключових тез про релігійні виміри української кризи, їх глобальної значимості і можливої позиції міжнародного експертного співтовариства.

По-перше, «гібридна війна», яку розв'язала Росія в Україні, є не так антиукраїнською, як антизахідною, і настільки явно релігійно мотивованою, що цілком може бути названа «holy war», де «православна армія» бореться проти «уніатів, розкольників і сектантів». У свідомості ідеологів «російської весни» російська інтервенція подається як «хрестовий похід» проти Заходу, відвоювання, збирання, возз'єднання земель «русского міра».

По-друге, всі, хто пов'язаний із Заходом за своїм походженням («чужі») чи усвідомленим вибором («зрадники»), автоматично заносяться до списку ворогів «русского міра»: греко-католики – як зрадники православної віри, уніати, «бандерівці»; православні Київського Патріархату – як розкольники, відступники, «націоналісти»; протестанти – як сектанти, західники, американські шпигуни; кримські татари – як проукраїнські і неправославні. Бачимо явну дискримінацію за релігійною ознакою всіх конфесій, крім Московського Патріархату.

По-третє, зрощуючись із державою, користуючись монопольним доступом до її ресурсів і своїм ідейним впливом на його політику, російське православ'я все більше стає «політичним православ'ям». У цьому випадку важко відокремити релігію від політики. Саме цим складним зв'язком і можна пояснити гібридний характер війни в Україні. Держава отримала релігійне виправдання і священну санкцію РПЦ на нещадну війну, отже економічна логіка й політична доцільність виявилися підпорядкованими релігійному мотиву – повернути Московському Патріархатові його «канонічну територію» і побудувати на ній православну імперію «русского міра».

По-четверте, здійснюється послідовна ізоляція від міжнародних контактів і насильницька інкорпорація релігійних об'єднань Криму і Донбасу в близькі за віровченням російські структури (про це заявляють п'ятидесятники і баптисти). Враховуючи православно-агресивну ідеологію окупаційної влади, релігійні конфесії позбулися будь-якої можливості проводити свої богослужіння в культових будівлях і здій-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

сновати місіонерську діяльність у суспільстві, отримувати міжнародну допомогу та організувати благодійність. Часто умовою повернення конфіскованих будівель або продовження договору на оренду приміщення є перереєстрація і супутня процедура «православної експертизи». Конфесії виявилися не тільки без прав і засобів до існування, а й в ізоляції від України та міжнародної підтримки.

По-п'яте, поширення православної ідеології «русского міра» і релігійні переслідування інших конфесій вже призвели до істотної зміни релігійної карти регіону. Більшість релігійних організацій припинили свою діяльність, а їхні парафіяни були змушені переїхати в інші регіони. При цьому переважна більшість біженців не має необхідних умов для проживання своїх родин, а також перспектив на отримання роботи в умовах економічної кризи в країні. Цілі громади опинилися в розсіянні, а служителі, які залишилися на окупованих територіях, піддаються постійній небезпеці. Можна говорити про розгромлені релігійні об'єднання в трьох регіонах України – Криму, Луганській і Донецькій областях; відповідно, слід говорити про багато тисяч біженців, потерпілих, вбитих і поранених. Віруючі цих конфесій можуть вважатися жертвами релігійних чисток.

По-шосте, тоді як міжконфесійне співтовариство України консолідувалося для антикорупційної «революції гідності», національної єдності та протистояння агресії «русского міра», конфесії Росії об'єдналися в підтримці антизахідного курсу свого президента. Назва книги колишнього президента України Леоніда Кучми «Україна – не Росія» добре передає чітке розмежування між націями і представляє світу Україну як самостійний феномен – «не Росію». Це не вкладається у звичні уявлення західного світу, який називав «Росією» все, що раніше охоплювалося кордонами СРСР. Але сьогодні стає зрозуміло: Україна з її багатю конфесійною різноманітністю, східно-західною синтетичною духовною культурою повинна бути сприйнята як самостійний і перспективний суб'єкт відносин. Більше того, Україна повинна бути сприйнята як жертва зовнішньої агресії, причому приводом для агресії стали прозахідні орієнтації суспільства і консенсус більшості конфесій, які підтримали європейські прагнення країни.

По-сьоме, за протистоянням в Україні слід бачити конфлікт між універсальними правами і свободами людини і так званими «традиційними цінностями». За оманливою риторикою «традиційних цінностей» приховуються не загальнолюдські і навіть не загальнохристиянські цінності, а традиційні для «політичного православ'я» цінності «православ'я-самодержавства-народності», тобто цінності «православ-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ної імперії». Навпаки, відстоюючи фундаментальну цінність свободи стосовно особистості і нації, українська «революція гідності» захищає можливість релігійної свободи та конфесійного різноманіття. У цьому зіткненні громадянського суспільства, що саме формується, і монолітної «православної імперії» Україні, як ніколи, потрібна підтримка міжнародних правових інститутів і солідарність багатолікого й вільного християнського світу.

По-восьме, оскільки експансія православного "русского міра" несе з собою загрозу релігійній своєрідності України, захист її своєрідності вимагає міжнародної допомоги – професійного моніторингу, експертного аналізу, адвокації релігійної свободи, розширення міжнародних зв'язків, інтеграції в глобальний простір. Відповіддю на інтервенцію з боку Росії може бути послідовна й швидка інтеграція в європейський простір, але аж ніяк не «фінляндизація». У свою чергу, у світової спільноти є тільки один спосіб протистояти поглинанню України Росією – зблизитися з Україною, зв'язати себе з нею міцними релігійними, культурними, політичними, економічними зв'язками; відкрити всі двері для вільного переміщення українських віруючих, які потребують допомоги; використовувати всі дипломатичні засоби для визнання сепаратистських "народних республік" терористичними організаціями, їхньої "політики" щодо релігійних організацій – політикою дискримінаційною, а їхні жертви – жертвами релігійно мотивованого тероризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крым имеет для России сакральное значение, заявил Путин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ria.ru/politics/20141204/1036533683.html>. (Дата звернення 29.01.2015).
2. Декларация русской идентичности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/508347.html>. (Дата звернення 29.01.2015).
3. Православный человек никогда не будет воевать против Новороссии. Интервью с помощником Игоря Стрелкова Игорем Друзем [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodsobor.com.ua/news/view/139/>. (Дата звернення 29.01.2015).
4. Друзь И. Откуда исходит угроза Православию на Украине? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rusvesna.su/news/1403468914>. (Дата звернення 29.01.2015).
5. Резолюция XXXIV Съезда РСЕХБ по ситуации в братской Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://baptist.org.ru/news/main/view/rezolutsiya-34-sezda-po-ukraine>. (Дата звернення 29.01.2015).
6. Социальная концепция РСЕХБ. – М. : РС ЕХБ, 2014. – С. 15.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Статья посвящена анализу религиозных мотивов сепаратистского движения на востоке Украины. Как обосновывает автор, православный фундаментализм не менее агрессивен, чем так называемый «исламский», а «русская весна» не менее кровава, чем «арабская». Поскольку эта разновидность православия имеет государственную поддержку и претендует на политическую роль, ее можно назвать «политическим православием». Более того, с недавних пор «политическое православие» проявило себе в форме «православного терроризма» на оккупированных пророссийскими сепаратистами украинских территориях. Несомненно, что наблюдаемые преследования людей и групп по религиозному признаку являются частью последовательной политики «русского мира».

Ключевые слова: *религия; Восток Украины; сепаратизм; православие; "русский мир".*

The article is devoted to analysis of religious motives behind of separatism at Eastern Ukraine. As authors theses have shown, Orthodox fundamentalism is no less aggressive than "Islamic fundamentalism", and the "Russian spring" is no less bloody than its "Arab" counterpart. Because this species of Orthodoxy has government support and aspires to a role in politics, it can be called "political Orthodoxy." Moreover, recently "political Orthodoxy" has manifested itself in the form of "Orthodox terrorism" on Ukrainian territory occupied by pro-Russian separatists. There is no doubt that the persecution of individuals and groups based on religion that we are witnessing is part of a coherent policy aimed at creating a "Russian world".

Keywords: *religion; East Ukraine; separatism; Orthodoxy; "Russian world".*

REFERENCES

1. Putin said that Crimea has a sacred significance for Russia, available at: <http://ria.ru/politics/20141204/1036533683.html> (rus).
2. Declaration of Russian identity, available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/508347.html> (rus).
3. "Orthodox people would never fight vs. Noworussia". Interview of Igor Druz, available at: <http://narodsobor.com.ua/news/view/139/> (rus).
4. Druz I. Where the threat to Orthodoxy in Ukraine?, available at: <http://rusvesna.su/news/1403468914> (rus).
5. Resolution XXXIV of Congress Union of Evangelical Christians-Baptists of Russia on the situation in the fraternal Ukraine, available at: <http://baptist.org.ru/news/main/view/rezolutsiya-34-sezda-po-ukraine> (rus).
6. Social concept of UECBR (2014), UECBR, Moscow, p. 15 (rus).

УДК 130.2

Володимир ГУРЖИ,
*аспірант кафедри філософії Донецького
національного університету, м. Вінниця, експерт Українського інсти-
туту стратегій глобального розвитку і адаптації*

НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ “РУССКИЙ МІР” В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано зміни у соціально-політичній, релігійній ситуації в Україні останніх років, а також наслідки реалізації доктрини «Русский мір» на її східних територіях. Наводяться історичні й теоретичні витоки, а також головні ідейні засади доктрини «Русский мір», описані методи експорту культурних і релігійних цінностей як важелів у проведенні зовнішньої політики. Виявлено підтримку впливу доктрини «Русский мір» в Україні.

Ключові слова: «Русский мір», православ'я, геополітична доктрина, конфлікт в Україні.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Ще не так давно Україна асоціювалась з пострадянською державою, в першу чергу відомою у світі завдяки успіхам у спорті Андрія Шевченка і братів Кличків, а також порушенням свободи слова, слабкою економікою і корумпованою владою. Все змінилося наприкінці 2013 року, коли протести у Києві і деяких західних областях призвели до втечі влади з країни, що стало справжнім інформаційним бумом у світі, який з часом тільки посилювався. Подальші події у Криму, а згодом у Донецькій та Луганській областях спричинили справжню інформаційну війну, українська тема не сходить зі шпальт газет і екранів телевізорів, у соціальних медіа вона тримає першість вже більше року. Саміти провідних політиків світу присвячуються кризі в Україні і шляхам її подолання. І все частіше можна почути думку, що у Донбасі зараз вирішується доля світу, а можливість Третьої світової війни, як ніколи, близька. Ще до недавня потужний промисловий центр країни став ареною боротьби двох “життєвих світів”, ідеологічних систем, способів світосприйняття – західноєвропейської моделі розвитку і “Русского міра”. Можливо, саме зараз проходить становлення української державності і вибір

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

моделі державного устрою, який буде адекватно відповідати українській дійсності, проте поки що невідомо, що переважить на терезах: людське життя і кількість загинув, зруйновані міста, чи отримання "нової держави", яка ризикує втратити незалежність?

Науковий аналіз історико-політичних та соціокультурних наслідків впровадження концепції "Русского міра" в сучасній Україні викона ний в роботі українського історика Я. Потапенка (2013), який попереджав про надзвичайно велику загрозу для майбутнього української держави та перспектив консолідації і ціннісної самоідентифікації нації [1]. У більш ранніх публікаціях Я. Грицака, Ю. Макарова, І. Лосева, М. Рябчука, О. Литвиненка, Я. Музиченка та інших дослідників також наголошується на "кремлівському підпорядкуванні" цієї концепції і на тому, що вибір на користь "Русского міра" засвідчить неспроможність нашої країни ментально, ідеологічно й політично відірватися від цілком іншої цивілізації, у якій церковно-релігійна ідентичність переважає національно-державну [2 – 6].

Наразі маємо загострення протистояння двох ідеологічних парадигм, що вилилося у збройний конфлікт, а отже й нові результати реалізації доктрини "Русского міра" на східних теренах України. Тож на часі – продовження аналізу процесів «русифікації-советизації» України як наслідку дії цієї доктрини.

Мета статті – на підставі аналізу змін соціально-політичної, релігійної ситуації в Україні останніх років, показати наслідки реалізації доктрини «Рускій мір» на її східних територіях.

Виклад основного матеріалу. Росія не успадкувала від Радянського Союзу статус наддержави, який мав СРСР, проте будь-яким чином намагалася зберегти вплив на колишні радянські республіки, які стали на шлях самоідентифікації і незалежності. Це вилилось у ряд воєнних конфліктів на початку 1990-х років: у Нагірному Карабасі, Придністров'ї, Південній Осетії, Абхазії і Чечні, проте ці конфлікти не були достатньо ідеологічно опрацьовані, що призвело до втрати і без того невиразного міжнародного авторитету держави. З цього приводу досить чітко висловився колишній голова комітету Державної Думи РФ у зовнішніх справах К. Косачев: *«Зачастую мы не можем толком объяснить сам смысл нашего присутствия на постсоветском пространстве, полагая это чем-то аксиоматичным. Запад делает это под флагом демократизации, а мы, получается, только во имя себя самих. Но лозунги демократии (даже с учетом явной геополитической подоплеки) адресованы самим народам, а наша активность слишком откровенно преследует российские интересы. Это патриотично, но*

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

неконкурентоспособно. Между тем нам следует предлагать что-то во имя самих этих стран, понятное и доступное: «рост, модернизация, независимость»; какие-то объединительные, а не пророссийские проекты» [14]. Починаючи з 2004 року російські ідеологи почали активно шукати тих, кого необхідно “захистити”. Враховуючи компактне проживання етнічних росіян у колишніх радянських республіках, довго шукати не довелося. “Российская диаспора предлагает социальную и гуманитарную основу для осуществления интересов Российской Федерации на пост-советском пространстве ...”, “... в качестве геополитической концепции, “Русский мир” полезен в странах Восточной Европы, которые Россия намерена держать в своей орбите и в которых она готова пойти на интервенцию, в случае, если те выберут иную внешнюю политику,” – відмічав колишній заступник голови департаменту співвітчизників за кордоном О. Чепурін [7]. Захист інтересів російськомовного, православного населення для цього прекрасно підходив. Так з’явилася необхідність переосмислення «Русского міра» у геополітичну доктрину і політтехнологію.

Дискусію про “Русский мір”, яка велась у Росії в 1990-х – на початку 2000-х років, можна звести до пошуків і спроб зберегти культурну ідентичність російського народу, ба навіть віднайти нову, взамін втраченої радянської. З цього приводу найчастіше згадують імена Петра Щедрицького, а також Юхима Островського. За даними “Русского журнала” обидва входять у список найоплачуваніших у світі політтехнологів і фахівців з управління політичними кризами. Встигли вони попрацювати і в Україні, починаючи з 1993 року, співпрацювали з Л. Кучмою, В. Пінчуком, з 1998-го з В. Хорошковським, а також деякими комерційними банками, з “Командою Озимого Покоління” (до якої також входив В. Хорошковський) – з 2001 року; обидва фахівці також входили до штабу Наталії Королевської 2012 року. Проект “Озимого покоління” можна назвати невдалим, проте перша п’ятірка списку зробила чудову політичну кар’єру. З огляду на все це досить цікава участь П. Щедровицького у проекті “Иное. Хрестоматия нового российского самосознания” 1995 року, в якому також брали участь: А. Кураєв, С. Чернишев, В. Каганский, С. Кургінян та багато інших. Це чотири томне видання, придбати яке наразі можливо лише у “Російському інституті”. Суть роботи можна звести до тези одного з авторів: “Иное – философский пароход, который возвращается на родину”. В основу покладене осмислення тих принципів викликів, які отримала Росія після розпаду Радянського Союзу. Організатори проекту мали на

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

меті організувати певний процес, об'єднати схожі, проте розрізнені ідеї й донести їх фахівцям у різних галузях науки: "... *Предположим, что некоторую страну поразил духовный голод. На ней не сеют трансцендентные зерна истины, блага и красоты, не жнут урожай, не молотят, не свозят его в элеваторы и разнообразные закрома, не мелют муку, не пекут хлеб и не распространяют его тем или иным способом через торговую сеть или систему полевых кухонь. Как известно, чем сильнее духовная дистрофия, тем беспощаднее огонь материальной вражды, который невозможно потушить материальными же средствами. В этой ситуации задачей-максимум является возрождение культуры смыслоделия, возделывания духовной почвы. Но первым шагом должно стать осознание самого факта трансцендентного голода, понимание, что функция духовного питания общества, функция целеполагания разрушена, нуждается в скорейшем восстановлении и институционализации...*", – пише у передмові С. Чернишев [8]. Роботу Щедровицького у даній збірці, а також подальшу співпрацю автора роботи з Островським слід вважати основою ідей "Русского міра", у тому його вигляді, з яким ми маємо справу наразі. Так, саме російська мова стає приводом розширення впливу "Русского міра" за кордон; "Русский мір" – це і є спільноти людей, які розмовляють російською, не важливо, де фізично вони знаходяться, якщо духовно вони у Росії. Фактично Росія була винесена за межі фізичного й перетворилася, швидше, на культурне явище, тому там де розмовляють російською мовою, там і є Росія. На думку П. Щедровицького це відкривало доступ Росії насамперед до економічних складових країн, у яких приживає російська діаспора. Проте на той час подібні ідеї вважалися суто теоретичними і навіть утопічними.

Все змінилося, починаючи з середини 2000-х років. Поступово "Русский мір" перейшов з інтелектуальних кіл до владних кабінетів Кремля і Російської православної церкви, ставши одним з основних векторів у зовнішній політиці Росії. У першу чергу це пов'язано з високою привабливістю і великим мобілізаційним потенціалом даної концепції, адже вона не несе у собі політичної або соціально-економічної ангажованості – лише культурні та етичні смисли, не обмежує Росію лише її кордонами, а навпаки – відкриває можливості зовнішньополітичного впливу на країни, де існує російськомовна діаспора, стає не важливо, хто ти етнічно, які в тебе політичні погляди і соціальний стан. Такий підхід дозволив зробити, здавалося, неможливе: наприклад, з'явилися православні комуністи з гаслами на кшталт: "*Задача номер один для Русского мира – православие и советский про-*

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ект должны объединить усилия”. Наприкінці 2006 року президент РФ В. Путін на зустрічі з творчою інтелігенцією сказав: *“Русский мир может и должен объединить всех, кому дорого Русское слово и Русская культура, где бы они не жили, в России или за её пределами. Почаще употребляйте это словосочетание – «Русский мир”* [9]. Трохи пізніше, 2007 року, указом президента РФ був створений фонд “Русский мир”, який мав на меті популяризацію в Росії і світі російської мови і культури. *“Сейчас под эгидой фонда работает 100 Русских центров в 45 странах и 145 Кабинетов Русского мира в 56 странах – от Аргентины до Армении”*. *“Мир не состоит из Прибалтики, Украины и некоторых восточно-европейских стран, где происходят какие-то нападения на Фонд “Русский мир”*. *Поэтому мы просто с высокой поднятой головой продолжаем свою миссию и будем ее продолжать независимо от того, нравятся она кому-то или нет”*. *“За последний год изменился Русский мир, его изменила Украина. Семь лет назад мы говорили о Русском мире как о культурном феномене, мы говорили о мире Русского языка и культуры. Сейчас все чаще Русский мир политизируется и становится категорией не столько культурной, сколько политической”* – розповів виконавчий директор фонду Володимир Кочін [10]. А вже у листопаді 2010-го Патріарх Московський і всея Русі Кирило заявив: *“Ядро Русского мира – Украина, Беларусь, Россия. Основа Русского мира – Русский язык, Русская культура, православие. Киев – колыбель Русской цивилизации”* [11].

Проте орієнтація на діаспору позначилась всередині самої Росії. Виходячи з опитувань *“Всероссийского центра изучения общественного мнения”* у листопаді 2014 року, 71% росіян ніколи не чули поняття “Русский мир”; з тих, хто розуміє це поняття, 52% не відносять до нього центральну і західну Україну, проте відносять Донбас (72%) [12]. Коментуючи це опитування, протоієрей В. Чаплін зауважив: *“Я рад тому, что более четверти наших сограждан уже знают о понятии “Русский мир”*. *Оно ведь новое. Оно появилось всего несколько лет назад и сейчас идет довольно широкая заинтересованная дискуссия о том, кого к “Русскому миру” можно относить и кто себя сам к нему относит”*. *«Мы побеждали многие нашествия с Востока и Запада, победим и тех, кто пытается навязать нам жизнь по чужим правилам. Победим и Америку – не обязательно на поле боя, но на поле идей и смыслов. Мы говорим вещи, более очевидные для людей всего мира, мы задаем такие вопросы, на которые не могут ответить люди, которые строят мировую власть. Ибо за нами – правда»* [13].

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2010 року цим же центром було проведено ряд опитувань з метою виявити ступінь релігійності росіян. Дослідження показало, що лише 2% росіян дотримується Великого посту, а 71% не вважає за потрібне це робити, так само лише 2% сповідуються 1 раз на місяць, або частіше, як правило, це ті самі люди, що дотримуються посту. Також було виявлено, що 33% росіян не знають жодної заповіді, а близько 15% вважають заповідями інші фрази, які до них не відносяться. За тими самими ж даними до Руської православної церкви себе відносять лише 41% росіян, ще 25% просто “вірують у Бога”, 21% – намагаються вірити “більше ніж зараз” [15].

Подібна статистика наводить нас на роздуми щодо ідейної основи “Русского міра”. Одразу пригадуються гасла “Москва – третій Рим” та “Свята Русь”. Як відмітив 2010 року на круглому столі “Український світ и Русский мир. Антропоаспект” С. Градіровський: *“Дискуссия стихла, потому что в России стала доминировать грубая сила. А еще позже словосочетание “Русский мир” подхватил Никонов, создал фонд, начал делать проекты, все это с другими деньгами и другим политическим весом. За тему взялся и новый патриарх. Но, надо признать, РМ отныне выглядит как геополитический, и еще больше как бизнесово-диаспоральный проект»* [16].

Коли “Русский мір” узяла на “озброєння” російська влада, для популяризації і більшої доступності, для створення певної зацікавленості у населення, його максимально ідеологічно спростили. Тому до ідейних основ радше необхідно відносити твердження “Оплот православ’я”, “Діди воювали” і, як похідну від попередніх: “Крим – наш”. Розглянемо їх більш детально.

Твердження перше: РПЦ – основа Вселенського православ’я і єдина церква, яка зберегла автентичну віру. Ця ідея повертає нас до Фераро-Флорентійського собору середини XV століття, на якому християн східного обряду представляли патріархи Константинополя і Києва. Після прийняття Флорентійської унії Київський патріарх отримав опір у Москві, де знаходилась його резиденція і виїхав до Риму, а від Київської церкви відділилась Московська у неканонічний шлях. Фактично собор, який був покликаний зменшити протиріччя, поглибив розкол між західною і східною гілками християнства. Після падіння Константинополя унія втратила своє політичне значення, а релігійного, здається, ніколи й не мала. Отже Вселенське православ’я базується на ідеї “Пентархії”, тобто 5 найдавніших і ключових церков для християн східного обряду. До їх складу входять: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська і Кіпрська канонічні

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

помісні церкви. Також досить цікавою є фраза з тумосу Вселенського патріарха Григорія VII від 13 листопада 1924 року: “... *перше відділення від Нашого Престолу Київської Митрополії й залежних від неї Православних Митрополій Литви та Польщі, а рівно ж долучення їх до Святої Московської Церкви наступило не за приписами канонічних правил, а також не дотримано всього того, що було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Єкзарха Вселенського Престолу*” [17].

Твердження друге: Росія самостійно перемогла у Великій Вітчизняній війні, звільнивши Європу від фашизму. Витоки цієї ідейної основи походять багато в чому з радянської пропаганди, проте нового виміру їй надав виступ В. Путіна у грудні 2010 року: *«Теперь по поводу наших отношений с Украиной... Я позволю с вами не согласиться, когда вы сейчас сказали, что если бы мы были разделены, мы не победили бы в войне. Мы все равно бы победили, потому что мы страна победителей»*. “... *война выиграна, не хочу никого обижать, за счет индустриальных ресурсов РФ. Это исторический факт, это все в документах*» [18]. Почати необхідно з того, що Друга світова війна – це глобальний процес, у якому брали участь 63 держави, на трьох континентах і у водах чотирьох океанів. Це найбільший збройний конфлікт за всю історію людства, загальна кількість загиблих приблизно 65 мільйонів людей. СРСР, дійсно, одна з країн-переможниць, проте це союз, до складу якого входило 15 республік і Росія лише одна з них. Наприклад, втрати Української РСР складають приблизно 45% від загальних втрат СРСР у війні. Назва “Велика Вітчизняна війна” існувала лише у Радянському Союзі, наразі лише у Росії, інший світ не називав окремими війнами протистояння декількох держав у Другій світовій війні, подібна назва не згадується у західних джерелах, а розглядається лише як період участі СРСР у конфлікті. Радянська пропаганда намагалась звести усю війну до протистояння СРСР і Німеччини, і в певному сенсі їй це вдалося, проте чи відповідає це дійсності? Особлива роль у 9-го травня, “Дня перемоги”, яке для інших країн-учасниць – день жалоби за загиблими, день скорботи, і нагадування про трагедію, яка ледь не призвела до загибелі людства. У СРСР, а нині в Росії і деяких колишніх республіках, цей день символізує одне з найбільших свят, яке підкреслює воєнну міць держави.

Поєднання двох попередніх ідейних основ явило третю: “Крим – наш”. Першою спадає на думку розмова В. Путіна з Дж. Бушем 2008 року на саміті НАТО в Бухаресті. *“Ты же понимаешь, Джордж, что*

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Украина – это даже не государство! Что такое Украина? Часть ее территорий – это Восточная Европа, а часть, и значительная, подарена нами!" – заявив президент РФ [19]. Це був, мабуть, перший відкритий і агресивний виступ В. Путіна, в якому державність України ставилась під сумнів.

"Для России Крым, древняя Корсунь, Херсонес, Севастополь имеют огромное цивилизационное и сакральное значение так же, как Храмовая гора в Иерусалиме для тех, кто исповедует ислам и иудаизм. И именно так мы будем к этому относиться отныне и навсегда", "Ведь именно здесь, в Крыму, в древнем Херсонесе, или, как его называли Русские летописцы – Корсунь, принял крещение князь Владимир, а затем крестил всю Русь", – сказав президент РФ В. Путін у зверненні до Федеральних зборів у грудні 2014 року [20]. Можна досить довго говорити про те, що Путін у виступі суперечить сам собі: Володимир був Київським князем, Москви ще не існувало, росіян – тим більше, до хрещення всієї Русі було ще далеко, а перша друкована Біблія взагалі з'явилась на цій території лише наприкінці XVI століття і т.і. Насправді, у цій ситуації потрібно бути із собою максимально відвертим: уже не важливо, чи були вибори в Криму легітимними, чи була там російська армія, і чи справді Крим так хотів повернутися до Росії? Важливо те, що наразі це територія іншої держави, яка для України, мабуть, втрачена. Кримом володіє той, чий флот там базується. Українського флоту там немає. Наприкінці лютого 2014 року нове керівництво України не змогло втримати частину своєї території і, здається, нічого для цього не зробило, апеляції до принципу непорушності державних кордонів і заклики до країн Західної Європи, а також США, не можна вважати адекватними заходами. Це виглядало так, ніби вам відтинають ногу, а ви розповідаєте про принципи гуманізму і людське життя як найвищу цінність. Головне питання "Крим – це Україна чи Росія?", можливо, залишається, хоча у автохтонного населення – кримських татар, мабуть, є своя думка з цього приводу.

Постійні апеляції владної верхівки російської держави до православ'я, його ключової ролі у державотворенні й російській самосвідомості підштовхують нас до осмислення діяльності Російської православної церкви і Української православної церкви Московського патріархату на території України. Насамперед слід звернутися до статистичних даних для більш чіткого розуміння масштабу і можливостей цієї організації. За даними "Центру Разумкова" [21] станом на 2014 рік 76% населення України відносять себе до "віруючих", незалежно від

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

того, відвідують вони церкву, чи ні. 70,2% відносять себе до православних, з них до Московського патріархату – 24,8%, Київського патріархату – 31,9%, “просто православний” – 39,8%. Наприклад, у Донецьку за підтримки УПЦ МП існує телеканал КРТ, а також видається 3 православних журнали і 2 газети. І це при тому, що на сході країни до віруючих себе відносять 62% людей, а на заході – 93%. Представники Київського патріархату подібну діяльність не ведуть, а частка Греко-католиків надзвичайно мала. Подібна діяльність не обмежується газетами і телевізійним простором, якщо займатися аналізом програмних документів “народних республік”, наприклад конституції ДНР, можна побачити наступне: *“МЫ, ВЕРХОВНЫЙ СОВЕТ ДОНЕЦКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ, ощущая себя неотъемлемой частью Русского Мира как Русской цивилизации, общности Русских и других народов, мысля нераздельность судьбы всего Русского Мира и желая по-прежнему оставаться ее причастниками, оставаясь приверженными идеалам и ценностям Русского Мира и чтя память предков, проливших кровь за эти идеалы и ценности и передавших нам любовь и уважение к общему Отечеству, исповедуя Православную веру (Веру Христианскую Православную Католическую Восточного Исповедания) Русской Православной Церкви (Московский Патриархат) и признавая ее основой основ Русского Мира, а также сознавая историческую ответственность и выражая волю многонационального народа Донецкой Народной Республики, выраженную в решении референдума от 11 мая 2014 года, следуя общепризнанным принципам равноправия и самоопределения народов и провозглашая незыблемость демократических принципов формирования и осуществления власти, подтверждаем государственный суверенитет Донецкой Народной Республики на всей её территории и создание суверенного независимого государства, ориентированного на восстановление единого культурно-цивилизационного пространства Русского Мира, на основе его традиционных религиозных, социальных, культурных и моральных ценностей с перспективой вхождения в состав Большой России как ореола территорий Русского Мира, и принимаем настоящую Конституцию Донецкой Народной Республики”* [22]. Колишній радник міністра оборони ДНР з інформаційної політики, у серпні 2014 року у своєму інтерв’ю заявив: *“С украинской стороны православных нет вообще, потому что ни один воцерковленный православный человек не пойдет воевать против Новороссии, потому что знает, что единство Святой Руси угодно Богу. Все святые, которые говорили на эту*

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тему, єдиногласні в тому, що Свята Русь повинна бути єдина. А ось укро-фашисти як раз і являються сепаратистами і хочуть отколоти Новоросію від Святої Русі і приєднати її до загнаним воюючому Заходу. Тому церковних людей з української сторони немає взагалі. В карательних батальйонах в основному уніати, раскольники, неоязычники і сектанти. Серед армійських солдат багато людей, формально хрещених в Українській Православній Церкві Московського Патріархату, але не знають навіть азів православного віровчення, Символа віри” [23]. До складу так званих “збройних сил” ДНР і ЛНР входять підрозділи, які позиціонують себе, як релігійні. Наприклад, “Русская православная армия”, православний батальйон “Восход”, Легіон Святого Іштвана, батальйон Пресвятої Богородиці Августовської “Август”. Такими діями у загальному малюнку конфлікту було внесено релігійні мотиви з подальшим намаганням вивести їх на передній план: мовляв, істинно православні воїни захищають віру своїх предків, що закріплена в конституції ДНР. Звісно, офіційна позиція РПЦ і УПЦ МП є досить чіткою, наприклад, протоієрей Г. Коваленко, голова Синодального інформаційно-просвітницького відділу УПЦ МП у червні 2014 року заявив: «Русская Православная Церковь не благословляла «Русскую православную армию» воевать за «Русский мир» [24]. Подібна реакція церковних ієрархів не дивна, РПЦ не може дозволити собі офіційну підтримку “республік” і втрату іншої частини України, проте офіційно в Україні немає ані війни, ані російських солдатів.

Висновки

Виходячи з усього вище викладеного, постають питання: чи дійсно на Донбасі були і є такі сильні позиції “Русского міра”? Чи, можливо, має місце різне бачення української державності, розігране “зовнішніми силами”? І як так сталося, що на адміністративній території, на якій за часи незалежності не відбувалося практично жодного протесту або страйку і населення якої є найменш релігійним у країні, з’явилися фактично “релігійні армії”, які відстоюють “свій життєвий уклад і віру предків”? Питання досить складні і навряд чи мають однозначні відповіді, прийнятні для всіх учасників конфлікту.

Насправді Росія ніколи не бачила Україну незалежною державою. Наприклад у збірнику Інституту Європи РАН “Українська криза: експертна оцінка” [25], який вийшов наприкінці 2014 року, можна

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

простежити наступні інтенції: розпад України – природний процес, продовження розпаду СРСР; Україна штучна країна, насильницьке зібрання різних народів з різною ідентичністю. Також наголошують на тому, що російська наука ніколи не займалася комплексним вивченням України, вважаючи її частиною себе. Отож нічого дивного не має у тому, що “добровольці” з Росії захищають “свою” землю, православну віру і традиції. Таке поєднання елементів православного християнства, ідеології, геополітичних концепцій з нестійкою державною ситуацією, невдалими кроками влади у керуванні країною, тяжким економічним становищем у сумі дали східноукраїнський конфлікт. Ця ситуація не виникла одномоментно разом із закінченням “Євромайдану”, а стала наслідком тривалої незацікавленості держави у вирішенні насамперед ідеологічних питань, а також у веденні адекватної інформаційної політики, популяризації української мови і культури, прищепленні населенню ідеї українськості, що не протирічить локальним культурним особливостям певної території, а навпаки, доповнює їх. Чи було у неї вирішення? Очевидно, існувала певна послідовність з вдалих політичних і економічних, а також силових кроків, які могли б призвести до покращення ситуації. Чи були сторони конфлікту зацікавлені у вирішенні? Мабуть, у кожного з нас є своя відповідь.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко Я. Історико-політичні та соціокультурні наслідки впровадження псевдорелігійної концепції "Русского міра" в сучасній Україні / Я. Потапенко // Наукові записки з української історії . – 2013. – Вип. 33. – С. 291-297. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzzui_2013_33_47.pdf
2. Грицак Ярослав. Куди рухається цей світ ? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: culture.unian.net/ukr/detail/190240.
3. Лосєв І. Безальтернативність цивілізаційного розмежування / І.Лосєв // Український тиждень. – № 19 (287). – 2013. – С.22-25.
4. Макаров Ю. Свято з чужої вулиці / Ю.Макаров // Український тиждень. – № 19 (287). – 2013. – С.21.
5. Музиченко Я. Хрещення Києва – по-московськи? / Я.Музиченко // Україна молода. – 17-18 травня 2013. – С.5.
6. Рябчук М. Патріарші візити як дзеркало креолізації / М. Рябчук // Постколоніальний синдром. – К.: «К.І.С.», 2011. – С.223-227.
7. Пугин, симуляція консерватизма, или Русская агентура на Западе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gilgames-feanor.livejournal.com/75254.html>
8. "Хрестоматия нового российского самосознания" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/>
9. МЫ РУССКИЙ МИР ПОСТРОИМ! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.lgz.ru/archives/html_arch/lg492006/Polosy/1_1.htm
10. Притяжение русского мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews.php?subaction=showfull&id=1409560529&archive=1409042400&start_from=&ucat=14&
11. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
12. «Русский мир» и как его понимать?» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=115074>
13. Русский мир немислим без православия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/religion/20141208/1037121524.html>
14. Konstantin Kosachev, Нефтегазовая дипломатия как угроза маргинализации, Nezavisimaya Gazeta (Dec. 28, 2004), http://www.ng.ru/world/2004-12-28/5_uspeh.html
15. Религиозность россиян и европейцев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/96_1/2010_2\(96\)_10_Kofanjva.pdf](http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/96_1/2010_2(96)_10_Kofanjva.pdf)
16. Русскій Міръ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4c48444962e33/>
17. Короткий опис проголошення автокефалії основних Помісних Церков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/icd/203->

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

declaracia-5-2.html

18. Путин: Мы бы победили в Великой Отечественной войне и без Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/video_news/146646/putin_my_by_pobedili_v_velikoyi_otechestvennoyi_voynie_i_bez_ukrainy_dobavleno_video

19. Путин: ты же понимаешь, Джордж, что Украина – это даже не государство! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/108325-putin-tyi-je-ponimaesh-djordj-chto-ukraina-eto-daje-ne-gosudarstvo.html>

20. Послание Федеральному Собранию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruinform.com/page/vladimir-putin-dlja-rossii-krym-drevnjajakorsun-hersones-sevastopol-imejut-ogromnoe-civilizacionnoe-i-sakralnoe-znachenie>

21. Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/upload/1403784760_file.pdf

22. Конституція Донецької Народної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dnrespublika.info/%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5/konstitucija-doneckoj-narodnoj-respubliki/>

23. Игорь Друзь: «Православный человек никогда не будет воевать против Новороссии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/27055-igor-druz-pravoslavnyj-chelovek-nikогда-ne-budet-voevat-protiv-novorossii.html

24. Пресс-секретарь УПЦ МП: Церковь осуждает "политическое православие", когда для достижения земных целей используют религиозную риторику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com/news/separatism/Press-sekretar-UPC-MP-Cerkov-osuzhdaet-politicheskoe-pravoslavie-kogda-dlya-dostizheniya-zemnyh-celey-ispolzuyut-religioznuyu-ritoriku-27530.html>

25. Украинский кризис: экспертная оценка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sov-europe.ru/2014/3/Ukk.pdf>

26. Україна та проект «Русского мира» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf

27. Русский язык и Русский мир как факторы социокультурного диалога на постсоветском пространстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lhachev.ru/pic/site/files/lihcht/2010_Sbornik_Tom_1_2010/000_Plenarnoe_zasedanie/056_E.I.Pivovar.pdf

28. Навертнення малоросів: доктрина “Русского міра” як стимул до побудови нової універсальної української ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1378/1/Okara.pdf>

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В статье проанализированы изменения в социально-политической, религиозной ситуации в Украине последних лет, а также последствия реализации доктрины «Русский мир» на ее восточных территориях. Показаны исторические и теоретические истоки, а также главные идейные основы доктрины «Русский мир», описаны методы экспорта культурных и религиозных ценностей как рычагов в проведении внешней политики. Выявлены основы влияния доктрины «Русский мир» в Украине.

Ключевые слова: «Русский мир», православие, геополитическая доктрина, конфликт в Украине.

The article analyzes the changes in the socio – political, religious situation and the consequences of attempts to implement the doctrine of "Russky Mir" in Ukraine. We present theoretical and historical origins and main ideological foundations of the doctrine "Russian Mir", describes methods for exports of cultural and religious values as leverage in conducting foreign policy. Found ground impact doctrine "Russian Mir" in Ukraine.

Keywords: "Russky Mir", Orthodoxy, geopolitical doctrine conflict in Ukraine.

REFERENCES

1. Potapenko Ya. (2013), Naukovi zapysky z ukrayinskoyi istoriyi [Scientific Proceedings of Ukrainian history], Vol. 33, p. 291-297, available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzzui_2013_33_47.pdf
2. Hrytsak Yaroslav. Where is the world? available at: [culture.unian.net /ukr/detail/190240](http://culture.unian.net/ukr/detail/190240).
3. Losiev I. (2013), Ukrayinsky tyzhden, №19 (287), p. 22-25 (ukr).
4. Makarov Yu. Ukrayinsky tyzhden, №19 (287), p. 21 (ukr).
5. Muzychenko Ya. (2013), Ukrayina moloda, 17-18 travnya, p.5 (ukr).
6. Riabchuk M. (2011), Patriarch visits as a mirror kreolizatsiyi in: Postcolonial syndrome, «K.I.S.» Kyiv, p.223-227 (ukr).
7. Livejournal.com, available at: [http://gilgames-feanor.livejournal.com /75254.html](http://gilgames-feanor.livejournal.com/75254.html)
8. Otherwise. Readings of the new Russian identity, available at: <http://old.russ.ru/antolog/inoe/>
9. Literary gazette, available at: [http://old.lgz.ru/archives/html_arch/ lg492006/Polosy/1_1.htm](http://old.lgz.ru/archives/html_arch/lg492006/Polosy/1_1.htm)
10. Strategy of Russia, available at: [http://sr.fondedin.ru/new/fullnews.php ?subaction=showfull&id=1409560529&archive=1409042400&start_from=&ucat=14&](http://sr.fondedin.ru/new/fullnews.php?subaction=showfull&id=1409560529&archive=1409042400&start_from=&ucat=14&)
11. Official site of the Moscow Patriarchate, available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
12. Wciom, available at: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=115074>
13. Ria, (2015), available at: [http://ria.ru/religion/20141208 /1037121524](http://ria.ru/religion/20141208/1037121524)

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

.html

14. Nezavisimaya Gazeta (Dec. 28, 2004), available at: http://www.ng.ru/world/2004-12-28/5_uspeh.html

15. Wciom, available at: [http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/96_1/2010_2\(96\)_10_Kofanjva.pdf](http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/96_1/2010_2(96)_10_Kofanjva.pdf)

16. Pravda, blogs, (Febr. 21, 2015), available at: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4c48444962e33/>

17. Official site of the Kiev Patriarchate, available at: <http://www.cerkva.info/icd/203-declaracia-5-2.html>

18. Censor, (Dec. 16, 2010), available at: http://censor.net.ua/video_news/146646/putin_my_by_pobedili_v_velikoyi_otechestvennoyi_voyine_i_bez_ukrainy_dobavleno_video

19. UNIAN, (Apr. 7, 2008), available at: <http://www.unian.net/politics/108325-putin-tyi-je-ponimaesh-djordj-chto-ukraina-eto-daje-ne-gosudarstvo.html>

20. INformer (Dec. 04, 2014), available at: <http://ruinform.com/page/vladimir-putin-dlja-rossii-krym-drevnjaja-korsun-hersones-sevastopol-imejut-ogromnoe-civilizacionnoe-i-sakralnoe-znachenie>

21. Ukraine 2014: socio-political conflict and the church, available at: http://www.razumkov.org.ua/upload/1403784760_file.pdf

22. DNR information portal, available at: <http://dnrepublika.info/%D0%BE-%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B5/konstituciya-doneckoj-narodnoj-respubliki/>

23. Druz I., Religion in Ukraine, available at: http://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/27055-igor-druz-pravoslavnyj-chelovek-nikogda-ne-budet-voevat-protiv-novorossii.html

24. Gordon, available at: <http://gordonua.com/news/separatism/Press-sekretar-UPC-MP-Cerkov-osuzhdaet-politicheskoe-pravoslavie-kogda-dlya-dostizheniya-zemnyh-celey-ispolzuyut-religioznuyu-ritoriku-27530.html>

25. Fedorov V.P., UKRAINIAN CRISIS: EXPERT ASSESSMENT, available at: <http://www.sov-europe.ru/2014/3/Ukk.pdf>

26. Analytical report, (2014), ukraine and project "Russian World", available at: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf

27. Plenary Session "Dialogue of Cultures and Partnership of Civilizations: The Making of Global Culture», available at: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/2010_Sbornik/Tom_1_2010/000_Plenarnoe_zasedanie/056_E.I.Pivovar.pdf

28. Publicistica, available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1378/1/Okara.pdf>

УДК 130.2

Тарас МОШОВСЬКИЙ,

*кандидат філософських наук, магістр релігієзнавства,
експерт Українського інституту стратегій
глобального розвитку і адаптації*

УКРАЇНА: НАРОДЖЕННЯ ЧИ ПРОБУДЖЕННЯ СУБ'ЄКТА ІСТОРІЇ

У статті зроблено спробу трактувати сучасний східноукраїнський конфлікт не як протистояння Заходу і Росії чи внутрішній громадянський конфлікт, а виходячи з самої України, зі специфіки, закономірностей розвитку української історії, її внутрішніх детермінант і місця в історії європейської (християнської) цивілізації, через спробу простежити від киеворуських часів до київських Майданів XXI століття єдність історичної дії, єдину історичну суб'єктність української (руської) культури.

Ключові слова: *суб'єкт історії, українська нація, католицька Русь, Русь, східноукраїнський конфлікт.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Фабіо Беллафатті у своєму свіжому дописі «Новий Орієнталізм. Колоніальні впливи в західних опініях про Україну» [1], закидає західним інтелектуалам цілком колоніальне бачення України. Такий висновок автор робить, співставляючи тезу Едварда Саїда з хрестоматійної вже для будь-яких постколоніальних студій роботи «Орієнталізм», що побачила світ 1978 року, з останніми опусами західних експертів щодо українського конфлікту. Як азійським суспільствам, так і Україні Захід фактично відмовляє в праві бути суб'єктом історії, а лише її об'єктом. Не те щоб нас принципово позбавлено такого права, радше західна візія української історії й сьогодення змушує західних інтелектуалів мислити нас саме в категоріях об'єкта.

Чи так є насправді, чи така візія України відповідає дійсності, чи можливо це просто недостатнє, або не до кінця коректне бачення України на Заході? Спробуємо з'ясувати, чи Україна справді тільки тепер стає суб'єктом історії, чи її суб'єктність має певну традицію, яку можемо осягнути в *longue durée* української історії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначимось з поняттями. Не заглиблюючись глибоко в теорію, скажемо, що під

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

суб'єктом історії ми розуміємо спільноту, що здатна самостійно впливати і впливає на хід власної, а як наслідок і не тільки своєї історії. Яскравим прикладом тут безперечно будуть нації-локомотиви (англійці, французи, німці, росіяни), тобто ті нації, що сталим чином є в авангарді європейської історії і продукують тренди, за якими слідує інші. Об'єктами ж історії стають народи, над якими чиниться історія.

Що ж робить об'єкт історії її суб'єктом?

Передусім варто зауважити, що суб'єкт – це актор, себто діючий феномен. А будь-якій дії передують цілепокладання, бо діяти – то означає діяти заради певної мети. Так от момент, коли певна спільнота набуває своєї мети, вона, по-перше, стає суб'єктом історії, бо починає рухатись до поставленої мети, розуміючи шлях до реалізації цієї мети, як власну місію, що й наповнює змістом існування спільноти. Повертаючись до національного буття, мусимо констатувати, що саме в цей момент нація і стає нацією. Саме усвідомлення власної мети, місії власного існування започатковує той шлях, який торуватиме собі нація, старт цього шляху і стає моментом народження нації, яка може народжуватись чи то з культурних спільностей (євреї, німці, поляки) чи то з політичних (американці, швейцарці, австрійці¹). Початок такого історичного шляху до визначеної мети і є становленням суб'єкта історії, бо і є початком дії – реалізації власної мети. Отже, саме буття суб'єктом історії і конститує націю.

Цілком очевидно, що таке цілепокладання на рівні великих суспільних утворень не може бути ані справою одностайного схвалення на віче, раді, загальних зборах «акціонерів» чи референдумі. В який же спосіб формується й унаочнюється та мета, що надає сенсу існування цілому народові? Така нелегка доленосна місія лягає на плечі інтелектуалів. Яскравим прикладом того можуть служити центральноєвропейські Рісорджіменто, рушійною силою яких були поети-романтики, а подекуди, як це було, наприклад, в Словенії – священики. Саме в середовищі «високої культури» (у її геллнерівському значенні) виникає рефлексія, щодо національного буття цілої спільноти. Підставою, матеріалом до такої рефлексії служить «низька культура» у всьому її розмаїтті. Зрештою, мета національного існування не береться *ex nihilo*, вона імпліцитно присутня в історії народу, є тією конституантою, що забезпечує тяглість і свідомість своєї самості на шляхах історії. Фактично, це той перший, академічний етап

¹ Останні наразі є прикладом того, як нація народжується з династичної держави.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

національного відродження, за М.Грохом [2]. Наступний етап – популяризація вироблених інтелектуалами ідей. В класичному грохівському варіанті вона відбувається головним чином через університетську кафедру. Натомість, на нашу думку, для запізнілих центрально-європейських націй, що часто-густо не мають своєї кафедри, така популяризація цілком може відбуватись шляхом літературної творчості, через «феномен» поетів-пророків, що не до кінця співпадає з більш відомими будителями-народниками. Такі поети покликані були відновити у колективній свідомості зв'язок минулого з сучасним і майбутнім, приспаний часом поневолення, й сприяли тим самим відродженню народу як суб'єкта історії, що означає унаочнення мети національного існування, фактично тієї місії, що покладена на народ, є її хрестом, який вона приречена нести своєю *via dolorosa* історії. Концептуалізація такої місії повсюдно відбувається в християнських рамках, хоча може мати й поза- або дохристиянське наповнення.

Постать поета-пророка або пророка-будителя народжена романтизмом. В уявленні романтиків поет – це геній народу, що спромігся артикулювати національні архетипи, які здатні лунати різноманітними звуками, милуючи чи роздираючи душу того чи іншого представника нації. Творчість такого літератора виходить далеко за межі літератури чи філософії, це артикуляція того самого *Volksgeist*, який дотоді був утаємничений навіть для своїх носіїв.

І мови бути не може про те, що Шевченко, як і його “колеги-пророки” А. Міцкевич, Ш. Петефі, Й. В. Гьоте, А. Чавчавадзе, Г. Ібсен та інші, виконували свою місію свідомо, проте саме в тому їх геніальність (та сама найвища інспірація, чи то від Бога, чи то від національного духу), аби інтуїтивно, невимушено, можливо, навіть не помічаючи того, повернути розвиток світової історії на якісно новий етап, вивівши на авансцену історії нові утворення – нації. М. Гайдеггер писав у роботі „Про сутність істини”: „Лише там, де саме суще, власне, підвищується до своєї незачиненості і зберігається в ній, лише там, де це зберігання осягається з питання про суще, починається історія” [3, с.18]. Саме відкриття історії як основи національного буття було нагальним завданням романтиків, інтуїтивне відкриття незачиненості таємниць, архетипів – сутності національного буття, яка традиційно відкрилась як історія, до того ж історія національна.

Завершальною стадією, за М.Грохом, стає політична, коли нація, усвідомивши свою місію, а отже ставши суб'єктом історії, починає змагання за власну державу, політичну реалізацію.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Однак Чинником, що ініціює процес націєтворення, стає усвідомлення власної релігійної місії серед рівних перед Господом, але інакших сукупностей. Центром кристалізації цього національного месіанства стають особливості релігійно забарвленого усвідомлення своєї спільноти, що сягають дохристиянських часів, проте переінтерпретовані й специфічно усвідомлені саме у християнському полі. Перетинаючись, дві релігійні парадигми не витворюють націю, проте роблять її можливою.

Якщо дохристиянські образи сформували первинний ґрунт до розрізнення спільнот необхідного негативного етапу ідентичності «ми не є...», то для позитивного «ми є...» необхідно було дещо інше. Саме європейське християнство і зробило можливим націю, саме воно дало її головну зброю – концепт історії, лінійного часу. Лише в рамках часу, концептуалізованого християнством як лінійний послідовний процес, стало можливим усвідомлення тяглості, континуальності буття загалом і буття його складових зокрема. Нація є насамперед пам'яттю, історичною свідомістю, яка усвідомлює себе як носій чітко окресленої місії. В результаті того, що генеза нації – процес, який належить інтелекту європейському, і місія усталюється в історично прийнятних, зрозумілих, звичних християнських шатах. Усвідомлена подібним чином місія – інваріантна – очолити загальнолюдський рух до спасіння. Власне, емпіричне розмаїття націй творить розмаїтє розуміння стежок та шляхів, що ведуть до спасіння: від популяризації і завоювання верховенства демократичних чеснот (очевидно, заснованих на біблійних витягах), як у французів, до ідеї досягнення царства небесного упослідженими, які й стануть ініціаторами вселенського братства та рівності (ідеї, на яких постали слов'янські національні відродження XIX століття). Метафізичні засади ані античності, ані середньовіччя не дозволяли нації постати до життя, тому нація є об'єктом виключно модерної реальності, яка у суспільному просторі заступила свою попередницю династичну державу.

Тепер повернемося до України. На перший погляд може видасться, що події останнього десятиріччя в Україні і є народження суб'єкта історії під назвою Україна. Тут, знаєте, все збігається – формування громадянського суспільства, яке нібито лише тепер з'являється в Україні. Особливо добре це видно з подій 2014 року (і тенденція продовжується), коли саме самоорганізація суспільства підважила українського Левіафана, стала тим виразним актом дії, що збудив українців до того, аби самостійно вирішувати власну долю, себто

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

діяти на благо власної мети. Принагідно зазначимо, що українські філософи Ігор та Ярослав Пасько [4] пов'язували, і досить ґрунтовно, народження європейських націй саме з формуванням громадянського суспільства, коли саме суспільство починає, через представницькі інституції різного рівня, нести за себе відповідальність, делеговану раніше монархові. Саме так, у цій нерозривній зв'язці, саме відповідальність є первинною, свобода приходить лише після відповідальності, до того ж як її необхідне продовження. Саме узявши відповідальність за себе взимку 2014, українці проторували дорогу свободі. Склалась унікальна ситуація, коли фактично суспільство на обмеженій території майдану спромоглося на відтворення повноцінної держави з медичною системою, армією та міліцією. Причому очевидці процесу часто свідчать, що функціонувала та система принаймні не гірше, ніж офіційна держава з усім її бюрократичним апаратом і ресурсами.

Чи не так само спонтанно самоорганізувалась Запорізька Січ? Чи не є те соціальне утворення прообразом громадянського суспільства на наших теренах? Цікаво, що на думку багатьох дослідників, однією з передумов народження модерного західного суспільства стала поява університету. На київському майдані теж були відкриті лекції на Барбакані. Усе це – цікаві історичні паралелі, які ще чекають на своє вивчення.

Коротше кажучи, скидається на те, що останні події народили нового суб'єкта історії – українську націю. Але чи такий вже свіжий той український суб'єкт?

Що кидається у вічі західному інтелектуалові (рівно як і російському), недостатньо знайомому з українською історією? Україна, її терени та населення повсякчас опинялися в вирі подій і в сфері впливу більш потужних сусідів – Московії (Російської імперії), Речі Посполитої, Османської та Габсбурзьких імперій тощо. Себто всі ті неспівмірно потужні сили керували Україною протягом усієї її історії, що безумовно, на перший погляд, не дає можливості говорити про історичну суб'єктність українства. Але... За всіма законами жанру в таких умовах українці мали би розчинитись серед тих навколишніх суб'єктів, засвоївши їх культури і прийнявши їх місці, як свої, себто асимілюватись.

Натомість очевидно, що це не так. Жодне з великих політичних утворень, що панували на теренах України, не спромоглося асимілювати українців, хоча, безумовно, всі зовнішні передумови тому сприяли. Себто існувало щось, що тримало українство спільно, щось не да-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

вало втратити власну ідентичність, щось, що усвідомлювалось як власна місія.

Як уже зазначалось, усвідомлення місії, що конститує національне буття, зазвичай відбувалось у категоріях християнських. Відповідно і української (русинської, руської) мети варто шукати у цьому річищі. І тут варто поставити кілька питань, які вимагають відповіді.

Природа християнства Київської Русі і його спадщина. Усупереч традиційній версії про прийняття взірців християнства з Візантії, дедалі більше голосів постає за унікальність киеворуської християнської традиції. Як би там не було, Русь, будучи східним форпостом християнського світу, мала усвідомлювати свою унікальну місію оборони християнства спочатку територіально від орд за Сходу, а потім...

...а потім й інституціонально. Адже після падіння Києва в 1240 р. значна частина Русі опиняється під владою Орди. Причому, в той час, як на південних теренах постають початки козацтва – лицарського феномену для продовження боротьби за Русь (якщо не в політичному, то насамперед в релігійному сенсі), Русь північно-східна шукає шляхів, і безуспішно, співпраці й адаптації в умовах підпорядкування Орді (змушена таким чином переймати ментальні та політичні традиції кочовиків). Цікаво, що в момент постановня ідеї Москви – Третього Риму, Москва закидає втрату незалежності Константинополю і підпорядкування останнього Османам, натомість ніби не помічаючи свої залежності від Орди. Коли на Московський княжий трон сідають фіно-угри, що підпорядковуються татаро-монгольським, ординським сюзеренам важко говорити про збереження киеворуської культурної традиції.

Водночас південна Русь теж втрачає незалежність і потрапляє під владу Великого Князівства Литовського. Натомість відносини між завойовниками і підкореними розвиваються зовсім в іншому руслі, за стратегією підкорення германськими племенами Риму. Коли завойовник, позначивши свою політичну і військову домінацію, не тільки не намагається вплинути на місцеву культурну традицію, а навіть сам перебирає її. Фактично, на відміну від північно-східної Русі, Русь Південна зберігає свою культурну, релігійну ба й навіть цивілізаційну самість у нових політичних умовах «литовського шатра» за влучним висловом С.Плохія [5].

Фактично саме збереження руської ідентичності на теренах України-Руси і забезпечило національне Відродження України, що з XVII століття починає бути головним боєм для більш потужних сусі-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

дів. Саме Київ – як концентр Русі, стоїть у центрі українського руху від часів Хмельниччини аж до змагання часів УНР-Директорії й П.Скоропадського. Навіть, коли Московія за Петра I перейменовується на Росію, з очевидною претензією на монополізацію прав давньоруської спадщини, саме Київ продовжує бути *axis mundi* українського (русинського) національного буття, тією пуповиною, що ментально пов'язує Україну з Руссю. Очевидно, що це також відчуває російська культура й політика, розуміючи, що без України (що часто може в російській думці виражатись інакше) російський проект не є повноцінним. Розуміння простежується практично у всіх – від середньовічного прагнення київського престолу до промов В.Путіна про Храмову гору в Херсонесі, що, безумовно, на думку оратора, має закономірну екстраполяцію на дніпровські схили.

Часи перебування України в складі Речі Посполитої. У традиційній російській та радянській історіографії прийнято звітувати про жорстоке покатоличення і спольщення руського населення, побочним продуктом якого вочевидь і стали українці, які в масовій свідомості часто сприймаються як *испорченные поляками русские*, «запутавшиеся в своей истории», як сказав нещодавно патріарх Московський Кирилл. Що ж відбулось насправді?

На підзвітний період, кінець XVI – початок XVII століття, на теренах Русі існував потужний прошарок населення, що були носіями ніби двох типів ідентичності: політичної – річпосполитської, та етнічної – руської. Що знайшло вираження у відомому латинському вислові *genti Ruthenis, nationi Poloniae*. Переважна частина цього суспільного загалу належала до католицького віросповідання, що втім не заважало їм чітко проговорювати власну руську тотожність. Найбільш відомим і яскравим прикладом може бути С. Оріховський-Роксолан, чії слова *Ruthenum me esse et glorior et libenter profetior*¹ можуть бути девізом всієї католицької Русі середини – кінця XVI ст. Таке населення Речі Посполитої для історії залишило два значимі культурні артефакти, відомі як Добромильський гурток (на чолі з Я. Щесним-Гербутом) та Київський гурток, що об'єднувався навколо постаті київського католицького єпископа Й. Верещинського. Нестандартність цього явища (мається на увазі відсутність прив'язки "православний-русин") зумовлювалась причетністю до європейських культурних кіл, через навчання в університетах Західної Європи. Цей факт зумовлював річпоспо-

¹ «Я русин, цим пишаюся і про це відверто заявляю».

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

литеську ідентичність представників Католицької Русі, певну політичну прив'язаність до юридичних норм і маєстату короля. Однак чітко виражена руська ідентичність в повній мірі заперечує усталену у вітчизняній історіографії тезу про деструктивну роль католицизму для виховання руської шляхти XVI століття. Прикметно, що практично всі писемні джерела, що полишили по собі представники Католицької Русі писані латиною, проте – це швидше не свідчення спольщеності та дерусифікації авторів, а аргумент на користь відсталості власної культури і мови, яка не могла задовольнити культурних потреб освіченого населення поза церковним ужитком. Користуючись латиною для висловлення власних творчих напрацювань, русини-католики все ж лишаять поза сумнівом свою руську ідентичність. Власне, аналіз імен, якими підписували свої твори представники католицької Русі, не дозволяють говорити про їхню спольщеність¹. Побіжно звернувши увагу на ономастику, можемо дійти висновку, що руська ідентичність цих людей була винесена на самий фронт їхньої діяльності. Цілком очевидно, що з кризою православ'я як загальнокультурної матриці рутенського народу, саме ці русини з католицьким *Credo* спромоглися підняти прапор місцевої культурної традиції, не перервавши лінію її розвитку, і навіть вчинили спробу вписати українську культуру до загальноєвропейського контексту. Таке «вписування» відбувалося завдяки привнесенню в українську культуру ідеалів гуманізму та інших ренесансних цінностей, якими так наповнені твори представників католицької Русі.

Католицьке віросповідання – це швидше реакція на занепад православ'я, не тільки як суто церковного явища, але і як культурної домінанти. Очевидно, що коли людина відчувала потребу не тільки у вмінні читати, писати та знати Святе письмо, але й долучитися до провідних інтелектуальних течій свого часу, на разі йдеться про гуманізм, відродження та реформацію, то мусила проходити освітній вишкіл у більш організованих та просунутих католицьких закладах (єзуїти з'являються на українських землях тільки в 1568 р.). У 1605 році у відомому полемічному творі «Пересторога»² анонімний автор яскраво описує подібну ситуацію: «Читаючи кроники польськіє, знайдеш о

¹ Станіслав Оріховський-Роксолан (Orichovius-Roxolanus, Orichovius-Ruthenus), Туробінський-Рутенець (Turobinus-Ruthenis), Павло з Кросна (Paulus Ruthenus Crosnensis), Георгій Тичинський (Tuczyniensis-Ruthenus), Григорій Чуй-Самборський (Gregorius Vigilantius Samboritanus Ruthenus) тощо.

² Повна назва «Пересторога зшло потребная на потомные часы православнымъ христіаномъ, святое католическое восточное церкве сыномъ»

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

томъ достатечне, якъ Поляци рускіе панства поосѣдали, попріятелівшися з ними [тобто, з русинами], и цорки [доньки] своє за Русинов давши, через ных своє обичае оздобные и науку укоренили, так иж Русь, посполитовавшися з ними, позавидѣли их обычаем, их мовѣ и наукам, и не маючи своих наукъ, у науки рымськіе своє дѣти давати почали, которые за науками и вѣри навикли. И такъ помалу малу науками своими все панство руское до вѣри рымское привели, ижъ потомкове княжат руских з вѣры православное на рымскую vykрестилися и назвиска и имена собѣ поотмѣняли, якобы нѣколи не знахлися быти потомками благочестивых прародителей своих. А за тымъ православіе греческое озимнѣло и в згорду пришло и во занедбаня, бо теж зацных становъ особы, погордѣвши своим православіем, до врядовъ духовных приходити перестали, але ледакого на них вставляли ку воли только самому посполитому человѣкови» [6, с.89].

Поданий розлогий уривок яскраво ілюструє кризу православної освіти, сприйняту кризь призму погляду православного функціонера. Всі спроби православного керівництва створити освітянську альтернативу латинській системі, у вигляді створення греко-слов'янських шкіл не впорались з покладеними на них завданнями. Головна, на нашу думку, причина того полягає у спрямуванні системи освіти в минуле, а не орієнтації на провідні набутки сучасності. На думку В. Шевченка, «серйозна увага, яка приділялась грецькій мові, була викликана не ренесансним бажанням повернутися до античності, а потребою знайти джерела власної традиції й протиставити греку латині» [6, с.104]. Таким чином, прив'язаність до візантійської, вельми костної (принаймні у досліджуваній період) традиції, заважала розвитку руської освіти, а як наслідок й культури взагалі. Адже «грецька мова вже перестала бути мовою передової наукової думки, а церковнослов'янська ніколи такою не була. Їх вивчали лише тому, що ними були написані православні церковні тексти». [6, с.124]. Провідні надбання інтелектуального життя Старого світу зосередились в ареалі західної традиції, а отже грека та церковнослов'янська не забезпечувала до них доступу в тій мірі, в якій його забезпечувала латина та польська. Саме в цьому бачить проблеми національної розбудови у ХІХ столітті Т. Зінківський [7, с.234], адже коли йшлося про творення національної наукової літератури церковнослов'янська ставала непридатною і місцева інтелігенція була змушена послуговуватись польською, латиною, російською, а отже часто інкорпоровалася у відповідну культурну й національну традицію.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Отже, прозелітизм в Речі Посполитій був продиктований аж ні як не підступними планами єзуїтів чи ляхів-католиків, а швидше суто прагматичним вибором прогресивної та перспективної молоді. Католицький світ надавав значно більше можливостей для кар'єри та розвитку людини кінця XVI – початку XVII століття, а сам католицизм ще не демонізувався, католики були радше братами у Христі, аніж ворогами. Польща стала для русинів вікном до Європи. Саме через польсько- та латиномовну культуру русини робили кар'єру у провідних університетах: Павло Русин з Кросна – у Кракові, Юрій Дрогобич – у Болоньї, Григорій Кирницький – у Падуї тощо, але така приналежність до офіційної західної культури не заважала їм чітко ідентифікувати себе з руським суспільним конгломератом. Таким чином бачимо, що принаймні для межі XVI-XVII століть ототожнення православний-русин, ще не працювало, а стає актуальним дещо пізніше, коли конфесійна відмінність була покликана валоризувати політичні амбіції козаччини.

Відомий факт, що пізніші, оповиті ореолом слави, захисники України та православної церкви Б. З. Хмельницький та І. С. Мазепа теж навчалися у католицьких закладах. Про прогресивність католицького способу освіти може свідчити й вагання стовпа православної Русі – роду Острозьких. Співці од князям Острозьким рідко згадують про те, що сам Василь (Костянтин) Острозький мав нахил до реформатських ідей, а його нащадки таки стали римо-католиками. Системна криза православ'я породжувала культурний та духовний вакуум, який руська еліта мала заповнювати з католицьких джерел, проте її етнічна належність залишалась виразно руською¹. А здобутки західної освіти фактично використали для реформи власної православної культури.

Зрештою і Гадяцька унія є свідченням живої не тільки культурної, але й державницької руської традиції в свідомості руської шляхти. Таким чином бачимо, що зумовлене об'єктивними причинами становище православної культури змушувало провідних представників Русі інкорпоруватися у католицький світ, однак залишатись вірними русинами. У результаті цих процесів виникають теорії на кшталт Й. Верещинського про католицький Київ, або ідеї Руського князівства як Третьої рівноправної (на ряду з Польщею та Литвою) частиною Речі Пос-

¹ Відомий український історик Н.М. Яковенко, провідний спеціаліст з української шляхти ранньомодерної доби, наголошує на тому, що генеалогічні легенди руських родів тяжіють до Києворуських часів, тим самим несучи відповідну історичну пам'ять еліт українських земель за часів Речі Посполитої.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

политої. Власне, причетність до обох світів східного (православного), через етнічну ідентичність, та західну (католицьку) через віровизнання та політичну належність породила спробу примирити два світи на теренах України, створити симбіоз ідентичностей. Що зрештою еволюціонувало у ідею Берестейської Унії. Представники католицької Русі здійснили спробу виокремитись як на релігійному тлі римо-католиків Речі Посполитої так і розвинути це на ґрунті політичному, за словами Н.Яковенко, «в силу своєї вищої освіченості [українська шляхта] законсервувала історичну пам'ять про державну велич і силу княжої Русі» [8, с.270], і яка мріяла про її відновлення». [9, с.305]. Тут власне виникає потреба зупинитись на ґрунтовному концептуальному моменті: українське (руське) суспільство опинилося між двома лідерами з різними векторами розвитку народу.

По-перше, набирало силу козацтво, як антизахідний елемент. Але до останнього твердження треба ставитися вкрай обережно, бо антизахідність козацтва аж ніяк не говорила про їх східний вектор, історія дає нам багато прикладів, коли козацькі походи на Візантію не лишали нам шансів думати про їх теплі стосунки, та й про особливу дружбу між Військом Запорозьким та Московією теж не випадає говорити. Козацтво, або нова руська нація, стає носієм не абстрактної узагальноної, а скоріше конкретної східної християнської автохтонної ідентичності й історичне обґрунтування свого права на існування пов'язує саме з київським православним престолом, не підпорядкованим Константинополю.

По-друге, це стара руська еліта, князівські роди, шляхта, що бачила майбутнє власного народу у лоні європейської культури¹, яскравим прикладом того може бути феномен «католицької Русі». Долучившись до набутків Відродження та гуманістичних цінностей, представники католицької Русі надали історії власного народу «цивілізованого» вигляду, багато в чому легітимізували існування рутенців для іншої Європи. (Мається на увазі написали її за усталеним взірцем, що зробило її своєю з-поміж історій народів Європи). Так, за словами українських дослідників В. Литвинова та Р. Множинської, «етнічна самосвідомість в епоху Відродження мала такі ознаки свого «ми», як територія, мова, релігія і право. До цього доречно долучити і спільне походження та спільну назву «Русь» як збірна етнічне поняття щодо

¹ Йдеться про певне загальноєвропейське культурне поле, що ґрунтувалось скоріше на західноєвропейській традиції.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

українців, на противагу до «вони» (ляхи, москалі, євреї, татари тощо). У творах багатьох українських мислителів католицького віросповідання (наприклад, С. Оріховського, Ш. Пекаліда, С. Кльоновича, І. Домбровського) Київська Русь дедалі частіше називається державним утворенням українського народу. Таким чином, робляться активні спроби повернути історичну пам'ять народу, аби він відчув себе повноцінним, самодостатнім етносом із глибокою історичною традицією та культурою» [9, с.317].

С. Оріховський називає католицьку Русь цвітом України (*robore Roxolaniae*), та, перелічуючи українську католицьку шляхту, підкреслює їх роксоланський патріотизм (XVI ст.) [9, с.317].

Вельми визначним є висновок Литвинова та Множинської: «якщо спробуємо розглянути проблему «католицької Русі» з погляду національної ідеології, під кутом політичного, територіального і державного поняття «української нації», то під українцями треба розуміти всіх мешканців української (руської) землі, а не тільки одну культурно-віросповідну частину, яка сформувалася наприкінці XVII ст. З погляду такої національної ідеології, «католицька Русь» зробила для української культури, певно, не менше, ніж греко-католики чи православні, і дала не менше культурних сил як для української матеріальної культури, так і для культури духовної». [9, с.317] Тож, бачимо, що подібний погляд на співвідношення національної та конфесійної ідентичності не є новим і спирається на напрацювання вітчизняної суспільної думки.

Ще одним надійним джерелом визначення ідентичності католицької Русі є аналіз вживання присвійних займенників на кшталт *nostrum* стосовно землі або народу. Кожна культура має «специфічне для даної культури ставлення до інших культур, своєрідну географію «світ культури» з характерним для неї розміщенням центру і периферії: культур близьких та далеких, важливих і неважливих». [10, с.6]. Так, І. Домбровський свою відому поему «Дніпрові камени» будує на чіткому протиставленні «ми» – «вони», де «ми» – це руси-українці, «народ, який зберіг дідівський Київський престол аж понині»; своїми є також і князі Острозькі і Заславські, і нащадки Данила Галицького. «Вони», тобто чужинці – поляки, татари, литовці, мосхи, з якими точаться перманентні війни» [9, с.305]. Прикметно, що руси протиставляються як ляхам, так і мосхам: першим, попри католицьке віросповідання автора, другим, зауважуючи наявну радянську та переважну кількість постперейславської історіографії.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Унія – один з найбільш дискусійних моментів української історії цього періоду в російській історіографії традиційно розглядається, як здача інтересів чистого православ'я. Але варто зауважити, що унійні змагання й примирення роздертого християнства – головна мета світового християнства. Принагідно зауважимо, що лише Московська церква заблокувала попередню Флорентійську унію, зірвавши процес об'єднання церкви. Київ радше в Бресті відновив боговгодну справу, при чому фактично не поступившись засадами віри.

Нарешті після об'єднання / підкорення південної Русі Росії, державному апарату імперії знадобилось чимало часу й зусиль, аби подолати культурну і ментальну відмінність між двома частинами колись єдиної Русі.

Навіть після адміністративного й політичного підкорення Південної Русі вона лишалась культурним донором для Російської імперії та її культури. Фактично спалений ордою культурний простір потребував зовнішніх втручань для генерації власної культури. Так, найбільший поступ російської культури ми спостерігаємо в добу активних запозичень з Європи, як технологічних так і культурних в часи Петра I. Прикметно, що на певному етапі своєї історії в Росії було скасовано викладання філософії, а коли заходилися його відновлювати, то виявилось, що на всю імперію лишився лише один фахівець – професор Київської духовної Академії – Памфіл Юркевич, який і був викликаний у Москву відроджувати там філософію. Це саме він став вчителем батька російської філософії Володимира Соловйова. Фактично Україна і далі постійно постачає Росії необхідні для культурного життя імпульси: той же М.В. Гоголь, ментальну долю якого чудово охарактеризував російський публіцист А. Широпаєв [11].

Висновки

Отже, мусимо констатувати, що сьгоднішні процеси української історії не є процесом народження нового суб'єкта, а лише його чергове пробудження. Протягом всієї своєї історії від Київської Русі до сучасної України, український (руський) проект – це постійна боротьба за збереження відкритої до діалогу, неізольованої східнохристиянської культури, яка закорінена в європейській традиції постійного культурного обміну. Посткомуністичне відродження такого відкритого простору є продовженням історичної дії українства, є тим конституюючим моментом, що формує єдину історичну ідентичність від київсь-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ких віче, через козацькі ради і традиції шляхетської демократії до українських майданів XXI століття.

Війна на Сході України в цьому світлі виглядає швидше не як громадянський конфлікт і навіть не як зіткнення російської (євразійської) та західної цивілізацій, а як конфлікт двох моделей цивілізації православної. Обидві вони беруть початок в традиції Київської Русі, натомість вектори їх розвитку є різними: українська (руська) версія православного світу протягом всієї своєї історії є активним членом культурного обміну в середині християнської цивілізації, є принципово відкритою до діалогу; московська (російська) повсякчас дистанціюється, часто протиставляє себе європейській цивілізації, аподиктично орієнтуючись, таким чином, на запозичення з позаєвропейських цивілізаційних форм, світоглядних в тому числі й політичних.

Таким чином, нинішній конфлікт є глибшим, ніж просто геополітичний, це конфлікт культурний, світоглядний, метафізичний, конфлікт двох руських версій православної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Belafatti F. Nowy orientalizm. Kolonialne wpływy w zachodnich opiniach o Ukrainie [Електронний ресурс] / F. Belafatti. – Режим доступу: <http://nowyobywatel.pl/2015/02/02/nowy-orientalizm-kolonialne-wplywy-w-zachodnich-opiniach-o-ukrainie/>

2. Хрох М. От национальных движений к полностью формировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе / Б.Андерсон, О.Бауэр, М.Хрох и др. // Нации и национализм; пер с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М.Б. Гнедовского. – М.: Праксис, 2002.

3. Хайдеггер М. О сущности истины / М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге: Сборник; [пер. с нем. З.Н.Зайцева] [под ред. А. Л. Доброхотова] – М. : Высшая школа, 1991. – 192 с.

4. Пасько І. Т. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) / І. Пасько, Я. Пасько – Донецьк : ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.

5. Плохій С. Походження слов'янських націй: Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / авторизований переклад з англ. – К.: Критика, 2015 – 424 с.

6. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / І. Шевченко ; [автор. пер. з англ. М. Габлевич] [під ред. А. Ясіновського] – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 250 с.

7. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський. – К. : Наукова думка, 2001. – 386 с.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

8. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н.Яковенко . – К. : Наукова думка, 1993. – 416 с.

9. Литвинов В., Множинська Р. До питання про феномен «католицької Русі» / В. Литвинов, Р. Множинська // Україна XVII ст.: суспільство, філософія, культура : зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. В.М. Нічик [ред. Л. Довга, Н. Яковенко]. – К. : Критика, 2005. – С. 304–319.

10. Русина О.В. Міжконфесійні взаємини й суспільно-політичні рухи XV –початку XVI на теренах України / О.В. Русина // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 4–16.

11. Широпаев А. Русь-Украина и Московия, свет и тьма: Откуда есть пошла вражда русская [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novaukraina.org/news/urn:news:B6DF85>

В статтє предпринята трактовка современного восточноукраинского конфликта не как противостояние Запада и России или внутренний гражданский конфликт, а исходя из самой Украины, из специфики, закономерностей развития украинской истории, ее внутренних детерминант и места в истории европейской (христианской) цивилизации, через попытку проследить от времен Киевской Руси до киевских Майданов XXI века единство исторического действия, единую историческую субъектность украинской (русской) культуры.

Ключевые слова: субъект истории, украинская нация, католическая Русь, Русь, восточноукраинский конфликт.

This paper is an attempt to see the modern East-Ukrainian conflict not as a confrontation between the West and Russia or internal civil conflict, but on the basis of Ukraine itself, from the specifics, patterns of development of Ukrainian history, its internal determinants and its place in the history of European (Christian) civilization, through the attempt to trace from the Kievan Rus to Kyiv Maidans of XXI century historical unity of action, a single historical subjectivity Ukrainian (rus, ruihenian) culture. Ukraine (Rus) appears as a kind of alternative version to the Moscow Old Rus tradition, which has the same right to present a tradition rooted in Kievan Rus, as Moscow one. Thus, there is a need to look at the conflict in the East of Ukraine through the prism of politics or geopolitics, but the longue durée, that is, to understand it in terms of philosophy of history and philosophy of culture, perhaps even ontology of culture. Like the conflict between two versions of evolution, versions of interpretation of the same tradition.

Keywords: subject of history, Ukrainian nation, Catholic Rus, Rus, East Ukrainian conflict.

REFERENCES

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

1. Belafatti F. New Orientalism. Colonial Influences in the Western Opinions about Ukraine, available at: <http://nowyobywatel.pl/2015/02/02/nowy-orientalizm-kolonialne-wplywy-w-zachodnich-opiniach-o-ukrainie/> (pol).
2. Hroch M. (2002), *From the National Movement to the Fully-Formed Nations*, Praksis, Moscow (rus).
3. Heidegger M. (1991), *About the Essential of True*, Vyshaya shkola, Moscow, 192 p. (rus).
4. Pasko I., Pasko Ya. (1999), *The Civil society and National Idea (Ukraine on the Background of European Processes. Comparative Essays)*, CGO NAN od Ukraine; UKCentr, Donetsk, 184 p. (ukr).
5. Plokhii S. (2015), *The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus*, Krytyka, Kyiv, 424 p. (ukr).
6. Shevchenko I. (2001), *Ukraine between East and West. Essays about of history of culture to the Beginning of XVIII s.*, The Institute of the Church History LTA, Lviv, 250 p. (ukr).
7. Gorski V. (2001), *The History of Ukrainian Philosophy*, Naukova Dumka, Kyiv, 386 p. (ukr).
8. Yakowenko N. (1993), *Ukrainian Shlyachta from the End of XIV to the Middle of XVII c. (Wolyn and the Central Ukraine)*, Naukova Dumka, Kyiv, 416 p. (ukr).
9. Litwinow W., Mnozhynska R. (2005), *To the Question of the Phenomena of "Catholic Rus" in: Ukraine XVII c.: Society, Philosophy and culture*", Krytyka, Kyiv, p. 304-319 (ukr).
10. Rusina O. (2006), *Ukrainian Historical Journal*, № 3, p. 4-16 (ukr).
11. Shyropaev A. *Rus-Ukraine and Moscovy, Light and Dark: Where From is Russian Hate*, available at: <http://novaukraina.org/news/urn:news:B6DF85> (rus).

УДК 930.1

Юлія БРИЛО,

аспірант Донецького національного університету

**ПОСТТОЙНБІАНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ
ПРО КОНФЛІКТ ЯК ФОРМУ ВЗАЄМОДІЇ
МІЖ ЦИВІЛІЗАЦІЯМИ**

У статті розглядається проблема міжцивілізаційної взаємодії та спроби її вирішення в посттойнбіанській філософії історії. Описуються «закрита» й «відкрита» теоретичні моделі в розумінні цивілізаційної взаємодії. Здійснюється філософський аналіз конфлікту як однієї з основних форм сучасної міжцивілізаційної взаємодії. Досліджено можливість і результати зіткнення цивілізацій на конкретному прикладі східноукраїнського конфлікту.

Ключові слова: міжцивілізаційна взаємодія; конфлікт; зіткнення цивілізацій; східноукраїнський конфлікт.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Глобалізаційні виклики сучасності виводять проблему міжцивілізаційної взаємодії на новий рівень. Відбувається пошук шляхів формування такої інтеграції та взаємовпливу, які б не загрожували ідентичностям локальних цивілізацій та збереженню їх смислових цінностей і при цьому дозволяли адаптуватися до глобалізованого світу. У ХХІ ст. постає серйозна загроза, що основною формою такої взаємодії, а відтак і відповіддю на виклик, буде саме міжцивілізаційний конфлікт як найменш продуктивна форма цивілізаційної комунікації.

Не меншу загрозу міжцивілізаційний конфлікт являє конкретно для українського суспільства у світлі трагічних подій 2014 р. Філософські пошуки мислителів можуть і повинні стати методологічним ключем до осмислення чи навіть вирішення проблеми, адже силові методи вже довели свою абсолютну неспроможність, ставши якраз «неадекватною» відповіддю на поданий виклик.

Питання про взаємодію цивілізацій є одним з найбільш актуальних у філософії історії і, особливо, у її постнекласичних проявах. У тій чи іншій формі воно аналізувалось у роботах С. Гантінгтона, У. Макніла, П. Меннінга, Дж. Бенлі, Д. Уілкінсона, М. Мелко, Ш. Іто та інших. Сучасний зміст і гостроту проблеми стисло та емко сформував У. Макніл у роботі «Мінливий образ всесвітньої історії»: «Як узго-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

дити приналежність до існуючих первинних спільнот з імперативами виникаючого космополітизму – це, можливо, найгостріша проблема нашого часу» [1, с. 37].

Мета статті полягає в окресленні суті проблеми конфлікту як форми міжцивілізаційної взаємодії та шляхів її вирішення у посттойнбіанській філософії історії.

Виклад основного матеріалу. Ще самі засновники основних теорій цивілізацій – М. Данилевський (теорія культурно-історичних типів), О. Шпенглер (теорія локальних цивілізацій), А. Дж. Тойнбі (теорія розвитку цивілізацій), П. Сорокін (теорія соціокультурних суперсистем) – глибоко вивчали проблеми міжцивілізаційної взаємодії. Загалом, адепти цивілізаційної теорії зійшлися на визнанні наявності такої взаємодії, однак позиції щодо її характеру та глибини утримували різні.

Так, О. Шпенглер [2], як прихильник «закритої» теоретичної моделі, вважав, що цивілізація характеризується відсутністю впливів зовнішніх факторів на закономірності змін її внутрішніх процесів. При цьому він робив виняток лише для одного фактора – цивілізація може бути знищеною на будь-якому етапі свого існування. Виділені ним «культури» самодостатні, а тому їх взаємодія неможлива. Людина, що належить до певної культури, неспроможна сприймати інші цінності чи хоча б зрозуміти їх. Для О. Шпенглера характер взаємодії між контактуючими цивілізаціями визначається лише фазами їхнього розвитку. Те, що в науці пояснюється як вплив однієї цивілізації на іншу, Шпенглер розглядає як внутрішні стани «культури, що віддає» та «культури, що приймає». Сучасні реалії глобалізованого світу доводять неспроможність зазначеної моделі до їх пояснення та, тим паче, прогнозування подальших перспектив розвитку.

Для автора «відкритої» моделі А. Дж. Тойнбі можливість багатьох зовнішніх впливів на цивілізацію є незаперечним фактом, як і уявлення про варіативність внутрішніх трансформацій, що відбуваються у результаті даних впливів [3]. Міжцивілізаційні стосунки Тойнбі іменує «контактами» чи «зіткненнями»: «Зіткнення, про які ми ведемо мову, – це контакти в просторовому вимірі між цивілізаціями, котрі *ex hypothesi* мають бути сучасні одна одній» [4, с. 141]. Англійський історик виокремлює два види контактів: «Перший різновид контакту в часі – материнсько-дочірні відносини двох послідовних цивілізацій... Другий різновид контактів у часі – це відносини між сформованою цивілізацією і «привидом» її давно вже мертвої

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

попередниці» [4, с. 142]. Останній вид контактів Тойнбі називає «ренесансом», як вплив мертвого на живе. Засвоєння культури античності Європою XIII-XV ст. – найбільш вдалий приклад такого процесу, коли здійснюється контакт між живою цивілізацією та «привидом» мертвої цивілізації.

А. Дж. Тойнбі виокремлює особливу позитивну форму конфлікту – цивілізаційне протистояння-взаємодію, що виступає в якості певної рушійної сили руху людства у напрямку глобальної екуменічної цивілізації. Осягнення історичного процесу здається йому можливим лише за умови перенесення акценту з дослідження окремих соціальних спільнот до аналізу «алгоритму зіткнення цивілізацій». Саме останнє, на його думку, дозволить змоделювати картину майбутнього людства. Тойнбі зазначає, що зрозуміти внутрішню сутність цивілізації лише з неї самої неможливо. Кожну окрему цивілізацію необхідно розглядати в контексті її протистояння-взаємодії із зовнішнім оточенням в особі цивілізацій-сусідів. Навіть процес внутрішнього розвитку цивілізації не відбувається без зовнішніх соціальних впливів, що відчутні на кожному етапі поступу. Так, процес народження соціально-історичного утворення – це вже результат взаємодії двох чи більше культур. Далі відбувається постійний пошук адекватних «відповідей» на «виклики», в тому числі й сусідніх спільнот. Нарешті, стадія надлому теж може бути результатом дії зовнішнього оточення цивілізації.

А. Дж. Тойнбі детально дослідив зіткнення Росії, ісламських країн, Індії та Далекого Сходу із Західною цивілізацією та дійшов висновку про наявність загальної психології міжцивілізаційних конфліктів. Він виокремлює декілька причин таких конфліктів. По-перше, до цивілізаційних конфліктів може призвести прагнення будь-якої соціальної спільноти розширити власну територію.

Друга причина криється у неоднакових потенційних силах цивілізацій, що виявляється у різних стадіях цивілізаційного розвитку взаємодіючих сторін, і навіть у кількості населення. Так, більш активними є цивілізації, що знаходяться на стадії висхідного зростання та з більшою чисельністю населення. Останній фактор полегшує можливу територіальну експансію в ході конфлікту-взаємодії.

Третью причиною міжцивілізаційних конфліктів виступають відмінності у царині духовної культури, перш за все, релігійні розбіжності.

Слід зазначити, що англійський історик ключову роль в історичному процесі відводить релігії. Саме релігійні розбіжності, на його

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

думку, виступають головним фактором відмінностей між представниками різних цивілізацій.

Після виникнення конфлікт розвивається в межах тойнбіанської схеми «Виклик-Відповідь», коли перемагає те цивілізаційне утворення, яке здатне надати більшу кількість адекватних «відповідей» на «виклики» свого суперника. Головним результатом такого змагання, за Тойнбі, виступає перевага тієї чи іншої духовної культури, а не фізичне знищення чи перемога. У будь-якому разі відбувається певний синтез чи взаємопроникнення елементів двох різних культур. Синтез – це єдино можливо вірна «відповідь» цивілізації. Фактично йдеться про початок генози нової цивілізації, де будуть поєднані елементи різних культур. У результаті синтезу духовних основ цивілізацій, що зіткнулися, формуються «універсальні церкви», «лялечки» цивілізацій наступного покоління, тобто відбувається розвиток людського суспільства.

Таким чином, відкрита модель виходить з того, що великі культурні системи, які вступають у контакт, мають неоднакові потенційні можливості для внутрішніх запозичень та зовнішніх впливів. Важлива якість механізмів цивілізаційної взаємодії полягає в тому, що багато чого в їх функціонуванні залежить від стадії і фази історичного розвитку кожної з цивілізацій-партнерів. Мінімальний вплив на оточуючих сусідів може здійснити цивілізація на стадії динамічного зростання на статичні архаїчні культури. Невелике «опромінення» на різні культури та цивілізації здійснює цивілізація на стадії розпаду. Пояснюється це тим, що цивілізаційна система у фазах надлому чи розпаду формує всередині себе дисонанс внутрішніх частин та компонентів, що створює більш сприятливі умови для розповсюдження просторової експансії ззовні, ніж «недиференційоване світло» фази соціокультурного зростання [3].

Наступний крок у вирішенні проблеми цивілізаційної взаємодії зробили представники вже посттойнбіанської філософії історії. У. Макніл – далекий родич та учень Тойнбі, пропонує теорію, що пояснює механізм появи конфліктів, їх глибинних причин. Він виокремлює два рівні людських зіткнень, що відбувались протягом століть у системі комунікаційної мережі. Перший, біологічний та екологічний рівень, почався з первісного проникнення мисливців та збиральників з Африки, за чим слідував інтенсивний розвиток збиральництва, а потім і підйом цивілізацій, коли зросла роль зіткнень з іншими суспільствами. Другий рівень протистояння конституюють культурні досягнення

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

людства та їх різноманітність. Тут Макніл зазначає, що людські групи навіть під час запозичень у чужаків зберігають гостре відчуття власної унікальності. Чим більше вони приймають участь у цьому, тим більше кожна з груп фокусує увагу на відмінностях, що залишаються. Тільки таким чином може підтримуватись згуртованість і мораль суспільства. Така думка логічно може пояснити факт посилення локалізації сучасного світу на тлі все більшої його глобалізації – так званий феномен «глокалізації».

Результатом взаємовпливів завжди були конфлікти та суперництво між людськими групами. «Навіть при появі світового уряду таке суперництво не припинилось би, хоча форма його вираження повинна була б змінитися із поваги до влади бюрократичної світової адміністрації. Імовірно, генетична спадковість людини співзвучна приналежності до малої, первісної спільноти... Але приналежність до таких груп навіки зберігає розрив між «нами» та «ними» і викликає конфлікт, оскільки кращий спосіб консолідувати будь-яку групу – це мати ворога під рукою» [1, с. 36]. У такій схемі відчувається абсолютна приреченість людського співтовариства на постійні конфлікти, незалежно від форм існування майбутнього людства та міжцивілізаційної розстановки сил. І тут на перший план виходить моральна проблема: як зробити вибір між альтернативними колективними ідентичностями і як узгодити суперечливі обов'язки, що породжують різні ідентичності?

Оригінальний варіант аналізу проблеми міжцивілізаційної взаємодії та місця конфлікту у ній запропонував Д. Уілкінсон, розглядаючи можливість існування конфліктних цілісних утворень, де ворожнеча чи навіть військове протистояння є формами об'єднання, що створюють соціальні відносини між супротивниками та соціальну систему, складену з них. «Але довготривалий конфлікт об'єднує більш суттєвим чином – шляхом створення нової соціальної спільноти, що містить у собі конфлікт, однак не зводиться до нього, і всередині якої повинен простежуватись розвиток конфлікту: часто ця спільність масштабніша та довготриваліша, аніж конфлікт, що її породив» [5, с. 400]. Відтак війна чи просто політичне, економічне чи культурне протистояння, поляризація світу зовсім не є проблемою навіть на шляху визнання єдиної глобальної цивілізації. Головне, що народи так чи інакше сприймають один одного, тим самим вони зв'язані між собою і формують об'єднану цілісність.

Формуванню так званої Центральної цивілізації, за Д. Уілкінсоном, сприяли навіть відкриті зіткнення цивілізацій, забезпечуючи наступність історії. Як приклад, історик пропонує факт зіткнення Єги-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

петської та Месопотамської цивілізацій внаслідок розширення їх площі (середина II тис. до н.е.). В результаті і виникає нова цивілізація-наступниця – «Середньосхідна» або «Центральна» цивілізація. «Незалежна історія цивілізації закінчується, як тільки вона стає пов'язаною з іншою цивілізацією у більш велику соціальну систему, а процес її розвитку втрачає історичну самостійність, долучається до більш значного процесу, то дата кінця, вочевидь, зміниться» [5, с. 403]. Отже, цивілізаційна взаємодія поєднує в собі дві головні функції, як то критерій єдності цивілізаційної історії людства та водночас ознака загибелі, втрати автономності локальної цивілізації.

Одним з найбільш ґрунтовних постійнобіанських дослідників конфлікту можна вважати С. Гантінгтона. Філософ зазначав, що більшу частину свого існування цивілізації контактували одна з одною лише час від часу чи взагалі не мали ніяких контактів. «Природа цих контактів добре виражена тим словом, яке використовується істориками для їх опису: «випадкові зустрічі»» [6, с. 61]. Така ситуація продовжувалась аж до XVI ст., коли різнопланові контакти поступилися місцем безперервному односпрямованому впливові Заходу на всі інші цивілізації. З XX ст. починається новий етап в історії, що характеризується інтенсивними, безперервними та різноспрямованими відносинами між цивілізаціями.

Аналізуючи сучасний світ, С. Гантінгтон зазначав, що неабияке покращення якості транспорту та зв'язку призвело до більш змістовних та частих контактів між різними цивілізаціями. У результаті відбувається не інтеграція чи глобалізація світу, а якраз навпаки, посилюється відчуття «окремості» та відособленості. Національна ідентичність переходить на більш широкі рівні – трансформується у цивілізаційну ідентичність. «Ці широкі рівні цивілізаційної ідентичності означають більш глибоке усвідомлення цивілізаційних відмінностей та необхідність захищати те, що відокремлює “нас” від “них”» [6, с. 193]. Загалом сучасні міжцивілізаційні відносини, упевнений Гантінгтон, будуть варіюватися від «холодності» до застосування насилля та постійних конфліктів. При цьому «кожна цивілізація вбачає себе центром світу та пише свою історію як центральний сюжет історії людства» [6, с. 72].

Гантінгтон виокремлює наступні типи взаємодії цивілізацій [7]:

Зустріч цивілізацій до 1500 р. н.е. Він має на увазі появу «особового часу», коли між 800 і 200 р. до н.е. у різних частинах Землі почалися схожі зміни, склалися власні осередки культури, що заклали духо-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

вні основи людства. У подальшому різні цивілізації існували поряд із західною, яка не домінувала над ними.

Вплив цивілізацій та підйом Заходу. Зазначений тип взаємодії починається з Ренесансу у європейській культурі та супроводжується піднесенням Заходу на основі політичних, технологічних та наукових змін. Головна відмінність цього типу – домінування Заходу на ґрунті його переваг та відмінностей від решти світу.

Взаємодія та виникнення мультицивілізаційних систем. Перевага та вплив однієї цивілізації на іншою сприяли міжцивілізаційним взаємодіям. Експансія Заходу викликала опір, коли міжнародні системи стали розширюватись, окрім Заходу, і ставати мультицивілізаційними.

Зіткнення цивілізацій. Кожному періоду відповідають певні провідні конфлікти. Після закінчення «холодної війни» люди повернулися до базових цінностей власних культур-цивілізацій і посилилася небезпека нового фундаментального конфлікту – зіткнення цивілізацій.

«Зіткнення цивілізацій» Гантінгтона значною мірою відрізняється від «зіткнення» у розумінні Тойнбі. Для останнього зіткнення – це вплив, контактування, тобто, швидше за все, йдеться про зустріч цивілізацій. Лише при аналізі відносин між Заходом та іншими цивілізаціями англійський історик допускає використання терміна «зіткнення» як синоніму слова «конфлікт».

Для Гантінгтона зіткнення як конфлікт між цивілізаціями виступає неминучим явищем і поки що сучасність є тому підтвердженням. Болючою проблемою не тільки України, але й усього світу залишається східноукраїнський конфлікт, який називають «громадянською війною», «військовим уторгненням Росії», деякі ж вбачають у ньому корисливі підступи США, їх випадати в бік Росії.

На нашу думку, у зазначеному конфлікті мають місце усі названі фактори. Перш за все, східноукраїнський конфлікт є результатом «зіткнення цивілізацій» – Західної та Східно-православної (або, за Л.М. Гумільовим, «руського мира»). Адже тісні відносини України та Росії забезпечують ядро єдності Східно-християнської цивілізації. С. Гантінгтон попереджав, як тільки країни незахідного цивілізаційного простору почнуть приміряти на себе роль головних суб'єктів світової історії, Захід разом з усім світовим співтовариством зіткнеться з проблемами, які вже неможливо буде вирішувати традиційними політико-ідеологічними чи економічними методами. Відтак, у ХХІ ст. міжнародні конфлікти виникатимуть уздовж цивілізаційних розломів. Чи не аналогічне явище ми спостерігаємо сьогодні?

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Приховане протистояння російської та західної цивілізацій можна помітити протягом усієї світової історії. Переважаюча у західних суспільних науках тенденція та політична ідеологія європоцентризму стала істотним фактором зародження цивілізаційного протистояння [8], тоді як відмінності ціннісних складових цивілізаційного ядра обох суб'єктів значно його поглибили. Бажання Західної цивілізації розширити свої кордони несумісне з прагненням Східно-християнської зберегти власні, і, на жаль, саме українська територія виявилась принциповою у цьому питанні. Так само, як і хронологічно перший цивілізаційний вибір убик Росії не був прийнятий Заходом, друга переорієнтація на Захід не вдовольнила його опонента.

Так чи інакше, але більшість дослідників змушена визнати, що сучасна Україна стає розколотою країною. Хоча чи таким несподіваним став цей розкол? Знову-таки, Гантінгтон доволі детально спрогнозував ситуацію у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій» 1996 р. Він відносить Україну, разом з Індією, Індонезією, Філіппінами, Боснією та Герцеговиною, до типу розколотих країн, адже у них проживають великі групи населення, які ідентифікують себе з різними цивілізаціями. Україні філософ відводить значне місце у своїй філософсько-історичній схемі. Вона займає друге за важливістю місце на пострадянському просторі, і саме по центру її території проходить лінія розлому. Причиною розколу, на думку Гантінгтона, стала Брестська унія 1596 р. У якості доказу власної теорії він використовує статистичні дані результатів виборів Президента України у 1994 р., коли Захід України підтримав Леоніда Кравчука, а Центр, Південь та Схід – віддали свої голоси за Леоніда Кучму [6].

Тоді ж Ян Бжезинський в інтерв'ю зазначив, що вибори викристалізували розкол між європеїзованими слов'янами у Західній Україні та російсько-слов'янським баченням майбутнього України.

І дійсно, понад 400 років Правобережна Україна існувала як складова європейських держав, поглинаючи традиції та цінності католицизму та протестантизму. У той же самий час мешканці Лівобережної частини відчували на собі владу московських самодержавців, формуючи власну ціннісну традицію. У радянські часи біполярність українського суспільства не отримала достатніх умов для розвитку, чого не можна сказати про етап незалежного існування України. На жаль, за період української незалежності ані політиками, ані суспільними діячами в значній мірі не впроваджувались заходи щодо зміцнення єдності української нації, подолання стереотипів повсякденно-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

го мислення, непорозуміння між культурними розбіжностями людини Сходу та Заходу України, а інколи навпаки – такі розбіжності штучно підсилювались.

Більш того, цивілізаційний вибір країни так і не був зроблений. Відтак, і елемент громадянського протистояння у східноукраїнському конфлікті неможна відкидати, звісно, як і не варто зводити його до категорії «громадянської війни». Х. Мюнклер [9], німецький спеціаліст із філософії воєнних конфліктів, вважає, що війни в Україні у класичному розумінні, як зіткнення держав чи систем, немає. Однак, те що відбувається у окремих областях країни, носить характер громадянської війни з типовою для цієї форми конфліктів непрозорістю ситуації.

А що ж буде далі? Гантінгтон вбачав три ймовірні результати розколу України. Перший сценарій – це військовий конфлікт між українцями та росіянами, що є, на думку філософа, малоімовірним. Другим, більш імовірним результатом розвитку подій, може бути розкол України за лінією розлому на дві частини, коли східна частина ввійде до складу Росії, тоді як життєзабезпечення прозахідної складової вимагатиме серйозної підтримки Заходу. Третім, найбільш імовірним сценарієм за версією Гантінгтона є збереження єдності та незалежності України з її внутрішньою розколотістю на тлі тісної співпраці з Росією. Парадоксально, але сьогодні поки що втілюються найменш вірогідні для Гантінгтона перспективи розвитку українського суспільства.

У будь якому варіанті розвитку подій східноукраїнський конфлікт як результат чи прояв міжцивілізаційного протистояння пробуджує питання, а швидше навіть заперечення, можливої його позитивної ролі в якості єднального фактора людства, продуктивності такої форми міжцивілізаційної взаємодії.

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**:

1 Проблема міжцивілізаційної взаємодії є доволі актуальною для посттоїнбінанської філософії історії, більшість adeptів якої можна впевнено віднести до відкритої теоретичної моделі, на відміну від деяких засновників цивілізаційного підходу. Посттоїнбінанці одноставно визнають наявність міжцивілізаційної взаємодії.

2 Однією з форм міжцивілізаційної взаємодії є конфлікт між цивілізаціями, який для одних філософів-посттоїнбінанців є загрозою історично неминучістю нового світового порядку, а для інших – фактором існування цілісного людства.

Міжцивілізаційний конфлікт як конфлікт між двома чи більше цивілізаціями на сучасному етапі приймає форму протистояння між країнами-представниками різних цивілізацій. Сучасним прикладом

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

міжцивілізаційного протистояння Західної та Східно-православної цивілізацій є східноукраїнський конфлікт, що став можливим через недостатню внутрішню єдність українського народу та зовнішню агресію, яка вивела українське суспільство зі стану нестійкої рівноваги кінця XX – початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макнил В. Меняющийся образ всемирной истории / В. Макнил // Время мира. Альманах. Выпуск 2. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. – С. 16-38.
2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.
3. Аванесова Г. А. Межцивилизационные взаимодействия в условиях глобализации / Г. А. Аванесова // Теория и практика культуры. – М., 2004. – Вып. 2. – С. 63-90.
4. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: в 2 т. / А. Дж. Тойнбі. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – Скорочена версія томів VII-XII Д. Ч. Сомервелла. – 406 с.
5. Уилкинсон Д. Центральная цивилизация / Д. Уилкинсон // Время мира. Альманах. Выпуск 2. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. – С. 397-423.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
7. Кузнецова Т. Ф. Социокультурные взаимодействия и межкультурные коммуникации / Т. Ф. Кузнецова // Философские науки. – 2003. – Вып. 5. – С. 129-135.
8. Решетникова Н. С. Специфика российской цивилизации в аспекте ее противостояния с Западом / Н. С. Решетникова // Вестник Волгоградского государственного университета. – 2008. – Вып. № 1/2008. – С. 175-176. – (Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии).
9. Herfried Münkler. Imperien Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten / Herfried Münkler. – Berlin : Rowohlt Verlag, 2005. – 332 S.

В статье рассматривается проблема межцивилизационного взаимодействия и попытки ее разеиения в посттойнбианской философии истории. Описываются «закрытая» и «открытая» теоретические модели в понимании цивилизационного взаимодействия. Осуществляется философский анализ конфликта как одной из основных форм современного межцивилизационного взаимодействия. Исследуется возможность и результаты столкновения цивилизаций на конкретном примере восточноевропейского конфликта.

Ключевые слова: межцивилизационное взаимодействие; конфликт; столкновение цивилизаций; восточноевропейский конфликт.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

The problem of interaction between civilizations and attempts to solve it in posttoynbee's philosophy of history are considered in the article. Posttoynbee's philosophy of history in the wide sense is the combination of the theories of history that emerged after A. Toynbee, but more correctly is to call posttoynbee's philosophy of history school, which grew out of the Toynbee's teachings about civilization. "Closed" and "open" theoretical models of the understanding of civilizational interaction are analyzed in the article. Philosophical analysis of the conflict as one of the main forms of contemporary interaction between civilizations is carried out. The possibility of a clash of civilizations and its results on a specific example of the East-Ukrainian conflict are discussed.

Keywords: *interaction between civilizations; conflict; a clash of civilizations; East-Ukrainian conflict*

REFERENCES

1. McNeil W. H. (2001), The Changing Shape of World History, Time of the World. Almanac. V. 2, Siberian Chronograph, Novosibirsk, pp. 16-38 (rus).
2. Spengler O. (1993), The Decline of the West. Outlines of a Morphology of world history, Mysl, Moscow, 663 p. (rus).
3. Avanesova G. A. (2004), Intercivilizational interactions in the conditions of the globalization, Theory and practice of culture, V. 2, pp. 63-90. (rus).
4. Toynbee A. J. (1995),. A Study of History, V.2, Bases, Kyiv, 406 p. (ukr).
5. Wilkinson D. (2001), Central civilization, Time of the World. Almanac. V. 2, Siberian Chronograph, Novosibirsk, pp. 397-423 (rus).
6. Huntington S. (2003), The clash of civilizations, AST, Moscow, 603 p. (rus).
7. Kuznetsova T. F. (2003), Sociocultural interactions and intercultural communications, Philosophical Sciences, V. 5, pp. 129-135 (rus).
8. Reshetnikova N. S. (2008), The specifics of the Russian civilization in the aspect of its confrontation with the West, The Herald of Volgograd state university, S. 7, Vol. 1, pp. 175-176 (rus).
9. Münkler H. (2005), Imperien Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zu den Vereinigten Staaten, Rowohlt Verlag, Berlin, 332 p. (germ).

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

УДК 297.17

Руслан ХАЛКОВ,

*кандидат філософських наук, вчений секретар
Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації,
член Українського центру ісламознавчих досліджень*

ГАРЯЧІ ТОЧКИ СУЧАСНОГО СВІТУ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В СИТУАЦІЯХ НАВКОЛО "ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ" ТА САМОПРОГОЛОШЕНИХ РЕСПУБЛІК ДОНБАСУ

У статті порівнюються ситуації навколо самопроголошених державних утворень "Ісламської держави та ДНР-ЛНР, а саме дії представників відповідних формувань, реакція на них з боку офіційної влади та світового співтовариства. Продемонстровано причини ескалації конфлікту: територіальні претензії з боку новоутворень, релігійна самоідентифікація, реваншизм по обидва боки протистояння. Доведено, що жорсткіша позиція іракського офіційного керівництва призводить до більшої кількості жертв, але і до більш систематизованого засудження сепаратистських формувань світовим співтовариством, аж до надання військової допомоги.

***Ключові слова:** держава; ДНР-ЛНР; "Ісламська держава"; конфлікт; реваншизм; Україна; уряд.*

Постановка проблеми. Світ на початку ХХІ століття не є однорідним навіть попри механізми глобалізації, які покликані уніфікувати інформаційне поле. Якщо завдяки сучасним засобам масової інформації та комунікації повідомлення про подію дійсно може розлетітися по всьому світу за кілька хвилин, то все одно залишається два чинники, які сприяють неоднаковому сприйняттю цього повідомлення різними адресатами. По-перше, кожен інформаційний привід під час трансляції в ЗМІ завжди або майже завжди отримує інтерпретацію з боку того, хто про нього повідомляє. Навіть абстрагуючись від того, що медіаресурси дуже часто є представниками бізнес-інтересів своїх власників, ЗМІ завжди орієнтуються на загальний суспільний запит, формуючи стрічку новин. Так, новини «Аль-Джазіри», «Сінхуа» та «Гуардіан» будуть відрізнятися і за змістом, і за розташуванням (почерговістю та

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

акцентуванням), і за коментарями, оскільки стратегічні вектори зацікавленості аудиторії цих трьох ресурсів апріорі не співпадають. Більше того, подібна ситуація існує, наприклад, у російськомовній та англійській версіях новинної стрічки того ж агентства «Сінхуа», яке присвячує майже всю російськомовну стрічку інформації про китайсько-російські відносини. Що стосується малих ЗМІ, які змушені орієнтуватися на матеріали великих новинних агенцій типу «Ройтерз», то вони залежать від того акценту, який вважає за доцільне зробити відповідна агенція під час формування стрічки, отже не цілком підпадають під це визначення, і транлюють не завжди актуальні для аудиторії сюжети. По-друге, аудиторія не обов'язково має погоджуватися з інтерпретацією того чи іншого каналу, а випрацьовувати власну версію події, співставляючи інформацію з кількох джерел або намагаючись переосмислити інформацію з одного на підставі власного досвіду. Неоднорідність інтерпретації поглиблюється в сучасному світі майже необмеженою кількістю інформаційних каналів та відсутністю абсолютних авторитетів у галузі інтерпретації для значної аудиторії.

Як слідує з вищевказаного, до того, як певна новина вбудується у свідомість людини, вона проходить кілька фільтрів, що розміщують її за ступенем важливості, а також супроводжують інтерпретацією. Зокрема, це стосується інформації про конфлікти, які відбуваються майже постійно у світі. Людина звертає увагу, перш за все, на ті конфлікти, які торкаються її безпосередньо, або родичів, одновірців, сусідів тощо. Так, проблема «Ісламської держави» (колишня ІДІШ) є екзистенційною для близькосхідних християн, іракських курдів чи сирійських алавітів, тоді як питання «Новоросії» навряд чи турбує їх так само. Навіть експерт-аналітик, якщо він мешкає в Бразилії, переймається іншими питаннями, ніж експерт з Беларусі чи Кувейту, адже експерт також орієнтується на суспільний запит. Реакція пересічного українця на важливість такого прецеденту, як війна в Європі, кардинально змінилася з 2008 до 2015 року. Для більш-менш об'єктивного бачення ситуації та варіантів подальших дій її учасників, необхідно абстрагуватися від емоційного сприйняття ситуації як екзистенційно насиченої та спробувати розглянути її в контексті процесів, що відбуваються в світі загалом. Разом із тим, це сигнал для тих, хто вважає певну ситуацію екзистенційно важливою (наприклад, для мешканців регіону, де відбувається збройний конфлікт), зрозуміти, що інші можуть її такою не

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

вважати, а отже їхню увагу необхідно привернути, інакше світ може просто пройти повз окрему проблему й не реагувати на неї.

Для ефективних дій у ситуації навколо Східноукраїнського конфлікту та самопроголошених республік українські публічні діячі мають абстрагуватися від емоційної оцінки подій та раціоналізувати власні стратегії. Між тим, зробити це важко, якщо людина безпосередньо перебуває в ситуації, а отже для початку розбудови власної стратегії необхідно: по-перше, розглянути конфлікти, які відбувалися чи відбуваються в світі у схожих умовах, а також на дії учасників та наслідки, до яких ці дії призводять; по-друге, познайомитися з думками фахівців, які не мають екзистенційного відношення до цільового конфлікту й можуть аналізувати його з позицій раціональності. Безпосередній учасник конфліктної ситуації в такому випадку отримує перевагу, адже до раціоналізованих висновків за першими двома пунктами він може додати свої власні спостереження як свідка подій, тоді як незаангажовані експерти звертаються за фактичним матеріалом, у тому числі, до ЗМІ, які не можуть давати повністю об'єктивну картину. Поєднання аналітики та власних спостережень дозволить учасникам конфліктної ситуації отримати чіткі орієнтири для розбудови стратегії подальшої поведінки та не зосереджуватися на мінливих і нерідко ілюзорних цілях, які видаються важливими з емоційної точки зору. Варто ще раз наголосити, що таке поєднання має відбуватися у вигляді додавання до раціональних стратегій власного досвіду, а не шляхом раціонального пояснення ситуації з метою догодити власним емоціям.

Мета статті – аналіз одного з актуальних конфліктів для виявлення його причин, реакції основних учасників, тимчасових результатів та сучасного стану. В подальшому результати дослідження можуть бути використані для напрацювання стратегії поведінки України в Східноукраїнському конфлікті.

Об'єктом дослідження є ситуація навколо сучасних екстремістських релігійно-політичних утворень, що претендують на державний статус. **Предмет** статті – діяльність “Ісламської держави” і реакція на неї з боку Іраку та міжнародного товариства, в порівнянні з відповідною ситуацією навколо ДНР-ЛНР.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш актуальних у сучасному світі конфліктів, який можна з певними застереженнями порівняти зі східноукраїнським, є ситуація на Близькому Сході навколо “Ісламської держави” (ІД). По-перше, рух ІД отримав пасіонарний

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

імпульс внаслідок радикалізації ідей “Арабської весни”. По-друге, ІД претендує на статус держави, хоча офіційно не визнається жодною з існуючих держав як у західному, так і в мусульманському світі. По-третє, ІД отримує прибуток від використання корисних копалин на територіях, які контролює, і фінансує свою діяльність, серед іншого, за цей рахунок. По-четверте, ІД має чітко сформовану релігійну ідентичність, що не є властивим для більшості сучасних держав. По-п’яте, в усіх вказаних випадках мають місце настрої політичного реваншизму, коли представники колишнього режиму змушені відкрито чи приховано підтримувати сили, що протистоять нинішній владі, яка так само прийшла до управління державою з ідеалом реваншизму.

ІДІШ виник у 2006 році на базі іракського відділення “Аль-Каїди” та деяких менших радикальних угруповань, втім, протягом майже десятиліття він не мав особливо значного впливу та підтримки. Сплеск діяльності угруповання відбувся протягом 2014 року, коли воно відокремилася від “Аль-Каїди”, вийшло за межі Іраку та стрімко збільшило свою чисельність. Такий сплеск став можливим, значною мірою, через програш поміркованих сил, які намагалися скинути авторитарні режими протягом “Арабської весни”. Унаслідок неспроможності поміркованих ісламістів нав’язати власний дискурс, небажання авторитарних режимів йти на діалог із повстанцями, а також військового перевороту в Єгипті, на арену вийшли радикальні угруповання, які вже ставили зовсім інші цілі та використовували інші засоби. До таких груп почали приєднуватися радикали та авантюристи з інших регіонів, зокрема – арабо-мусульманського світу, Кавказу, Центральної Азії (потік звідси збільшився після вислання незаконних мігрантів-мусульман з РФ, внаслідок чого останні почали масово повертатися додому і створили там агресивне конкурентне середовище [1]). Оскільки ІД контролює чималі фінансові потоки, зокрема, від продажу нафти з захоплених територій, туди потрапляє також певна кількість авантюристів, які продають свій військовий досвід, а не стільки поділяють центральні ідеї угруповання. Іншими безпосередніми сторонами конфлікту на Близькому Сході є як інші радикальні угруповання (сунітські, шіїтські, курдські тощо), так і офіційні збройні сили Іраку, Сирії, Ємену й інших країн. Конфлікт навколо “Ісламської держави” також змусив висловитися основних геополітичних гравців, більшість з яких засудила дії представників ІД, а саме утворення визнала терористичним.

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Проблема радикалізації політичних і громадських рухів у країнах, що не мають досвіду західної ліберальної демократії, пов'язана з тим, що учасники процесу не вважають за доцільне вести діалог із супротивником, який видається безпечним. Отже, правителі таких країн нехтують мирними народними рухами та не виконують вимог громадськості, якщо ці вимоги висувуються мирним шляхом. З іншого боку, громадськість не завжди знає законні правила висунання вимог, дієві механізми втілення політичних рішень, внаслідок чого її вимоги залишаються закличками в соціальних мережах. Нарешті, коли опозиція отримує владні повноваження, вона починає нехтувати вимогами своїх супротивників, які політичну владу втратили (як це відбулося в Єгипті за доби правління Мохаммеда Мурсі), що сприяє подальшій радикалізації настроїв та ескалації конфліктної ситуації. У той же час, механізми західного суспільства дозволяють можновладцям шляхом хоча б ілюзорного діалогу із суспільством і поміркованими опозиційними рухами втримувати політичний контроль у країні. Зокрема, є припущення, що військовий переворот у Єгипті був підтриманий значною частиною населення, адже "Брати-мусульмани" не вели достатньо активний публічний діалог зі своїми опонентами, продовжуючи авторитарну практику прийняття політичних рішень, яка залишилася від президента Х. Мубарака. Пригадуючи українську ситуацію, можна згадати т.зв. "Податковий Майдан" (2010 р.), коли президент В. Янукович і прем'єр М. Азаров вийшли до учасників мітингу, спілкувалися з ними та обіцяли вирішити проблему, що зняло напругу; водночас, коли відбувалися події "Євромайдану", ці самі чиновники не відреагували на початок протестів, а нехтування поміркованими протестними рухами призвело до радикалізації останніх та висунання нових вимог (спочатку – відставки Уряду, а згодом і Президента). Так само деякі авторитарні кроки українських інститутів влади, зокрема, припинення соцвиплат громадянам, які перебувають на окупованій території, постійне ускладнення механізму пересування в зоні АТО тощо, призводять до радикалізації настроїв населення Донбасу та потенційного зацікавлення у діях ДНР-ЛНР. Втім, варто зазначити, що президент П. Порошенко та інші чиновники ставляться до суспільного діалогу більш відповідально, ніж президент В. Янукович протягом останніх місяців перебування при владі.

ІД претендує на статус держави (араб. "давля") і 29 червня 2014 року проголосила відновлення Халіфату, а очільник організації

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Абу Бакр аль-Багдаді отримав статус халіфа. Таким чином, ідеться про утворення, яке вважає себе не організацією, а державою, а головним джерелом законотворчості вважає ісламське вчення, і отже визнає тільки одну релігію істинною. Звідси жорстоке ставлення до шіїтів, християн, єзидів та невіруючих, і це змушує представників відповідних напрямів (перш за все – шіїтів) включатися в розгойдування військового конфлікту, або принаймні намагатися тиснути на ІД через дипломатичні канали (наприклад, як єзиди [2]). ЗМІ неодноразово повідомляли про застосування неправомірного насильства з боку шіїтів Іраку проти сунітів, яких підозрювали в симпатіях до ІД [3], а іракський сунітський муфті Рафі' Таха ар-Ріфаї аль-Ані в своїх інтерв'ю постійно наголошує, що дії шіїтської міліції є однією з причин, які змушують сунітів Іраку підтримувати ІД [4]. Схожа ситуація в Сирії, де ІД та інші сунітські угруповання б'ються з шіїтськими загонами, які підтримують режим Асада. ІД не визнають державою навіть ті країни, за якими простежується гіпотетичний зв'язок із цим утворенням (Туреччина, Саудівська Аравія, Росія). Тим більш сумнівною є претензія на халіфат з боку ІД в мусульманському світі, оскільки вона не відповідає визнанню ані самого утворення, ані його лідера. Претендуючи на справжню державу з територією, ІД відрізняється від інших радикальних мусульманських організацій, наприклад, від "Хізб ат-Тахрір" чи "Аль-Каїди" (які діють по всьому світу у вигляді мережевих організацій) та наближується до "Талібану". Заявляючи претензії на державність, ІД наразі претендує на територію принаймні двох країн (Іраку та Сирії), в перспективі прагне об'єднати всі мусульманські держави. На відміну від "Ісламської держави" ДНР-ЛНР претендує на територію лише однієї держави, України, втім у перспективі цей проект пов'язаний із концепцією "Русского мира", а отже так само є експансійним, що добре розуміють найближчі сусіди Росії (Беларусь, Литва, Польща, Казахстан), у яких останнім часом офіційний курс на інтеграцію з РФ змінився проголошенням власного шляху розвитку. Втім, так само, як і уряди Іраку та Сирії, не в змозі вести скоординовану боротьбу проти новоутворення на своїх територіях, так і Україна поки що не зробила дієвих спроб стати регіональним організатором протидії російській експансії, якщо не вважати приїзд президентів Беларусі та Казахстану, діяльність нардепа Ігоря Мосійчука та його помічниці Аміни Окевої, інших несистемних рухів).

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

Зосередження на конкретній території допомагає використовувати ресурси цієї території, зокрема – корисні копалини. ІД отримала контроль над важливими нафтовими родовищами, і контрабанда (за демпінговими цінами, вдвічі-втричі меншими за офіційну ціну нафти) до країн Європи та Азії принесла цьому утворенню багато мільйонів доларів [5], які використовуються для фінансування подальшої діяльності угруповання. Варто зазначити, що на офіційному рівні і уряди Іраку та Сирії, за допомогою ВПС США, й інституції ООН намагаються зашкодити продажу нафти представниками ІД, втім цей процес все одно відбувається на рівні контрабанди. У свою чергу, ДНР-ЛНР отримали контроль над значною частиною вугільної промисловості Донбасу, що дозволило представникам цих утворень займатися контрабандою вугілля (масштаби діяльності ДНР у вугільній сфері в багато разів менш прибуткові, але й бюджети цих утворень загалом не співрозмірні). Між тим, українському уряду знадобилося чимало часу і значний суспільний резонанс, щоб відмовитися від офіційної закупівлі вугілля в представників ДНР, і лише згодом під жорстку критику потрапив міністр енергетики та вугільної промисловості України В. Демчишин, якого прем'єр А. Яценюк звинуватив у неадекватній політиці щодо енергетичних контрактів із Росією. Можна припустити, що появу такої критики викликав, частково, громадський резонанс щодо діяльності відповідного міністерства та знищення частини вугілля проукраїнськими воєнізованими формуваннями [6], а частково – вимоги західних партнерів щодо введення Україною реальних санкцій проти Росії та ДНР-ЛНР. Попри це, можливість постачання вугілля з контрольованих ДНР-ЛНР територій досі стоїть на неофіційному порядку денному, про що, наприклад, заявили представники ЛНР 6 лютого 2015 року [7].

Релігійна ідентичність є визначальною для ІД, адже саме намагання відтворити умови для здійснення шаріату є головним меседжем, із яким виступають прихильники аль-Багдаді. У цьому сенсі варто зауважити, що титул халіфа, на який претендує останній, є не лише політичним, а також і релігійним. З іншого боку, статус Халіфату потребує значно більшого рівня легітимації, і претензії на титул халіфа мають підкріплюватися широким авторитетом серед мусульманських вчених і релігійних діячів. Узурпація цього статусу представниками ІД призвела до того, що їх не визнає більшість мусульманських богословів і жодна держава ісламського світу, проте до них схиляються некри-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тично налаштовані радикальні групи з усього світу, які постійно поповнюють ряди бійців. ДНР-ЛНР, у свою чергу, позиціонують себе як православні державні утворення та орієнтуються на релігійно забарвлену ідеологію “Русского мира”. Такі претензії не визнаються, але й офіційно не заперечуються представниками РПЦ, що створює додаткові перешкоди для розв’язання конфлікту, а також заохочує представників ДНР-ЛНР продовжувати власну боротьбу, а інші групи православних радикалів постійно підтримувати її, та поповнювати ряди “Руської православної армії” й інших воєнізованих формувань. Більш чітка позиція релігійних діячів і церков, а також роз’яснення суспільству і учасникам конфлікту християнського бачення проблеми, імовірно, нейтралізували б ідеологічну складову. В цьому сенсі слід констатувати недостатньо активне артикулювання позицій УПЦ, хоча ця церква і не є достатньо авторитетною для багатьох прихильників “Русского мира”, але саме їй підпорядковуються православні єпархії в Криму та на Донбасі, на які орієнтуються прихильники ДНР-ЛНР. Хоча така ситуація існує і в Іраку, де сунітський Великий муфтії не критикує ІД прямо, але хоча б бере участь у дискурсі щодо цього формування, закликаючи визнати неправомірні дії з обох боків таки неправомірними, а не звинувачувати у всьому сунітських радикалів і їх прихильників.

Ще одним чинником, який дозволяє порівнювати ІД і ДНР-ЛНР, є певний реваншизм у діях всіх сторін протистояння. В Іраку протистояння розгортається навколо шіїтсько-сунітського питання, оскільки шіїти після занепаду режиму С. Хусейна почали тиснути як на чиновників цього режиму з партії “Баас”, так і на сунітів, які раніше домінували на території Іраку. Внаслідок цього колишні представники владної партії об’єдналися з силою, яка спроможна протиставити себе новій офіційній владі, що призводить до постійної ескалації шіїтсько-сунітського питання, зокрема – в засобах масової інформації, коли обидві сторони звинувачують одна одну в злочинах проти мирного населення. В східноукраїнському конфлікті подібне протистояння розгортається не стільки на релігійному тлі, скільки на мовно-етнічному, коли проросійські та проукраїнські сили постійно звинувачують одна одну в таких самих злочинах, що скоєні на ґрунті національному. Історія питання, втім, нагадує іракську, коли представники колишньої політичної верхівки допомогли розгорнутися угрупованням ДНР-ЛНР і намагалися долучити до військової потуги цих формувань власні політичні вимоги, тоді як представники нової верхівки намагалися, хоча і

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

не так жорстко, як в Іраку, відтіснити своїх політичних супротивників від прийняття політичних рішень (чимало представників колишньої української влади отримали портфелі і в сучасних умовах, а отже не змушені робити ставку на пряму підтримку ДНР-ЛНР). Зрештою, не можна говорити і про повну відсутність національного питання на порядку денному ситуації з ІД, оскільки в процес втягнуті араби, перси, курди, вірмени, тюрки та інші народи регіону.

Висновки

Можна виокремити деякі схожі риси в діяльності ІД та ДНР-ЛНР, але кроки з боку офіційної державної влади України і, наприклад, Іраку, не завжди є ідентичними. Можна констатувати, що дії українського уряду спрямовані не на підірвання економічної та ідеологічної бази ДНР-ЛНР, а на політичний тиск на Росію, до того ж досить млявий і не завжди адекватний, не роблячи водночас реальних спроб стати регіональним лідером у протистоянні російській експансії. Натомість Ірак постійно намагається не допустити економічного збагачення ІД за рахунок видобутку нафти, іноді вважаючи за краще знищити партію за допомогою американської авіації, аніж дозволити контрабандистам її реалізувати. Більш поміркований тиск, який нинішній український уряд чинить на представників колишньої політичної верхівки, зменшує підтримку останніми ДНР-ЛНР, натомість не завжди виважені кроки щодо звичайного населення територій, де проходить АТО, призводять до ескалації конфліктогенності. З іншого боку, нечітка політика в інформаційно-ідеологічній сфері призвела до того, що населення Донбасу все більш потрапляє під вплив проросійської ідеології, відстежуючи події через ЗМІ Росії та ДНР-ЛНР, тоді як українські інституції не в змозі ефективно протистояти цій ідеологічній діяльності, про що свідчать і дії запізно створеного Міністерства інформаційної політики України. Недостатньо послідовною є також реакція Української православної церкви, яка не виступає з критикою самопроголошених утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков В. Центральна Азія: куда податься трудовому мигранту? [Електронний ресурс] / В. Волков. – Режим доступу : <http://www.respublika-kaz.info/news/politics/40031/>.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2. Leader of Iraq's Yazidis Issues Distress Call, Appeals for Help Against ISIS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aina.org/news/20140804041237.htm>.

3. Rasheed A. Iraqi Forces Stood By, Some Crying, As Iran-Backed Shia Militias Executed 72 Sunnis [Електронний ресурс] / A. Rasheed, N. Parker, S. Kalin. – Режим доступу : <http://www.businessinsider.com/survivors-say-iraqi-forces-watched-as-shiite-militias-executed-72-sunnis-2015-1>.

4. Sunni Mufti of Iraq: We Are Not Stupid Enough to Fight ISIS; The Shiites Would Slaughter Us [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=dV-ІрЕfЕрk>.

5. Рашид А. Нефтегазовый еженедельник RPI: Исламисты в Ираке зарабатывают на контрабанде нефти [Електронний ресурс] / А. Рашид. – Режим доступу : <http://thomsonreuters.ru/2014/07/rpi-iraq-islamists-earn-on-oil-smuggling/>.

6. Підрив так званими партизанами поїзду з вугіллям – це диверсія проти контрольованої Україною території Луганщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://moskal.in.ua/?category=news&news_id=1400.

7. «ЛНР» «готова поставлять уголь» на Луганскую ТЭС в Счастье при условии разминирования железной дороги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/463850/>.

В статье сравниваются ситуации вокруг самопровозглашённых государственных образований ИГ и ДНР-ЛНР, а именно действия представителей соответствующих формирований, реакция на них со стороны официальной власти и мирового сообщества. Продемонстрированы причины эскалации конфликта: территориальные претензии со стороны новообразований, религиозная самоидентификация, реваншизм по обе стороны противостояния. Доказано, что более жёсткая позиция иракского официального руководства приводит к большему количеству жертв, но и к более систематизированному осуждению сепаратистских формирований мировым сообществом, вплоть до предоставления военной помощи.

Ключевые слова: государство; ДНР-ЛНР; ИГ; конфликт; правительство; реваншизм; Украина.

In article are compared situations around self-proclaimed state formations IS and DPR-LPR, namely, the actions of representatives of the relevant groups, the response to them by the official authorities and by the international community. Demonstrated the reasons for the escalation of the conflict: territorial claims from the self-proclaimed state formations, religious self-identity, doctrine of revenge on both sides of the confrontation. It is proved that a tougher position by the Iraqi official government leads to more victims, but also to more systematic condemnation of the separatist forces by the world community, including the military assistance. Author's theory is that comparing of different contemporary conflicts can help par-

Геополітичні передумови виникнення конфліктної ситуації на Сході України

ticipants of conflict situations to rationalize their own strategies in the future, and rationalized strategies are more productive for resolving of conflict.

Keywords: *conflict; government; DPR-LPR; IG; revanchism; state; Ukraine.*

REFERENCES

1. Volkov V. Central Asia: where-to-go for the labour migrant, available at: <http://www.respublika-kaz.info/news/politics/40031/>. (rus).
2. Leader of Iraq's Yazidis Issues Distress Call, Appeals for Help Against ISIS, available at: <http://www.aina.org/news/20140804041237.htm>. (eng).
3. Rasheed A., Parker N., Kalin S. Iraqi Forces Stood By, Some Crying, As Iran-Backed Shia Militias Executed 72 Sunnis, available at: <http://www.businessinsider.com/survivors-say-iraqi-forces-watched-as-shiite-militias-executed-72-sunnis-2015-1>. (eng).
4. Sunni Mufti of Iraq: We Are Not Stupid Enough to Fight ISIS; The Shiites Would Slaughter Us, available at: <https://www.youtube.com/watch?v=dV-lpEflEpK>. (eng).
5. Rasheed A. Oil and gas weekly digest RPI: Islamists in Iraq earn money by smuggling oil, available at: <http://thomsonreuters.ru/2014/07/rpi-iraq-islamists-earn-on-oil-smuggling/>. (rus).
6. Explosion by so-called partisans trains with coal is a diversion against the controlled by Ukraine territory of Lugansk region, available at: http://moskal.in.ua/?category=news&news_id=1400. (ukr).
7. "LPR" is ready to supply coal at Luganskaya TPP in Shastia, if the railway will be demined, available at: <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/463850/>. (rus).

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ:
ТИПОЛОГІЯ, ОСОБЛИВОСТІ, ШЛЯХИ ДЕЕСКАЛАЦІЇ**

УДК 328.26(477)

Йоси БЕЙЛИН,

*Ph.D., директор організації Beilink, Business Foreign Affairs,
екс-міністр юстиції Ізраїля*

Ліам КРАВЧУК,

директор організації Jeneba Project, Inc., Ізраїль

**ПОСТРОЕНИЕ ДОРОЖНОЙ КАРТЫ
ДЛЯ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТА И ПРОВЕДЕНИЯ
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В УКРАИНЕ**

В статье обосновывается подход к трансформации украинского конфликта, в рамках которого нынешний кризис признается как проявление глубинных напряженностей. Предлагается двухаспектный подход к достижению мира в регионе: а) путем осуществления многосторонней дипломатии, ориентированной на изменение аспектов поведения и установок участников конфликта; б) путем создания органа восстановительного правосудия по типу южноафриканского комитета правды и примирения. Предлагаемые автором стратегические шаги, направленные на мирное завершение конфликта таковы: а) проведение реформ по децентрализации Украины; б) решение вопроса Крыма путем всенародного референдума; в) обозначение экономической безопасности как приоритетного пути для достижения политической безопасности; г) постепенное создание стратегических альянсов, которые предусматривают членство Украины в ЕС, но не в НАТО, в ближайшие годы.

Ключевые слова: *Украина; Крым; конфликт; дорожная карта; стратегия.*

Недавно в Донецке вновь вспыхнуло насилие, положившее конец хрупкому перемирию, достигнутому 5 сентября 2014 года в Минске. Это ознаменовало возобновление конфликта, который стал самым неразрешимым противоречием между Западом и Россией со

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

времен холодной войны и самым кровавый конфликтом в Европе со времен Балканских войн, в котором погибло более 5,000, ранено 10,000 и стали беженцами миллион человек [1].

Конфликт этот многогранен и тесно переплетен, и должен решаться на разных уровнях. С одной стороны, перед нами украинская гражданская война между сторонниками послереволюционной власти Западной Украины и восточными украинцами, среди которых многие поддерживают Россию, и сепаратистами [2]. С другой стороны, внутренняя напряженность эксплуатировалась и обострялась для того, чтобы подпитать опосредованную войну между Западом и Россией, существенно выраженную аннексией Крыма, которая служила в качестве символа и продолжения исторического раскола Востока и Запада.

Военные решения нереалистичны и могут быть контрпродуктивными. Поставки оружия президенту Порошенко как прямой вызов российским силам или размещение постоянных баз НАТО в добавок к странам Балтии, вероятно, приведет к эскалации военного кризиса и резкому увеличению числа пострадавших среди мирного населения [3]. Аналогичным образом, непродуктивно давление на президента Путина путем введения более жестких санкций, так как он по-прежнему пользуется подавляющей поддержкой в своей стране.

Политическое решение, таким образом, это самый прагматичный подход. В данной статье **предлагается двухаспектный подход к достижению мира в регионе**. Сначала обозначается подход трансформации конфликта, в рамках которого мы признаем нынешний кризис как проявление глубинных напряженностей, и который направлен на изменение аспектов поведения и установок участников конфликта путем: а) осуществления многосторонней дипломатии, ориентированной на Второе направление; и б) создания органа восстановительного правосудия, такой же модели как южноафриканский комитет правды и примирения.

Затем будут предложены методы разрешения конфликта, направленные на содействие мирному завершению текущего конфликта с помощью стратегических шагов. Они таковы: а) проведение реформ по децентрализации Украины; б) решение вопроса Крыма путем всенародного референдума; в) обозначение экономической безопасности как приоритетного пути для достижения политической безопасности; и d) постепенное создание стратегических альянсов, которые предусматривают членство Украины в ЕС, но не в НАТО, в ближайшие годы.

Оппозиционные трактовки

Украина – страна со сложной историей и многоязычным многонациональным населением. Получив независимость лишь в 1991 году, после более чем 500 лет внешнего правления, страна не успела еще выковать сильное национальное самосознание, национальную идею.

Страна часто описывается как разделенная на два конфликтующих региона, и каждая попытка одной группы доминировать над другой выводит страну на грань гражданской войны [4]. С одной стороны – Западная Украина, которая была включена в состав СССР в 1939 году и состоит в основном из католиков с прозападными тенденциями. С другой – Восточная (и Южная) Украина, где проживает в основном православное, преимущественно русскоговорящее население с пророссийскими настроениями (и на краю этого региона – Крым, ставший частью Украины лишь в 1954 году). На самом деле, хотя история каждого из регионов придает им характерные отличительные свойства, разделение не столь четкое, и любые попытки оторвать восточную Украину от страны вероятнее всего будут встречены сопротивлением не только со стороны Западной Украины, но и широких масс украинцев, живущих на востоке, включая русскоязычных, которые выразили лояльность Украине.

Глубокие, фундаментальные противоречия уже давно создавали напряженность между сторонами; прозападные сторонники воспринимают Москву как исторического узурпатора независимости Украины, а про-восточно настроенные воспринимают сторонников Киева как предателей, которые сотрудничали с Гитлером и представляют угрозу для общих русских корней двух наций [5].

В последние годы конфликт был сопряжен с информационными войнами относительно того, как начался кризис в Украине. С одной стороны, российское изложение истории предполагает, что массовые акции протеста против украинского президента Виктора Януковича и его изгнание, под маской которого скрывались расширение НАТО или инициативы Европейского Союза, были не только поддержаны, но организованы на Западе, чтобы установить прозападные режимы и консолидировать зоны влияния у Российских границ [6].

Западная версия истории предполагает, что массовые демонстрации против президента Виктора Януковича в 2004-05 и его свержение в 2014 году были оправданной реакцией на его псевдodemократический режим кумовства и коррупции и его решение о заключении формального договора с Евразийским экономическим сою-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

зом Путина вместо вступления в Европейский союз против воли украинского народа.

Во-вторых, относительно соглашения от 21 февраля, в котором Янукович согласился на сделку о разделе власти при посредничестве ЕС, а затем бежал в Россию, сторонники Москвы считают, что оппозиция устроила антиконституционный переворот и военный захват власти. Исходя из этого, они отрицают легитимность нынешней украинской власти и отказываются признать ее в качестве партнера по переговорам.

Запад подчеркивает, что Янукович не исполнил свою часть сделки, сбежав и оставив позади свидетельства о широкомасштабной коррупции [7] и таким образом, потерял всю поддержку внутри страны [5]. Это касается российских шагов по Крыму как попытки создать и сохранить влияние на политические процессы в Украине, учитывая, что у Кремля нет отношений с новыми политическими субъектами в Киеве, и таким образом он использует военную силу, чтобы утвердить гегемонию в регионе [6].

В-третьих, Москва видит Киев, как оказавшийся во власти украинских националистов и экстремистов, которые угрожают безопасности русскому меньшинству; это мнение вызвано попыткой нового правительства аннулировать закон о языке, принятый Януковичем в 2012 году, повышающий статус русского языка. Согласно военной доктрине 2010 года, российские вооруженные силы могут быть развернуты, если безопасность российских граждан за пределами своих границ находится под угрозой. Для оправдания аннексии Крыма, Кремль сослался на просьбы о помощи от Януковича, которого он считает легитимным президентом Украины, и представил это как попытку стабилизации ситуации в Украине [там же]. Кроме того, Путин утверждает, что защищает другие уязвимые меньшинства и заявляет о массовых нападениях на церкви и синагоги в южной и восточной части Украины.

Запад утверждает, что нет достоверных сообщений об угрозе этническим русским, и что исполнявший на тот момент обязанности президента Турчинов отказался подписать законодательство, ограничивающее использование русского языка на региональном уровне [7]. Они подчеркивают, что не было никаких нападений на церкви, и что еврейские организации в южной и восточной части Украины заявляют, что не видят учащения антисемитских инцидентов [там же]. Запад считает, что Путин использует любой повод, чтобы попытаться вос-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

создать Советский Союз. Они также рассматривают его действия как политическую функцию, направленную на подчинение оппозиции в России и восстановление легитимности во имя защиты сферы влияния России [6].

I. Необходимые шаги для трансформации конфликта

В этом разделе описываются меры, которые могут трансформировать конфликтные отношения, которые лежат в основе нынешнего конфликта в Украине и поддерживают его продолжение, на уровнях интересов, дискурса, межгрупповом и социально-структурном уровнях [8].

а. Многосторонняя дипломатия с упором на второе направление

В первую очередь необходимо разобраться в противоречивых представлениях в Украине по таким вопросам как история, личная и коллективная безопасность, ценности, экономические выгоды, язык и т.д., пока конфликт не стал неразрешимым, не стал неотъемлемой частью повседневной жизни и доминирующей силой в формировании антагонистичных идентичностей. Пока все стороны (Украина, Россия, и страны Запада) продолжают приравнивать к победе управление общественным дискурсом [9], воинственность будет расти как среди международных лидеров, так и среди украинцев.

Для того чтобы перейти к деэскалации и стабилизации, должны быть предприняты некоторые шаги. Во-первых, такие организации, как ОБСЕ, должны продолжать играть роль нейтральных локально расположенных наблюдателей, чтобы факты, а не слухи, были основой для принятия политических решений [10].

Во-вторых, переговоры на высшем уровне должны проходить под эгидой международных миротворческих организаций с участием всех сторон, в том числе украинских фракций, ЕС, США и России. Третьи стороны, такие как Миссия специального мониторинга ОБСЕ в Украине [11] могли бы способствовать принятию соглашений, а Совет Европы мог бы служить форумом для диалога между сторонами [12]. Все договаривающиеся стороны должны включать в себя мужчин, женщин и представителей меньшинств.

Одновременно с этим должна проводиться неформальная дипломатия (дипломатия запасного пути), включающая интенсивный устойчивый неформальный диалог для противостоящих сторон, как важный шаг не только для разрядки напряженности, но и как ос-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

новное средство конструктивных изменений. Цель таких переговоров для сторон состоит в том, чтобы критически оценить свои собственные интерпретации [6] и взять на себя ответственность за глубоко укоренившуюся трагедию, которая разворачивается сейчас [12] без страха потерять лицо. Для успешности диалога необходимо, чтобы он включал следующие действия и принципы:

- каждая сторона должна очертить свои основные цели и запросы. Часто группы имеют общее представление о целях, к достижению которых они стремятся, но как только они садятся за стол переговоров, становится ясно, что им еще нужно разобраться во многих деталях и резервных вариантах;

- каждая сторона должна представить претензии других групп как она их понимает. Это может прояснить недопонимания и определить ожидания;

- стороны должны принять дискурс, который фокусируется на потребностях, а не на правах. Например, вместо того чтобы настаивать на сельскохозяйственных полях из-за исторических претензий, более прагматичной может быть просьба современного жилья; вместо того, чтобы заявлять свои права на водоем, стороны могут определить необходимое количество воды, и т.д.;

- необходимо избегать давления на стороны для получения обещаний, которые они вряд ли смогут сдержать. Часто в переговорах сильная сторона давит на слабую, заставляя ее давать нереалистичные обещания. Нарушенные обещания часто становятся поводом разорвать переговоры на более поздних стадиях;

- вместо того, чтобы делить ресурсы, которые важны для обеих сторон, нужно создать площадку для совместного использования;

- необходимо включить женщин, а также представителей уязвимых меньшинств, для которых высоки ставки на переговорах, чтобы их голоса непременно были услышаны. Помимо русскоязычных украинцев, это могут быть члены еврейских или ЛГБТ сообществ, которые ощущают угрозу со стороны националистических военизированных групп, таких как батальон "Азов", который использует нацистские приветствия и знаки [3] а также крымских татар, которые столкнулись с расизмом и исламофобией из России [13];

- включить экстремистские группы, которые в противном случае могут выступать в качестве нарушителей мира, такие как пророссийские сепаратисты и члены ультра-националистических групп вроде Правого Сектора.

б. Реализация восстановительного правосудия через Комитет истины и примирения (КИП)

Помимо дипломатии «запасного пути» нужно рассмотреть вариант применения многоязычного Комитета истины и примирения (по образцу такого комитета в Южной Африке). Одной из целей этой инициативы будет создание Комитета по нарушениям прав человека, цель которого будет заключаться в проведении общественных слушаний, в которых жертвы конфликта могут рассказать о своем опыте, а виновные смогут явиться в обмен на какую-либо форму амнистии (точные параметры нужно будет определить). Формирование климата открытости, которая дает возможность критического анализа истории взаимоотношений групп (восточных и западных украинцев, меньшинств, таких как татары, евреи и т.д.), послужит необходимой основой для восстановления, реабилитации человеческого и гражданского достоинства и примирения. Такая платформа может придавать равновесие всем противоположным интерпретациям, которые часто основаны на дезинформации. Похожий комитет можно учредить для озвучивания жалоб против коррупции.

Украинский КИП в дальнейшем может послужить основой для нового, коллективного национального самосознания, которое так и не было полностью сформировано из-за относительно юной независимости страны и ее сложной истории. Объединение людей с разными социальными идентичностями, разной верой и истиной, для того, чтобы поделиться взглядами на ситуацию, подтверждая при этом значимость индивидуального опыта каждого человека, а не концентрируясь на злодеяниях другой группы, может способствовать формированию коллективной правды. Кроме того, такой форум мог бы уменьшить стереотипизированность образов и восприятия поведения таких групп, например, приравнивание языка к региональной лояльности. После такого символического достойного перехода граждан к равноправию и уважению, люди смогут почувствовать себя включенными в одно государство. Кроме того, сам характер примирения может стать примером и, таким образом, обеспечить доверие политическим процессам демократизации и справедливости.

II. Шаги по разрешению конфликта

Данный раздел посвящен шагам, которые должны быть приняты для стратегического управления и сдерживания текущего конфликта и продвижения противоборствующих сторон к положительным результатам.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

а. Децентрализованная реформа

Споры по поводу того, нужно ли Украине стать децентрализованной, ведутся давно; пик их пришелся на начало 1990-х годов, когда Крым хотел отделиться, и на время Оранжевой революции, когда восточные и южные регионы угрожали сформировать свою собственную республику [14].

Для того, чтобы разрешить текущий кризис и установить основы для долгосрочного мира и развития в Украине, страна должна пройти конституционную реформу в направлении децентрализации. В настоящее время правительство слабо мотивировано на создание бюрократических институтов и несет мало обязательств по реагированию на потребности граждан, так как Конституция Украины дает президенту полномочия назначать и увольнять местных губернаторов, что крайне необычно для парламентских демократий. Централизованный контроль над местными органами власти обострил региональную напряженность и затруднил веру в демократическое руководство [15] как не-встроенную политическую структуру, где местные власти номинально подотчетны своему народу, так как на деле они подотчетны внешним централизованным силам, что привело к возникновению чувства маргинализации.

Предоставление более широких полномочий региональной власти укрепит демократический характер Украины и позволит представить интересы меньшинств, чья невозможность выразить недовольство в демократическом процессе может стать стимулом чтобы прибегнуть к насилию для изменения статус-кво, а этот риск Украина не может себе позволить [16]. Меры должны включать предоставление местным выборным советам в каждой провинции полномочия выбирать своих губернаторов. Это поможет гарантировать, что местное правительство сможет заслужить доверие и удовлетворить потребности своего населения, а не будет просто служить президенту и представлять национальное большинство. Кроме того, эта структура может служить в качестве важного плацдарма для местных политиков, где они смогут продемонстрировать свои лидерские способности и стать конкурентоспособными кандидатами на более высокие посты [15].

Президент Порошенко движется в правильном направлении, когда заявляет, что власти готовы начать процесс децентрализации. Тем не менее, важность такого шага необходимо подчеркнуть за пределами правящей партии, а реализация зависит от более широкого парламента,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

который подавляющим большинством проголосует за изменение конституции [14].

б. Разрешение крымского кризиса

Даже сейчас, когда внимание направлено на прекращение насилия в Восточной Украине, крымская ситуация не должна игнорироваться ни при каких обстоятельствах. Западные деятели не могут принять односторонний референдум о выходе из Украины, справедливость которого критики ставят под вопрос, или аннексию Россией региона, так как это нарушает нормы международного права, а также конституции Крыма и Украины.

Сейчас, когда российский рубль и российские законы на территории Крыма уже введены в действие, Запад должен решить стратегически, вести ли дела с полуостровом. Продолжение неэффективной войны санкций или военное вмешательство лишь усугубит ситуацию. Вместо этого, как часть процесса урегулирования, Украина и Россия могут назначить общенациональный референдум, в котором всем украинцам будет предоставлено право голоса относительно будущего статуса Крыма, с условием, что голоса крымского населения будут иметь больший вес. Это отменит одностороннюю и сомнительную с точки зрения свободы выборов природу предыдущего референдума и сделает его демократическим инклюзивным процессом, соответствующим международным и национальным законам. Если таким образом Крым вернется в Украину, он сможет продолжать быть автономией, полученной до настоящего времени, или пересмотреть ее, но так чтобы его собственная конституция была подчинена конституции Украины по вопросам юрисдикции [17]. Если Крым присоединяется к России, украинцам и другим меньшинствам, таким как татары, которые боятся преследования [18], должен быть предоставлен выбор, остаться с полными правами или мирно уйти [19].

в. Поддержание экономической безопасности как путь к политической безопасности

Не следует упускать из виду экономические факторы, которые сопутствуют политическим трудностям как существенные мотивы конфликта. Среднестатистический украинец на 20% беднее сейчас, чем был до падения бывшего Советского Союза¹. Сочетание мрачных

¹ <http://www.themarket.com/wallstreet/1.2497610>

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

перспектив зароботка и низкой стоимости ассоциированного с конфликтом капитала, предоставленного Россией сепаратистам, такого как военное вооружение и организационные навыки, позволили напряжению проявить себя через насилие. Для борьбы с этим Киев должен рассмотреть вопрос о предоставлении позитивных стимулов для сепаратистов, способствующих прекращению боевых действий, таких как рассмотрение возможностей выкупа оружия (в виде денежных средств или других товаров и услуг) как в краткосрочной, так и долгосрочной перспективе.

Кроме того, Западом в значительной степени игнорируются негативные последствия удержания Киевом 2,6 млрд долларов пенсионных выплат и платежей государственным служащим (например, работникам школ и больниц) для местного населения в районах, контролируемых сепаратистами [20]. Киев должен рассмотреть прекращение карательных мер, которые ухудшают и без того ужасные условия для местного населения, служат доказательством того, что Запад игнорирует народ, и способствует дальнейшей маргинализации местных жителей, толкая их к пророссийским силам [2].

Также, вместо того чтобы поощрять рост Украины, Запад наложил суровые меры жесткой экономии. Учитывая серьезность событий в Украине и их потенциальных международных последствий, стоит переоценить эффективность такой политики и рассмотреть пути оказания финансовой и технической помощи Украине для обеспечения стабильности в краткосрочной и долгосрочной перспективе.

г. Заключение верных альянсов: Евросоюзу – да, НАТО – нет

В эти непростые времена очень важно, чтобы Украина и международное сообщество стратегически подошли к тем партнерским отношениям, которые позволят стране добиться устойчивого мира. В связи с этим Украине должна быть предоставлена возможность вступить в Европейский союз, но не в НАТО, где ее статус может быть пересмотрен через несколько десятилетий, чтобы обеспечить стабильность в регионе.

Интеграция Украины в ЕС пользуется беспрецедентной поддержкой общественности, как стало ясно в 2013 в ходе протестов на киевской центральной площади Майдан [21] и последующего подписания Соглашения об ассоциации [там же]. Для этого Европейская комиссия взяла на себя обязательство осуществить ряд экономических

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

и финансовых мер для поддержки реформ, необходимых для стабилизации ситуации в стране и обеспечения интеграции [там же].

Шаги на пути к членству в ЕС должны продолжаться при условии, что интеграция принесет возможности для устойчивого экономического развития и процветания в регионе. Однако для России и ее соседей необходимо прояснить, что наличие тесных связей с Европой не будет означать поворота к той или иной сфере влияния, не противоречит и не наносит ущерб поддержанию тесных связей и торговли с Евразией.

С другой стороны, Украине нельзя позволить вступить в НАТО, хотя эта возможность может быть пересмотрена лет через 20. Все в таком роде будет представлять собой серьезную угрозу для безопасности в регионе.

Хотя официальные лица признают, что их страна далека от удовлетворения требований НАТО, декабрьский законопроект о снятии внеблокового статуса страны и движении в направлении соответствия критериям членства означает, что Украина будет подавать заявку, если сочтет, что одобрение вероятно.

Законопроект вызвал недовольство Москвы, которая видит в НАТО одного из важнейших соперников за влияние в регионе [6]. Неудивительно, что премьер-министр России Дмитрий Медведев предупредил, что принятие закона "превратит Украину в возможного военного противника для России" [22]. Таким образом, рационально было бы поддерживать ненасильственные решения по преодолению кризиса, НАТО должна отказаться от такой возможности.

Кроме того, западное военное вмешательство, скорее всего усилит представление о конфликте как международной войне, а не украинской гражданской войне, каковая формулировка скорее приведет Россию к соглашению. Главным приоритетом в настоящий момент должно быть прекращение насилия, а привлечения Киева в НАТО приведет лишь к обострению конфликта [там же].

Заклучение

Немедленное принятие намеченных шагов по урегулированию конфликта и долгосрочное применение методов трансформации конфликта может позволить Украине вырасти в благополучную и мирную нацию. Однако в этом процессе Украина не может позволить себе быть пешкой в опосредованной войне Востока и Запада. Напротив, ей нужно занять активную позицию, одновременно признавая

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

свое стратегическое положение, дающее свой потенциал, но и тот факт, что сейчас она может позволить себе пойти на компромисс по таким вопросам, как Крым и НАТО, учитывая необходимость регионального сотрудничества по глобальным вызовам, и учитывая, что в ближайшие годы во властных отношениях, вероятно, произойдут огромные изменения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ukraine crisis: Army retreats at Donetsk airport [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bbc.com/news/world-europe-30929344>.
2. Driving Ukrainians Into Putin's Arms [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.nytimes.com/2014/12/09/opinion/driving-ukrainians-into-putins-arms.html?_r=0.
3. Crafting a win-win-win for Russia, Ukraine and the West [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.washingtonpost.com/opinions/crafting-a-win-win-win-for-russia-ukraine-and-the-West/2014/12/05/727d6c92-7be1-11e4-9a27-6fdb6c12bff8_story.html.
4. Kissinger H. To settle the Ukraine crisis, start at the end [Електронний ресурс] / Н. Kissinger. – Режим доступа : http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html.
5. At the heart of the Ukraine conflict is a conflict about what actually happened [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://qz.com/213318/at-the-heart-of-the-ukraine-conflict-is-a-conflict-about-what-actually-happened/>.
6. Fisher Sabine. Escalation in Ukraine: Conflicting Interpretation Hamper International Diplomacy [Електронний ресурс] / Fisher Sabine. – Режим доступа : http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2014C17_fhs.pdf.
7. President Putin's Fiction: 10 False Claims About Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/03/222988.htm>.
8. Lederach J. P. Conflict Transformation [Електронний ресурс] / J. P. Lederach. – Режим доступа : <http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>.
9. Dougherty J. Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation [Електронний ресурс] / J. Dougherty. – Режим доступа : <http://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf>.
10. OSCE in Ukraine: "Facts as basis for politics" [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw.de/osce-in-ukraine-facts-as-basis-for-politics/a-17551906>.
11. OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.osce.org/ukraine-smm>.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

12. UKRAINE: Dialogue and East-West cooperation are the key [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://worldbeyondwar.org/ukraine-dialogue-east-west-cooperation-key/>.

13. Ukraine, Not Ready for Divorce [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nytimes.com/2014/03/06/opinion/ukraine-not-ready-for-divorce.html>.

14. Would a federal Ukraine be viable? [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dw.de/would-a-federal-ukraine-be-viable/a-17404541>.

15. Myerson R. A Call for Political Decentralization in Ukraine [Електронний ресурс] / R. Myerson. – Режим доступа : http://www.huffingtonpost.com/roger-myerson/a-call-for-political-dece_b_4903795.html.

16. Germany urges Ukraine to accept federal solution with separatists [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ft.com/cms/s/0/2b0b440c-2ac8-11e4-811d-00144feabdc0.html#axzz3P Yc4pwa5>.

17. Crimea Vote Deepens Crisis and Draws Denunciations [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nytimes.com/2014/03/07/world/europe/ukraine.html>.

18. Vladimir Putin tells Crimea's Tatars their future lies with Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.theguardian.com/world/2014/may/16/vladimir-putin-crimea-tatars-russian-ukraine>.

19. Galtung J. Ukraine-Crimea – The Solution Is a Federation with High Autonomy [Електронний ресурс] / J. Galtung. – Режим доступа : <http://www.ipsnews.net/2014/04/ukraine-crimea-solution-federation-high-autonomy/>.

20. Kramernov A. E. (2014), Ukraine to Freeze Payments in Separatist Areas [Електронний ресурс] / A. E. Kramernov. – Режим доступа : <http://www.nytimes.com/2014/11/06/world/europe/ukraine-to-freeze-payments-in-separatist-areas.html>.

21. FACT SHEET "EU-Ukraine relations", Brussels, 17 February 2015, 150217/02 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.eeas.europa.eu/statements/docs/2014/140514_02_en.pdf.

22. Bandow D. Ukraine Wants To Join NATO And Fight Russia: U.S. Must Say No And Make Alliance An Issue of Security, Not Charity [Електронний ресурс] / D. Bandow. – Режим доступа : <http://www.forbes.com/sites/doughbandow/2014/12/26/ukraine-wants-to-join-nato-and-fight-russia-u-s-must-say-no-and-make-alliance-an-issue-of-security-not-charity/>.

У статті обгрунтовується підхід до трансформації українського конфлікту, в рамках якого нинішня криза визнається як прояв глибинних напруженостей. Пропонується двоаспектний підхід до досягнення миру в регіоні: а) шляхом здійснення багатосторонньої дипломатії, орієнтованої на зміну аспектів поведінки і установок учасників конфлікту; б) шляхом створення органу відновного правосуддя по типу південноафриканського комітету правди та примирення. Автором пропонує стратегічні кроки, спрямовані на

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

мирне завершення конфлікту: а) проведення реформ з децентралізації України; б) вирішення питання Криму шляхом всенародного референдуму; в) позначення економічної безпеки як пріоритетного шляху для досягнення політичної безпеки; г) поступове створення стратегічних альянсів, які передбачать членство України в ЄС, але не в НАТО, в найближчі роки.

Ключові слова: Україна; Крим; конфлікт; дорожня карта; стратегія.

The article explains the approach to the transformation of Eastern Ukrainian conflict, in which the current crisis is recognized as a manifestation of deep-seated tensions. Features a two-pronged approach to achieving peace in the region: a) through the implementation of multilateral diplomacy, focused on changing aspects of the behaviour and attitudes of the parties to the conflict; b) by creating a body of restorative justice on the type of the South African Committee of truth and reconciliation. Suggested by the author strategic steps towards a peaceful end of the conflict, are: a) carrying out the decentralization reforms of Ukraine; b) the issue of Crimea by a national referendum; C) the designation of economic security as a priority the way to achieve political security; and (d) the gradual establishment of strategic alliances that will provide for Ukraine's membership in the EU but not NATO in the coming years. In his proposals author uses a large experience in this kind of problems on the conflicts on Middle East, Africa and Southern America areas.

Keywords: Ukraine; Crimea; conflict; roadmap; strategy.

REFERENCES

1. *Ukraine crisis: Army retreats at Donetsk airport*, available at: <http://www.bbc.com/news/world-europe-30929344>
2. *Driving Ukrainians Into Putin's Arms*, available at: http://www.nytimes.com/2014/12/09/opinion/driving-ukrainians-into-putins-arms.html?_r=0
3. *Crafting a win-win-win for Russia, Ukraine and the West*, available at: http://www.washingtonpost.com/opinions/crafting-a-win-win-win-for-russia-ukraine-and-the-West/2014/12/05/727d6c92-7be1-11e4-9a27-6fdb612bff8_story.html
4. Henry Kissinger (2014), *To settle the Ukraine crisis, start at the end*, available at: http://www.washingtonpost.com/opinions/henry-kissinger-to-settle-the-ukraine-crisis-start-at-the-end/2014/03/05/46dad868-a496-11e3-8466-d34c451760b9_story.html
5. *At the heart of the Ukraine conflict is a conflict about what actually happened*, available at: <http://qz.com/213318/at-the-heart-of-the-ukraine-conflict-is-a-conflict-about-what-actually-happened/>
6. Fisher Sabine (2014), *Escalation in Ukraine: Conflicting Interpretation Hamper International Diplomacy*, available at: http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2014C17_fhs.pdf
7. *President Putin's Fiction: 10 False Claims About Ukraine*, available at: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/03/222988.htm>

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

8. Lederach John Paul (2003), Conflict Transformation, available at: <http://www.beyondintractability.org/essay/transformation>
9. Dougherty Jill (2014), Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation, available at: <http://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf>
10. OSCE in Ukraine: "Facts as basis for politics", available at: <http://www.dw.de/osce-in-ukraine-facts-as-basis-for-politics/a-17551906>
11. OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine, available at: <http://www.osce.org/ukraine-smm>
12. UKRAINE : Dialogue and East-West cooperation are the key, available at: <http://worldbeyondwar.org/ukraine-dialogue-east-West-cooperation-key/>
13. Ukraine, Not Ready for Divorce, available at: <http://www.nytimes.com/2014/03/06/opinion/ukraine-not-ready-for-divorce.html>
14. Would a federal Ukraine be viable?, available at: <http://www.dw.de/would-a-federal-ukraine-be-viable/a-17404541>
15. Myerson Roger (2014), A Call for Political Decentralization in Ukraine, available at: http://www.huffingtonpost.com/roger-myerson/a-call-for-political-dece_b_4903795.html
16. Germany urges Ukraine to accept federal solution with separatists, available at: <http://www.ft.com/cms/s/0/2b0b440c-2ac8-11e4-811d-00144feabdc0.html#axzz3P Yc4pwa5>
17. Crimea Vote Deepens Crisis and Draws Denunciations, available at: <http://www.nytimes.com/2014/03/07/world/europe/ukraine.html>
18. Vladimir Putin tells Crimea's Tatars their future lies with Russia, available at: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/16/vladimir-putin-crimea-tatars-russian-ukraine>
19. Galtung Johan (2014), Ukraine-Crimea – The Solution Is a Federation with High Autonomy, available at: <http://www.ipsnews.net/2014/04/ukraine-crimea-solution-federation-high-autonomy/>
20. Kramernov Andrew E. (2014), Ukraine to Freeze Payments in Separatist Areas, available at: <http://www.nytimes.com/2014/11/06/world/europe/ukraine-to-freeze-payments-in-separatist-areas.html>
21. FACT SHEET "EU-Ukraine relations", Brussels, 17 February 2015, 150217/02, available at: http://www.eeas.europa.eu/statements/docs/2014/140514_02_en.pdf
22. Bandow Dug (2014), Ukraine Wants To Join NATO And Fight Russia: U.S. Must Say No And Make Alliance An Issue of Security, Not Charity, available at: <http://www.forbes.com/sites/dougbandow/2014/12/26/ukraine-wants-to-join-nato-and-fight-russia-u-s-must-say-no-and-make-alliance-an-issue-of-security-not-charity/>

УДК 316.485

Ганна ЖЕКАЛО,

аспірант кафедри політології

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОНФЛІКТ»

У статті розглянуто теоретичний аспект проблеми визначення конфліктів: виділено основні теоретичні підходи до визначення поняття «конфлікт», проаналізовані різні визначення вищевказаного поняття, доведено відмінність між поняттями «протиріччя», «криза», «конфлікт». Показано, що в основі конфлікту завжди лежить незгода або протилежність. Конфлікт може бути завершений через розв'язання суперечності та протиріччя, або перерости у відкрите зіткнення чи насильницьку боротьбу.

Ключові слова: *конфлікт; протиріччя; криза; політичний конфлікт; підходи.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Конфлікти існували завжди і всюди. Без них суспільство не могло б розвиватися. Незважаючи на ті деструктивні та руйнівні наслідки, які несуть за собою певні види конфліктів, все ж таки ці явища мають і досить позитивну роль. Адже, конфлікти – це джерело змін в суспільстві.

Конфлікт – це вічна форма суспільного буття. В історії людства не існувало і не існує такої суспільної, соціально-економічної, політичної системи, що раз і назавжди розподілила, а потім і постійно рівномірно задовольняла б різноманітні потреби, інтереси та бажання людей, відповідаючи ідеальним уявленням про соціальну справедливість [3, с. 765]. Р. Дарендорф влучно висловився, що «там, де існує суспільство, існують також конфлікти» [4, с. 31].

Варто зауважити, що дослідження даної проблематики є досить актуальним на даний момент, тому що наша держава останнім часом зіткнулася із складними суперечностями та конфліктами на політичній арені. Конфлікти за останні два роки мали як внутрішній, так і зовнішній характер, а також як позитивні, так і негативні наслідки. Проте, в Україні не розроблено ще політико-правових механізмів та інституцій,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

які б допомогли управляти політичними конфліктами, попереджати їх та сприяли б тому, щоб суперечності не трансформувались у крайній вияв політичної боротьби, а саме у війну. Адже, на нашу думку, допоки конфлікти не перейдуть насильницьку межу, доти вони мають позитивний характер. Війна на Сході України є яскравим прикладом цього. Тому останнім часом дослідження природи, сутності, теоретичних та концептуальних засад як політичного конфлікту, так і конфліктів загалом є дуже важливим і пріоритетним завданням.

Проблематика політичних конфліктів, як і будь-яких інших, є цікавою та актуальною для науковців вже досить тривалий час. Якщо в перші роки незалежності України ця проблема досліджень тільки починала формуватись, то на даний момент варто зазначити, що вона вийшла на новий рівень розвитку. Про це свідчить велика кількість підручників та посібників з конфліктології та теорії переговорів, монографій, дисертацій, статей у наукових виданнях. Серед них можна назвати праці таких вчених, як Ю. Мацієвський, А. Бандурка, В. Друзь, І. Ващенко, М. Пірен, Т. Яхно, І. Куревін, Є. Тихомирова, С. Постоловський, В. Зибцева, Л. Герасіна, О. Зінчина, С. Яремчук, М. Цюрупа, В. Котигоренко та ін. Велике значення мають і дисертаційні дослідження вітчизняних науковців. Так останні роботи, які висвітлювали дану проблематику, були захищені наступними дослідниками: І. Станкевич, С. Тихонюк, С. Ростецька, С. Шубін, Л. Збрицька, О. Батрименко, О. Москаленко та ін. Проте, незважаючи на значну кількість робіт, проблема є досить актуальною. Одні конфлікти вирішуються, інші заморожуються, а зовсім інші виникають знову. Тому із виникненням нових протиріч та конфліктів вітчизняна наука потребує і нових досліджень та пояснень зазначеної проблематики. Однакових конфліктів не буває. Кожний конфлікт має свої особливості і щодня потрібні нові дослідження для того, щоб розробити механізми їх попередження чи вирішення.

Головна **мета** цієї статті – детально розглянути теоретичний аспект проблеми визначення конфліктів, тобто виділити основні теоретичні підходи та засади, запропоновані як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками до вивчення конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Звичайно займатись теорією – справа неблагородна. Проте, як вважають дослідники В. Светлов і В. Семенов, «те, що видає теоретик в якості продукту своєї інтелектуа-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

льної діяльності, можна порівняти тільки з повітрям чи повсякденним хлібом для практикуючого конфліктолога» [16].

Термін «конфлікт» в перекладі з латини означає «зіткнення». Але різні наукові школи та течії пропонують свої теорії та концепції щодо природи конфлікту, по-різному вивчають його. Це створює певні перешкоди як у тлумаченні, так і в практиці наукового вжитку. Загалом можна нарахувати десятки визначень поняття «конфлікт» [15, с. 4].

Для прикладу розглянемо кілька підходів до визначення даного поняття. Український дослідник Ю. Мацієвський виділяє такі аспекти визначення поняття «конфлікт»: 1) структурна несумісність інтересів, взаємне виключення групових цілей, викликане обмеженою кількістю дефіцитних ресурсів; 2) певні дії чи взаємовідносини з метою нанесення шкоди або знищення суперника; 3) стан ворожості між групами чи особами [14, с. 6].

Російський вчений Д. Фельдман виділяє кілька підходів чи парадигм до розуміння конфлікту. Суть першої парадигми полягає в одному з найбільш традиційних підходів до розуміння конфлікту, поясненням якого є прагнення вивести конфлікт з «природи людини», її самолюбства та вродженої агресивності, властивих з цієї точки зору людській натурі. У сучасній теорії конфлікту даний підхід, як правило, пов'язують з концепцією «деривації», яка іноді поєднується з концепцією «фрустрації-агресії». Суть першої з них полягає в тому, що основою і навіть причиною чи не всіх конфліктів вважається розрив між очікуваннями того чи іншого соціального суб'єкта та його справжнім станом, а суть «фрустрації» виявляється в стані, що виникає внаслідок виявлення реальної чи удаваної перешкоди, на шляху до, здавалося б, досяжної і навіть близької мети.

Наступним Д. Фельдман виділяє класовий підхід до розуміння конфліктів. І безпосередню роль у розгляді цього підходу відіграла концепція К. Маркса. Логіка застосування класового підходу до розглянутої проблеми може бути представлена наступними висловами Маркса:

- чим більш нерівномірно розподіляються в суспільстві блага, ресурси та цінності, тим глибше конфлікт між пануючими і пригнобленими класами;
- чим повніше пригноблені класи усвідомлюють своє справжнє становище, тим ближче вони підходять до розуміння соціальної

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

несправедливості в розподілі та споживанні суспільного надбання;

- чим повніше й глибше розуміння соціальної несправедливості, тим більш неминуча політична організація пригноблених класів і поляризація суспільства;
- чим сильніше поляризація пануючих і пригноблених класів, тим вище ймовірність використання насильства в конфлікті між ними [13, с. 761].

Ще один підхід пов'язаний із теорією інтересів, що лежать в основі конфлікту. Дану теорію брали за основу у визначенні сутності конфліктів Н. Макіавеллі, Т. Гобс, М. Вебер, Р. Дарендорф та ін. У їх дослідженнях спостерігається «розуміння конфлікту як зіткнення інтересів, серед яких можуть бути і протилежні, і взаємодоповнювані й навіть тотожні групи інтересів» [18, с. 15].

Російський вчений Е. Степанов [17] виділяє два концептуальні підходи до визначення конфлікту: перший орієнтований на актуальну поведінку; другий акцентує увагу на мотивах дії. Послідовники першого підходу, орієнтованого на взаємодію, виступають за відносно вузьке визначення конфлікту, розглядаючи його як вид соціальної взаємодії, що являє собою реальне зіткнення на ґрунті протилежності переслідуваних цінностей і цілей. Послідовники другого, «мотиваційно-орієнтованого», підходу пропонують включити в його дефініцію не тільки різні форми відкритих дій (зіткнень) соціальних суб'єктів, але й психологічні стани, що спонукають до конфлікту, тобто маються на увазі антагонізми, напруженості, що призводять до конфлікту.

Як вважає Т. Борозенець, «конфлікт у своєму нейтрально інваріантному сенсі наповнюється конкретним змістом залежно від сфери життєдіяльності людини, в якій він актуалізується» [2, с. 114]. Залежно від того, що розуміють науковці під предметом конфлікту, ми стикаємось з різними його дефініціями. Російський вчений В. Андреев визначає конфлікт наступним чином: «це процес різкого загострення протиріччя і боротьби двох чи більше сторін учасників і вирішення проблеми, яка особисто важлива для кожного із його учасників» [1].

Вітчизняний науковець Д. Дзвінчук характеризує конфлікт як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії. В основі будь-якого конфлікту лежить конфліктна ситуація, тобто збіг обставин з протилежними тенденціями [5, с. 11].

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Трохи інше трактування дає російський вчений А. Липницький, описуючи конфлікт як складну спільну дію двох або більше індивідів, груп, що характеризується, з одного боку, реалізацією намірів, а з іншого – опором, протидією, що викликає необхідність його подолання [12, с. 14].

Отож, як бачимо, одні автори пояснюють конфлікт через протиріччя й зіткнення позицій, інші бачать сутність конфлікту через відмінності в інтересах, треті об'єднують ці два підходи і розглядають конфлікт як зіткнення суперечливих тенденцій, інтересів і норм поведінки, четверті визначають конфлікт як відсутність згоди між сторонами.

Тому на наш погляд, під конфліктом слід розуміти певні суперечності, що пов'язані з перетином інтересів, тобто поглядів, прагнень, норм і принципів життя окремих людей чи їх груп. Звичайно, зараз постає питання, чи вважати конфліктом усі явища антагоністичного та суперечливого характеру, що мають місце як у свідомості окремих людей чи їх груп, так і в їхній поведінці. Проте, варто уточнити, що конфлікт переходить у фазу «реального конфлікту» тоді, коли сторони, усвідомлюючи несумісність своїх інтересів, починають діяти одна проти одної, застосовуючи при цьому різні методи задля досягнення своїх цілей.

Досить часто, говорячи про конфлікти, ми можемо використувати такі терміни як протиріччя чи суперництво. Звичайно, ці поняття стосуються саме конфліктних ситуацій і перша думка при їх вимові направляється саме в русло конфліктності. Проте, якщо більше заглибитись у дослідження цих проблем, то варто зауважити відмінності у цих поняттях [7, с. 17].

Суть категорії «протиріччя» традиційно пов'язувалася з різноманіттям елементів єдиного цілого. Протиріччя і є відношенням особливого роду між цими елементами цілого, що виникає при появі всякої неузгодженості, невідповідності в структурі цілого.

Конфлікт може бути представлений як момент загострення у розвитку протиріччя. При цьому конфлікт, який виник, не обов'язково усуває його протиріччя, які до нього призвели. Якщо протиріччя, що виступають підставою політичного конфлікту, можуть не усвідомлюватись учасниками політичних відносин, то конфлікт завжди усвідомлений і передбачає певні дії сторін одна проти одної. Політичному конфлікту передуює соціальна напруженість, формування упереджень,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

прихованої ворожості й підозри між суб'єктами майбутнього конфлікту, усвідомлення розбіжності їхніх інтересів, прагнення до домінування або реваншу [10, с. 15].

Ряд російських дослідників у своїх роботах сходяться на тому, що суперечності й конфлікти, з одного боку, не можуть розглядатися як синоніми, а з іншого – протиставляються одне одному. Так, А. Дмитрів, В. Кудрявцев, С. Кудрявцев вважають, що протиріччя, протилежності, відмінності – це необхідні, але недостатні умови конфлікту. Протилежності й протиріччя перетворюються на конфлікт тоді, коли починають взаємодіяти сили, які є їх носіями. Таким чином, вони вважають, що конфлікт – це виявлення об'єктивних чи суб'єктивних протиріч [6, с. 12].

Російський дослідник В. Смирнягін ці два феномени розглядає не як самостійні і самодостатні, а як ієрархічно залежні. Показуючи цю залежність, він наголошує, що «у строгому сенсі можна визначити поняття «конфлікт» як вид протиріч, який не може бути розв'язаний в існуючих легальних рамках і примушує сторони застосовувати силові дії для подолання цих рамок» [8].

Також часто вчені, що поділяють конфліктну парадигму, під терміном «конфлікт» в широкому значенні розуміють такі поняття як суперечка, змагання, конкуренція, протест, напруженість, агресія, боротьба, ворожість і т.п. Саме такого – широкого значення – терміну «конфлікт» надає Р. Дарендорф. З цього приводу він пише: «Термін конфлікт я вживаю однаково для позначення суперечки, конкуренції, диспуту і напруженості, як і для відкритих сутичок поміж суспільними силами». Проте частина авторів, головню соціологів, намагається надати даному поняттю більш точного і конкретного змісту [14, с. 115]. Так, на думку Ю. Мацієвського, суперництво – це комплекс заходів, вибраних опонентами для демонстрації своєї вищості, переваги на шляху реалізації певних суспільних завдань. Суперництво теж є формою боротьби, але боротьби за «визнання». Конкуренцію вчений визначає як деструктивну боротьбу за найширший доступ до обмежених ресурсів. Ворожість, на думку автора, це психічне явище, певна настанова, що може бути передумовою конфліктної поведінки [14, с. 117].

Коли відбувається «зіткнення» різних складних систем, то зазвичай говорять про катастрофу, кризу чи конфлікт. Катастрофами називаються стрибкоподібні зміни, що виникають у вигляді раптової відповіді системи на плавну зміну зовнішніх умов. Катастрофу харак-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

теризують як раптову подію (переворот, лихо), що несе за собою важкі наслідки. Кризу характеризують як різкий, крутий перелом, важкий перехідний стан будь-якого процесу, соціального інституту, сфери суспільства або суспільства в цілому. Криза визріває як сукупність протиріч в системі і визначається зміною організаційних форм в динамічному розвитку систем в середовищах [11]. Українська дослідниця О.В. Кукуруз політичну кризу визначає як тимчасове припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи чи як значне поглиблення й загострення наявних політичних конфліктів, політичної напруженості [9, с. 258].

Висновки

1. Перш за все ми побачили, що потрібно чітко розмежовувати такі поняття як «конфлікт», «суперечність», «протиріччя», «криза» тощо. Звичайно всі вони в своїй основі несуть зіткнення інтересів, поглядів, думок.

Розглянуті в статті позиції різних дослідників показують, що ці поняття є або доповнюючими або взаємозалежними, проте не рівноцінними.

2. Конфлікт не може виникнути без протилежностей та суперечностей. Залежно від типу боротьби, одні конфлікти вирішують суперечності та протиріччя, а інші трансформують їх у відкрите зіткнення чи насильницьку боротьбу.

Складність і багатогранність явища конфлікту обумовлює необхідність продовження його вивчення. І перш за все сьогодні є актуальним вивчення конфлікту на Донбасі.

ЛІТЕРАТУРА

22. Андреев В. Конфликтология. Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. Андреев. – Казань, 1992. – 142 с.

23. Борозенець Т. Світоглядний вимір релігійної конфліктності / Т. Борозенець // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України : зб. наук. пр. – К., 2008. – Вип. 42. – С. 114-123.

24. Горлач М. Політологія: наука про політику / М. Горлач, В. Кремень. – К. : Центр учбової літ-ри, 2009. – 840 с.

25. Дарендорф Р. Общество и свобода / Р. Дарендорф // Філософія політики: хрестоматія : у 4-х тт. / [авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 24–31.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

26. Дзвінчук Д. Конфлікти та способи їх подолання / Д. Дзвінчук // Віче. – № 5 (86). – 1999. – С. 11-16.
27. Дмитриев А. Введение в общую теорию конфликтов / А. Дмитриев, В. Кудрявцев, С. Кудрявцев. – М. : РАН, Центр конфликтологических исследований, 1993. – Ч. 1. – 212 с.
28. Жекало Г. Питання співвідношення понять «конфлікт», «проти-річчя» чи «суперництво» / Г. Жекало // Регіональна політика в контексті європейської інтеграції України : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (12 вересня 2014 р.). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 16-20.
29. Котигоренко В. Знання про соціальний конфлікт: абсолют чи відносність? [Електронний ресурс] / В. Котигоренко // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 137-155. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=16&c=132>.
30. Кукуруз О. Регулювання політичних конфліктів / О. Кукуруз // Прикладна політологія / [за ред. В. П. Горбатенка]. – К., 2008. – С. 256-270.
31. Ланцов С. Политическая конфликтология / С. Ланцов. – СПб. : Питер, 2008. – 319 с.
32. Леонов Н. Онтологическая сущность конфликтов [Електронний ресурс] / Н. Леонов // Ярославский психологический вестник. – М. – Ярославль : РПО, 2001. – Вып. 4. – С. 67-72. – Режим доступу : <http://udik.com.ua/books/book-1132/chapter-39789/>.
33. Липницький А. Конфликтология: курс лекций / А. Липницький. – М. : ИМЦ ГУК МВД России, 2004. – 64 с.
34. Маркс К. Капитал // Маркс К. Собр. соч. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-ге вид. – Т. 23. – 908 с.
35. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів / Ю. Мацієвський // Людина і політика. – 2004. – № 3. – С. 115-129.
36. Основи конфліктології: конспект лекцій / [укл. С. Яремчук]. – Чернівці : Рута, 2008. – 80 с.
37. Светлов В. Конфликтология / В. Светлов, В. Семенов. – СПб. : Питер, 2011. – 352 с.
38. Степанов Е. Методология анализа социальных конфликтов: общие подходы и понятия / Е. Степанов // Конфликтология: хрестоматия / [сост. В. Рябцев, М. Шитив]. – Ростов-на-Дону, 2001. – 488 с. – С. 59-72.
39. Фельдман Д. Политология конфликта / Д. Фельдман. – М., 1997. – 287 с.

В статье рассмотрен теоретический аспект проблемы определения конфликтов: выделены основные теоретические подходы к определению понятия «конфликт», проанализированы различные определения вышеуказанного понятия, доказано различие между понятиями «противоречие», «кризис»,

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

«конфлікт». Показано, что в основе конфликта всегда лежит несогласие или противоположность. Конфликт может быть завершён разрешением противоречия или перерасти в открытое столкновение и насилие.

Ключевые слова: *конфликт; противоречие; кризис; политический конфликт; подходы.*

The paper looks into a theoretical aspect of conflict definition: the main theoretical approaches to definition of the concept 'conflict' are identified, different definitions of the above concept reviewed, specifically those offered by Y. Matsievskii, D. Feldman, Y. Stepanov, V. Andreiev, D. Dzvinchuk, A. Lypnytskii and other researchers.

The difference between the concepts of 'contradiction', 'crisis' and 'conflict' is shown. It is demonstrated that the conflict is always rooted in disagreement or contradiction. The conflict may be resolved through settlement of discord and discrepancy or escalate into an open clash or violent fight.

Complexity and versatility of the phenomenon of conflict encourage its further research. And today of primary topicality is examination of the conflict in the Donbas.

Key words: *conflict; contradiction; crisis; political conflict; approaches.*

REFERENCES

1. Andreyev V. (1992), *Conflictology. The art of the dispute, negotiation, conflict resolution*, Kazan, 142 p. (rus).
2. Borozenets T. (2008), The worldview dimension of the religious conflictness, *Proceedings of the Institute of political and ethnonational studies them. I. F. The Kuras of the NAS of Ukraine*, V. 42, pp. 114-123 (ukr).
3. Gorlatsh M., Kremen V. (2009), *Politology: the science on politics*, Center for educational literature, Kyiv, 840 p. (ukr).
4. Dahrendorf R. (2003), Society and Freedom, in V. P. Andrushenko (Ed.) *Philosophy of politics: reader in 4 v., V. 3*, Knowledge of Ukraine, Kyiv, pp. 24-31 (rus).
5. Dzvinchuk D. (1999), Conflicts and approaches of resolution of them, *Viche*, № 5(86), pp. 11-16. (ukr).
6. Dmitriyev A., Kudriavtsev V., Kudriavtsev S. (1993), *Entry to the general theory of conflicts, V. 1*, Centre for conflictology researches of RAS, Moscow, 212 p. (rus).
7. Zhehalo H. (2014), The question of the relationship between the concepts of "conflict", "contradiction" or "rivalry", *Regional politics in the context of European integration: materials of all-Ukrainian scientific-practical conference (September 12, 2014)*, Ivano-Frankivsk, pp. 16-20 (ukr).

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

8. Kotygorenko V. (2003), Knowledge of social conflict: absolute or relative? *Political management*, № 2, pp. 137–155, available at: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=16&c=132>. (ukr).
9. Kukuruz O. (2008), Regulation of political conflicts, in Gorbatenko V. P. (Ed.) *Applied science*, Kyiv, pp. 256-270. (ukr).
10. Lantsov S. (2008). *Political conflictology*, Piter, S-Petersburg, 319 p. (rus).
11. Leonov N. (2001), The ontological essence of the conflict, *Yaroslavl psychological Bulletin*, V. 4, pp. 67-72, available at: <http://udik.com.ua/books/book-1132/chapter-39789/>. (rus).
12. Lipnitskiy A. (2004), Conflictology: A course of lectures, PMC MDC MIA of Russia, Moscow, 64 p. (rus).
13. Marx K., Engels F. Capital, *Collected works*, 2-nd ed., V. 23, 908 p. (rus).
14. Matsievskiy Yu. (2004), Theoretical aspects of the analysis of social conflict: multiple conceptual approaches, *Human and Politics*, № 3, pp. 115–129. (ukr).
15. Yaremchuk S. (2008), Bases of conflictology: lecture notes, Ruta, Chernivtsi, 80 p. (ukr).
16. Svetlov V, Semenov V. (2011), Conflictology, Piter, S-Petersburg, 352 p. (rus).
17. Stepanov E. (2001), Methodology the analysis of social conflict: General approaches and concepts, in Ryabtsev V., Shitiv M. (Ed.) *Conflictology*, Rostov-on-Don, pp. 59-72 (rus).
18. Feldman D. (1997), Politology of conflict, Moscow, 287 p. (rus).

УДК 658.01

Олег КИРНИЦЬКИЙ,
*магістр політології, аспірант кафедри філософії
Донецького національного університету*

ВІРТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ ВІЙНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено сучасні контексти проблеми війни. Акцентовано увагу на віртуальній складовій в сучасних конфліктах та соціально-конструктивістських механізмах формування військової операції в ХХІ столітті. Розглядаються можливості впливу віртуальних конструктів як основних елементів стратегії війни. Автор доходить висновку, що інструменти моделювання реальності, які використовувалися раніше для вибудовування лише її віртуальної форми – ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі, новітні релігійні рухи, дискурсивні практики, відеоігри тощо – наразі широко використовуються у повсяденних актах соціальної дії. Основою військової стратегії майбутнього він бачить різноманітні практики впливу на формування реальності в сприйнятті індивідів і зауважує, що вже зараз у сучасному інформаційному дискурсі спостерігається розмежування й протиставлення істин, закладених у зміст термінів, що подаються індивідам, та істин, заснованих на реальних фактах, з вказівкою на бездумне застосування перших при максимальній візуалізації та реалістичності і максимальному спотворенні значення других.

***Ключові слова:** війна; віртуальність; соціальне конструювання; гібридна війна; реальність.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Проблема війни і миру в соціально-філософській думці за останні дві тисячі років набула найширшого бачення і актуалізована більшістю східних, європейських та вітчизняних мислителів. Сьогодні важливим є з'ясування питання сутності явища війни та встановлення його зв'язку із явищем віртуальності. Активна увага до такого взаємозв'язку пояснюється тим фактом, що сьогодні категорія «війна» все більше пов'язується з морально-ціннісним підходом. Для розширення

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

подібного вузького бачення слід звернутися до інших філософських підходів, що відкриє нові горизонти й аспекти проблематики війни.

Сучасним інтерпретаціям війни передують цілий ряд історико-філософських досліджень. Основну суть можна звести до наступного визначення: війна – це збройна боротьба між державами чи народами або класами всередині держави. Кожен філософ приділяв увагу питанню війни і миру, лише вбудовуючи дану проблематику в сферу своїх філософських інтересів.

Колискою військової історії та ідей військово-філософської думки слушно вважається Стародавня Греція. Найбільший внесок у дослідження явищ збройної боротьби зробили Фулідід, Ксенофонт, Полібій. Вже тоді вони усвідомлювали значимість військової тематики для стратегії виживання грецьких полісів під натиском варварів. Внесок філософів у розвиток військового мистецтва полягає в дослідженні причин воєн, залежності їх успіху від ролі полководців, матеріального чинника, географії, антропології. Ще Геракліт називав війну «правдою світу, батьком і царем всіх речей» [1, с. 361]. Платон писав про війну як про необхідність, яка змушує навіть «ідеальні» держави воювати, адже немає війни там, де немає змін (для підтримки ідеальності) [там само, с. 373].

Становлення та оформлення військової науки як суми знань про війну, військової справи і військового мистецтва відбулося у XVIII ст. Значними військовими дослідниками цієї епохи були Фолар, Гібер і Моріц Саксонський, а їх послідовниками – Фрідріх П, Д. Ллойд і Б. Бюлов. У творах цих авторів був узагальнений досвід попередніх воєн і визначені деякі загальні принципи військової справи. У XIX столітті істотний вплив на розробку військової теорії зробили ерцгерцог Карл, Наполеон, Жоміні й Клаузевіц.

На межі XX-XXI століть науковий прогрес і окремі стани масової свідомості, як-от «чорні діри» Ж. Бодрієра роблять саму суть, ідею війни абсолютно іншою – неповною, алогічною, невідповідною до порядку речей XXI століття. Отже, війна стала явищем, що вимагає від суспільства нових соціальних практик. До того ж досвід Першої та Другої світових воєн породжує повне відторгнення глобальної війни світового масштабу. Війни стали локальними, партизанськими, але від цього ще більш небезпечними й такими, що мають іншу природу своєї активності. Останнє досить сміливе твердження підтверджує факт переходу від масштабних відкритих воєн (особливо першої половини XX століття), характерних для всієї людської історії, до стану

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

«гібридних воєн» [2]. Гібридні війни являють собою спосіб ведення бойових дій у неоголошеному форматі з максимальним залученням місцевого населення, невеликих високопрофесійних груп, що дозволяє розвивати надалі сферу високих технологій та інформаційного маніпулювання. І основою даного процесу переходу воєн до гібридного стану є явище віртуальності, про що піде мова далі.

Мета статті – філософське осмислення багатоаспектності сучасної війни, виявлення сутності та методів її віртуальної складової в глобалізованому світі.

Виклад основного матеріалу. Віртуальність – об'єкт або стан, який реально не існує, але може виникнути за певних умов [3]. Слово *virtus* використовувалося римлянами для позначення найкращих якостей, які в ідеалі були притаманні чоловікам-воїнам: спритність, сила, витривалість, високі моральні цінності. Віртуальність можна вважати «прародителькою» війни. Саме віртуальне в сучасному розумінні якості створювало в римському соціумі сукупність моральних якостей, що сприяли війні – доблесть, хоробрість, агресивність, що було первинним у римлян при розпалюванні маси воєн стародавнього світу. На безпосередній зв'язок тематики війни та віртуальності вказує той факт, що богинею війни в римській міфології була Віртуга, яка надихала римлян на військові подвиги [4, с. 747-748]. Саме через бажання долучитися до популярної в римському суспільстві когорти найбільш доблесних, мужніх, войовничих, індивід ставав частиною такого віртуального світу в абсолютно реальних бойових діях. Втрачалася відмінність між реальним і віртуальним становищем. Віртуальність ставала тим станом, в якому воїн втрачав відчуття реального світу, де він міг стати калікою під час ведення бойових дій у складних умовах антисанітарії стародавніх війн (втрати серед поранених після бою були істотно вищими, ніж серед убитих в бою), але поринав у світ віртуальний, в якому богиня доблесті Віртуга гарантувала йому доблесть, браву, просування в суспільстві Стародавнього Риму [4, с. 747].

Звичайно, XX-XXI століття не співвідносяться зі сприйняттям поняття віртуальності в теологічному римському баченні. Вже Томас Гоббс в Новий час стверджував, що «...війна можлива тільки тому, що люди не знають причин війни і миру...» [5, с. 56]. Відхід від подібних тверджень, актуальних до середини XX століття, виявляється в кантівській традиції постановки питання «Як можливе пізнання війни та миру?», характерної для епохи Просвітництва та до міркувань фон

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Клаузевіца про те, що війна є продовженням політики іншими засобами. Перефразування цього судження Мішелем Фуко, що назвав політику продовження війни іншими засобами, робить предмет війни історично перманентним, уподібнюючи його гераклітівському «все тече, все змінюється».

Для розуміння взаємозв'язку війни та процесів віртуальності слід поставити «гайдегерівське» питання: «Чому є війна, а не навпаки, вічний мир?». З точки зору як філософії, так і політології, геополітики, логістики можна зводити війни до широкого ряду причин існування. «Можливо, свобода людини може зберігатися й незмірно розширювати досвід свого буття тільки в тому випадку, якщо буде перебувати у нерозв'язній напрузі» [6, с. 352]. Таким чином, філософ указує на закладений у самій природі суспільного розвитку курс на іманентну присутність військових дій у світі.

У XXI столітті явище війни починає все більше коннотативно пов'язуватися з явищем віртуальності. Відносно спокійне й тихе у військово-конфліктному плані існування суспільство Європи після Другої світової війни сприймає тільки сам термін «війна», але не його сутність. Віртуально в умах індивідів європейської культури існує лише сама оболонка, подібна до ідеї Платона, без сутнісного наповнення. Війна, що стала все більше проявляти себе в локальних конфліктах, перестала приносити страх великим масам, оскільки перестала бути пов'язаною з поняттями життя і смерті як «існуванням на межі буття й небуття» [1, с. 354].

Але індивіду життєво необхідно відчуття подібних явищ для усвідомлення власної екзистенції. Сьогодні симулякри подібного відчуття дають безліч популярних у віртуальному світі продуктів кінематографу у вигляді бойовиків і маси комп'ютерних ігор жанру «шутер» [5]. Підтверджував цю тенденцію на самому початку ери становлення віртуальної епохи, відкритої технологічним прогресом і засобами комунікації, Карл Ясперс, який писав: «Залишається невіршеним питання, чи є в людині щось подібне до темної і сліпої волі до війни – прагнення до іншого, до виходу з повсякденності, зі стабільності обставин, щось подібне волі до знищення й жертвності, туманний ентузіазм, спрямований на створення нового світу, або далеку від дійсності лицарську жагу боротьби; воля до самоствердження, яка прагне довести, на що вона здатна і що віддає перевагу пасивному очікуванню смерті» [6, с. 345-346]. У твердженні Карла Ясперса можна знайти аналогію з образом богині війни Віртути у стародавніх римлян

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

і, найголовніше, є вказівка німецького філософа на «далеку від дійсності» жагу боротьби, що вже спрямовує логіку розгляду проблеми до самого визначення віртуальності як «об'єкта або станів, які реально не існують, але можуть виникнути за певних умов» [там само]. Отже, віртуальне існування війни – первинна передумова виникнення будь-яких реальних бойових дій. Для військового конфлікту в XXI столітті вже недостатньо мати територію у певній точці земної кулі, максимально насичену зброєю (Північна Корея, Сирія, Палестина, Афганістан). Тож сьогодні все більше говорять про важливість при веденні бойових дій паралельно й інформаційної війни, концепції якої безліч [7]. Але мало хто зважає на той факт, що основний етап війни відбувається **перед безпосереднім веденням** бойових дій. Головне, слід розуміти, що почати війну можна тільки на вже «віртуально підготовленій» за допомогою пропаганди або ідеології території. Нині з'явився термін «гібридної війни», який сьогодні по суті заступив класичне поняття війни. Лише після створення/руйнування цілісного **образу мети війни** в свідомості індивідів можлива наступна силова акція. Подібний перехід намітився в 90-ті роки XX століття. Так, у югославському конфлікті 1994 року вже був увібраний досвід війни в Кувейті: «Нова стратегія спрямована на те, щоб викликати паніку серед командування й підірвати дисципліну югославської армії» [8, с. 112]. Фактично це була одна з перших воєн, на якій ставка ефективності робилася не тільки на військові удари і активні бойові дії, а на зміну інтерпретації громадської думки для формування світосприйняття індивідів. Ця війна показала, що необхідна «віртуальна смерть» супротивника у вигляді посилення негативних поглядів в громадській думці, значимість яких оцінили все ті ж давньогрецькі філософи – софісти, Протагор, Демокріт. Громадська думка складається з очікувань, уявних конструктів, логічно-смыслових зв'язків у свідомості мас. Сам факт впливу на стан такого «віртуального продукту» можна звести до базового теоретичного знання про співвідношення реальності та інформації, що надходить з віртуального світу. Саме в факторі впливу на віртуальність лежить ефект створення й проведення успішних військових кампаній сучасності. Можливість «реалізувати – подати» індивіду в його свідомості найбільш сильні загрози військових реальних/можливих дій лежить виключно в площині мови, яка якимсь чином пов'язана з реальними об'єктами, – як указував Р. Серл [9]. У кінцевому рахунку,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

саме через необхідність створювати й контролювати реальні об'єкти в буттєвому світі й ведуться найбільш кровопролитні війни, за винятком хіба що етнічних. А остаточно розуміння того, що «перетягнути» населення певної території на свою сторону можна за допомогою мови, прийшло лише з віртуально-інформаційними стратегіями. Ідеологічний або пропагандистський вплив багатьма вважається ефективнішим від безпосередніх бойових дій.

Найнефективніші у віртуальному плані війни ХХ століття – операція «Буря в пустелі» і югославський конфлікт – показали, що справжня перемога буде здобута лише тоді, коли населення формуватиме свої погляди, виходячи не просто з пропаганди, а з радикального конструктивізму, основу якого дасть віртуальний світ переможця – телебачення, радіомовлення, відсутність мобільного зв'язку з іншими територіями країни. Головне – тотальне захоплення всіх соціальних факторів і явищ, що дозволяють людині конструювати свою дійсність. Подібна практика спрямована на породження явища крайнього соліпсизму, коли індивіди на стратегічній у військовому плані території або підтримують супротивника у вже наявних бойових діях, або створюють можливість для появи конфлікту в майбутньому. Таким чином, віртуальність стає тим фактором, який у ХХІ столітті має ключове значення при веденні бойових дій [10, с. 61].

Створення інформаційно-соціальної сфери противника, зануреної з філософської точки зору в стан, коли «розміщення тих чи інших реалій не зводиться до правил просторового тимчасового конструювання» [11, с. 14], дає можливість створювати абсолютно іншу реальність для індивідів.

Якщо адмірал Ушаков уперше у військовій практиці почав знищувати лише флагманський корабель, Ганс Гудеріан уперше взяв тактику танкових клинів, відтинаючи тили й логістику супротивника, то війни кінця ХХ- початку ХХІ століть показали необхідність першочергового контролю над сферами, здатними змінювати сприйняття реальності.

Хід військових дій показав, що віртуальність так само, як і в середні віки, стає сутністю матеріальних об'єктів, укладених в потенції, яка розвивається в процесі поглинання дійсності. Так, віртуальні цінності, цілі, ідеали під час військових дій або перед підготовкою до них, виявляються сутністю, потенційною по відношенню до реального світу й оформлюють сам хід бойових дій, висловлюючи активну підтримку тієї чи іншої сторони. Якщо в

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Середньовіччі слово «віртуальність» використовувалося для доповнення провідної теологічної моделі реальності, то в сучасному світі під час воєн віртуальність все більше формує основну реальність людини, відрізаної війною від навколишнього світу. Феномен віртуальності в XXI столітті стає не далекою характеристикою свідомості або світосприйняття індивіда, а формує саму канву реальності. На образ останньої зазвичай націлене явище пропаганди [12]. Але останнє істотно відрізняється від віртуального впливу під час війни. Пропаганда створює лише короточасний вплив на погляди й громадську думку, має переважно тимчасово-політичний вплив, й отже ставить перед собою короточасні цілі. Залучення явища віртуальності має набагато більш глибокий та філософський зміст – змінити саму основу конструювання реальності маси населення через вибудовування логічної системи причинно-наслідкових зв'язків, які повинні сформувати реальність індивіда та спонукати до певної дії.

У контексті розмови про війну слід зазначити, що явище віртуальності починає все більше долати неповноту. Прикладом цього може бути поява безпілотних та абсолютно автоматизованих систем повітряних атак (дронів), надточних радіолокаційних станцій, систем наведення розумних ракет. Вони є продуктом автоматичних (по суті, віртуальних) систем збору інформації. Ці системи засновані на експериментах Неймана, Екерта, а вони, у свою чергу, зобов'язані плеяді видатних філософів і їх досягненням, зокрема Бєббіджу з його аналітичною машиною, Лейбніцу з його символічною логікою. Останні сягають корінням своїх досягнень в уривки логіки Аристотеля, що вказувало ще дві тисячі років тому на термін ентелехії як віртуально закладеної потенції. Таким чином, явище війни сьогодні базується на передових віртуальних технологіях, що опираються на ту ж саму «віртуальну основу» перерахованої частини філософів, які своїми відкриттями заклали основу для моделювання реальності сьогодні. Саме віртуальна складова війни зрушила баланс сил у світі, створивши системи спостереження та повідомлення й зробивши нерозумним і безуспішним ведення бойових дій масштабу двох світових воєн. Адже, якщо розглядати з точки зору Аристотеля «холодну війну», то її можна буде назвати не холодною, а віртуальною. А подавньогрецькому – ентелехіальною, як можливою у своїй потенції. Адже її суть була в постійному удосконаленні систем точного, віртуально-високотехнологічного наведення зброї на противника й

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

суто потенційної можливості його знищення в разі виникнення загрози. Якщо сьогодні імовірність війни загостриться, то вона так само буде зумовлена віртуальними стратегіями через те, що конструктивно-логічний апарат формування картини реальності в індивіда розглядає не граничні факти реальності, а її конструкції, не абсолютну сутність (навколишній світ), а обмежену структуру, конструкт якої неповний і може бути постійно доповнений логічно обґрунтованими, на думку того ж індивіда, явищами [13]. Віртуальність в аристотелівському визначенні ентелехії як можливості, потенції у військовій справі дає варіант індуктивної логіки, де на первинному етапі сама війна повинна знайти достатню підставу для свого «існування» в рамках «ентелехії-віртуальності». Лише тоді вона увійде в межі політологічного, геополітичного, антропологічного і будь-яких інших вимірів реальності.

Для багатьох незвичайним є той факт, що шляхи подальшого розвитку чогось нового в цьому світі закладали автори філософсько-художніх творів. Так, одну з основ віртуальності заклав відомий фантаст Р. Желязни, який писав, «що небагато людей можуть визнати, що їм повністю невідома ідея про те, що світ, який вони бачать навколо себе, насправді плід їхньої уяви». По суті, дана цитата підтверджує, що світ, який ми уявляємо собі завтра, сьогодні вже заздалегідь сконструйований віртуально. Можна говорити, що в цьому є велика частка соліпсизму, з його варіаціями стикається і феноменологія, яка здійснює редукцію реального матеріального світу до чистої свідомості (як віртуальної категорії). Якщо перекладати подібну логіку віртуальності на явище війни в XXI столітті, то можна стверджувати, що через синтетичний аналіз двох явищ – війни та віртуальності – стало можливим, по-перше, показати сутність подальшого розвитку війни, по-друге, прогнозувати локальні місця її виникнення.

Так, Дж. Оруелл зазначав у 1945 році, ще до виникнення загрози ядерної війни, що її суттю є положення, коли життєвий простір світу поділено між кількома великими гравцями. Цей же автор вперше застосував терміни «холодна війна» і «наддержава», які визначили подальший вектор розвитку військової напруженості на планеті. Виключно віртуально-теоретична літературна діяльність автора дозволила спрогнозувати майбутнє війни на планеті, яка з 40-х років XX століття все сильніше втягується у віртуальність як все більш ідеальну у своєму вираженні стратегію розвитку військової сфери сучасності. Якщо пропаганда показала ефективність завдяки своїй націленості на придушення, використання вразливостей людської

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

свідомості, завдяки чітко створеній стратегії, то вплив віртуального на характер сучасної війни дозволяє створити цілісну стійку картину у свідомості індивіда та показує, що пропаганда може створювати лише тимчасові образи [13, с. 134].

По-друге, прогнозувати в ХХІ столітті появу вибуху локального військового конфлікту набагато ефективніше не через супутник, який дає віртуально-візуальну карту перекидання військ противника, а через сферу соціальної комунікації. Це твердження не нове. Подібна стратегія застосовувалася вже під час Другої світової війни і була націлена на виявлення закономірностей в інформаційному полі [13, с. 140]. Але віртуальність у військових конфліктах сучасності має на меті більше, ніж створення факторів, що сприяють війні, як-то слів-маркерів, метафор, підмін змісту, помилкових фактів, які, якщо дивитися з філософської, а не журналістської, соціологічної точки зору, є ніщо інше, як цілеспрямоване порушення першого закону логіки Аристотеля. Мета явища віртуальності у воєнному застосуванні – створити в індивідуальній свідомості маси індивідів, що населяють потенційно цікаву з воєнної точки зору територію, явище, наближене до радикального конструктивізму, коли індивід не буде сприймати правила й істини суспільства і держави, а вибудовуватиме якийсь нескінченно замкнутий на самому собі світ і не сприйматиме сигнали ззовні. Для створення війни, конфлікту, будь-якого збройного, соціального протистояння найефективнішим методом сьогодні є застосування парадигм радикального конструктивізму, зазначених Газарсфельдом: конструювання знання самим суб'єктом, перенесення функції пізнання лише на індивідуальний світ, а не для подальшого відкриття онтологічної реальності [14]. Таким чином, можна створити віртуальний світ у свідомості індивіда, спираючись на основи принципу закритості пізнавального досвіду останнього [там само, с. 113]. Як протозародження подібної віртуальної стратегії в практиці воєн можна назвати операцію спецслужб США по формуванню образу Афганської війни 1979-1989 рр. в очах населення Афганістану, як війни СРСР проти всього ісламського світу. Світосприйняття неосвічених моджахедів, які бачать іслам основою свого життя і прагнуть повернення часів «чистого ісламу і шаріату» в свою буттєву реальність, створювало ситуацію, описану Глазерсфельдом, коли «світ, який ми пізнаємо (проживаємо) на власному досвіді і який ми самі ж конструюємо, є актом мимовільним, наше конструювання – це не предмет спеціальної

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

уваги, тобто ми не знаємо, як ми це робимо» [там само, с. 17] і це давало найкраще підґрунтя для суто віртуального, неусвідомленого конструювання світу, що сприяло ескалації й керованості конфлікту.

Вся вищевказана логіка статті і так само масштабна, як у випадку з моджахедами і найбільш ефективно в ХХІ ст., всі вищеописані стратегії віртуальності в ідеалі свого виконання застосовані в конфлікті на сході України. Одна з його причин – оновлена воєнна доктрина РФ, яка визначила інформаційний вплив як визначальний у війні ХХІ століття. Використання інформаційного (віртуального) впливу на населення Донбасу, ментально прив'язаного до радянського минулого, дозволило здійснювати дії, що суперечать міжнародному праву, регіональній стабільності. При цьому стають мінімальними шанси довести причетність офіційних державних структур до конфлікту. Крім того, створення жорстко-радикальної моделі соціального конструювання реальності для населення уможливує використання військового потенціалу населення в комплексі з військовою силою.

Побудова подібного віртуального конструкту сьогодні вже не допоміжна, а головна стратегія для життєздатності будь-якої військової кампанії. А якщо говорити про конфлікт на Донбасі, то все викладене вище – його скелет, без якого агресія захлинулася б у перші дні. Тому визначити початок тих чи інших приготувань до військових дій можна за найменшими змінами, підміною, виправленням основних критеріїв та фактажу, які формують світосприйняття, впливають на саму селекцію фактів для формування реальності індивідів та мають можливість приводити ці факти відповідно до реальності, яку бажає конструювати індивід [там само, с. 52].

Висновки

Таким чином, сьогодні існує широкий спектр інструментів формування реальності, що використовувалися раніше тільки для моделювання у віртуальній реальності: від ЗМІ та інтернету до соціальних мереж, нових релігійних рухів, дискурсивних практик, різноманітних відеоігор, які стали праобразами дронів, а нині вони стають більшою мірою засобами формування дійсності. Військова стратегія майбутнього буде все більш відходити від стандартизованих практик використання лише збройного і пропагандистського компонентів і доповнювати останній удосконаленими практиками впливу на формування реальності в сприйнятті індивідів.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Основа можливості здійснення даної стратегії лежить в розмежуванні і подальшому протиставленні істин, закладених у зміст термінів, що подаються індивідам, та істин, заснованих на реальних фактах, з вказівкою на бездумне застосування перших при максимальній візуалізації та реалістичності і максимальному спотворенні значення других [15, с. 21]. Як варіант, така практика вже зараз дає можливість все менше застосовувати власні збройні сили й мобілізувати для війни населення локального регіону, що цікавий з військової точки зору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Диоген Лаэртский. О Жизни, учениях и изречениях знаменитых философов: избр. соч. / Диоген Лаэртский ; [пер. с древнегр. М. Л. Гаспарова]. – М. : Мысль, 1986. – 576 с.
2. Greg G. Hybrid Wars. Government Executive [Electronic resource] / G. Greg // Retrieved 7 October 2010 – Mode of access: WWW.URL: <http://www.govexec.com/magazine/features/2008/05/hybrid-wars/26799/> – Last access: 21.05.2015. – Title from the screen.
3. Грицанов А. Виртуальная реальность / А. Грицанов // Новейший философский словарь. – [3-е изд., исправл.]. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
4. Fears R. The Theology of Victory at Rome: Approaches and Problem / R. Fears // Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. – 1981. – II.17.2. – Pp. 747–748.
5. Гоббс Томас. К читателю. О теле // Гоббс Томас. Избранные произведения / Т. Гоббс. – М. : Наука, 1964. – Т. 1. – 676 с.
6. Ясперс К. Духовная ситуация времени // Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
7. Schwartau W. Information Warfare: Cyberterrorism: Protecting your personal security in the electronic age / W. Schwartau. – 2nd ed. – New York : Thunder's Mouth Press., 1996. – 768 p.
8. Вирильо П. Информационная бомба. Стратегия обмана / П. Вирильо. – М. : Гнозис, 2002. – 192 с.
9. Левин С. М. Метафизика и общая теория социальной реальности Дж. Сёрла / С. Левин // Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. – 2011. – № 3. – Том 2. Философия. – С. 161-170.
10. Хоружий С. Род или не род? Заметки к онтологии виртуальности / С. Хоружий // Вопросы философии. – 1997. – № 6. – С. 56-74.
11. Леушкин Р. В. Виртуальный объект как проблема конструктивного реализма / Р. Леушкин // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 6.
12. Smith B. L. Propaganda, Communication and Public Order / B. L. Smith, R. D. Casey. – Princeton, 1946. – 127 p.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

13. Харченко К. Материальная сторона жизни в зеркале субъективных смыслов: опыт контент-анализа / К. Харченко // Социология: методология, методы, математическое моделирование. – 2009. – № 1 (28). – С. 129-148.

14. Von Glaserfeld E. Radical constructivism: A way of knowing and learning / von Glaserfeld E. – London : Falmer Press, 1995. – 231 p.

15. Баксанский О. Е. Когнитивные науки: от познания к действию / О. Е. Баксанский, Е. Кучер ; [пер. с англ. А. Дмитриев]. – М. : КомКнига, 2005. – 184 с.

В статье исследованы современные контексты проблемы войны. Акцентировано внимание на виртуальной составляющей в современных конфликтах и социально-конструктивистских механизмах формирования войсковой операции в XXI веке. Рассматриваются возможности влияния виртуальных конструкторов как основных элементов стратегии войны. Автор приходит к выводу, что инструменты моделирования реальности, которые использовались ранее для выстраивания только ее виртуальной формы – СМИ, Интернет, социальные сети, новые религиозные движения, дискурсивные практики, видеоигры и т.д. – сегодня широко используются в повседневных актах социального действия. Основой военной стратегии будущего он видит различные практики воздействия на формирование реальности в восприятии индивидов и замечает, что уже сейчас в современном информационном дискурсе наблюдается разграничение и противопоставление истин, заложенных в содержание подающихся индивидам терминов, и истин, основанных на реальных фактах, с указанием на бездумное применение первых при максимальной визуализации и реалистичности и максимальном искажении значения вторых.

Ключевые слова: война; виртуальность; социальное конструирование; гибридная война; реальность.

The present paper examines the problem of modern world military thought. In the work the author focuses attention on the virtual component in the modern conflicts. Special attention author accentuates, for the mechanisms of formation the social foundations of a successful military action in the twenty-first century.

The author pays special attention to the mechanism of formation of reality. Individually identifiable specific features relationship virtuality and war. The article shows the need for research on the theme of virtuality as a basis for social construction in the XXI century. The paper shows the philosophical foundation laid by under absolutely modern processes of virtualization. It is shown that the characteristics of virtual processes began to emerge in the late twentieth century. The author states that the processes of virtuality are key basics of any conflict of XXI century. Special relationship established between the concept of virtuality of the author and the concept of "hybrid warfare". The author gives all the logic deployment of process of virtuality to be able to show the features of the conflict in the Donbass. The author

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

shows on the basis of virtual processes and predict the possibility of preventing similar conflicts in the future.

Finally, the author indicates philosophical roots interrelation virtuality and modern war.

Key words: war; virtual; social construction; hybrid war; reality.

REFERENCES

1. Diogenes Laertius (1986), *About life, teachings and sayings of famous philosophers*, Thought, Moscow, 576 p. (rus).
2. Greg G. (2010), *Hybrid Wars. Government Executive*, 7 October, Retrieved, available at: <http://www.govexec.com/magazine/features/2008/05/hybrid-wars/26799> (eng).
3. Gritsanov A. (2003), *Newest Philosophical Dictionary*, Minsk, 1280 p. (rus).
4. Fears R. (1981), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II.17.2, pp. 747-748. (eng).
5. Hobbes T. (1964), *Selected Works*, Vol. 1, Nauka, Moscow, 676 p. (rus).
6. Jaspers K. (1991), *Sense and destination of history*, Politizdat, Moscow, 527 p. (rus).
7. Schwartau W. (1996), *Information Warfare: Cyberterrorism: Protecting your personal security in the electronic age*, 2nd ed., Thunder's Mouth Press, 768 p. (eng).
8. Virilio P. (2002), *Information bomb. The strategy of deception*, Gnosis, Moscow, 192 p. (rus).
9. Levin S. M. (2011), *Vestnik of Leningrad State University named after A.S. Pushkin*, 3, Volume 2. Philosophy, pp. 161-170 (rus).
10. Khoruzhyy S. (1997), *Voprosy filosofii*, 6, pp. 56-74 (rus).
11. Leushkin R. V. (2014), *Fundamentalnye issledovaniya [Basic Research]*, 6 (rus).
12. Smith B. L, Casey R. D. (1946), *Propaganda, Communication and Public Order*, Princeton, 127 p. (eng).
13. Kharchenko K. (2009), *Sociology: methodology, methods, mathematical modeling*, 1 (28), pp. 129-148 (rus).
14. Von Glaserfeld E. (1995), *Radical constructivism: A way of knowing and learning*, Falmer Press, London, 231 p. (eng).
15. Baksanskiy O. Ye., Kucher Ye. N. (2005), *Cognitive science: from knowledge to action*, KomKniga, Moscow, 184 p. (rus).

УДК 323.1

Дмитро КОБАЛЯ,

кандидат історичних наук, завідувач відділу охорони пам'ятників історії і археології Національного заповідника «Хортиця», експерт Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації

**ПРО РАМКИ І ФОРМАТ
«УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ»**

Стаття присвячена визначенню формату і рамок «українського конфлікту». У роботі підкреслюється, що найбільш вдалим поняттям у визначенні українських подій 2013-2015 років є саме «конфлікт» і, виходячи з цього, розглядаються можливі його учасники. Автор доходить висновку, що події на «Майдані» були значною мірою спровоковані ззовні, а їх головною метою було створення прецеденту порушення конституції України як приводу для початку розпаду країни. Провал цих задумів трансформує конфлікт у відкритий, що робить Російську Федерацію та Україну його реальними суб'єктами. Нездатність РФ приховати свою участь у конфлікті обумовлена такими факторами, як переоцінка культурних протиріч між Сходом і Заходом України, необґрунтований розрахунок на лояльність Заходу і недооцінка ступеня розвитку українського суспільства. Постає питання, чи є «український конфлікт» спланованою спробою поглинання території України Росією, чи це тільки прецедент для глобальних політичних трансформацій на світовій арені.

***Ключові слова:** Східна Україна; Майдан; Євромайдан; криза; багатовекторність зовнішньої політики; війна; громадянська війна; агресія; анексія; конфлікт.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Процеси, що почалися в Україні восени 2013 року та переросли у глобальну політичну кризу, торкнулися не тільки кожного з нас, кожного українця в громадянському розумінні цього поняття, вони, безумовно, зачепили основи світового порядку, закладені після Другої Світової війни. Євромайдан, анексія Криму Російською Федерацією і збройний конфлікт на суміжних з нею територіях, стали приводом для перезавантаження міжнародних відносин. Фактично, ми є свідками перегляду цілого ряду принципів взаємодії між країнами у військовій та зовнішньополітичній

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

сферах. Ці принципи підтримувалися протягом останніх сімдесяти років. У політичному вимірі це безпосередньо торкнулося країн Північноатлантичного блоку, в економічному – більшою мірою Європейського співтовариства.

Оскільки ми спостерігаємо процес у динаміці і його завершення в осяжному майбутньому не видно, ми навіть не можемо з упевненістю стверджувати, чи досяг він свого піку, чи це тільки початок великих змін. Відповісти на питання, що постають перед нами, навряд чи можливо. У контексті вищезазначеного не можна не звернути увагу на економічні та політичні трансформації, які розпочалися в світі задовго до подій листопада 2013 року. Чи можна вважати світову економічну кризу передвісницею Майдану і чи має вона відношення до збройного протистояння на сході України? Чи є зв'язок між такими процесами як «Арабська весна» на Близькому сході та «Російська весна» у нас в країні та чи можна вважати їх ланками одного ланцюга? Чи є сенс розглядати «Український конфлікт» як самостійне геополітичне явище або навіть як першу російсько-українську війну? І, нарешті, наскільки така постановка питань взагалі актуальна?

Формулювання цілей і задач роботи. Візьмемося стверджувати, що на даному етапі слід не стільки намагатися відповідати на питання, скільки їх ставити – час збирати каміння ще не настав. Велика кількість формулювань і оцінок того, що відбувається в країні, з одного боку, може свідчити про ступінь важливості самих подій, що очевидно, але, водночас це вказує і на відсутність сталої думки, а також на відсутність сформованого понятійного апарату. Переважна частина матеріалів, в тому числі аналітичного характеру, представлена поки що в публіцистиці. На етапі накопичення інформації репортер і стример, зі зрозумілих причин, випереджають аналітика, прив'язаного до теоретичних напрацювань, проте в рамках кожної конкретної події вони обидва не здатні охопити тему в цілому. Тому до **першорядних завдань** нашої роботи ми відносимо систематизацію фактажу без поглибленого опрацювання аспектів. Така практика дозволить нам згодом виділити найбільш актуальні напрямки теми.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, спробуємо сформулювати, чим же є процеси, що відбуваються в Україні. Сьогодні можна зустріти різні визначення: «українська криза», «конфлікт на сході України», «громадянська війна», «вітчизняна війна», «війна за незалежність», «гібридна війна», «антитерористична операція», «окупація», «Майдан», «Євромайдан», «Революція гідності» тощо. Частина з них,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

якраз в силу свіжості подієвого ряду, можна розглядати як назви або навіть хештеги. У цьому полягає їх сильна і, водночас, слабка сторона. При цьому такі поняття як, наприклад, «Євромайдан» дозволяють уникнути занурення в певні історико-культурні рамки і, таким чином, ніби охопити процес в цілому. У своїй стислій формі він має передбачати волевиявлення народу щодо тіснішої культурної та економічної інтеграції з Європою та західними цінностями. Однак навіть таке формулювання не здатне відобразити всього різноманіття подій. Далі ми стикаємося з тим, що за будь-яким універсальним найменуванням, по суті, не стоїть нічого, за що можна було б ухопитися історичу. Крім того, необмежена можливість трактувань власне назви або найменування нівелює його значення і виводить за рамки наукової риторики. Але й більш строгі в науковому плані визначення, такі як: «революція», «громадянська війна» або навіть «війна за незалежність» не можуть розглядатися нами як універсальні через вузькість своїх дефініцій. Специфічності ситуації додає казуїстика політичних формулювань, коли в силу тих чи інших юридичних нюансів одне поняття підміняється іншим. У результаті виникають такі визначення як «антитерористична операція» або «терористи з ДНР/ЛНР». Цілком очевидно, що розмах «тероризму» в Україні давно вийшов за рамки дефідента. Тому в стрічках новин ми часто стикаємося з визначеннями типу: «терористичні війська», «російсько-терористичні формування» і т.п. У російських медіа використовується інша термінологія, як то: «путч», «українська криза», «фашистська хунта», що теж дуже показово. На відміну від українського політикуму, термінологія тут виступає швидше як елемент інформаційної війни та пропаганди.

З представленого вище можна зробити декілька висновків. По-перше, через те, що процес, про який ідеться, знаходиться у стані розвитку, існує велика кількість неусталених і достатньо вільних формулювань, що характеризують дані події. Переважно ми стикаємося з ними в повсякденному побуті та медійних ресурсах. По-друге, деякі з визначень використовуються сторонами в політичних цілях. Їх завдання – не так відобразити реальний стан речей, як представити ситуацію з вигідних для себе позицій. По-третє, ми маємо справу зі складним та різноплановим процесом, який, можливо, не має сенсу обмежувати тим чи іншим визначенням з тих, що нині використовуються. Набагато більш правомірним видається членування процесу на елементи і всебічне вивчення кожного з них і у взаємозв'язку.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Так, визначення кризи можна розглядати як внутрішній процес, який торкається політичної, економічної та культурно-соціальної сфер держави впродовж усього періоду її існування. У цьому випадку ми маємо на увазі внутрішню кризу, виникнення якої можна пов'язувати з подіями 2004 року, або більш раннім часом. У свою чергу, внутрішня криза могла бути наслідком і проявом кризи зовнішньої, причому як світової фінансової кризи 2008 року, так і політичної, що слідувала за нею та виразилася в загрозі розпаду Європейського Союзу. На цьому тлі «Революція гідності», «анексія Криму Російською Федерацією» та «збройне протистояння на сході України» є кризою в її відкритій та найбільш гострій фазі. На наш погляд, визначення, що найбільш підходить до ситуації, – «конфлікт», разом з його численними складовими. Характерно, що ці останні, збігаючись, можуть означати зовсім протилежні речі й при цьому не суперечити одна одній. Наприклад, війна за незалежність України щодо агресії Російської Федерації і війна за незалежність самопроголошених республік ЛНР і ДНР щодо «агресії» України.

У такому ж ключі може розглядатися й поняття «вітчизняної війни», проголошеної в промові Президента України з нагоди 70-ї річниці визволення України від фашистських загарбників 28 жовтня 2014 і «вітчизняної війни» прихильників «руського міра» проти «фашистської хунти». У цьому випадку ми стикаємося з дзеркальністю визначень. Якщо відкрите протистояння в Україні розглядати як конфлікт, наступним кроком у цьому напрямку буде використання інструментарію, що його застосовують в конфліктології. Як соціальне явище конфлікт передбачає наявність суб'єктів конфлікту з їх суперечливими позиціями, цілями та інтересами [1, с. 224]. Питання, що з цього випливають, полягають у тому, кого саме вважати учасниками або суб'єктами конфлікту і що стало його причиною?

Об'єктом конфлікту і, власне, головним приводом до відкритого протистояння ми вважаємо вектор розвитку української державності. Було б помилкою вважати, що це питання виникло разом зі зміною політичних еліт і приходом до влади В. Ющенка. Тоді, в 2004 році, багатовекторна зовнішня політика країни зазнала серйозної переоцінки. Проте вже сама постановка питання про вектор розвитку приховувала в собі потенційне напруження. Багатовекторність зовнішньої політики вочевидь не була винаходом української дипломатії. З утворенням пострадянських незалежних держав про багатовекторність заявили Казахстан, Киргизія, Азербайджан, Білорусія, Росія та Україна. По

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

суті, в першій половині 1990-х років багатовекторність була синонімічною економічній незалежності та відкритості збалансованої зовнішньої політики. Однак якщо реальна багатовекторна політика свідчить про зрілість національної держави, її підміна деклараціями є швидше ознакою слабкості та спробою лавірувати на геополітичній арені [2, с. 105]. Руху України таким шляхом сприяли відразу декілька чинників: незрілість демократичних інститутів, роз'єднаність політичних еліт, невміння останніх налагодити діалог в рамках єдиної держави, енергетична залежність від Російської Федерації та орієнтована на неї застаріла пострадянська економіка країни. У свою чергу економіка Росії, що стає дедалі слабшою, нездатність утримувати сусідів під своїм впливом і, як наслідок, прихід на пострадянський простір нових, більш потужних гравців в особі Китаю, США та ЄС актуалізували дискусію про вектори розвитку з новою силою. Цей процес ми повсюдно спостерігаємо на території колишнього СРСР. Як справедливо зазначає А.Большаков: *«Основной причиной, которая привела к значительному увеличению межгосударственных конфликтов различного толка на постсоветском пространстве, стало противоречие между расширением интересов национальных политических элит, идентифицирующих себя с государствами в целом, с одной стороны, и ограниченным количеством ресурсов для реализации данных интересов, с другой стороны»* [2, с. 101]. На користь того, що об'єктом конфлікту виступає саме вектор розвитку України, говорить і той факт, що, незважаючи на його багатозаровість, велику кількість сторін-супротивників та їхніх цілей, будь то Російська Федерація, Україна, жителі Криму чи самопроголошених республік, громадські об'єднання чи політичні партії, ситуації це не змінює.

Визначення сторін конфлікту може відбуватися через призму того, з яким конфліктом ми маємо справу. Чи припустимо розглядати українське протистояння як суто внутрішній процес? У цьому випадку конфлікт має відкриту форму. Або ж навпаки, ми маємо справу із закритим, завуальованим конфліктом і положенням, при якому він пізніше знаходить не стільки соціально-політичні, скільки міжнаціональні форми?

У першому випадку антагонізм слід розділити на дві фази. Умовно назвемо їх: «Євромайдан» та «Російська весна». Друга фаза складається з двох етапів – відокремлення Криму та збройного протистояння на сході України. Звернемо увагу, що кожен з підетапів добре виокремлюється хронологічно й територіально. Безумовно, така конс-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

трукція має яскраво виражене соціальне забарвлення, очевидним є розкол у суспільстві та, як наслідок, розвал цілісності держави. Такий стан справ цілком може розглядатися як внутрішня криза, що набуває спочатку соціально-економічних, а потім і військово-політичних обрисів. Суб'єктами конфлікту в такому випадку виступає населення південного сходу й північного заходу країни (у найзагальнішому розумінні цих значень).

Треба визнати, що лінія розколу в українському суспільстві дійсно існувала. Якщо порівняти електоральні карти парламентських і президентських виборів в Україні, неважко помітити, що вже з 1994 року, тобто з моменту президентських перегонів між Л. Кравчуком і Л. Кучмою, відбувається відділення індустріального південного сходу, який голосував у двох турах за свого кандидата. Через 5 років все повторюється з тією лише різницею, що за обраного президентом Л. Кучму тепер голосує не південний схід, а центр і північний захід країни. Такий політичний казус пояснювався наявністю опонента в особі комуніста П. Симоненка, який виступив технічним кандидатом. Тоді лідер комуністів все ж знаходить серйозну електоральну підтримку в східних регіонах і картина парламентських виборів 1998 року в цілому повторюється. Таким чином, уже електоральне поле кінця 90-х років демонструє полярність, що намітилася в українському суспільстві. Остаточно сформовані «ідеологічні» кордони розділяють країну під час обрання парламенту в 2002 і залишаються незмінними аж до весни 2014 року, коли президентом із значною перевагою у всіх регіонах стає П. Порошенко.

Розділ України на північний захід та південний схід зрозумілий і знаходить своє пояснення навіть не в історичній, а скоріше в географічній площині. Ця лінія добре відома як межа степової та лісової зон, східний кордон Київської Русі та «Дикого поля», кордон Золотої Орди і, нарешті, кордон російської колонізації кінця XVIII-XIX століть. Втім, говорячи про російську колонізацію, її слід розуміти не в етнічному, а в імперському сенсі. Відомо, що етнічний склад в східних регіонах був досить строкатим, а відсоток етнічних українців, особливо в селах, високим [3, с. 456-466]. Додамо, що освоєння Слобожанщини етнічними українцями взагалі починається сторіччям раніше. Драматичні події XX століття, які потягли за собою винищення східноукраїнських сіл в 30-ті роки, індустріалізація Донбасу та Запоріжжя, призводять не тільки до повсюдного поширення російської мови за вже знайомою кривою, але, що головне, до появи культурних відмін-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ностей між населенням Південного Сходу та Північного Заходу країни, причому незалежно від етнічної приналежності.

На відміну від релігійних та міжетнічних конфліктів, як це мало місце на Балканах чи на Кавказі, український конфлікт є світоглядним. Лінгвістична складова, як елемент політтехнологій, незмінно присутня в нашій дійсності, явне або показне прагнення узаконити другу державну мову, незважаючи на всю надуманість проблеми, залишається ознакою нерозвиненості громадянського суспільства та слабкості соціальних зв'язків. За чверть століття історії «новітньої» України стирання лінії розколу ми фіксуємо тільки в двох випадках: у 1991 році, коли на виборах президента українці майже на всій території підтримали кандидатуру Л. Кравчука, якого позиціонували, незважаючи на комуністичне минуле, як центриста й гаранта стабільності, та в травні 2014 з приходом до влади П. Порошенка. Але навіть тепер, за наявності цілком істотної, а не гіпотетичної, зовнішньої загрози, та незважаючи на переважну підтримку нового президента, ми все ж таки зможемо роздивитися її на електоральній карті явки виборців.

Такий конфлікт, пройшовши всі етапи загострення та прямої конфронтації, закінчується розпадом держави на декілька частин. У якості посередників, що неначебно сприяють швидкому його врегулюванню, виступають країни Заходу та Росія.

Розглянемо другу версію: ми маємо справу із закритим конфліктом та ситуацією, в якій суб'єктами конфлікту виступають інші гравці. Як було показано вище, існування ідеологічного поділу країни мало місце й історично є цілком обґрунтованим. Однак чи можна вважати цей конфлікт таким, що відбувся, або хоча б конфліктною ситуацією? За весь час існування незалежної України ми не маємо жодного скільки-небудь серйозного прецеденту, який дозволив би стверджувати подібне. Навіть у критичному для України 2004 році, під час суспільно-політичної кризи, ми не спостерігаємо явного протистояння між представниками сходу і заходу, і це при тому, що спроби створити його штучно були. Події, відомі як Помаранчева революція, носили виключно мирний характер, тоді актів насильства вдалося уникнути. Взагалі ж, географічний поділ країни на прихильників та супротивників того чи іншого кандидата – не новина у світовій практиці, це не може саме по собі вказувати на соціальне протистояння. Аналогічну картину ми спостерігаємо, наприклад, у Польщі, де впродовж останніх десяти років країна незмінно поділяється на дві частини, причому як на виборах президента, так і на виборах в законодавчі органи.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Отже, якщо існуюча різниця в культурному розвитку, традиціях і світогляді між представниками північного заходу та південного сходу не робить їх суб'єктами конфлікту, то хто тоді ці суб'єкти? Щоб відповісти на це питання, або хоча б спробувати це зробити, повернемося до подій листопада 2014 року. Інцидент виникає досить несподівано, з оголошення призупинення урядом України процесу підготовки до підписання угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Напередодні «Євромайдану» 15 листопада 2013 року в інтерв'ю журналу «Кореспондент» В. Медведчук заявив, що причиною зриву підписання буде зовсім не відмова звільнити Ю. Тимошенко, як це було прийнято вважати напередодні, а зовсім інші мотиви: «Соглашение об ассоциации не будет подписано в Вильнюсе не потому, что не выполнены требования еврочиновников в отношении Тимошенко. Не Брюссель, а Киев остановит процедуру подписания. У украинской власти нет другого выхода. И Тимошенко здесь ни при чем» [4]. Трохи згодом, на саміті у Вільнюсі саме так і сталося.

Період до 21 листопада 2013 року, коли Кабінет Міністрів прийняв розпорядження про призупинення процесу підписання, можна розглядати як передконфліктну стадію. Непідписання угоди пояснювалося урядом М. Азарова тим, що для переходу на євростандарти буде потрібно 164 млрд. євро на десять років. Заява викликала нерозуміння європейської сторони, переговори було зірвано. За тиждень до цього, 21 листопада, перша акція протесту збирає на центральній площі столиці до 1,5 тисячі людей. На мітингу виступають опозиційні політики, виникає перше наметове містечко. Протягом наступного тижня ми спостерігаємо ескалацію протистояння між мітингувальниками та міліцією. Виникають перші зіткнення і навіть нічний штурм містечка підрозділами «Беркуту», який було відбито.

Інцидент створено, й тепер ситуація розгортається як конфлікт, від початку обростаючи цікавими деталями. Перш за все впадає в очі наявність чіткого сценарного плану та прагнення контролювати те, що відбувається на вулицях третьою стороною. Спонтанність притаманна швидше діям протестувальників (поява спочатку двох майданів – політичного та неполітичного), вони мають сильну емоційну складову. У поведінці силових органів спонтанності немає, навпаки, їх дії носять організований та провокативний характер. З одного боку, вони не розганяють протестувальників повністю, київська адміністрація навіть гріє останніх в наметі, але демонструють силу та зображують жертву: міліцію б'ють, вона змушена відповідати. Акти агресії проти міліції є

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

організованими та також спланованими. Провокатори, на відміну від такого явища як «тітушки», ховають свої обличчя під балаклавами. Надалі буде встановлено й підтверджено участь в радикальних діях представників міліції, «Братства» Д. Корчинського та безпосередньо його самого. Протистояння посилюється, кількість учасників зростає. Ще більш цікавим моментом стає спроба продемонструвати не політичний, а саме соціальний конфлікт всередині українського суспільства (майдан та антимайдан), наявність різних точок зору й поглиблення протистояння по лінії Схід-Захід. Спостерігається активне прагнення долучити до конфлікту мешканців сходу країни. Участь навіть за гроші, або компенсацію витрат, у політичних акціях антиєвропейського вектора має свої плоди, особливо в медійному аспекті. 24 листопада представники «Партії регіонів» і «Українського вибору» В. Медведчука організують альтернативний мітинг привезених зі східних регіонів пенсіонерів та працівників бюджетної сфери. Збори на Михайлівській площі проходять під державними прапорами. Транспаранти й символіка політичних сил відсутні. Імітація громадянського протистояння між законослухняними мешканцями східних регіонів, які виступають за стабільність, та радикально налаштованими вихідцями із заходу приймає навіть таку форму, як вибудовування «живого щита» перед рядами «Беркуту», а також біля адміністрації президента, біля Кабінету Міністрів та в деяких інших місцях. Перед ними збираються представники ВО «Свобода» та інших націоналістичних утворень радикального спрямування. Ще деталь – перед недільними подіями 24 листопада в мережі з'являються заклики прийти на мітинги обох сторін за матеріальну компенсацію, при цьому тексти звернень місцями збігаються дослівно.

Усе це призводить до поступового збільшення масштабності процесів, що мають місце, якісних змін ми поки що не спостерігаємо. Ситуація розкручується немов по спіралі, але методи її розкрутки в цілому залишаються незмінними. Зупинимося на одному з таких епізодів докладніше.

У ніч на суботу 30 листопада, відразу після Вільнюського саміту, відбувається на перший погляд абсолютно ірраціональна подія – показове побиття молоді біля Монумента Незалежності. Повторимося: молоді; біля Монумента Незалежності України. Як наслідок, півмільйонний мітинг у Києві в неділю 1 грудня, заповнення центру міста протестувальниками та вечірні зіткнення у адміністрації президента. Незабаром, після тракторних атак на шеренги внутрішніх військ та

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

побиття беззбройних солдат ланцюгами з'ясується, що захід організовано й сплановано. У найкритичніший момент, коли представники «Братства» атакують ряди міліції, інша їх половина починає закликати на допомогу людей, що зібралися на Майдані. Перші заяви про те, що «нас зливають», звучать саме від них. Частково це спрацювало, але завдяки витримці В. Кличка та П.Порошенка людей все-таки вдається повернути назад. Крім самого Д. Корчинського, який визнав участь у провокації, серед організаторів атаки були помічені й співробітники міліції, зокрема полковник С. Кусюк. О 15 годині порожній простір, що відділяє жменьку провокаторів від мітингувальників, які стоять осторонь, красномовно демонструє провал операції. Учасники мітингу проявляють витримку й оперативно реагують на емоції окремих учасників. Мирний характер грудневих виступів чітко проявився в той самий день під час захоплення Київської міської адміністрації. Невідомим в балаклавах, озброєним пляшками із запальною сумішшю (!), а також групі, очолюваній журналісткою Т. Чорновіл, яка намагалася проникнути в будівлю через вікна, довелося давати пояснення мітингувальникам, що вчинили опір самоуправству.

Дії ж техніки, що безперешкодно з'явилася біля головного об'єкта країни, мають виражений демонстраційний характер. На відео добре помітно, як фронтальний навантажувач синьо-жовтого кольору повільно підштовхує перші шеренги міліції або зупиняється перед ними. Потім він відкочується назад, змінює кут атаки та знову «впирається» у правозахисників. Усі ці сцени «захоплення влади» протестувальниками практично одразу демонструються на російських телеканалах. О 16:30 наряди «Беркуту» вкрай жорстко розганяють демонстрантів на вул. Інститутській та швидко відкочуються назад. Вночі, коли на Майдані залишається порівняно небагато людей, які поспіхом огородили свій табір перевернутими лавами та щитами, зачистка не проводиться. Протистояння влади й вулиці триває аж до 20 лютого 2014 року та переживає кілька циклів. До них можна віднести протистояння 11 грудня, коли «Беркут» зробив спробу зачистити Майдан, але потім несподівано відійшов на вихідні позиції; 15 грудня – день одночасного проведення «Антимайдану» та «Дня Гідності»; 19 січня, що ознаменувалося зіткненням на вул. Грушевського; нарешті, драматичні події 18-20 лютого, що завершилися втечею В. Януковича та розпадом Партії регіонів. Безумовно, кожна з них вимагає самостійного вивчення, але всі вони мають і спільні риси, очевидні з першого погляду. Це – нерішучість та запізнення в діях опозиційних політиків,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

які демонструють у деяких ситуаціях повну безпорадність; виникнення інцидентів та провокацій в момент спаду соціальної активності протестуючих; відсутність прямого конфлікту між мешканцями східних та західних регіонів країни; демонстративні й не завжди вмотивовані атаки міліції, які не ведуть, втім, до ліквідації осередків протесту; незмінне наростання агресії з обох сторін.

Розкол партії влади, втрата контролю над нею її лідером та його втеча з країни, та одразу за цим – від'єднання Криму й початок військових дій в південно-східних регіонах, вписуються як у першу, так і в другу версії. Те, що відбувається після 20 лютого 2014 року, можна виділити в самостійний етап – етап трансформації конфлікту з політичного в національний. Принциповим у цьому випадку залишається питання сторін, чи можемо ми трактувати конфлікт як суто внутрішнє явище? Перша версія, незмінно підтримувана Російською Федерацією, вбачає у конфлікті виключно внутрішню політичну кризу. Росія виводить свою роль за її рамки, представляючи себе стороною-арбітром. Так само позиціонують себе Європейське співтовариство та США.

Друга версія змушує вбачати в тому, що відбувається, зовсім інші процеси. Ключовим пунктом виступає від'єднання, а по факту – анексія півострова Крим Російською Федерацією. На те, що приєднання Криму до Росії було саме анексією, вказують численні свідчення, починаючи від визнання В. Путіним участі в цьому регулярних російських військ і закінчуючи особливостями проведення кримського референдуму. Те, що відбувається в Криму навесні 2014 року, значною мірою пояснює і вибудовану логіку зимових подій у Києві. Виглядає вона наступним чином – глибока соціально-економічна криза всередині країни та нежиттєздатність уряду В. Януковича призводять до загострення протиріч між регіонами і фактичного розпаду України. У результаті держава ділиться на частини, при цьому східні регіони слідом за Кримом приєднуються до близької в культурному відношенні Росії. Чи не цим пояснюється «дивне» протистояння Майдану та урядового кварталу, а також демонстративні й не завжди логічні дії міліційних підрозділів? І чи були взагалі сили, що протистояли одна одній, дійсними суб'єктами конфлікту, а не акторами, що мимоволі потрапили в кадр? Якщо «Євромайдан» був змодельованою ситуацією, чи не було його справжньою метою усунення (або самоусунення) від влади легітимного президента і створення прецеденту порушення діючої конституції на засіданні Верховної Ради 22 лютого 2014? Постанова Ради про відсторонення президента суперечила Конституції, оскільки згідно з

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

текстом передбачено всього чотири випадки дострокового припинення його повноважень: відставка, оприлюднена особисто на засіданні Верховної Ради, залишення повноважень за станом здоров'я, імпічмент або смерть [5]. Такий прецедент у правовому полі міг бути використаний як виправдання подальшої ескалації конфлікту спочатку в Криму, а потім і на Донбасі. Віктор Янукович зникає з країни в день закриття сочинської олімпіади, далі, вночі 27 лютого, Верховну Раду Криму було захоплено озброєними людьми без відзнак.

Вже наступного ранку звернення Президії Верховної Ради Автономної Республіки Крим наголошувало: *«В результате неконституционного захвата власти в Украине радикальными националистами при поддержке вооруженных бандформирований мир и спокойствие в Крыму поставлены под угрозу (...) Следуя основополагающим канонам демократии, Президиум крымского парламента считает единственно возможным путем выхода из сложившейся ситуации применение принципа прямого народовластия. Убеждены, что только проведение общекрымского референдума по вопросу усовершенствования статуса Автономной Республики Крым и расширения ее полномочий позволит крымчанам самим, без внешнего давления и диктата, определить будущее автономии»* [6]. Протягом одного дня 1 березня відбуваються відразу три знакові події: виконавчі органи влади Севастополя та АР Крим звернулися за сприянням і допомогою до керівництва Росії, з аналогічним проханням туди ж звертається В. Янукович, Рада Федерації РФ підтримує звернення президента Росії про дозвіл на використання збройних сил на території України.

Логіку подій особливо виразно демонструє звернення президента-втікача до В. Путіна: *«Как законно избранный президент Украины заявляю: события на Майдане, незаконный захват власти в Киеве привели к тому, что Украина оказалась на пороге гражданской войны. В стране царят хаос и анархия. Жизнь и безопасность людей, особенно на юго-востоке и в Крыму, под угрозой. Под воздействием западных стран осуществляются открытый террор и насилие. Люди следуют по политическому и языковому признакам.*

В этой связи обращаюсь к президенту России Владимиру Владимировичу Путину с просьбой использовать вооруженные силы Российской Федерации для восстановления законности, мира, правопорядка, стабильности, защиты населения Украины.

Виктор Янукович, 1 марта 2014 года».

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Для порівняння має сенс навести слова В. Януковича, сказані ним при схожих обставинах в Северодонецьку 28 листопада 2004 року: *«Я никогда не предаю вас, я всегда буду идти вместе с вами. И то, что примете вы, будет для меня закон (...) Ещё немного – и все рухнет. Давайте постараемся найти решение, не прибегая к радикальным мерам. Если прольется хоть одна капля крови, этот поток уже не остановит. Защита законов и прав людей – наша цель. Пожалуйста, примите то решение, которое обеспечит целостность в стране и порядок в государстве...»*. Стилїстика і, головне, зміст цих двох фрагментів серйозно відрізняються, тому чи належить перший з процитованих фрагментів особисто В. Януковичу або ж послання писалося в Москві від його імені – лишається загадкою. Слідом за цим відбулося стрімке введення російських військ до Криму та проведення 16 березня референдуму про його вихід зі складу України. За схожим сценарієм розвиваються події в східних регіонах.

Отже, чи можна вважати послїдовність і хронологію того, що відбувається, спонтанним збігом обставин, або ж усе це планувалося заздалегідь з урахуванням наростаючих внутрішніх протиріч? І хто, в такому випадку, був організатором, що спровокував відкрите протистояння на Майдані?

Оминаючи всі ці питання, світове співтовариство розцінило дії Росії по факту – як анексію і визнало кримський референдум незаконним. Суб'єктами конфлікту тепер виступали не соціальні групи всередині країни, як це подавалося російською стороною, а конкретні держави – Україна та Російська Федерація. Сам же конфлікт знаходив статус не внутрішнього, а міжнародного. Незважаючи на відчайдушні спроби уникнути відповідальності уряду, В. Путіну це не вдалося. Поетапне введення економічних санкцій поставило економіку Росії в досить скрутне становище. Незважаючи на російську зовнішньополітичну риторику та відмову визнавати себе стороною конфлікту в Криму, а тепер вже й на Донбасі, це перестало бути предметом дискусії через свою очевидність. І тоді Путіну пригадали все: і «найбільшу трагедію ХХ століття» в його інтерпретації, і семиденну війну 2008 року, і літні візити до Криму, і сочинські секретні наради в лютому 2014 [7]. Якби ситуація на сході України розвивалася за кримським сценарієм, таку операцію «по збиранню земель» можна було б визнати блискою. Проте все пішло трохи інакше.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Уявімо, що стороною конфлікту є саме Російська Федерація, і її прихованою, але цілком реальною метою було приєднання частини сусідньої держави під будь-яким слушним приводом. Тоді чому операція, яка планувалася й ретельно готувалася, вийшла з-під контролю, і чому вона призвела до різкого загострення відносин із Заходом? Ми навіть можемо констатувати, що український конфлікт, на відміну від конфлікту грузинського, стає приводом для нової «холодної війни» та фактично є її прологом. Безумовно, такий поворот справ не був одкровенням для російської дипломатії, яка вважає Україну чи не плацдармом в новому протистоянні із Заходом, проте чому все зайшло так далеко?

До цього призводить ціла ланка прорахунків, що їх припустився Кремль. По-перше, маючи досвід Грузії, уряд В. Путіна вочевидь сподівався на вже знайому реакцію опонентів, а точніше на відсутність будь-якої реакції. Насправді, тривала торгівля комісарів ЄС з В. Януковичем щодо економічного блоку питань у рамках угоди про асоціацію, шантаж з приводу звільнення Ю.Тимошенко та їхнє збен-теження після листопадових заяв уряду М. Азарова вказували на те, що вони не володіють ситуацією в повній мірі. Якщо це не було дипломатичною грою й розвиток подій виявився для європейців несподі-ванкою, він у будь-якому випадку викликав протилежний ефект, консолідувавши Західне співтовариство. Акуратно вибудована легітимація російської реакції на «український конфлікт» не спрацювала.

Ще одним упущенням виявилася переоцінка свого впливу на сході країни. Навіть у Криму, що відколовся від України, Путіну дове-лося задіяти регулярні військові частини, оскільки без їхньої участі задумане ставало проблематичним. Ще менш оптимістичним виявився стан справ на сході України, де, згідно з даними Pew Research Center та Київського міжнародного інституту соціології, у квітні 2014 року за від'єднання від України висловлювалося від 15 до 18% населення, при цьому 70% виступили за єдину Україну [8].

Втім, найбільш серйозним моментом, на який майже не звертають уваги, є недооцінка Кремлем ступеня розвитку українського суспільства. Україна традиційно сприймається Москвою як «нічийна» територія з проживаючим на ній населенням, а це, перефразовуючи Л. Кучму, далеко не так. Події, які тепер прийнято називати «Євро-майданом», показали на диво високий ступінь самоорганізації та свідомості дій учасників виступів. Будь-які спроби побачити в цьому

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

«руку Держдепу», що скупив усіх і усюди, не витримують критики. Регулярні багатотисячні маніфестації в Києві, поява народних дружин самооборони та територіальних батальйонів, нарешті, волонтерський рух на сході країни просто неможливо організувати з одного центру. Якраз навпаки, ініційовані зверху акції «Антимайдану» виявилися блідою подобою протестних ініціатив. Вони з усією очевидністю показали нездатність відтворити подібне за будь-якої фінансової та адміністративної підтримки. Схоже, в Росії цілком широко не помічають такого явища, як формування української нації, а інновації, що так їх лякають, сприймаються як злий умисел ззовні.

Висновки

Виходячи з вищевикладеного, ми розглядаємо українські події 2014-2015 рр. як конфлікт між Україною та Російською Федерацією. Він починається з передконфліктної стадії задовго до розглянутих подій. Дана стадія проходить на дипломатичному та економічному рівнях, що відображається в торговельних та газових війнах. У конфлікті, що трапився слідом за нею, виділяються дві фази – закрита та відкрита. Прецедентом для ескалації конфлікту та його початку стає спроба вплинути на визначення вектора розвитку України. Як результат, призупинення підписання асоціації, що переростає в глибoku і, багато в чому спровоковану ззовні, соціально-політичну кризу. Цей період відомий нам як «Революція гідності» або «Євромайдан». Закрита фаза конфлікту – «Євромайдан» – мала свою циклічність. Цикли характеризуються тенденцією до загострення та наявністю пікових значень на початку кожного з них. Ми виділяємо наступні піки: 30 листопада, 11 (можливо і 15) грудня 2013 року, 19 січня і, нарешті, 18-20 лютого 2014. У цей період одна зі сторін намагається приховати свою участь у конфлікті та формально вивести себе за його рамки. Так як це не дало бажаних результатів, РФ перейшла до анексії Криму, а слідом за тим – до введення військ на Донбас. Так фактично починається друга фаза конфлікту, що триває й досі – відкрите військове протистояння між державами.

Чим же є «Український конфлікт» насправді – приводом для назрілих змін у світовій політиці або локальним епізодом, як це було в Грузії, Придністров'ї чи Нагірному Карабасі? І хто насправді є його учасниками? Коли через Рубікон перейшли перші російські танки, на політичній сцені опинилися нові, куди більш вагомі гравці, в особі

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

США, Євросоюзу та Китаю. Тепер те, що відбувається в Україні, може стати лише приводом для початку глобальних політичних трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворожейкин И. Е. Конфликтология / И. Е. Ворожейкин, А. Я. Кибанов, Д. К. Захаров. – М. : Инфра-М, 2004. – 240 с.
2. Большаков А. Г. Многовекторность внешней политики Киргизии / А. Г. Большаков // ПОЛИТЭКС. – 2010. – № 2. – С. 99-106.
3. Шмидт А. Материалы для географии и статистики, собранные офицерами генерального штаба. Херсонская губерния. Часть 1 / А. Шмидт. – СПб. : Военная типография, 1863. – 632 с.
4. Кум таможенного союза. Эксклюзивное интервью с Виктором Медведчуком // Корреспондент. – 2013. – № 45.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 108.
6. Обращение Президиума Верховного Совета Автономной Республики Крым // Крымские известия от 28.02.2014 г.
7. Pismennaya E. Putin's Secret Gamble on Reserves Backfires Into Currency Crisis [Електронний ресурс] / E. Pismennaya, I. Arkhipov, B. Cook // Bloomberg.com. – Режим доступу : <http://www.bloomberg.com/news/2014-12-17/putin-s-secret-gamble-bet-on-ukraine-backfires-in-ruble-crisis.html>.
8. Ukraine: Desire for Unity Amid Worries about Political Leadership, Ethnic Conflict [Електронний ресурс] // Pew Research Center. Global Attitudes Project. – Режим доступу : <http://www.pewglobal.org/2014/05/08/chapter-1-ukraine-desire-for-unity-amid-worries-about-political-leadership-ethnic-conflict/>.

Статья посвящена определению формата и рамок «украинского конфликта». В работе подчеркивается, что наиболее удачным понятием в отношении украинских событий 2013-2015 годов является именно «конфликт» и, исходя из этого, рассматриваются возможные его участники. Автор приходит к выводу, что события на «Майдане» были в значительной мере спровоцированы извне, а их главной целью было создание прецедента нарушения конституции Украины в качестве повода для начала распада страны. Провал этих замыслов трансформирует конфликт в открытый, что делает его реальными субъектами Российской Федерацию и Украину. Неспособность РФ скрыть свое участие в конфликте обусловлена такими факторами как: переоценка культурных противоречий между Востоком и Западом Украины, необоснованный расчет на лояльность Запада и недооценка степени развития украинского общества. Ставится вопрос о том, является ли «украинский конфликт» спланированной попыткой поглощения территории Украины Рос-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

сией или это только прецедент для глобальных политических трансформаций на мировой арене.

Ключевые слова: Восточная Украина; Майдан; Евромайдан; кризис; многовекторность внешней политики; война; гражданская война; агрессия; аннексия; конфликт.

The article is devoted to the definition of the format and scope of the "Ukrainian conflict". The paper emphasizes that the most accurate notion in relation to Ukrainian events 2014-2015 is the "conflict" and, therefore, its possible participants are examined. The author concludes that the events of the "Maydan" were largely provoked from outside and their main goal was to create a precedent of the violation of the Constitution of Ukraine as a pretext for the beginning of the dissolution of the country. The failure of these plans transforms the conflict into an open one, making the Russian Federation and Ukraine its real subjects. The inability of Russia to hide its involvement in the conflict is due to factors such as: overvaluation of cultural conflict between East and West Ukraine, unreasonable reliance on the loyalty of the West European countries and underestimating of the degree of the development of Ukrainian society. The paper raises the question whether the "Ukrainian conflict" is the planned takeover attempt by Russia of the Ukrainian territory or is it only a precedent for global political transformations in the world.

Keywords: Eastern Ukraine; Maydan; Euromaydan; crisis; multidirectional foreign policy; war; civil war; aggression; annexation; conflict.

REFERENCES

1. Vorozheikin I. Ye., Kibanov A. Ya., Zakharov D. K., (2004), Conflictology, Infra-M, Moscow, 240 p. (rus).
2. Bolshakov A. G. (2010), *POLITEKS*, 2, pp. 99-106 (rus).
3. Shmidt A. (1863), *Materials for Geography and Statistics collected by officers of the General Staff. Kherson Province*, Part 1, St. Petersburg, 632 p. (rus).
4. *Korrespondent* (2013), 45, November 15 (rus).
5. Details of Verkhovna Rada of Ukraine (1996), 30, clause 108 (ukr).
6. Appeal of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea (2014), *Crimean news*, February 28 (rus).
7. Pismennaya E., Arkhipov I., Cook B. (2014), Putin's Secret Gamble on Reserves Backfires Into Currency Crisis, *Bloomberg.com*, available at: <http://www.bloomberg.com/news/2014-12-17/putin-s-secret-gamble-bet-on-ukraine-backfires-in-ruble-crisis.html> (engl).
8. *Ukraine: Desire for Unity Amid Worries about Political Leadership, Ethnic Conflict*, available at: <http://www.pewglobal.org/2014/05/08/chapter-1-ukraine-desire-for-unity-amid-worries-about-political-leadership-ethnic-conflict/> (engl).

УДК 338.486:327.51(477)

Максим ЛЕПСЬКИЙ,
доктор філософських наук, професор
Запорізького національного університету

**СТРАТЕГІЧНЕ ФОКУСУВАННЯ
У ВІЙСЬКОВОМУ КОНФЛІКТНОМУ ПРОТИСТОЯННІ
В УКРАЇНІ**

У статті розглядається стратегія як результат і стратегування як процес формування стратегії у внутрішньо- та зовнішньополітичних конфліктах в Україні. Автор розглядає сутнісні характеристики стратегії та звертає увагу на таку характеристику як цілісність суб'єкта – України. Розглядаються рівні стратегічного фокусування суб'єкта в процесі рекогностування в конфліктній і військовій ситуації в країні. Досліджуються виклики та проблеми цілісності України, внутрішньоорганістичні протиріччя та розриви, проблеми балансу сил у геополітичному протистоянні, альтернативи дій для слабшого суб'єкта. Автор показує значення для фокусування суб'єкта таких процесів як: диференціація та інтеграція війни, її нові види (наприклад, гібридні й крос-системні війни). Дослідницька увага спрямована на аналіз просторової, часової та хронотопічної визначеностей сучасної війни. Особливу увагу автор роботи приділяє спрямованості суб'єкта на мир чи війну, на життя чи смерть у рекогностуванні стратегії подолання військового протистояння конфлікту.

Ключові слова: стратегія; стратегування; фокус; гібридні війни; крос-системні війни.

Постановка проблеми та стан її дослідження. У стратегії, як результаті, й стратегуванні, як процесі формування цього результату, визначають такі характеристики:

- цілісність суб'єкта стратегування, того соціального організму, який потребує стратегії (стратегія є здійсненням спрямованості цієї цілісності);

- вищий рівень керівництва цієї цілісності, оскільки управлінська підсистема масштабує свої сигнали цілісності, відбувається перетворення сигналу з керівної підсистеми у використанні сили організму через «тіло організму» (образ «психосоматики стратегії» відомий, наприклад, ще з роботи Б. М. Шапошникова «Мозок армії»);

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

- довгострокова перспектива як співвідношення коротко-, середньо- та довгострокових дій з позиції домінації довгострокового вимірювання. При цьому короткострокове стратегування розглядається як оперативні дії, середньострокове – як тактичні дії, а довгострокове, відповідно, як стратегічні дії;

- отримання конкурентних переваг по відношенню до інших соціальних організацій.

Формування мети статті. Розглянемо стратегічне фокусування в сучасному військовому конфліктному протистоянні в Україні через дослідження цілісності суб'єкта. У нашій науковій розвідці, цей суб'єкт – Україна.

Виклад основного матеріалу. У рекогностуванні цілісності суб'єкта України в якості істотних в стратегуванні виступають проблеми відриву управлінської підсистеми державної та політичної влади, акумульованої в руках політичної еліти, від тіла цілісного організму.

При цьому існує розрив також між попередньою елітою і системою управління, орієнтованою на цю еліту, і сучасною контрелітою, що прийшла до влади, але не сформувала ще свою систему управління.

Одночасно народ України у формуванні громадянського суспільства кристалізує нову громадянську еліту в забезпеченні функцій цілісності, насамперед, у волонтерському русі. Проблеми цілісності визначаються і попередньою абсолютизацією Донецької та Луганської областей в кадровій політиці, і симетричною зміною в тенденції до абсолютизації кількох регіонів контреліти.

Недовіра і опір управлінським сигналам громадянського суспільства і народу в цілому пов'язані з корупцією, олігархічним укладом, розглядом держави лише як ресурсу приватизації й послуг, але не як механізму цілісності.

Перебудова державної системи відбувається без чітких орієнтирів її сучасного і, тим більше, необхідного майбутнього функціонування. До того ж проектування державної системи відбувається під впливом глобальних гравців. Сучасні проросійські державні сліди ще не подолані, але вже уведені європейські та євроатлантичні «гени». Випадкові «мутації» соціального організму та їх конфліктний характер багато в чому не дозволяють мобілізувати й сконцентрувати сили держави на розвиток.

Внутрішньодержавне протистояння розглядається з позиції неефективності організації дій – розкоординованості «психосоматики соціального організму». На це спрямована й інформаційна війна, коли локально органи соціального організму підпорядковуються або дезорі-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

ентуються ззовні. Але проблеми цілісності як стратегічно предпосилані та базові умови є тільки першою умовою стратегічного фокусування, хоча без нього такі рівні неможливі.

Цілісність соціального організму визначає не тільки суб'єктну мобілізацію, а й інтерсуб'єктні відносини. Традиційні геополітичні принципи як пізнані закономірності визначають розвиток геополітичних суб'єктів до рівня балансу сил – так, державні об'єднання або державні альянси протистояли один одному до появи відносної рівноваги сил в граничних відносинах. І це положення відображається в масштабі основних граничних суб'єктів геополітики, тому держави-лімітрофи завжди виконували функції буфера, «поєсу стабілізації» або поступово ставали частиною одного з суб'єктів протистояння.

Існують лише декілька альтернатив ситуації рівноваги сил в діях слабого суб'єкта (слабого з позиції демографічної, економічної, військової чи політичної потуги): по-перше, це стратегія концентрації сил слабшого учасника протистояння в слабкі зони ураження сильного противника; по-друге, стратегії використання сили супротивника проти нього самого, що з невеликими модифікаціями відомі як принципи дзю-до, джиу-джитсу чи айкідо; по-третє, зіткнення сильних супротивників має відбуватися бажано не на території слабого; по-четверте, входження під захист сильного, відоме в історії як васалітет, оскільки в обмін на захист доводиться поступитися своїм суверенітетом; по-п'яте, інструменталізація захисту слабого від агресії сильного, але як така, інструменталізація може забезпечуватися або власною економікою виробництва з високим рівнем інноваційності, або придбанням інструментів інших (із запізненням, як правило, не менше ніж на одне покоління зброї у порівнянні з поколіннями зброї розвинених країн); по-шосте, вихід в іншу реальність протистояння, часто це змінений або психоделічний стан свідомості, аналогією є стан берсеркера. Так, Ю. Лотман наводить подібний приклад із скандинавського епосу, в якому описується Берсерк, а після того пов'язує його з бойовими епізодами Другої світової війни. «Берсерк – це воїн, який перебуває постійно або в момент бою в стані «бойового безумства». Він бере участь у битві голий або вкритий однією шкурою, але в будь-якому випадку він не відчуває болю від ран. У битві він уподібнюється звіру, скидаючи з себе всі обмеження людської поведінки: гризе свій власний щит і кидається на ворогів, порушуючи всі правила бою. Включення одного такого воїна в бойовий човен різко підвищує боєздатність всього загону, бо вибиває супротивника із звичної ситуації. Цікаво, що в даному випадку уподібнення людини тварині мислиться як звільнення від усіх

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

заборон, хоча, як ми бачили, реальна поведінка тварини має набагато більше заборон, ніж людська» [1, с. 43-44].

Непрогнозована асиметрія дії створює нестандартну реальність, подібно до акції в'єтнамських повстанців, відому як "Загальний наступ". Період з травня по жовтень 1967 року став для комуністів Північного В'єтнаму часом гарячкової підготовки до майбутнього наступу, який отримав назву "Загальний наступ – Загальне повстання". В історію цей наступ увійшов під назвою Новорічного наступу або Операції "Тет", для здійснення якої до початку 1968 були зосереджені сили Північного В'єтнаму і В'єтконгу – близько 435 тисяч осіб. У першому ешелоні мали наступати 84000 солдатів В'єтконгу, завдаючи основного удару по головних містах Півдня... Новорічний наступ виявився повною несподіванкою для американців ... Від Президента США Л. Джонсона було потрібно призвати в армію 400 тисяч резервістів. Незважаючи на те, що наступ північнов'єтнамських військ і В'єтконгу було відбито з великими втратами для нападників, в США були змушені переглянути свою тактику війни у В'єтнамі. Опитування громадської думки показували, що прихильників припинення війни більше, ніж прихильників її продовження. На цьому тлі особиста популярність президента країни вперше впала нижче 40%. У країні, яка вперше спостерігала за ходом війни по кольоровому телебаченню, зростав та ширився рух за мир. Останнє виявилось визначальним у прийнятті рішення про відмову від призову резервістів. Це означало, що нових поповнень американські війська у В'єтнамі вже не отримують [2, с. 112-115].

Розвиток війни як взаємодії агресивних суб'єктів раніше розглядалося виключно у військовій або військово-політичній сфері. Інші сфери життєдіяльності суспільства розглядалися як допоміжні або ресурсні засоби боротьби. Зараз розвиток війни розглядається як перетин просторів війни, відомий як гібридна війна, що відступає від диференціації сфер війни до війни гібридних дій у різних сферах життєдіяльності.

Тому домінація військових дій може переміщуватися, мігрувати в різних просторах або охоплювати ці простори. Зокрема екологічні, економічні, політичні, культурні (як боротьба ідентифікацій і результатів людської діяльності), релігійні, соціальні (як боротьба за соціальну базу, так і її розпорощення) сфери. Необхідно відзначити, що боротьба за соціальну базу – це не тільки інформаційна боротьба, але й боротьба за якість життя. Так, звуження соціальної бази режиму В. Януковича

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

ча, виключення малого та середнього бізнесу, неувага до бізнес-орієнтації студентської молоді – призвели до втрати цієї соціальної бази.

Умовами соціальної боротьби є й соціально-структурні розриви між вищими соціальними верствами, середніми й нижчими верствами.

Не менш цікавим видається протистояння моделей соціальної якості життя. Просторові війни ведуться у цих сферах не тільки в контекстах референтних інтерсуб'єктних взаємодій (мікрорівні), але й на мезо-, макро- і метарівнях. До того ж відбувається технологізація скорочення або збільшення дистанції соціальних відносин. Так, після розпаду СРСР дистанція України і США була великою, залишалася пам'ять про «потенційного супротивника»; соціальна пам'ять про агресію Росії та анексію Криму, що формується зараз, скорочує дистанцію між Україною і США та збільшує її з Росією. Відбуваються полюсні коливання. Подібне відбувається і в Росії: збільшення дистанції з США веде до зближення з Китаєм, і навпаки.

Просторові відносини необхідно розглядати в часі, в тому числі й військові. Тож далі говоримо про соціально-часові відносини. Війни ведуться за майбутнє і засоби розвитку в проектному значенні майбутнього. У цих війнах особливо актуальною є позиція про те, що ті, хто не хоче проектувати своє майбутнє, буде спроектований іншими. Війни ведуться також за минуле і його «приватизацію» – останнім часом ці війни отримали назву меморіальних. Не менш значущими є війни сьогодення, одними з найбільш значущих предметів яких є соціальна якість життя і соціальні травми як домінуючі мотивації цієї часової модальності.

Найважливішим напрямком перетину системних стратегій є крос-системні стратегії, які в ХХ столітті талановито охарактеризував А. Свечін як стратегію наступу і альтернативну стратегію змору [3]. Початок ХХІ століття популяризував ідеї Стівена Манна про стратегію керованого хаосу [4]. Якщо стратегії наступу або змору передбачають війни суб'єктів порядку, то в стратегії керованого хаосу домінуючими стають процеси саморегуляції війни. Цілком імовірно, наступною є стратегія некерованого хаосу у використанні можливостей фазових переходів і режимів із загостренням (у значенні С. Курдюмова). До останніх можна віднести формування «вогнищ заморожених конфліктів» та інформаційну війну в протистоянні різних зрізів, контекстів і вимірів, що дезорганізує, розпорошує сили держави, громадянського суспільства і народу в цілому, не дозволяє мобілізувати і об'єднати зусилля суб'єктів.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Висновки

Розглянуті стратегії у визначенні цілісності суб'єкта передбачають інтеграцію в диференціації війни, але ця інтеграція визначена ключовою спрямованістю або «війни заради війни», або «війни заради миру». Війна суб'єкта життя орієнтована на збереження й розвиток життя і життєустрою суспільства. Війна суб'єкта смерті орієнтована на руйнування і незворотність смерті, її розвиток і диференціацію. Війну можна вести, акцентуючи увагу на тому, скільки життів зберегли, або на тому, скільки вбито ворогів і супротивників: найчастіше, ці процеси взаємопов'язані, але домінація завжди визначена.

Тому ключовою спрямованістю стратегії все-таки є онтологічна визначеність – на буття миру або на буття війни, на просторово-часову хронотопічність розвитку сфери й укладу війни, або сфери та укладу світу. Як і раніше, актуальною залишається діалектика Візантійської стратегії: хочеш миру – готуйся до війни. Необхідним для сучасного військового конфлікту в Україні є визначення стратегічного фокусу й топографії конфлікту, а також його спрямованості на досягнення війни, перемир'я або миру, формування сфер життєдіяльності суспільства у форматі війни або миру, їх діалектики або абсолютизації окремих сторін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство – СПб», 2000. – 704 с.
2. Сражения, изменившие ход истории: 1945-2004. / Баранов А. В., Герман А. А., Креленко Д. М., Лыкова Е. Ю., Степанов Ю. Г. ; [под ред. Н. И. Девятайкиной]. – Саратов : Лицей, 2005. – 560 с.
3. Свечин А. Стратегия [Электронный ресурс] / А. Свечин. – М. : Военный вестник, 1927. – 265 с. – Режим доступа : http://swetschin.narod.ru/books/Svechin_AA_Strategy.pdf.
4. Манн С. Теория хаоса и стратегическое мышление [Электронный ресурс] / С. Манн. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/what/mann/>.

В статье рассматриваются стратегия как результат и стратегирование как процесс формирования стратегии во внутри- и внешнеполитических конфликтах в Украине. Автор рассматривает существенные характеристики стратегии и останавливает внимание на такой существенной характеристике как целостность субъекта – Украины. Рассматриваются уровни стратегического фокусирования субъекта в процессе рекогносцировки в конфликтной и военной ситуации в стране. Исследуются вызовы и проблемы целостности Украины, внутриорганические противоречия и разрывы, про-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

блемы баланса сил в геополитическом противостоянии, альтернативы действий для более слабого субъекта. Показана значимость для фокусировки субъекта таких процессов как: дифференциация и интеграция войны, ее новые виды (например, гибридные и кросс-системные войны). Исследовательское внимание направлено на анализ пространственной, временной и хронологической особенностей современной войны. Акцентирована направленность субъекта на мир или войну, на жизнь или смерть в рекогносцировке стратегии преодоления военного противостояния конфликта.

Ключевые слова: стратегия; стратегирование; фокус; гибридные войны; кросс-системные войны.

The article examines the strategy and strategizing as a result of the process of strategy formation of internal and external conflicts in Ukraine. The author explores the essential characteristics of the strategy and pays special attention to such an essential characteristics of the integrity of the subject, of Ukraine. The levels of strategic focus of the subject in the process of reconnaissance in the conflict and military situation in the country are viewed. The research is also aimed at the challenges and problems of the integrity of Ukraine, internal contradictions and gaps, challenges for the balance of power in the geopolitical confrontation, alternative actions for the weaker entity. The author provides research of the importance of the subject to focus on such processes as differentiation and integration of war, its new types (e.g., hybrid and cross-system wars). The research focus is on the analysis of spatial, temporal and chronotopic definition of modern war. Particular attention is paid in the work to the focus on the subject of peace or war, life or death in the reconnaissance strategy to overcome the conflict or military confrontation.

Keywords: strategy, strategizing, focus, hybrid war, cross-system war.

REFERENCES

1. Lotman Yu. M. (2000), *Semiosphere*, *Iskusstvo-SPb*, St-Petersburg, 704 p. (rus).
2. Baranov A. V., German A. A., Krelenko D. M., Lykova E. Yu., Stepanov Yu. G. [Deviatajkina N. I. ed.]. (2005), *Battles that changed the course of history: 1945-2004*, *Liceum*, Saratov, 560 p. (rus).
3. Svetchin A. (1927), *Strategy*, *Voyennyj vestnik*, Moscow, available at: http://swetschin.narod.ru/books/Svechin_AA_Strategy.pdf (rus).
4. Mann S. *Theory of the Chaos and strategic thinking*, available at: <http://spkurdyumov.ru/what/mann/> (rus).

УДК 303.01

Володимир ФАДЄЄВ,

*кандидат філософських наук, завідувач відділу
філософських проблем етносу та нації Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України, експерт Українського інституту
стратегій глобального розвитку і адаптації*

**МЕРЕЖІ, ТЕРТЯ ТА МАШИНИ ВІЙНИ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ НОТАТКИ ПРО УКРАЇНСЬКУ КРИЗУ**

Дослідження поточної української кризи потребує подолання низки епістемологічних перешкод. Це стає можливим завдяки застосуванню методологічного інструментарію, здатного врахувати особливості досліджуваного об'єкту. В статті зроблена спроба обґрунтувати можливість використання мережевої теорії. Додатковим теоретичним модулем мережевої теорії виступатиме концепт “машина війни”.

***Ключові слова:** мережі; актори; взаємодія; тертя; машина війни; українська криза.*

Постановка проблеми. Дослідженню поточної української суспільно-політичної кризи, що була викликана низкою причин та спричинила, в свою чергу, численні наслідки (Євромайдан, втеча Януковича, драматичні події в Криму та на сході України), стоять на заваді перешкоди епістемологічного¹ та політичного характеру. Передусім сама її незавершеність являє собою принципову проблему, оскільки не дозволяє розглянути досліджуваний об'єкт в усій його цілісності. Тому висновки щодо природи, рушійних сил і напрямку досліджуваного процесу не можуть бути остаточними. Його подальший розвиток може привнести істотні корективи як у саме дослідження, так і в його результати. Така незавершеність проблематизує і самого суб'єкта пізнання, який внаслідок низки причин не здатний зайняти належну дистанцію стосовно досліджуваного об'єкта. До того ж його залученість до самого досліджуваного процесу – чи є це безпосередня участь в подіях або лише заторкнутість ними – призводять до порушення вимог об'єк-

¹ «Епістемологічна перешкода (obstacle epistemologique) – запозичені з минулого думка, уявлення або інтелектуальна звичка, що гальмує наукове пізнання або чинить внутрішній спротив його розвитку» [1, с. 710].

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

тивності та змішування їх з практичними диспозиціями, до нерозрізняваності власних сподівань та логіки подій. Додатковою перешкодою емпіричного характеру є важкодоступність достовірної інформації про досліджувані події та процеси. Дійсно, самий характер останніх (поліційні та військові операції), особливості залучених до них акторів, інформаційне протиборство за допомоги ЗМІ та ін. – усе це принципово ускладнює адекватний аналіз, вимагає постійних перевірок та уточнень зроблених тверджень, прирікає на неповноту та неминучі припущення, що ризикують виявитися невинуватими.

З іншого боку, вивчення української кризи ускладнюється поширенням (якщо не домінуванням) в соціогуманітарних дослідженнях пострадянських країн теоретичних конструкцій, відмітною особливістю яких є (1) змішування дослідницьких і управлінських парадигм та (2) зорієнтованість на вивчення, так би мовити, стійких об'єктів і “штатних” ситуацій. У цих дослідницьких підходах припускалося, що соціальний світ являє собою замкнену й цілісну систему, що суттєво відрізняється від зовнішнього світу. У ній можна було виокремити чітко окреслені сфери діяльності та підсистеми, визначити елементи, структури управління й способи впливу, співмірні з існуючими управлінськими практиками. Такий зв'язок між дослідницькими та управлінськими завданнями супроводжував розвиток суспільних наук на (пост)радянських теренах. Виходячи з цього, сам досліджуваний об'єкт мислився як відносно стійкий та/або такий, що розвивається згідно із заданою логікою. Будь-які відхилення від неї розглядалися як порушення норми, що потребували “терапевтичного” втручання й нормалізації.

Мета і завдання дослідження. Актуальна дослідницька ситуація разюче відрізняється від зазначеної. Вже згадані залученість дослідника до аналізованих процесів, неповнота та сумнівна достовірність значної частини інформації та інше спонукають до пошуку такої методології дослідження, яка дозволила б йому подолати наявні епістемологічні перешкоди й обрати належний теоретичний інструментарій. Мінливість досліджуваних соціальних утворень, що виникли за часів кризи, – чи то є сотні самооборони Майдана, чи загони добровольців у зоні АТО – зумовлює необхідність істотних змін в самій дослідницькій оптиці. Затребувана методологія має бути здатною врахувати множинність рушійних сил, конфліктність і мінливість самих досліджуваних процесів, їхню принципову “відкритість” зовнішнім впливам. Дослідження української кризи на всіх її етапах неможливо відділити від

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

дослідження масових мобілізацій учасників конфлікту, постійних конструювань і переконаструювань соціотехнічних мереж у процесі протистояння, супроводжуваних політичним та економічним тиском з різних боків тощо.

Інакше кажучи, українська криза – це незавершений процес становлення й перегляду зв'язків та відносин, до якого залучені багато індивідуальних і колективних акторів, що мають певний ступінь автономії й часто-густо переслідують свої власні інтереси. Необхідно враховувати високий ступінь конфліктності даного процесу, а також “ціну питання” для багатьох його учасників, так би мовити, нештатність ситуацій, що призводить до тертя, помилок та інших “розладів” у функціонуванні навряд чи добре налагоджених соціотехнічних мереж.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення зазначених дослідницьких завдань було запропоновано достатньо теоретичних підходів, багато з яких розроблялися у рамках мережевої теорії. Втім, остання, якщо висловлюватися точніше, поставала як метатеорія, тобто така концептуальна рамка, яка може об'єднувати декілька інших теорій (груп і організацій, влади, комунікації тощо), пропонуючи вкрай абстрактні теоретичні моделі й набуваючи специфікації лише при подальшій конкретизації досліджуваних об'єктів. Окремі теорії ставали своєрідними модулями, сприятливими для цієї специфікації. Перевагою мережевої теорії є те, що вона виходить у своїх побудовах з уявлення про “незамкненість” соціального світу, дозволяє поставитися до неї не як до недоліку, а як до його вічної властивості. До того ж мережева теорія як спосіб пізнання сучасна й співмірна з певним модусом існування соціального світу – світом децентрованих соціотехнічних мереж, “прозорих” державних кордонів і глобальних комунікацій.

Мережева теорія пропонує доволі прості форми концептуалізації соціальних процесів, що дозволяє їй гнучко реагувати на зміни та зберігати, за висловом Р.Гойслінга, “ідеологічну нейтральність”: “складовими мережі – абстрактно кажучи – є вузли та відношення. Кілька вузлів, що вступають у відносини, формують мережу. В суспільних науках вузли, як правило, позначають діячів, тобто людей, групи, організації та інші соціальні структури. Відносини можна символічно зобразити у вигляді каналів, через які можуть текти різні види соціальної активності (наприклад, дружнє спілкування, мінова торгівля та/або рішення влади) діячів (вузлові точки), що беруть у ній участь. До того ж мережу можна поділяти на центри і периферію соці-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

альної активності” [2, с. 36]. Мережева теорія оперує топологічним уявленням про простір, який конструюється шляхом розташування діячів (акторів) та відносин між ними, виходячи з виявлених соціальних дистанцій. Топологічний простір є конструкт, а не відображення простору фізичного, хоча він може бути “накладеним” на останній, продукуючи таким чином карту відображення соціального у фізичному.

Мережі являють собою динамічні утворення, що дозволяє використовувати їх для вивчення соціальних змін. Звичайно, не всі ділянки мережі є однаково мінливими – при необхідності можна розрізнити декілька рівнів стійкості: від стабільних структур до хаотичних флуктуацій, викликаних непередбачуваними подіями й процесами. Структури формуються завдяки регулярному відтворенню, рутинізації взаємодій між акторами мережі. Змінними мережевих структур є чисельність акторів, інтенсивність взаємодій, взаємність, упорядкованість, відкритість до зовнішнього світу, конфліктність/кооперативність, вертикальність/горизонтальність, формальність/неформальність тощо. Втім, ступінь мінливості мережі може залежати від безлічі чинників і визначатися під час дослідження емпіричним шляхом. При цьому слід враховувати, що мережевій динаміці властиве позиціонування, тобто актори так чи інакше реагують на зміни в оточенні свого вузла, оскільки ці модифікації можуть загрожувати їхнім взаємодіям. Водночас кожен актор не тільки реагує на зміни, а й сам продукує їх, дотримуючись власних або спільних стратегій та переслідуючи певні цілі. Стратегії акторів можуть розвиватися як стосовно мереж, так і всередині них. У стратегіях неминуче закладений елемент рефлексивності актора, внаслідок чого виникають різні перспективи: “погляд знизу” – з мережі та “згори” – з позиції актора. Стратегії визначають учасників і ступінь залученості до процесу, напрямок дії, функції, процедури, цілі й задачі, форми взаємовідносин всередині групи і відносини до зовнішнього світу [3, с. 210].

Визначальним для становлення будь-якої мережі є взаємодія її акторів. Взаємодія впорядковує відносини, стабілізує структури та підтверджує або модифікує встановлені зв'язки. Регулярне відтворення взаємодій, їхня, так би мовити, рутинізація формує поведінкові шаблони, що надалі можуть відтворюватися автоматично. Водночас мережеві відносини і зв'язки, як правило, виявляються надзвичайно складними для огляду одним актором, здатним спостерігати лише частину мережі, втім, формуючи на цьому ґрунті загальне уявлення про все, що відбувається. Картина, що при цьому виникає у свідомості (Бруно Ла-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тур запропонував називати її *панорамою*), дозволяє актору оглядати все і водночас не бачити нічого, “створюючи у глядача сильне враження повного занурення в реальний світ без будь-яких штучних опосередкувань або дорогих потоків інформації, що йдуть від зовнішнього світу або до нього” [4, с. 263]. Панорами, попри те, що вони викривляють сприйняття світу, створюють відчуття оглядовуваності та зрозумілості, вони дозволяють акторам (само)визначитися й підготуватися до дії, розташувати себе в центрі й сформувати цілісний образ світу як простору взаємодії: не зважаючи на свою спрощеність, панорами уможливають взаємодії; завдяки своїй спрощеності вони призводять до мимовільних наслідків. Панорами необхідно враховувати та реконструйовувати, оскільки завдяки їм стають зрозумілими наміри і цілі акторів, причини їхніх помилок, мотиви тощо.

Таким чином, мережева теорія (в різних своїх версіях) пропонує достатньо розроблений підхід до вивчення соціальних процесів. Вона задає найзагальнішу метатеоретичну рамку дослідження, що дозволяє поєднати різні теоретичні *модулі* – спеціальні теорії, розроблені для аналізу конкретних явищ. Як один з таких теоретичних модулів дослідження української кризи видається перспективним застосувати концепцію машин війни, що пропонує продуктивний теоретичний інструментарій для аналізу як громадянських протестів (Євромайдан та пов’язані з ним події), та і збройного конфлікту на сході України.

Концепція машин війни (або воєних машин) була запропонована Жілем Дельозом та Феліксом Гваттарі [5, с. 587-716] і набула подальшого розвитку в книзі Мануеля Деланди “Війна в добу розумних машин” [6]. У цій праці автор досліджував вплив технологій на військову сферу, розвиток різних технік ведення бою та організації воєнної машини. Остання в цьому разі розглядалася як складне соціотехнічне утворення, що поєднує в собі людей, різні апарати й зброю: “Ми можемо уявити воєнну інституцію як “машину”, що складається з кількох різних рівнів, кожен з яких віддавна був невід’ємним компонентом армії: це рівень зброї і військового апаратного забезпечення; рівень тактики, на якому люди й зброя інтегровані в з’єднання; рівень стратегії, на якому ці з’єднання б’ються, досягаючи загальної політичної мети; і, нарешті, рівень логістики, мереж постачання і поставок, на якому ведення війни пов’язується із сільськогосподарськими та промисловими ресурсами, які його годують” [6, с. 11]. Успішне функціонування воєнної машини являє собою налагодженню взаємодію та комунікацію на кожному рівні та між різними рівнями.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Безумовно, воєнна машина не функціонує у соціально-політичному “вакуумі” – вона сама виявляється суб’єктом взаємодії у складній соціально-політичній мережі, розімкнутій у зовнішній світ. Тим не менш, комунікативна зв’язність всередині воєнної машини порівняно вища, ніж між машиною і зовнішнім світом. Машина є поєднанням багатьох елементів у єдину конструкцію, що набуває автономних властивостей. На прикладі кочовиків давнини Дельоз і Гваттарі стверджували навіть про принципове протистояння машин війни і державних апаратів, що намагаються забезпечити себе завдяки знищенню або кооптації кочових загонів у державні структури [5, с. 588-589]. У цьому разі держава виступає як суб’єкт захоплення, “доместикації” кочовиків. Дійсно, навіть за умов перетворення машин війни на одну з державних інституцій, функціонування якої стало предметом розгляду Деланди, відносно армії і державних органів часто-густо складаються дуже непрості. І річ не лише у специфічному корпоративному дусі військових – машини війни навіть за умов мирного часу і повної підконтрольності з боку держави самим своїм життєвим укладом демонструють принципову альтернативу світу “штатських”, можливість іншого способу існування. У нашому випадку принциповою проблемою є проблема необхідності нейтралізації або привласнення державою численних (пара)мілітарних формувань та кооптація їх однією з державних силових структур з метою підпорядкування для виконання чітко окреслених завдань, адже існування непідконтрольних державі збройних формувань є порушенням монополії держави на легітимне застосування насильства для підтримки правопорядку. Безперечно, ті проблеми, з якими зіштовхнулася українська держава у взаємовідносинах з виниклими під час Майдану формуваннями та сепаратистськими загонами на сході України, є свідченням існування для багатьох учасників протестних акцій нехай навіть нетривалої, але надзвичайно спокусливої можливості іншого способу існування. Як зазначали Дельоз і Гваттарі, сама по собі машина війни не має війну як головну мету свого існування. Навпаки, війна як мета виникає лише під час зіткнення з державними апаратами, що намагаються нейтралізувати машину війни або підпорядкувати її власним цілям. Якщо держава успішно реалізує цей задум, машина війни змінює свою природу і функцію, оскільки тепер її метою стає боротьба з іншими машинами війни або з іншою державою. Тією мірою, якою машини війни перетворюються на державну інституцію (армію), війна стає для нех безпосередньою метою [5, с. 707]. Показовим прикладом такого перетворення

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

може бути вступ загонів самооборони майдану і частини активістів “Правого сектора” до лав Національної гвардії України у березні 2014 р. та їх подальша участь у виконанні завдань у складі МВС України згідно із Законом “Про Національну гвардію України” [7].

Принциповою проблемою функціонування воєнної машини є необхідність налагодження і координації взаємодії, оскільки від цього залежить як її здатність вирішувати поставлені задачі, так і саме її існування. Особливо гостро ця проблема стоїть перед сучасними арміями, змушеними діяти за умов дедалі більшої невизначеності. Як зауважує Мартін ван Кревельд, актуальною тенденцією в сучасному світі у військовій сфері є поширення конфліктів низької інтенсивності замість традиційних війн. Тобто сьогодні військове протистояння між державами, як правило, відбувається нижче того рівня, що зазвичай називали війною. Окрім цього, в цих конфліктах порушується тринітарне розрізнення між урядом, армією та населенням, оскільки останнє дедалі частіше залучається до конфлікту, стає його безпосереднім учасником: “Якщо битви загалом матимуть місце, то не тільки збройні сили, а й політичні спільноти, від імені яких вони діють, неминуче будуть переплетеними. Там і тоді, де й коли таке взаємопроникнення відбудеться, з усією імовірністю, збройні сили, розгорнуті цими спільнотами, більше не будуть арміями традиційного типу. За цих обставин розрізнення між збройними силами і цивільним населенням (а також між верхніми та нижніми частинами відповідних ієрархій), ймовірно, зникне” [8, с.290]. Збройні сили, що беруть участь у конфліктах такого ґатунку, на кшталт кочових машин війни засновані, радше, на харизматичних, аніж на інституційних засадах. Їхнє керівництво невід’ємне від самого збройного формування, яке, часто-густо спираючись на підтримку місцевого населення, контролює певну територію. Втім, кордони цих контрольованих територій не є чітко визначеними і непроникними: “Воєнна організація будь-якого розміру буде контролювати територіальну базу того чи іншого ґатунку. Проте чи навряд ця база буде герметично неперервною або матиме великі розміри. Ймовірно, її кордони – також сучасний термін – не будуть чітко окреслені на мапі” [8, с. 295].

Посилення невизначеності істотно ускладнює координацію дій воєнної машини. Для опису складностей такої координації Деланда застосував метафору “тертя” (friction), що має, втім, кілька значень: “З одного боку, в транспортних і комунікативних мережах воно означає фізичне тертя, відповідальне за затримки, затори і аварії машин. Але у

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

більш загальному сенсі воно використовується для позначення будь-якого (природного чи штучного) феномена, що заважає виконанню тактичного або стратегічного плану. В такому розширеному сенсі слово “тертя” може означати все – починаючи від паганой погоди і закінчуючи незалежною волею супротивника (як його активним спротивом просуванню військ, так і саботажем). У випадку тактичних командних мереж тертя постає у вигляді “викривлених даних”. У контурах командних мереж циркулює не лише інформація, а й невизначеність, продюкована незрозумілістю самої бойової обстановки” [6, с. 94].

Проблему невизначеності в армії зазвичай розв’язували шляхом централізації прийняття рішень. Проте це створювало нові тертя, викликані тим, що максимізація визначеності на вершині командної піраміди завдяки деталізації команд і перевірці їх виконання, а також зростанню потоку інформації у мережі породжували інформаційні “перевантаження” і лише посилювали невизначеність по всій мережі. Інший підхід, поширений у німецькій армії за часів двох світових воєн, навпаки, розв’язував цю проблему шляхом децентралізації, коли командувач визначав цілі й залишав за тактичними підрозділами право застосовувати різні способи їх досягнення: “Завдяки зниженню порогу прийняття рішень (тобто передачі відповідальності на місця) кожна частина воєнної машини стала працювати з невеликим об’ємом невизначеності, не дозволяючи йому тепер концентруватися нагорі. Створюючи острівці стабільності всередині війни, ми розсіюємо невизначеність по всьому командному ланцюгу” [там само, с. 95]. Проте розв’язання проблеми невизначеності в такий спосіб стає можливим за умов високого ступеня координації й кооперації різних підрозділів та армійських служб, що висуває додаткові вимоги до військового складу. Окрім необхідних для виконання поставленої задачі знань, умінь і навичок відносини в децентралізованій командній мережі повинні будуватися на довірі. Брак довіри призводить лише до посилення невизначеностей і тертя в мережі, провокуючи конфлікти та невдачі у виконанні поставлених задач. Водночас координація шляхом розподіленої мережі стала можливою також завдяки розвитку засобів зв’язку, унаслідок чого принципово важливою стала проблема забезпечення командної мережі технічним устаткуванням та зросла роль умінь і навичок налагодження та використання технічних приладів. Таким чином, воєнні машини перетворилися на надзвичайно складні соціотехнічні мережі, де матеріально-технічна складова набула вирішального значення.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Додатковим джерелом тертя є необхідність координації взаємодій воєнної машини з логістичними мережами, що забезпечують постачання харчів, техніки і зброї. Дійсно, будь-яке більш-менш велике військове формування змушене налагоджувати систему забезпечення всім необхідним. Функціонування логістичної системи завжди пов'язано з численними складностями – несправність та брак машин, затори на дорогах, відсутність транспортного сполучення, затримки поставок тощо. До того ж зброї у функціонуванні логістичної системи призводять не тільки до неможливості виконання поставлених задач, а й до спроб учасників самостійно розв'язати проблеми з постачанням на місці, що лише створює нове джерело напруги у взаємодії з місцевим населенням.

Висновки

Вивчення поточної української кризи в перспективі мережевої теорії сприяє переорієнтації дослідження у більш прагматичне річище. Замість пошуку відповіді на питання “що це?” воно зосереджує увагу на питаннях “як це побудовано?”, “як це працює?”, “з чого складається?”. Це уможливорює значно більшу операціоналізацію дослідження, виявлення “сильних” і “слабких” місць у досліджуваному об'єкті, розуміння причин невдач і помилок.

Мережева теорія і розроблена на її ґрунті концепція воєнної машини дозволяють схопити низку організаційних проблем як учасників громадських протестів часів Майдану, так і сторін збройного конфлікту на сході України. Вони уможливають виявлення вузлових моментів, що сприяють або перешкоджають діям протестних і військових формувань такої мінливої, “кочової” природи як сотні київського Майдану та активісти Автомайдану, так і деякі підрозділи, що беруть участь у збройному конфлікті, являють собою різнорідні та недостатньо централізовані формування – присутньо, конгломерати, що складаються з різних груп, різного ступеня згуртованості та підготовленості до активних дій. Координація взаємодії таких формувань часто-густо пов'язана з необхідністю стримування їхньої незапланованої активності, реакцій на провокації, відновлення контролю й належного ступеня дисциплінованості, прикладом чого може бути як стихійна протестна активність загонів самооборони, так і численні складності, з якими зіштовхуються сторони збройного конфлікту на Донбасі щодо дотримання досягнутих угод.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Взаємодія за умов невизначеності – завжди складне завдання. Відмінності в рівнях компетенції, дисциплінованості, координованості взаємодії й бойовому дусі цих формувань та їхніх учасників – усе це не може не позначатися на ступені довіри один до одного та успішності кооперації. Імовірно, багато прорахунків і помилок, що спостерігаються під час спільних дій цих колективних утворень, є результатом тертя в організаційних мережах, покликаних забезпечувати діяльність груп. Не слід також забувати про численні випадки дисфункціональності логістичних мереж (передусім під час проведення АТО), що виявилися неспроможними належним чином забезпечити постачання, і впливу різних політичних і економічних чинників на проведення протестних і військових дій. Даний підхід пропонує продуктивну схему аналізу й пояснення подібних проблем, пошуку можливих шляхів їх розв'язання. Не менш важливим у цьому разі є також і пошук шляхів мінімізації руйнівного впливу машин війни на мирне населення, що завжди ставало заручником ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конт-Спонвиль А. Философский словарь / А. Конт-Спонвиль ; [пер. с франц.]. – М. : Этерна, 2012. – 752 с.
2. Хойслинг Р. Социальные процессы как сетевые игры. Социологические эссе по основным аспектам сетевой теории / Р. Хойслинг ; [пер. с нем.]. – М. : Логос-Альтера, 2003. – 192 с.
3. Шуберт К. Логика структуры, логика субъектов и логика инновации: Концепция сетей и анализ сфер политики / К. Шуберт ; [пер. с нем.] // Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. – М. : РОССПЭН, 2004. – С. 199-219.
4. Латур Б. Пересборка социального: введение в акторно-сетевую теорию / Б. Латур ; [пер. с франц.]. – М. : ВШЭ, 2014. – 384 с.
5. Делез Ж. Трактат о номадологии: машина войны / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Тысяча плато: капитализм и шизофрения. – Екатеринбург : У-Фактория ; М. : Астрель, 2010. – С. 587-716.
6. Деланда М. Война в эпоху разумных машин / М. Деланда ; [пер. с англ.]. – Екатеринбург ; Москва : Кабинетный ученый, 2014. – 338 с.
7. Про Національну гвардію України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
8. Кревельд Мартин ван. Трансформация войны / Мартин ван Кревельд ; [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес букс, 2005. – 344 с.

Изучение текущего украинского общественно-политического кризиса требует преодоления ряда эпистемологических препятствий. Это становится возможным благодаря применению методологического инструментария,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

способного учесть особенности исследуемого объекта. В статье сделана попытка обосновать возможность использования сетевой теории. Дополнительным теоретическим модулем сетевой теории выступает концепт «машина войны».

Ключевые слова: сети; акторы; взаимодействие; трение; машина войны; украинский кризис.

Study of the current Ukrainian sociopolitical crisis requires addressing a number of epistemological obstacles. This is possible due to the use of methodological tools that can take into account the features of the studied object. A feature of the crisis of social processes is that they take place in the conditions of the loss of state monopoly on the legitimate use of violence. Anti-government protests in the Maidan and armed conflict in the east of Ukraine led to the emergence of many paramilitary social formations, are actively involved in social conflicts.

The paper attempts to study the possibility of using the network theory to investigate the processes of the mobilization and formation of paramilitary formations. Additional theoretical module network theory performs the concept of "war machine." The author tries to describe this concept by means of the most important properties of the studied social objects. The study of the Ukrainian crisis in perspective network theory facilitates redirect research in a more pragmatic direction. According to the author, this approach provides a productive analytical tools for the study of actual social processes and facilitates finding ways out of this situation

Key words: network; actors; interaction; friction; war machine; Ukrainian crisis.

REFERENCES

1. Comte-Sponville A. (2012), Philosophical Dictionary, *Etherna*, Moscow, 752 p. (rus).
2. Haeussling R. (2003), Social processes as network games. Sociological essays on key aspects of the network theory, *Logos-Altera*, Moscow, 192 p. (rus).
3. Schubert K. (2004) Logic structure, logic and the logic of the subjects of innovation. The concept of networks and analysis of policy areas in: Methodological approaches of political science research and metatheoretical foundations of political theory, *ROSSPEN*, Moscow, pp. 199-219 (rus).
4. Latour B. (2014) Reassembling Social: An Introduction to Actor-Network Theory, *Higher School of Economics*, Moscow, 384 p. (rus).
5. Deleuze J., Guattari F. (2010), Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia, *Astrel*, Yekaterinburg, pp. 587-716 (rus).
6. Delanda M. (2014), War in the age of intelligent machines, *Armchair scientist*, Yekaterinburg, Moscow, 338 p. (rus).
7. The Law of Ukraine "On the National Guard of Ukraine" (2015), available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (ukr).
8. Martin van Creveld (2005), Transformation of War, *Alpina Biznes Books*, Moscow, 344 p. (rus).

**Східноукраїнський конфлікт:
типологія, особливості, шляхи деескалації**

УДК 327:330.101(477)

Віктор ЛЕВИЦЬКИЙ,

*кандидат філософських наук, директор Українського інституту
стратегій глобального розвитку і адаптації, м. Київ*

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ
ЯК НАСЛІДОК СИСТЕМНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ
(ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?)**

Стаття являє собою спробу розібратися з тими подіями, що відбуваються зараз в Україні. Для того, щоб їх генеза була зрозумілішою, подається певна історична ретроспектива української історії останнього року. На основі цього автор не намагається зробити кінцеві безпекаційні висновки, а тільки пропонує певну логіку запитування. Такий методологічний підхід, з одного боку, дозволяє незвичним та, в деякому розумінні, непопулярним, способом подивитися на українське сьогодні, з іншого – видається, що при цьому він має і свої євристичні переваги. На думку автора, філософське осмислення українських реалій допоможе і в прагматичній площині краще зрозуміти, що відбувається, та дозволить приймати правильні рішення, навіть у найскладніших умовах.

***Ключові слова:** система; стратегія; Angst; пропаганда; криза; конфлікт; революція; маніпуляція; влада.*

Постановка проблеми. Колись К. Ясперс, виділивши одне родове поняття, назвав період з VIII-го до II-го сторіччя до нашої ери «осьовим часом». Він поєднав процеси, що відбувалися тоді в ойкумені від Китаю до Греції, бо бачив в них щось спільне. Визначити цю спільність можна раціональним проривом до трансцендентності: Конфуцій та Сиддхартха Гаутама, Зороастр та юдейські пророки, Сократ та Платон, кожен по своєму, обґрунтовуючи моральні закони, замислювався над світом інтелегібельного. Це була перша спроба людини власноруч наблизитися до потойбічного, осягнути сакральне. Ця спільна установка несхожих велетнів людського духу і дозволила німецькому філософу побачити щось спільне в таких диференційованих культурних цілісностях.

Здається, і сьогоднішній час теж можна класифікувати за якоюсь подібністю та визначити для нього єдину дефініцію. І мова зовсім

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

не про глобалізацію та силу її уніфікації, незалежно від культурних типів чи національних традицій, чи, навіть, від гендерних констант. Ні, йдеться швидше про відчуття духу цього важкого моменту, про експлікацію його екзистенційної навантаженості. Дуже вірогідним вбачається дати таке спільне визначення через страх. Саме так; навіть точніше було б використати гайдеггерівський *Angst* (дослівно “жах”) – екзистенційний, безкомпромісний жах. У контексті аналізу сьогодення цей термін виглядає дуже вдалим. Жаж сьогодення – це не простий переляк, як наприклад, у дитини, що боїться темряви: в такому випадку рецепт дуже простий – увімкнув світло й переляк зник сам собою і навіть спогади про нього щезли. Ні, тут йдеться зовсім про інше: це жах, який відчуваєш всім єством, коли тільки розумієш, що сторопів, однак зробити з цим нічого не можеш. Це відчуття, коли стикаєшся з чимось неосяжно-незрозумілим, а від того тільки відчуваєш свою безпорадність: жах, що викликає заціпеніння. Класично це виглядає наступним чином: жах не знає того, чого він жахається.

Досить, песимістичні тони зрозумілі, – скаже хтось, а далі запитас: в чому ж причина такої ситуації? Відповідь буде наступною: у жахливій ситуації в Україні, і, навіть, не стільки в самій ситуації, скільки в тих проблемах, які вона оголила. Направду, існують думки, що це локальна проблема, і цікавить вона тільки самих українців, ну, можливо, ще найближчих сусідів. Так, така позиція відома, і очевидно градус сприйняття (але не завжди навіть дискусії) знижується пропорційно до збільшення відстані від епіцентру подій. Але те, що ця проблематика непокоїть всіх мислячих людей незалежно від географії – це також факт (що може бути підкріплений як заголовками перших шпальт світових газет, так й іншими речами, включаючи особистий досвід). Написано багато статей, задекларовано безліч рецептів, окреслено достатньо стратегій, але виходу не видно, навіть майже за рік від початку конфлікту. От і виникає відчуття того самого *Angst*.

А чи може бути інакше, якщо на початку ХХІ сторіччя, після жахливих уроків ХХ, в час, коли здавалося б, знайдена стратегія безупинного руху до держави загального благоденства, а можливо й «вічного миру», виявилось, що норми міжнародного права не спрацьовують, в цінностях, що сповідує західна модель демократії, знайдені логічні помилки, а загальнолюдські цінності (найбільший здобуток секулярної доби) іноді використовуються як розмінна монета в геополітичній грі. Усі ці питання не дозволять дивитися на події в Україні, як на локальний конфлікт на периферії Європи.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Формування мети і завдань статті. Однак, головним завданням цієї розвідки є не аналітика зіткнення цивілізацій чи експлікація ситуації постісторії. Ми навіть не ставимо собі за мету відповісти на певні конкретні питання. Проте змістовно поставити ці питання вкрай необхідно. Відомо, що правильно поставлене питання дає більше п'ятдесяти відсотків відповіді. Втім, навіть, не ця статистика нас цікавить. Можливо, влучне запитання допоможе розібратися: *Що відбувається?* Як так сталося, що досить розвинена країна у центрі Європи опинилася у стані війни, де українці вбивають українців? Чи ці події можна пояснити винятково зовнішньою інтервенцією? А що робиться для того, щоб зупинити цей конфлікт? І, що, нарешті, чекає на нас у фіналі цього процесу? Ми не ставимо собі завдання знайти відповіді на ці та інші питання, метою є побудова певної логіки запитання, що окреслює чіткий шлях висвітлення (немовби наведення прожекторів на темні місця).

Тож спробуємо в такий спосіб з'ясувати, що ж усе-таки відбувається? Логічно розпочати з початку.

Виклад основного матеріалу. Восени 2013 країна опинилася перед екзистенційним вибором шляху подальшого розвитку. Одним з критичних чинників подальших трагічних подій стала позиція влади, яка проігнорувала громадську думку, змінивши задекларований курс у Європу за лічені дні до саміту у Вільнюсі. Каталізатором подальшого процесу став “Майдан” – масові акції протесту на майдані Незалежності у Києві, які пізніше, після приходу до влади нового керівництва держави та в період героїзації подій зими 2013-14 рр. отримали назву «Революції гідності». Проте спочатку розберемося з термінологією. Ще з часів радянської історичної школи відомо, що революція – це докорінний, радикальний переворот (поворот), якісна зміна, стрибок у розвитку суспільства, природи тощо. Тут, зрозуміло, можна сказати, що дана методологічна візія давно застаріла й саме її уособлення в історії не витримало випробування часом. Звичайно, така думка має рацію. Але давайте звернемося до Нової філософської енциклопедії та розберемося з дефініціями. Тож читаємо: «Революція – різкий сплеск, бурхливі збурення, інтервал вибухоподібної активності якого-небудь явища, в процесі і результаті якого воно змінює свої якісні, сутнісні, цілісні визначення... На відміну від реформи, революція є найбільш концентрованим, максимально швидким та глибоким оновленням

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

явища, що відкриває йому небувалі до того можливості самоздійснення, самобуття» [1, с. 429].

Відразу постає запитання: які сутнісні зміни відбулися після лютневих 2014 року подій, що ми мали б констатувати небувалі до того можливості самоздійснення та самобуття? Так, у владних кабінетах опинилися нові люди. Але що змінилось? Чи виконані ті обіцянки, що вони давали людям на вулицях та майданах? Чи покарані винні у трагедіях, ба більше – чи доведена вина тих, кого сьогодні оголосили злочинцями та зрадниками? Чи відомі винуватці розстрілів та викрадень?

Якщо предметно замислитися над цим явищем, то більш релевантним буде інша конотація непересічного поняття «революція», яке сьогодні багато що виправдовує та на ще більше дає права. Цей термін вперше з'явився в XIV сторіччі і тоді означав колоподібний рух, ходження по колу, тому найвідоміший твір Миколи Коперніка має назву *De revolutionibus orbium coelestium* («Про обертання небесних тіл»). Мова йде про коловорот, до певної міри, можна сказати, використовуючи ніщевську термінологію, що йдеться про повернення того ж самого. З таким розумінням революції, дивлячись на сучасні події в Україні, важко не погодитись. Одні змінили інших без будь-яких сутнісних трансформацій. Гадаю, саму природу українських подій такий опис дуже влучно характеризує. Ще в XVII ст. під революцією розумілася циклічна зміна правителів чи правлячих еліт. Як не дивно, така дефініція задовольняє українським реаліям, однак, і таке визначення на сьогодні не може вважатися актуальним. Тож з якого боку не підходить, застосовуючи наукову методологію, «революцію» в тих подіях побачити, не вдається. Чи може переписування Конституції треба розуміти як докорінний переворот, що веде до небачених раніше якісних перетворень?

Якщо поставити за мету розібратися з вимогами, з якими люди вийшли на протести, й порівняти їх із тим, до чого ці протести призвели у лютому 2014 року, виникає подив: як була можлива трансформація від законних вимог до заперечення існуючих законів? Чи не стикаємося ми, зважаючи на наслідки подій того часу, із ще однією підміною понять? Тут, доречно згадати про І. Канта, який у своїй політичній філософії сформував деякі позиції, що стали на сьогодні фундаментальними засадами державотворення та сформували рамки державно-суспільного діалогу [2]. Так от серед іншого, він заперечував будь-яку можливість бунту (термін Канта): для німецького філософа він немож-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

ливий, тому що порушує головне правило – повагу до законів. Він неодноразово наполягав на тому, що правити повинні закони, а не люди: тільки так можливо наблизитися до «вічного миру». В ситуації ж бунту це первинне право та значущість закону зводиться нанівець. У дію вступають зовсім інші правила, що ніяк не сприяють наближенню до омріяних далей. Та й на цьому він не зупиняється: якщо ж все таки революція сталася, найголовніше, що потрібно робити – це слідувати існуючим законам (тому, до речі, Кант заперечував і можливість контрреволюції). Безладом ладу не наведеш. Проте, керівники українських протестів були відчайдушнішими практиками, тому зміна законів – це перше, що вони почали робити і видається, що саме це поєднує всі їх наступні кроки¹.

Але повернемося до спроби розібратися, як можна визначити лютневі 2014 року події в Україні. І тут в нагоді стає ще одна термінологічна аналогія. Увесь цей час ми немовби постійно перебували в сюрреалістичній понятійній картині світу, брутально поводжучись із термінами та постійно намагаючись легітимізувати якісь практики через апеляцію до певних цінностей, проте, зі свідомою підміною понять. Так, правосуддя у цей період замінилося вуличним самосудом, але при цьому з більшості телевізійних каналів лунали обґрунтування такої трансформації. Мовляв, якщо немає довіри до системи правоохоронних органів та судів, тоді можна брати це питання в свої руки: начебто майдан представляє волю всього народу, а він є єдиним сувереном, тож будь-які дії виявляються легітимованими. Свободу замінили свавіллям, а інформацію – пропагандою. Сьогодні це вже можна констатувати як факт. Однак тоді відразу постає питання: навіщо такі події намагатися змалювати в демократичних кольорах? Така стратегія поведінки має інші назви, і жодна з них не суголосна демократії. Тож логічним видається і наступне питання: а навіщо тоді така маніпуляція?

Цікавим виглядає і участь іноземних високопосадовців в цих подіях. Немає зараз сенсу говорити про ангажованість та не-об'єктивність їхніх позицій, проте повне порушення усякого дипломатичного етосу виглядає просто безпрецедентним. Неодноразово певні

¹ Спектр таких змін дуже широкий – від негайної реформи Конституції до створення Міністерства інформаційної політики. Але, коли придивляєшся до таких змін, здається, що робляться вони не тому, що так краще, а тому, що так вигідніше їх ініціаторам.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

діячі з закордону не просто виступали зі сцени на майдані Незалежності (що саме по собі виглядає дивним при збереженні дипломатичних відносин між країнами), а прямо закликали боротися з, на той час, повністю легітимною владою. Отак, виходить, слід розуміти добросусідські відносини. Гарна, так би мовити, міна при поганій грі. Неначебто ми маємо нормальні взаємовідносини між державами, а деякі іноземні посадовці приїжджають й прямо підтримують антивладні виступи. Це, мабуть, також потрібно розуміти, як прояв демократії та уособлення принципу невтручання у внутрішні справи іншої держави. Певним чином картину доповнює й відмова міністрів закордонних справ від тих гарантій, що вони їх надали при укладанні домовленостей між владою та опозицією¹.

Усе це виглядає дивним, не кажучи вже про штучність багатьох подій того часу. Ця неприродність чітко простежується від самого початку (розгону майдану), через дивні обставини викрадення майбутнього міністра, і аж до трагічних подій останніх днів протистояння, коли загинуло більше сотні людей (основні смерті припали на 19-21 лютого, коли готувався та підписувався протокол врегулювання протистояння. Домовленостей вдалося досягти, однак, здається, комусь потрібно було, щоб конфлікт завершився іншим чином. І всі ці неприродні, штучні події супроводжує єдина лінія інферналізації влади. Робилося все (причому влада інколи сама цьому дуже допомагала), щоб максимально демонізувати владу, щоб усе, що з нею асоціюється, сприймалося як нечисте, щоб весь соціальний універсум був поділений на воїнів добра і зла, а саме протистояння набуло метафізичної ознаки. Не будемо зараз вдаватися в політичне міфотворення, проте, як бачимо, технології спрацювали. Однак, запитання не сходять з порядку денного: заради чого все це?

Тут згадується приклад полковника Ауреліано, з безсмертного твору Г. Маркеса «Сто років самотності», який просто зшаленів (тому що, на відміну від багатьох наших сучасників, він був порядною людиною), коли усвідомив, що боротися можна просто за владу, або тільки за владу. Так, не за високі цілі чи ідеали, не за право побудувати кращий світ та отримати кращу долю, а за оволодіння владою, яка є самоціллю, яка є справжнім бажанням, хоча істинні мотиви цієї боротьби, якраз і приховують за великими гаслами більшої демократії, су-

¹ Мова йде про домовленості 21 лютого між владою та опозицією, які гарантувалися міністрами закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

цільної рівності, соціальної справедливості тощо. Однак, це тільки красива форма, за якою ледь вловлюється справжня сутність закликів до кардинальних перетворень. Влада заради влади – здається, це не тільки латиноамериканський архетип!

Далі – більше, як говорив класик. Якщо події лютого 2014 року і не тягнуть на революцію, однак стратегії поведінки чітко відповідають найкращим прикладам зміни символічного поля, починаючи від так званого "Ленінопаду" до скасування старих свят та призначення нових. Тож одним з головних кроків нової влади мав бути крок ідеологічного гатунку (як, наприклад, створення Міністерства інформаційної політики), а всі опоненти повинні бути усунені в той чи інший спосіб. Як свого часу зазначав французький філософ Ф. Федьє: «Влада, строго говорячи, не терпить нічого, що тим чи іншим чином не вступає з нею в компроміс» [3, с. 114]. Українським політикумом це правило опановано дуже добре. Сьогодні ми не маємо справжньої опозиції, повністю відсутня будь-яка критика, журналістика виглядає м'яко кажучи ангажованою¹, а інформація з агенцій новин повністю зникла, звільнивши місце інтерпретаціям та пропаганді². Логічним може видатися питання: як же бути тоді з критичними заявами та гострими ток-шоу? З цього приводу, як і з приводу опозиції, можна тільки ще раз відіслати до думки цитованого філософа. Критичність будь-яких заяв тільки окреслює ті рамки, в яких було знайдено цей компроміс: ніякі опозиційні теми сьогодні не проголошуються, якщо попередньо вони не отримали погодження відповідальних осіб. Спробуйте розмістити якусь критичну новину на топ медіа-ресурсах України і після всіх відмов одразу стане зрозумілим, що мається на увазі, коли можновладці говорять про

¹ Я наполягаю, в Україні сьогодні дуже проблематизована чесна, неупереджена журналістика. І хочу звернутися із запитанням до публіцистичної братії: а де ж корпоративна етика? Куди поділися стандарти журналістської об'єктивності? Чи віддано служити акціонерам зручніше і комфортніше, ніж показувати правду? Куди ж поділися ці правдолюбці, що постійно кричали про порушення норм неупередженості. Для глибшого осмислення подивіться це посилання, яких десятки чи не сотні «гуляють» по інтернету, може сором ще не остаточно втрачений: <http://youtu.be/gf32sOfOuo>.

² Як приклад, просто зверніть увагу, наскільки схожа (в деяких моментах до співпадіння), інформаційна кампанія навколо Надії Савченко на такий же процес, що був присвячений Джесіці Лінч, американській героїні іракської війни. Ракурси деяких фото змушують підозрювати чи не одного й того ж оператора, не кажучи вже про однакові схеми героїзації.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

демократичні цінності та незалежну четверту владу. Ще якобінці знали це правило, проголосивши його як певне кредо: «Ніякої свободи ворогам свободи».

Та й на тому питання не закінчуються. Як сталося, що після жакхливих подій у Волновасі оголошено всеукраїнській траур з ходом у Києві, а коли рівно за тиждень мінометна атака в Ленінському районі Донецька забрала життя тринадцяти осіб, навіть, не були приспущені державні прапори. То що: потрібно померти тільки на підконтрольній Україні території, щоб твоя смерть була помічена? Чи в Донецьку загинули «менш українські» громадяни? Чи, якщо людина залишилася у себе вдома і їй нема куди виїжджати, вона відразу стає сепаратистом?

З аналізу тенденцій останніх тижнів бачимо, що на перший план найближчим часом повинні вийти економічні проблеми. Усе це дуже нагадує роботу міністерства достатку з відомого оруелівського твору «1984», яке щоквартально публікує звіти, виходячи з яких рівень життя начебто підвищується [4], а насправді найменування товарів скорочується, кількість продукції теж, а реальний рівень життя погіршується. Здається, що з такою політикою основна маса населення скоро буде поставлена на грань виживання. Девальвація гривні (яка відкинула більшість українців за межу бідності), стрімке падіння промвиробництва та ВВП, втрата робочих місць, зупинка підприємств, руйнація інфраструктури – усе це сутнісна характеристика сучасної економічної політики. Це не може не позначитися на економічному здоров'ї як країни загалом, так і кожного громадянина зокрема.

Держава на грані катастрофи, проте, нам все розповідають, що хтось заважає працювати. Це дуже зручно, коли хтось заважає працювати, тому що завжди, якщо, щось не вдалося, можна списати на те, що хтось заважав. Це дуже зручна політика, щоб прикривати свою неспроможність. Найгірший варіант для можновладців сьогодні – це якщо ця завада кудись подінеться. Тому що відразу зникне й завіса, за якою приховується зараз реальний «професіоналізм», і оголиться справжня ситуація в державі. Це, коли зникає туман і виявляється, що стоїш на самому краю прірви. Розсіяння туману допустити не можна. Втім, знову залишається питання: заради чого? Відповідь давати не будемо, як і домовлялися спочатку. Проте, якщо не заради влади, то заради чого? Якщо замість миру ми все більше фінансуємо війну! Якщо замість заможності середній українець став жити втричі гірше! Якщо замість інформації та новин суцільна пропаганда, якою намагаються компенсувати всі інші програші! Заради чого тоді, якщо не за-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

ради влади, якщо у всіх галузях, за які брали відповідальність державні діячі, стає тільки гірше? Але є ті, кому гірше не стає, може тому, що вони при владі і роблять все, щоб там і залишитися?

Насамкінець ще декілька запитань. Що сьогодні відбувається в економічній площині? Мається на увазі, окрім суцільної катастрофи сьогоднішнього дня, що робиться, щоб її подолати? Питання не про кризовий момент теперішнього часу, а про стратегію. Що ми маємо як економічну стратегію держави? Що бачимо з реальних дій влади? Чуємо: давайте підніmemo тарифи для населення, підвищимо пенсійний вік, скасуємо дотації для сільгоспвиробників і т. і. Усе це тільки для одного – щоб отримати новий транш МВФ, який допоможе нам просто віддати старі борги та певний час виконувати соціальні зобов'язання. Ці гроші не будуть направлені на те, щоб заробляти нові гроші. Ми навіть не чуємо про модернізацію економіки, створення нових точок продукування додаткової вартості, про нові робочі місця тощо. Здається, будь-яка економічна стратегія просто відсутня.

На жаль, такий же висновок напрошується, коли розмірковуєш про військову площину. Очевидно, що мова може йти тільки про ситуаційні дії, пов'язані з миттєвими загрозами. Ніякої стратегії, продуманої на певний час наперед, немає. Все, на що спромоглися наші діячі, – це максимально ускладнити життя власному народу. Спочатку в зоні АТО були призупинені всі соціальні виплати, потім відключені всі оператори банківської системи, але й цього виявилось замало: сьогодні максимально проблематизоване сполучення між окупованими територіями та Україною. А наостанок приймається рішення щодо введення надзвичайної ситуації на Донбасі¹. Постає питання: для чого це й кому від цього стає гірше? Роздум подам особистого характеру. В зоні АТО у мене і зараз залишаються обидві бабці, яким майже по вісімдесят років і вони відмовилися виїжджати зі своїх осель. Останній раз пенсію вони отримували в червні (хоча все життя пропрацювали на шахті і мають на соціальні гарантії законне право), гроші їм перерахувати неможливо, тому що не працюють банківські установи, а тепер і приймати до них чи вивезти їх стало складніше. Виходить, політика української влади на Донбасі спрямована в першу чергу проти українського

¹ Дуже наївно думати, що в ситуації, коли на окупованій території не працює жоден старий закон України, нова Постанова відразу встановить законність. Ті хто не виконував закон і не почне його виконувати через нову постанову, натомість ускладниться життя тих, хто і так шанував законодавство.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

населення. Можливо, не варто, якщо люди залишилися в своїх домівках, якщо їм немає куди їхати, чи немає на що жити, якщо вони і в такий важкий час продовжують працювати, відразу записувати їх у сепаратисти та починати бомбардування? Можливо, існує інша, більш продуктивна логіка?

І такі рішення приймаються, коли існують системні проблеми іншого характеру. Сьогодні доводиться констатувати наявність в Україні приватних армій (цього ніхто не хоче визнавати, проте, очевидно, це так), які мало того, що не зрозуміло кому підпорядковуються та чії накази виконують, але інколи займаються відвертим мародерством [4]. Станом на сьогодні вони є системною загрозою цілісності країни. Втім, поки зручно їх використовувати, про це ніхто не хоче думати. Думати про те, куди потім направити енергію тих молодиків, які повернулися з війни, а місця в соціальній площині їм не знайдеться. Думати, як відібрати у них зброю, щоб вона не була аргументом в соціальному діалозі. Думати про те, врешті-решт, як унеможливити в мирний час існування приватних армій, тому що, здається, простих закликів буде замало. Відсутність відповідей на всі ці питання приводить до висновку, що військової стратегії також немає. Така позиція сьогодні коштує сотні життів, а завтра, здається, ще подорожчає.

Висновки

Виходячи з ситуації, потрібно б було сказати, що політичної (як внутрішньої так і зовнішньої) стратегії так само не існує. Або якщо вона є, то веде до самознищення країни. Однак, певні стратегіми все ж таки намальовуються, щоправда, вони носять далеко не уседержавний характер. Здається, живий нерв їх полягає у тому, щоб будь-якою ціною залишитися при владі. А від цього неважливо, що обіцяти на передвиборчих перегонах¹, все одно з ким вступати в коаліцію, аби мати контрольовану більшість та гарантувати собі певні посади, ситуація дійшла вже до того, що, навіть, несоромно певним чином інтерпретувати смерті українців, аби певним чином будувати інформаційну кампанію². У такій ситуації, як тут не згадати про ніцшевську волю до влади.

¹Порівняйте передвиборчі обіцянки на той момент ще не Президента з реальністю: <http://www.youtube.com/watch?v=vl5108qPgnU>.

² Дуже важко повірити, що всі жертви серед мирного населення – це лише відповідальність терористів. Та й реальна кількість жертв серед українських військових

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Економічної стратегії теж немає (зате є жалюгідний стан пересічного українця), військової – немає (однак, очевидна гуманітарна катастрофа, і дякувати Богові, ще не сталася технологічна), політичної – також (проте, очевидне все більше розбалансування влади зсередини країни та системна криза ззовні). Замість цих життєво необхідних елементів державності є тільки пропаганда, якою намагаються компенсувати відсутність системного бачення. А відтак, мабуть, не доводиться говорити про розвіяння того жаху, з констатації якого починався даний роздум. Тим паче, що сьогоднішнє становище навряд чи можна назвати контрольованим. Воно швидше нагадує ситуацію, коли у вагонетці під укіс мчать люди, і з відстані здається, що вони керують нею, проте, перша ж спроба загальмувати чи змінити курс відразу показує, що вони просто пасивно мчать до прірви. Найсумніше, що після того, як пересувний пристрій з екіпажем досягне дна, краще не буде. А тому і спокою на теренах нашої Батьківщини чекати поки не приходиться. Тож виходячи з таких футуристичних перспектив і постає питання: що відбувається?

ЛІТЕРАТУРА

1. Новая философская энциклопедия : в 4-х тт. – М. : Мысль, 2010. – Т. III. – 692с.
2. Кант И. К вечному миру // Кант И. Собр. соч. / Иммануил Кант. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 257-309.
3. Федье Ф. Хайдеггер: анатомия скандала / Ф. Федье. – СПб. : Изд-во «Владимир Даль», 2008. – 256 с.
4. Средняя зарплата в Украине в октябре выросла на 0,8% – до 3509 грн, – Госстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.planetoday.com/sredniaia-zarplata-v-ukraine-v-oktiabre-vyroslo-na-0-8-do-3509-grn-gosstat/>.
5. 20% бойцов добровольческих батальонов наживаются на войне – Кихтенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zn.ua/UKRAINE/20-boycov-dobrovolcheskih-batalonov-nazhivayutsya-na-voyne-kihtenko-164784_.html.

Статья представляет собою попытку разобраться с теми событиями, которые сейчас происходят в Украине. Для того, чтобы их происхождение было более понятным, подаётся определённая историческая ретроспек-

також останнім часом ставиться під сумнів закордонними спеціалістами. Така думка була, зокрема, озвучена в номері Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung за 8 лютого 2015 р.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тива украинской истории последнего года. На основе этого автор не пытается делать конечные безапелляционные выводы, а только предлагает определённую логику вопрошания. Такой методологический подход, с одной стороны, позволяет непривычным и, в некотором смысле, непопулярным, способом посмотреть на украинское сегодня, а с другой – представляется, что при этом он имеет и свои эвристические достоинства. По мнению автора, философское осмысление украинских реалий поможет и в прагматической плоскости лучше понимать, что происходит, и позволит принимать правильные решения, даже в сложнейших условиях.

Ключевые слова: система; стратегия; Angst; пропаганда; кризис; конфликт; революция; манипуляция; власть.

The article represents an attempt to deal with those events that are now taking place in Ukraine. Certain historical retrospective of last year's Ukrainian history must make their origin more understandable. Based on this retrospective, author does not try to do the final categorical conclusions, but only offers a certain logic of questioning. Such a methodological approach, on the one hand, allows unusual and, in some sense, unpopular way to look at Ukrainian today, and on the other, it seems that he has some heuristic advantages. So, I hope that the philosophical understanding of the Ukrainian realities will help and pragmatic better understand what is happening, and will allow you to make the right decisions, even in the toughest conditions.

Key words: system; strategy; Angst; advocacy; crisis; conflict; revolution; manipulation; power.

REFERENCES

1. *New philosophical encyclopedia*, in 4 v., V. III. (2010), *Mysl*, Moscow, 692 p. (rus).
2. Kant Immanuel (1966), *Perpetual Peace* in: *Collected Works*, Vol. 6, *Mysl*, Moscow, pp. 257-309 (rus).
3. Fédier F. (2008), Heidegger: anatomy of the scandal, *Vladimir Dal*, S-Petersburg, 256 p. (rus).
4. The average salary in Ukraine in October increased by 0,8% – to 3509 UAH, Statestat, available at: <http://www.planetoday.com/sredniaia-zarplata-v-ukraine-v-oktiabre-vyrosla-na-0-8-do-3509-grn-gosstat/>. (rus).
5. 20% of soldiers of the volunteer battalions are cashing in on the war – Kikhtenko, available at: http://zn.ua/UKRAINE/20-boycov-dobrovolcheskih-batalonov-nazhivayutsya-na-voyne-kihtenko-164784_.html. (rus).

УДК 930.1

Володимир ГЛАЗУНОВ,

*доктор філософських наук, професор кафедри соціальної філософії
та управління Запорізького національного університету*

ГІБРИДНА ВІЙНА В УКРАЇНІ: ОЛІГАРХІЧНИЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена розгляду феномену гібридної війни. На підставі того, що військові дії є певним процесом, пропонується проаналізувати явище з позицій технологічного підходу. Дослідження феномену відбувається не в межах традиційної «демократичної парадигми», а виходячи з тези, що в сучасній Україні сформувалася олігархоцентрична модель соціально-політичного устрою. Розглянуто цілі, завдання, принципи, напрями, форми, методи й прийоми ведення гібридної війни. Визначено спільне й особливе у феноменах традиційної та гібридної війн. Акцентується увага на комплексному характері явища, його багаторівневій структурі. Показано, що учасники процесу на різних рівнях грають різні ролі, що й фіксується експертами, які аналізують ситуацію з різних ідеологічних позицій.

Ключові слова: *гібридна війна; технологія; олігархія; інформаційний ресурс.*

Постановка проблеми і стан її попереднього вивчення. Драматичні події на південному сході України, які стали логічним продовженням Майдану-2014, більшістю експертів оцінюються як найкритичніші за роки існування незалежної держави. Дійсно, стан перманентної політичної кризи досяг своєї кульмінації, коли постало питання про подальше існування держави Україна, про її суверенітет. При цьому оцінка подій з різних позицій далеко неоднозначна, зважаючи на складність, комплексність явища, що включає в себе як елементи громадянської війни, так і елементи зовнішньої агресії. Тому для опису та аналізу подій експертне співтовариство все частіше апелює до терміну «гібридна війна». Така тенденція у визначенні зазначеного явища знаходиться в руслі сучасного мейнстріму – спроби описати складні системи з позицій теорії хаосу. Причому в таких спробах переважає фор-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

мальний підхід, коли, незважаючи на те, що модель, яка описує систему, є детермінованою, поведінка системи видається випадковою.

Тим не менше, будь-яка система підлягає певній систематизації, аналізу і т. ін. Якщо уявити події, що відбуваються, у вигляді процесу, то, очевидно, що до його опису можна застосувати технологічний підхід. Іншими словами, будь-який процес можна розбити на технологічні елементи і виділити: цілі, завдання, принципи (стратегічний ряд), засоби, форми, методи, прийоми, рівні тощо (тактичний ряд). Такий підхід передбачає, насамперед, визначення головних учасників процесу в якості суб'єктів і об'єктів. Саме визначення основних гравців в явищі «гібридної війни» на південному сході України, їх інтересів і можливостей, є **метою** цієї роботи. Досягнення мети передбачає вирішення низки завдань, зокрема:

1. Опис характерних моментів «гібридної війни», виділення загального і особливого.
2. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що лежать в основі процесів «гібридної війни».
3. Встановлення суб'єкт-об'єктних відносин у процесі гібридної війни, їх закономірної обумовленості.
4. Виявлення ролі соціальної групи олігархів у зазначених процесах.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що в терміні «гібридна війна» присутнє як загальне, так і особливе. Тому для визначення особливого доцільно кілька слів сказати про загальне, тобто про феномен війни. Досить системний аналіз явища і різних поглядів на нього наводить, зокрема, Дідьє Жюліа [1]. У ньому присутній саме технологічний підхід до процесу війни. Особливу увагу слід звернути при цьому на позицію самого автора, який зводить причини воєн до двох: «1) до голоду: доти, доки поруч з багатими націями будуть знаходитися нації залежні, поряд з людьми, що купаються в розкоші, будуть знаходитися люди, які відчувають голод, існуватиме загроза війни; 2) до політичної свободи: «війна свята, – говорив Фіхте, – коли під загрозою незалежність – розвиток культури» [там само]. Цей момент є особливо актуальним в контексті подій на південному сході України. Причини конфлікту лежать у площині суперечностей між бідністю і багатством, а приводом конфлікту є «замах на культурні цінності».

Незайве також згадати і традиційний матеріалістичний підхід, у рамках якого «війна – організована збройна боротьба між державами

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

(чи групами держав), націями (національно-визвольна або колоніальна) або класами (громадянська війна, властива антагоністичному класовому суспільству» [2]. У рамках цього підходу «війна є продовженням політики» того чи іншого класу; і в кожному сучасному суспільстві, і в рабському, і в кріпосницькому, і в капіталістичному, бували війни, які продовжували політику гнобительських класів, а також були війни, які продовжували політику пригноблених класів» [3]. З цих визначень видається доцільним виділити, з одного боку, «озброєність» зіткнення, що є формальною ознакою війни в традиційному її сприйнятті. З іншого боку, сутність війни полягає в тому, що вона є продовженням політики певної соціальної групи в боротьбі за владу, як можливість диктувати свою волю іншим соціальним групам. Іншими словами, війна є засобом у досягненні політичних цілей. Можна припустити, що специфіка феномену «нової війни», війни в нових, змінених умовах, повинна трансформувати свою структуру: змінити свою форму, залишивши відносно незмінними свою сутність і зміст. Саме такі трансформації можна спостерігати, аналізуючи феноменологію гібридної війни.

Розглядаючи явище гібридної війни, слід зазначити, що в сучасній вітчизняній науковій літературі досить незначні відомості з означеного питання. Виняток складають роботи С. Дацюка, що системно працює в цій сфері [4]. Набагато більше є досить суперечливої інформації на рівні мас-медіа. Більшість журналістів доволі наполегливо виводить поняття "гібридна війна" на рівень масової свідомості, часто користуючись ним більше як формальним, зручним, модним терміном «новомови», ніж терміном, за яким стоїть усталений образ на рівні суспільної свідомості.

Очевидно, що термін запозичений із зарубіжної літератури. Так, Віктор Дьяченко констатує: «термін *«hybrid warfare»* надзвичайно популярний останнім часом у західних ЗМІ в контексті подій на південному сході України» [5]. Найбільш узагальнене уявлення пропонує відповідна стаття на Вікіпедії [6], яка стає все більш популярним джерелом інформації при всій неоднозначності ставлення до нього, зважаючи на рівень достовірності та якості. Узагальнюючи зазначену інформацію, можна констатувати, що гібридна війна відрізняється, насамперед комплексністю, тобто поєднанням різних видів специфічних військових дій; проявом активності в декількох сферах, напрямках і на різних рівнях; в різних масштабах; використанням різних форм,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

підходів, методів і прийомів. Більше того, саме широка варіативність у виборі технологічних структурних елементів є специфічною особливістю розглянутого феномена. При цьому особливу увагу слід звернути на те, що більшість дослідників обов'язково роблять акцент на інформаційній складовій гібридної війни. Інформаційна боротьба, медійні війни, мережеві війни, кібервійни, пропаганда і контрпропаганда, інформування та дезінформування – ось далеко не повний перелік ведення активних дій, основою яких є інформаційна складова. Можна висловити припущення, що провідна роль саме інформаційної складової пояснюється тим, що інформаційний ресурс є базовим, провідним ресурсом сучасної інформаційної епохи. Саме цей ресурс є основним «конвертаційним ресурсом», що дозволяє перевести один вагомий ресурс в інший і прискорює весь процес зазначеної конвертації. У свою чергу, швидкість конвертації одного виду ресурсу в інший є критерієм ефективності приросту сукупного капіталу або ресурсного потенціалу. При цьому необхідно пам'ятати, що рівень сукупного капіталу або ресурсного потенціалу є базовим показником, що лежить в основі багатьох явищ і процесів, які визначають їх сутність. Зокрема, співвідношення «відносний дефіцит-надлишок» суспільно цінного ресурсу визначає ролі «суб'єкта» і «об'єкта», відповідно, у владних взаєминах, тобто в політичній сфері. Суб'єктом стає сторона, що володіє відносним надлишком соціально значущого ресурсу, об'єктом – сторона, яка має його дефіцит.

Саме на цей момент вказують експерти, коли визначають гібридну війну як метод дій в асиметричній війні [7]. Тобто гібридна війна є вимушеною формою в тому випадку, коли в конфлікт вступають сторони з різною структурою ресурсних потенціалів. Для того щоб добитися сприятливого для себе результату військового протистояння, кожна зі сторін намагається запропонувати противнику «гру за своїми правилами». При цьому переслідується мета перевести протистояння в ту площину, в ту сферу, той масштаб, в якому у позначеного учасника є перевага у відповідному ресурсі. Необхідно зауважити, що противник не завжди приймає висунуті умови, а тому кожна сторона грає «свою гру», що й сприймається суб'єктивно як «хаос». З іншого боку, можна припустити, що «відсутність принципів» при виборі основних технологічних параметрів також є системним принципом гібридної війни. Але, це лише в загальному випадку. У кожному конкретному випадку стороною обираються саме ті принципи, які цією стороною

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

сприймаються як найвигідніші виключно для неї. Більше того, ця «вигода», цей зиск, носить ситуативний характер. За умов швидкої зміни багатofакторної ситуації також швидко змінюється і оцінка нової ситуації, а, відповідно, змінюються й принципи побудови всього технологічного ланцюжка проведення гібридної війни. Таким чином можна припустити, що успіх у гібридній війні забезпечується за рахунок мобільності в оцінці та відповідному блискавичному корегуванні елементів технології її проведення.

Особливу увагу слід звернути на те, що при організації відповідної гібридної активності її організаторам доводиться стрімко змінювати завдання, а потім, відповідно до завдань, і весь технологічний ряд військових дій. При цьому незмінною повинна залишатися стратегічна мета організатора (технолога) процесу. Це зауваження особливо актуальне в тому випадку, коли організатор-технолог пов'язаний і вбудований в різні системи, в системи різних сфер і рівнів. У цьому випадку він неминуче змушений суб'єктивно ранжувати ці системи за пріоритетністю у відповідності зі своїми суб'єктивними уявленнями про цінність цих систем.

Не можна не помітити і ще один важливий момент. При найближчому розгляді тих технологічних елементів, які вводяться в дію в процесі гібридної війни, можна відзначити їхню відносну традиційність: вони «оновлюються» лише за рахунок складової технічного прогресу – насамперед, відбувається зміна засобів ведення бойових дій. У зв'язку з цим змінюються, прийоми, методи, форми, а, відповідно, стратегія і тактика. Але це притаманне процесу розвитку і «традиційної» війни. Тому можна помітити, що «додаткова специфіка» гібридної війни, в основному, задається новизною поєднання, комбінації технологічних елементів. «Ефект хаосу» на рівні сприйняття саме й формується за рахунок відносної незвичайності такого поєднання. Можна провести аналогію зі сприйняттям сюрреалістичної картини: традиційні, реальні предмети і нетрадиційні, нереальні зв'язки між ними.

Все означене вище повною мірою стосується сучасної ситуації в Україні, процесів, що відбувалися в Криму й що відбуваються сьогодні на Донбасі. Причому комплексний характер цього явища саме в українських умовах вимагає окремого багатогранного вивчення.

Досить актуальним є питання щодо суб'єктів гібридної війни. Оцінка експертів у цьому питанні відрізняється, в залежності, з одного боку, від того, який рівень гібридної війни розглядається, з іншого –

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

залежить від ідеологічної заангажованості експерта. Аналіз процесу ведення гібридної війни на різних рівнях дозволяє виділяти суб'єктивні ініціаторів, організаторів, маніпуляторів, рушійні сили і т. ін. на конкретному рівні. Однак на іншому рівні ті ж самі соціальні групи виступають у якості об'єкта, засобу у вирішенні завдань суб'єктивних вищого рівня. Так, сучасний український конфлікт оцінюється деякими експертами як громадянська війна, тобто боротьба між різними соціальними групами. Причому тут також присутні різночитання: боротьба «проєвропейців» проти «про-азійців» (продовження Євромайдану); «регіонів» проти «центру» (за децентралізацію); одних олігархічних угруповань проти інших; «російських націоналістів» проти «українських націоналістів» тощо.

Цей же конфлікт розглядається на міждержавному рівні як конфлікт між двома суб'єктами: Росією та Україною; або як конфлікт між США і Росією (а Україна – «поле бою», «розмінна монета», «засіб у чужих руках» тощо).

З іншого боку, конфлікт може розглядатися як продовження боротьби транснаціональних конгломератів за сфери впливу. У цьому випадку вже держави й союзи держав виступають в якості засобу для досягнення корпоративних цілей гравців геополітичного масштабу.

В іншому вимірі цей конфлікт є проявом цивілізаційної боротьби: адже для України це – цивілізаційний вибір. Крім того, одночасно, він має релігійно-конфесійну складову. У цілому ж, цей рівень може бути визначений як рівень духовно-парадигмальний. Варто зауважити, що в рамках роботи ми навмисно не зважаємо на так звану «конспірологічну складову».

Узагальнюючи все вищезазначене, можна зробити висновок про те, що Україна в рамках глобальної гібридної війни, одночасно, але на різних рівнях, є і суб'єктом, і об'єктом, і засобом, і тактичним завданням («завоювання»), і стратегічною метою, але з позицій різних учасників процесу! Відповідно, залежно від рівня або системи, обраної як об'єкт або предмет дослідження, експертами фіксуються різні суб'єкти процесів в гібридній війні. При цьому, протистояння між ними відбувається з різною інтенсивністю, але на всіх рівнях одночасно.

У гібридній війні дуже важливу роль відіграє суб'єктивний фактор – момент найбільш повного і адекватного усвідомлення того, що відбувається. Саме від рівня усвідомлення учасниками (потенційними

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

суб'єктами) процесу гібридної війни залежить те, яку роль вони пропонують у ній тій системі, яку представляють.

Так, в оцінці щодо сучасної ситуації в Україні, більшість експертів традиційно виходять з того, що Україна певною мірою досягла свого політичного ідеалу – демократії. У цьому випадку основною дійовою особою, в тому числі і суб'єктом виступає народ, в особі держави, у вигляді законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Однак, слід зауважити, що оцінка ситуації зазнає значних змін у випадку, якщо Україну розглядати в якості олігархії або олігархоцентричної системи [8], тобто соціально-політичної системи, в якій всі інститути державної влади та сегменти громадянського суспільства знаходяться в жорсткій фінансово-економічній залежності від соціальної групи олігархів. У цьому випадку основною дійовою особою, в тому числі й суб'єктом на певних рівнях гібридної війни виступають олігархічні клани, персоналізовані в образах конкретних олігархів. При цьому і держава, і громадянське суспільство (народ України), є засобом олігархічних угруповань у досягненні своїх, насамперед, економічних цілей. Але тоді олігархічна складова надає значної специфіки кожному технологічному елементу гібридної війни, принципово змінює акценти в її оцінці.

Україна увійшла в гібридну війну, не маючи чіткої стратегічної мети. Під приводом деідеологізації, вигідної олігархам, вона, на відміну від тієї ж Росії чи США, не заявила про свою роль і про своє місце на геополітичному рівні. Більше того, така «невизначеність» протягом усіх років незалежності України була обумовлена різною спрямованістю пріоритетів, векторів, в економічних зв'язках провідних українських олігархічних кланів. Відсутність парадигми, концепції, філософії, місії, знижує рейтинг України як системи і не дозволяє вийти на вищі рівні ведення геополітики, в тому числі й на вищі рівні ведення гібридної війни. Це автоматично скорочує перелік процесів, де Україна виступає як суб'єкт, автоматично перетворюючись на мету, завдання, засіб, об'єкт в руках інших учасників. Природно, що ця «ущербність» відразу ж проявляється в «момент істини», яким є військовий конфлікт.

Події на південному сході країни стали логічним продовженням Майдану-2014, який у свою чергу, має яскраво виражену олігархічну складову. У цьому контексті Майдан-2014 можна розглядати як привід для розгортання подальших подій на південному сході. А ось причини

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

у них одні – кричуща недосконалість сформованої соціально-політичної системи, або як було зазначено вище – олігархії. У даному контексті Майдан-2014, як і Майдан-2004, можна в цілому охарактеризувати тим, що об'єктивно існуюча революційна ситуація була зведена до верхівкового перевороту. Іншими словами, революційним поривом мас скористалася певна група олігархів, яка відтіснила іншу групу олігархів від політичної влади, для перерозподілу сформованої системи власності на знаряддя праці й засоби виробництва, залишивши систему в цілому без зміни. При цьому кожне з олігархічних угруповань у процесі Майдану, в тій чи іншій мірі, апелювало до різних суб'єктів геополітичного рівня в розрахунку на додаткову ресурсну підтримку для ведення внутрішньосистемної боротьби. У цьому сенсі збройний конфлікт на Донбасі є результатом зазначеної олігархічної апеляції до зовнішніх ресурсних джерел, до суб'єктів світової політики. Цей саме момент є наріжним каменем в усвідомленні того, як олігархічна Україна перетворюється з потенційного суб'єкта геополітики на об'єкт. Відсутність геополітичної концепції розвитку України, і, як наслідок, відсутність конкретних кроків щодо її реалізації, не дозволили втілитися потенційній можливості для України і стати геополітичним гравцем. У даному випадку, цілком адекватним видається допущення: мета українських олігархів – не збудувати власну суверенну державу як самодостатню систему, а вбудуватися на більш високий рівень в глобальній системі, використовуючи власну державу як плацдарм, трамплін, тобто засіб у досягненні визначеної мети. Мабуть, найяскравішим прикладом такої позиції є «багатогранна» активність Віктора Пінчука, який більшою мірою є «людиною світу», ніж «громадянином України», і який у контексті сучасного військового протистояння «випав з поля зору»!

На рівні завдань гібридної війни також є своя олігархічна специфіка. Зокрема, перерозподіл сформованої системи закріплення знарядь праці і засобів виробництва в певній системі власності можливий, в тому числі, і за результатами війни. І таку можливість найкраще усвідомлюють олігархи, як соціальна група, що має ексклюзивні можливості для відповідного аналізу ситуації. У такому разі саме формат гібридної війни також вигідний, насамперед, олігархам, бо ними прекрасно усвідомлюється. Адже цей формат дозволяє, з одного боку, проводити реальні військові дії, а з іншого, максимально не припиняти виробництво, не розривати торговельні зв'язки, традиційні виробничо-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

економічні зв'язки, що мінімізує втрати прибутку. Причому, варто зауважити, що олігархічна держава проводить подібну гібридну політику: зокрема, влада не приймає логічних радикальних рішень, аби не припинилося зовнішнє фінансування. Питання про перерозподіл ресурсної бази між різними соціальними групами і класами всередині системи не ставиться. Навпаки, бойові дії є прекрасною ширмою для того, щоб приховати той факт, що відбувається боротьба за перерозподіл власності між олігархічними кланами. Більш того, олігархічна держава в цих екстремальних умовах паразитує на патріотичних почуттях громадян. Зокрема, вона «грає в загальну мобілізацію», яка стосується всіх, крім олігархів та їхнього оточення. Усі затягують паски, окрім них. Їх промислово-економічні схеми, що приносять надприбутки, продовжують працювати «не помічаючи» лини реального фронту! Варто відзначити, що в цілому маніпуляція з суспільною свідомістю поки проходить «цілком успішно» для олігархів. Винятком з правил можна вважати рідкісні адекватні оцінки того, що відбувається: наприклад, Ніна Матвієнко заявила, що «сьогодні в зоні АТО йде боротьба не за Україну – це кланова боротьба Ахметова, Порошенка, Коломойського та інших, «що захищають свій бізнес кров'ю наших хлопців» [9].

Що стосується принципів, то, як уже було зазначено вище, основний системний принцип гібридної війни – це «відсутність принципів». У конкретному випадку в Україні, цей системний принцип доповнюється «відсутністю принципів заради вирішення корпоративних завдань та досягнення корпоративної мети олігархічної групи». Для всіх інших соціальних груп принципи у вигляді олігархічного Закону повинні неухильно виконуватись. Досить згадати численні судові розгляди справ «про дезертирство» в умовах офіційно неоголошеної війни. У той же час, наприклад, олігарх Ігор Коломойський може собі дозволити пожартувати про те, що український закон забороняє подвійне громадянство, але не забороняє потрійного [10].

Варто також звернути увагу на ще один показово принциповий момент: в сучасній ситуації українцям не «роздають зброю», що також вказує на те, що держава не демократична, а олігархічна. Зброя не розподіляється між громадянами з цілком обґрунтованої і об'єктивної причини: вона з високим ступенем імовірності буде направлені не проти зовнішнього ворога, а проти внутрішнього – класового.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Особливу увагу слід звернути на так званий «принцип головної ланки» гібридної війни, ухопившись за яку можна витягнути весь ланцюг. У контексті даної роботи очевидно, що мова йде про інформаційну складову, тому що інформаційний ресурс – провідний ресурс епохи. Інформаційна складова присутня у всіх технологічних елементах гібридної війни. Саме їй необхідно приділяти найбільше уваги, на неї необхідно робити ставку. Україна в цьому відношенні багато в чому програє основним учасникам гібридної війни – як тимчасовим союзникам, так і тимчасовим суперникам, особливо Росії!

Специфіка гібридної війни щодо вибору напрямків полягає в комплексності – в тому, що вона проводиться, за можливістю, в широкому спектрі напрямків. Цей момент в Україні присутній і витримується. Але й тут необхідно звернути увагу, що, наприклад, напрям «народної дипломатії» практично відсутній, хоча видається найбільш ефективним. Очевидно, що за умов, коли основна зброя – пропаганда, то основною зброєю в боротьбі з пропагандою може стати контрпропаганда.

При цьому ефективність контрпропаганди багаторазово зростає за умови виконання «адресності», тобто ретельного сегментування аудиторії. Друга умова підвищення ефективності такої роботи – рівень довіри зростає «до своїх» (тобто шахтарі вірять шахтарям, лікарі – лікарям тощо). Цей сегмент інформаційного ресурсу в Україні практично не задіяний.

Щодо вибору методів гібридної війни підхід залишається тим самим: чим ширший спектр методів, тим успішніше реалізується проєкт для досягнення мети – зростає імовірність успіху для суб'єкта. Але це – у загальному випадку. У конкретному випадку української гібридної війни можна констатувати, що олігархам вигідно штучно звужувати спектр, тобто показувати й акцентувати увагу на тій його частині, яка вигідно презентує саме позицію, яку займає саме даний олігархічний клан. У цілому ж слід зауважити, що домінує метод – далеко не науковий, більше того, антинауковий – «ідеологізований», тому що присутнє ідеологічне корпоративне олігархічне замовлення. Яскравим підтвердженням цього є хоча б оцінка зазначеного конфлікту, яка зводиться, з одного боку, виключно до громадянського конфлікту всередині країни (громадянської війни), з іншого – виключно до зовнішньої інтервенції. Цілком очевидно, що насправді присутні обидві складові. Однак така «однобокість» в оцінці пов'язана з «різними векторами»

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

інтересів олігархічних кланів, що вступили у боротьбу, а, як наслідок – різне висвітлення подій у підконтрольних олігархам ЗМІ.

Засоби гібридної війни визначаються в кожному конкретному виді складової війни у відповідності до специфіки. Успішність, ефективність і результативність всієї гібридної війни в цілому також багато в чому залежить від того, наскільки задіяні всі можливі засоби. Навіть, на перший погляд, Україна недооцінює сам принцип «використання всіх засобів у повному обсязі». Однак, це теж продиктовано олігархічною корпоративною установкою – використовується все те, що вигідно конкретному олігарху, в конкретній ситуації, навіть, якщо це входить в протиріччя з інтересами більшості населення, тобто з демократичною складовою системи.

Отже, основний момент, на який варто окремо звернути увагу: народ зі своїм патріотичним піднесенням використовується як засіб у досягненні олігархічних цілей. Народом уміло маніпулюють, направляючи його енергію (наприклад патріотичного піднесення на південному сході; або прагнення соціальної справедливості – на Майданах), у вигідне для олігархів русло. Цій меті служить відповідна олігархічна система інститутів, що включає силові державні структури, олігархічні ЗМІ, залежні політичні партії, підконтрольні профспілки тощо.

Особливим достатком й різноманітністю характеризуються прийоми гібридної війни. Цей атрибут тактики в контексті гібридної війни повинен бути нестандартним. У цьому випадку багаторазово підвищується його ефективність. Так, у цілому, можна погодитися з С. Дацюком, який пропонує абсолютно нестандартний (інноваційний) підхід у вирішенні конфлікту Україна-Росія [4]. При цьому варто звернути особливу увагу на те, що більшість експертів сходяться на думці, що Україна за своїм ресурсним потенціалом не здатна виграти війну проти Росії самостійно. Проте, скориставшись нестандартними прийомами, можна зрівняти шанси. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на те, що українською стороною практично не використовується потенціал української діаспори в Росії.

Висновки

З усього вище викладеного впливає кілька узагальнюючих висновків.

У гібридній війні необхідно дуже чітко виявити справжні, а не декларативні, стратегічні цілі всіх учасників. Вибираючи тактичних

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

союзників, необхідно чітко уявляти собі не тільки тактичні, а й стратегічні наслідки. Чим частіше відбувається оцінка швидкозмінної ситуації, відбувається верифікація стратегічних цілей і проміжних прогнозованих індикаторів, чим частіше вносяться відповідні корективи в тактику, тим вище імовірність успіху в стратегії гібридної війни. Характерною ознакою є кардинальна зміна технологічної моделі процесів на різних етапах гібридної війни. Так, аналіз моделі процесів на першому етапі конфлікту на Донбасі дозволяв характеризувати дії як «терористичну діяльність». За два місяці ситуація кардинально змінилася, а Україна продовжує «жити у форматі АТО».

Особливий інтерес являє собою зв'язок наших олігархічних кланів із зовнішніми геополітичними гравцями, представниками транснаціональних компаній, які, по суті, є олігархічними структурами вищого, глобального порядку. У цьому випадку навіть конфлікт Росія-США переходить в іншу площину, тож при такому підході навіть такі держави-гіганти стають засобом в досягненні глобальних олігархічних результатів.

У всіх структурних елементах гібридної війни присутня олігархічна складова: весь хід і характер процесу гібридної війни задається інтересом названої соціальної групи. Олігархи відіграють провідну системну роль у формуванні гібридної війни як відповідного специфічного процесу. Це – об'єктивний бік.

Однак необхідно звернути увагу і на суб'єктивний бік гібридної війни, а саме, на момент сприйняття цього явища на рівні суспільної свідомості. При цьому слід зауважити, що багато в чому образ гібридної війни сформований саме олігархічними ЗМІ. Характерно, що в більшості випадків акцент робився на «новизні» явища гібридної війни: постійно підкреслюється, що Україна до такої новизни не готова, новизна ототожнюється з підступністю суперника тощо. Насправді при найближчому розгляді виявляється, що зазначена «новизна» відносна. В. Дьяченко досить переконливо доводить, що при найближчому розгляді, кожен елемент гібридної війни в Україні, чи то засіб, прийом, метод або форма, – мають гідний аналог в історії [5]. Новою, за фактом, є лише конкретна їхня комбінація! Більше того, нескладно помітити, що вказана «новизна» є ідеологічно замовленою. Зокрема, новизна великою мірою є проявом нових акцентів і нової «дослідницької позиції» в розгляді явища. Так, якщо раніше окремо розглядалися дипломатія і безпосередні військові дії, то зараз пропонується розглядати

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

ці сфери в якості елементів одного процесу гібридної війни, різних його стадій.

Але й тут можна простежити олігархічну складову. Саме на «новизну» можна списати невдачі й промахи у веденні гібридної війни, заховати справжні цілі, пояснити відсутність рішучих заходів і дій, які потенційно могли б порушити модель, вигідну олігархам.

У процесі гібридної війни олігархи зацікавлені в ексклюзивному доступі до інформації, а тому від початку створюють закриту інформаційну систему. Іншими словами, особливість в суб'єктивному сприйнятті гібридної війни, її «новизна», є ідеологічним обґрунтуванням необхідності саме такої війни. Це – корпоративне замовлення на маніпуляцію суспільною свідомістю з боку олігархічної соціальної групи.

Основний об'єктивний момент: гібридна війна, яка відбувається в Україні, має глибоко антинародну, тобто антисоціальну сутність, тому що її цілі й завдання відповідають інтересам нечисельної соціальної групи олігархів (і обслуговуючих її бюрократів), що перебуває в системній суперечності з інтересами переважної більшості, яку складають інші соціальні групи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жюлиа Д. Война. Философский словарь / Д. Жюлиа ; [пер. с франц.]. – М. : Междунар. отношения, 2000. – 554 с.
2. Война // Философская Энциклопедия. В 5-ти тт. [Электронный ресурс] / [под ред. В. Ф. Константинова]. – М. : Советская энциклопедия, 1960-1970 гг. – Режим доступа : <http://terme.ru / dictionary/1019130/word/voina>.
3. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. – 5 изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1969. – Т. 26. – С. 135-136.
4. Дацюк С. Стратегия победы Украины в войне с Россией [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hvylyya.net/analytics/geopolitics/strategiya-pobedy-ukrainyi-v-voyne-s-grossiey.html>.
5. Дьяченко В. «Гибридная война» как следствие склероза [Электронный ресурс] / В. Дьяченко. – Режим доступа : <http://www.from-ua.com/articles/324689-gibridnaya-voyna-kak-sledstvie-skleroza.html>.
6. Гибридная война [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная война](http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная_война).
7. Асиметричная война [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Асиметричная война](https://ru.wikipedia.org/wiki/Асиметричная_война).
8. Глазунов В. В. Олигархические трансформации : [монография] / В. В. Глазунов. – Запорожье : КПУ, 2011. – 363 с.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

9. Матвиенко Н. В зоне АТО идет клановая борьба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://inpress.ua/ru/politics/38168-nina-matvienko-v-zone-ato-idet-klanovaya-borba-video>.

10. Коломойский признался в тройном гражданстве [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_kolomojskij-priznalsya-v-trojnomy-grazhdanstve/584512).

Статья посвящена рассмотрению феномена гибридной войны. На основании того, что военные действия представляют собой определенный процесс, автор предлагает анализировать явление с позиций технологического подхода. Изучение феномена происходит не в рамках традиционной «демократической парадигмы», а с точки зрения того, что в современной Украине сформировалась олигархоцентрическая модель социально-политического устройства. Рассматриваются цели, задачи, принципы, направления, формы, методы и приемы ведения гибридной войны. Определяется общее и особенное на феноменах традиционной и гибридной войн. Акцентируется внимание на комплексном характере явления, его многоуровневой структуре. Показано, что участники процесса на различных уровнях выполняют различную роль, что и фиксируется экспертами, анализирующими ситуацию с различных идеологических позиций.

Ключевые слова: гибридная война; технология; олигархия; информационный ресурс.

This article is devoted to the phenomenon of hybrid war. Based on the fact that the military actions can be represented as the particular process, it is proposed to analyze the phenomenon on the technological approach. In addition, the study of the phenomenon does not occur within the traditional "democratic paradigm", and based on the assertion that in modern Ukraine the model of social and political order with an oligarchs in the center was formed. All state institutions and segments of civil society are in a tough financial and economic dependence from the social group of oligarchs.

The goals, objectives, principles, directions, forms, methods and techniques of conducting hybrid warfare are discussed. The general and the particular to the phenomena of the conventional war and the hybrid war is determined. Focuses on the complex nature of the phenomenon, its layered structure. In this connection, emphasizes the fact that the main actors of the war at different levels perform different roles, which is fixed by experts who analyze the situation. In particular, Ukraine can be considered as the subject of a hybrid war at the regional level, but it also becomes the purpose and the object as to the subjects of higher geopolitical level.

In general, the phenomenon of hybrid war characterized by a lack of principles in building of the technological process. In the specific case of Ukraine, the lack of clear principles in the organization of the process dictated by economic

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

interests of oligarchic clans that joined the struggle for the redistribution model in securing ownership of tools and means of production. Other elements of the process of the hybrid war are serve the implementation of the corporate interests of the oligarchs.

In addition, the Ukrainian oligarchic structures are the link, the conductor for the interests of oligarchic structures of higher global level. The main tool in this struggle is the information – the main resource of the era, on which the oligarchs try to win a monopoly. Thus, we can talk about the oligarchic discourse of the hybrid war in Ukraine, as invariably present oligarchic component in all its elements.

Keywords: *Hybrid war; technology; oligarchy; information resource.*

REFERENCES

1. Julia D. (2000), *War. Philosophical Dictionary*, External Affairs, Moscow, 554 p. (rus).
2. War, *Philosophical Encyclopedia*, in 5 v., in Konstantinov V. F. (Ed.) Soviet Encyclopedia (1960-1970), available at: dictionary/1019130/word/voina. (rus).
3. Lenin V. I. (1969), *Works*, Moscow, Vol. 26, pp. 135-136 (rus).
4. Datsyuk S. *Strategy of Ukrainian victory in the war with Russia*, available at: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/strategiya-pobedyi-ukrainyi-v-voyne-s-rossiey.html>. (rus).
5. Dyachenko V. *Hybrid war as a consequence sclerosis*, available at: <http://www.from-ua.com/articles/324689-gibridnaya-voina-kak-sledstvie-skleroza.html>. (rus).
6. *Hybrid War*, available at: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная война](http://ru.wikipedia.org/wiki/Гибридная_война). (rus).
7. Asymmetric War, available at: [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Ассиметричная война](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ассиметричная_война). (rus).
8. Glazunov V. V. (2011), *Oligarchic transformations*, KPU, Zaporizhzhia, 363 p. (rus).
9. Matviyenko N. *It is a clan fight in the area of the ATO*, available at: <http://inpress.ua/ru/politics/38168-nina-matvienko-v-zone-ato-idet-klanovaya-borba-video>. (rus).
10. *Kolomoisky admitted in the triple citizenship*, available at: http://gazeta.ua/ru/articles/politics/_kolomojskij-priznalsya-v-trojnomo-grazhdanstve/584512. (rus).

УДК 141.5.:316.613

Марина КОЛІНЬКО,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Донецького національного університету, м. Вінниця*

МЕЖІ Й ГОРИЗОНТИ ДОМАШНЬОГО СВІТУ

У статті розглядаються проблеми просторового взаємозв'язку домашнього і політичного світів. Автор зупиняється на теоретико-методологічному підході Е. Гуссерля, який має евристичну цінність для дослідження феномену життєвого світу. Використовується феноменологічна інтерпретація типів історичності Е. Гуссерля в семантиці поділу соціального простору на своє і чуже. Аналізуються відмінності в утворенні домашнього і чужого світів. Показано, що кожна культурна група сформована на фундаменті стійкої культурної матриці. Симетричність культурних відмінностей в рамках "батьківського поля" дає основу для розуміння, розсуває кордони і розширює горизонти домашнього світу. Діалог подано як продуктивну стратегію толерантної комунікації. Вивчення ідентичності (формування, кордони) необхідне для розуміння особливостей діалогу культур в умовах політичного конфлікту.

Ключові слова: домашній світ; повнота буття; чужий світ; толерантність; діалог.

Дивуватися тому, що є хаос, війни і так далі – не філософське заняття. Філософське заняття починається тоді, коли перейдено край відчаю і починається трагічне осмислення, виникає рівний і спокійний настрій.

М. Мамардашвілі

Постановка проблеми і стан її вивчення. Філософія є способом обговорення умов свободи. Це висловлювання Мераба Мамардашвілі пролунало в контексті теми буття як повноти збирання. Наскільки вільні ми у волевиявленні і вчинках, якою мірою перебуваємо під тиском умов і обставин, традицій і упереджень? Наше буття розкидано на мільйони осколків, ми чогось чекаємо, вимагаємо, сподіваємося, бажаємо добра, прагнемо бути подалі від зла. Але бажання добра й відходу від зла недостатньо, щоб бути добрим і

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

розуміти, що є добро. «Робити добро чи бути добрим зовсім не те ж саме, що відчувати себе добрим; це – мистецтво» [1]. Це мистецтво входження в простір філософського осмислення добра і зла.

Наші наміри не самодостатні, всі вчинки, що продиктовані нашими намірами, вливаються в загальні зчеплення і в загальний контекст буття. Вони знаходять свій зміст у бутті, а не в голові того, хто коїть вчинок. Ми часто не відаємо, що творимо. Згадаймо приклад Едіпа, що наводить М. Мамардашвілі. Едіп спить з жінкою, не знаючи, що це його мати, але насправді це так. Едіп вбиває чоловіка, не знаючи, що вбиває батька, але в бутті це знання є. Його не можна скасувати.

Едіп прагне пізнати себе не як емпіричного індивіда, а «задати себе цілком у всьому тому, що ти є, але чого ти не бачиш». Він збирає себе, щоб здійснитися у вчинку, здійснитися, «пребути» цілком, інакше – відбувається кровозміщення, вбивство батька. І коли він збирає себе по друзях, він починає відати, що творив.

У цьому ж контексті інтерпретується міф Платона про вірменського воїна Ера, який зумів потрапити в царство мертвих і спостерігав, як душі вибирають свою наступну долю. Їм була дана можливість виправити колишні помилки. Але найчастіше вони слідували своїй вдачі, своїй натурі і воїн перетворювався на лева, тиран залишався тираном, хоча бажав собі іншого життя. «Коли він потім, не кваплячись, подумав, – зауважує Платон, – він почав бити себе в груди, горювати, що, роблячи свій вибір, не врахував попередження віщуна, обвинувачував в цих бідах не себе, а долю, божества – все, що завгодно, крім себе самого» [2, с. 125]. Він не заглядає в себе, не намагається зрозуміти свою суть і потрапляє під владу фатуму (як вважали античні греки), або натурального зчеплення подій, як це називає М. Мамардашвілі.

Зовсім інакше вибудовує своє буття шекспірівський Гамлет. Він розмірковує, коли інший під впливом традиції кровної помсти, не замислюючись, мстився б за вбитого батька. Людина живе у світі зовнішніх речей і в культурному середовищі, яке створює свої закони і комунікативні заборони, підпорядковується цим законам, діє за засвоєними в його домашній спільноті правилами. У рамках цього простору коливання і міркування принца Датського замість дій виглядають як нерішучість. Насправді, він чинить по-людськи. Він збирає себе, долаючи зчеплення причин і наслідків, щоб жити і діяти

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

усвідомлено й вільно. Коли людина збирає себе в точці, цілком, вона перестає залежати від логіки довільних актів, а здатна на вільні діяння.

На філософські стратегії розуміння свободи і цілісності буття можна вийти через пізнання онтологічної проблематики просторових відносин і зв'язків. Ми спираємося на дослідження таких авторів, як М. Гайдегер ("Топологія буття"), Е. Гуссерль, Б. Вальденфельс, М. Бахтін, М. Мамардашвілі.

Мета статті – виокремлення проблем просторового взаємозв'язку домашнього і політичного світів у рамках теоретико-методологічного підходу Е. Гуссерля до поділу соціального простору на своє і чуже.

Виклад основного матеріалу. Людина завжди існує в рамках просторової організації свого буття. Способом осмислення цього простору є мова. Вона стає тим місцем, де відбувається гуманізація світу, місцем становлення суцього як гуманізованого суцього. За висловом М. Гайдегера, ми мислимо простір так, як він мислить себе через нас. Людина є мірою просторовості навколишнього світу. Визначення її місця в топологічній моделі світу веде до інтерпретації екзистенційної розмірності простору, в якому ми живемо. Просторові виміри суцього навантажені екзистенціальною проблематикою і пов'язані з Dasein. Просторовість є одним з екзистенціалів Dasein.

Коли нашим буттям є Dasein, ми постійно перебуваємо в стані відношення до «Я є» і «Ти є», тобто у стані постійного вибору себе, способу буття собою. Ми здатні вибирати себе, перемагати себе, але й втрачати себе. Бути Dasein означає перманентно знаходитися перед проблемою перемоги над собою або поразки. Простір Dasein – живий і рухомий в людському екзистенціюванні. Кожну мить свого життя людина може рухатися як уперед, до справжнього, автентичного буття, так і зробити вибір на користь «сублюдського», хибного способу буття. Простір буття породжується Dasein, розгортається як тут-буття. Гайдегер розглядає Dasein як турботу, що тікає від себе у своєму проєкті до можливостей, якими Dasein є. Цей проєкт себе за свої межі і є розумінням. Тоді людська реальність визначається як така, що «відкриває-відкривається», яка прагне до наповненості буття.

Сприйняття суб'єкта в просторі спів-буття з Іншим є важливою антропологічною установкою, яка дозволяє прокласти місток до роздумів про проблему східноукраїнського конфлікту і поведінки різних груп української політичної комунікації. І. Кант підкреслював, що

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

культура розуму – вищого прояву людини як розумної істоти полягає не в здатності стверджувати себе за рахунок іншого і створювати власний простір, витісняючи іншого, а в здатності розуміти іншого. Розмова про Іншого – це завжди роздуми про себе, свою ідентичність, домашню й політичну територію, про відповідальність і екзистенційний вибір. Конфлікти, які, на перший погляд, виникають на етнічному або політичному ґрунті, при більш глибокому вивченні оголюють простір складних переплетень різних модусів соціального світу.

Багато в чому проблема східноукраїнського конфлікту пов'язана з різним уявленням культурних груп в Україні про свою ідентичність. Що маємо на увазі, коли говоримо: «бути українцем»? З українським етносом або українською нацією як політичним феноменом ідентифікує себе та чи інша корінна група українського політичного простору? До монокультурного або мультикультурного майбутнього воліє Україна, від цього багато в чому залежить вихід зі східноукраїнського конфлікту (обговорююся, що ми в даній статті не торкаємося зовнішньополітичних впливів, які не менш важливі у вирішенні даного питання). На підставі відповідей на ці питання можна зробити висновок про те, хто уявляється чужим тій чи іншій групі, якому політичному світові вона готова довірити свій домашній світ.

Для розуміння ролі й значення домашнього світу у відносинах суб'єктів політичної комунікації потужний методологічний потенціал ми бачимо в феноменологічній інтерпретації типів історичності. Семантику поділу соціального простору на своє й чуже можна вивести з концепції життєвого світу Е. Гуссерля. Життєвий світ постає перед нами у багатьох культурно і суб'єктивно відносних формах живої даності, існує у формі думок, переживань, цінностей, багатства почуттєвого сприйняття речей. Життєвий світ постає у вигляді певної історичної традиції. Він завжди співвіднесений з конкретним співтовариством, його територією, ґрунтом, ландшафтом. Існує «первинне оточення» (*Ur-umwelt*), найбільш близька нам природа і «світ мого дому» (*Heimwelt*), сім'я (*Familienwelt*), що розширюється в простір Вітчизни (*Heimat*). Цей світ має глибоко особистісну забарвленість, а з іншого боку, проявляється як середовище речей. Вже на цій єдності природного та персонального світу вибудовується соціокультурне середовище, тобто складне переплетення об'єктивованих даностей культури.

Розрізнення Е. Гуссерлем природного (наївно-міфологічного), науково-філософського і феноменологічного типів історичності пока-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

зує, як формуються механізми міжкультурних контекстів розуміння й нерозуміння.

Інтерпретація домашнього світу як спільноти зі своєю історичною традицією веде до розгляду його як премордіального загальнодоступного простору, в рамках якого наївно існують люди в якості емпіричних суб'єктів. Сміслоутворення в домашньому і чужому світах відрізняється. У наївно-міфологічній історичності домашнього світу підтримка його меж здійснюється в ході зміни поколінь. Домашній світ населений знайомими нам людьми, емоції, думки і вчинки яких доступні розумінню і прийняттю, на протигагу чужому світові, доступному лише в модусі незрозумілості. Домашній світ – це для нас довірливо знайомий світ, в якому ми відчуваємо себе невимішено й природно. Таким чином, «рідний» світ корелює з «домашніми відносинами», відрізняючись природністю, наївністю і нормальністю. Домашній світ відрізняється наочністю й визначається само собою зрозумілими для його представників даностями. Природність, що характеризує повсякденний світ, є нейтрально забарвленою. Людина, яка живе в природному світі домашніх відносин, переконана, що це єдино можлива «дорога життя».

Наївними відносинами домашнього світу є тому, що представники даного Дому вважають їх абсолютними. Тому наївність може мати негативне забарвлення. Повсякденний світ Дому обмежений і кінцевий у своїх уявленнях. Це не означає, що відносинами твого Дому сприймаються як єдино існуючі, але вони існують як домашні відносинами тільки для себе. Всі інші форми життя розглядаються як наївні або примітивні, незрозумілі, а то і як чужі, а отже, ворожі. Нормальність домашнього світу є способом його існування і пояснюється історією поколінь. Ця система нормальності забезпечує почуття надійності і довіри, оскільки вона вибудовувалася не одним поколінням предків і освоєна нами як спосіб мислення і дії.

Насправді, мій домашній світ з його відносинами і правилами – тільки один з багатьох, однопорядково влаштованих. Це інтерсуб'єктивний простір, що включає в себе традиції, релігійні та міфологічні уявлення, колективні цінності та культурну пам'ять.

Світ дається нам як незамкнений відкритий горизонт, не обмежений домашнім колом. Горизонтність – найважливіша властивість свідомості. Як коментував концепцію Е. Гуссерля Б. Вальденфельс, домашній світ функціонує і в якості центру, оточеного подальшими горизонтами, і в якості ґрунту, на якому надбудовуються подальші

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

щаблі. «Можна запитати себе, чи відповідає, хоча б віддалено, концентрична модель Рідного світу, немов стовбур дерева, що нарощує кільця чужості, і одночасне відокремлення внутрішньої і зовнішньої чужості нашому мультикультуральному суспільству. Хіба не проникають безперервно одна в одну сфери Самості й Чужості в культурному сплаві?» [3]. Досвід Чужого вказує за межі самого себе, він знаходиться в горизонті деякого досвіду світу. Всеохоплюючий горизонт загального життєвого світу відокремлюється в домашній світ і чужий світ. Відповідно до цього можна розрізнити дві форми чужості: всередині домашнього світу, що належить до його внутрішнього горизонту, і чужість поза домашнім світом, яка належить до його зовнішнього горизонту. Зовнішній світ не даний безпосередньо, а є даністю людської культури, результатом розвитку індивіда в контексті суспільства та його історії. Його горизонт притаманна безмежна можливість розширення.

Розподіл світу на домашній і чужий пов'язаний з тим, що наша «нормальність» сформована на базі смислового зв'язку з попередніми поколіннями. На формування конституційних систем нашої комунікації впливають наші предки, цього не можуть зробити предки чужого світу.

Зміни домашнього світу під впливом чужих світів нав'язують незрозумілі, і такі, що часто сприймаються як ворожі, правила і дії. Тут мова йде вже не про чужий домашній світ, а світ, відмінний за структурою: політичний чи професійний (саме такі виміри історичності пропонує Е. Гуссерль). Зіткнення з чужим світом може призвести до душевної інерції, розчарування, соціальної дезорієнтації людини. Коли погано працюють культурні програми інтеграції, та ще на тлі катастрофічного стану економіки, спільнота починає звертатися до «духовних скреп» домашнього світу, що фактично повертає до родоплемінної культури, де родові риси оголошуються духовною особливістю, а патерналізм стає основним принципом структурування суспільства. Така ситуація, на нашу думку, склалася на Донбасі. У соціальній структурі та свідомості тут переважають елементи общинного укладу, що призводить до небажання людей залишати рамки домашнього світу. Віддаючи пріоритет общинним цінностям, вони слабо влітаються в мережу інших світів. Так створюється ґрунт для активного процесу відторгнення політичного світу, який, на думку місцевих жителів, робить замах на домашні цінності (мова, історія, пам'ятники, ідоли). Обіцянки іншого політичного світу (з яким, до речі, старше покоління пов'язує і свій домашній світ): соціального

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

захисту, соціальної справедливості, інших соціалістичних завоювань (наприклад, ліквідації приватної власності) підігривають сепаратистські настрої. При цьому люди не намагаються критично проаналізувати наслідки і реальність таких обіцянок. За механізм демократії приймається демократичний процедурний ритуал, на цій підставі легітимним може вважатися будь-який режим (авторитарний, тоталітарний). Різкі та образливі вислови деяких українських політиків на адресу «донецьких» в той час, як слід було б враховувати історико-культурну варіабельність у відносинах різних культурних груп, елементи економічної блокади прискорюють і підсилюють цей процес, створюють крайню форму чужості – чужорідність. Така людина категорична до проявів чужості, не толерантна, не приймає Іншого і способу його життя.

Як зазначає луганський філософ А. Єременко, «для общинної і етатистської свідомості, як правило, характерно глибинне несприйняття приватної власності, неповага і навіть презирство до приватної власності. Звідси випливає неприйняття індивідуалізму і нерозуміння цінностей громадянського суспільства, цінностей правової держави. Зокрема, у людини з общинною свідомістю спостерігається якийсь правовий нігілізм» [4].

Толерантність постає тією нормою співіснування величезного розмаїття суб'єктів культурного світу і способом спілкування унікальностей, що спрямована на вибудовування відносин рівності різних культур, а не поділ їх на панівні й підлеглі, маргінальні, на збереження культурної спадщини та подолання ідеології і політики різних «центризмів».

Глобальні процеси, що трансформують культурні традиції, змішуючи різні культури за принципом «салату» або сплавляючи їх у єдиному «плавильному кеглі», глибоко зачіпають проблему толерантності і пов'язують її з концептом ідентичності. Спроба бути справедливими і враховувати різноманітність культурного досвіду, веде до осмислення політики «визнання», що захищає уразливі культурні меншини. У мультикультурних суспільствах необхідна політика «визнання», оскільки ідентичність кожного окремого громадянина переплетена з колективними ідентичностями і заради стабілізації змушена потрапляти в мережу взаємного визнання. Вирішення виникаючих у таких умовах протиріч можливо, якщо дотримуватися, як пропонують багато західних дослідників (зокрема, Сейла Бенхабіб), таких норма-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

тивних принципів: егалітарної взаємності, добровільного самозарахування і свободи виходу та асоціації.

Егалітарна взаємність означає, що приналежність до культурних, релігійних, мовних та інших меншин не повинна служити підставою для зниження ступеня забезпечення громадянських, політичних, економічних і культурних прав, які є в розпорядженні їх учасників, порівняно зі становищем більшості [5, с. 41]. Нічий права не повинні обмежуватися порівняно з представниками більшості. Добровільне самозарахування передбачає, що в мультикультурних суспільствах «індивіда не можна автоматично зараховувати до якоїсь культурної, релігійної або мовної групи на підставі фактів, пов'язаних з його походженням. Групова приналежність індивіда повинна максимально припускати якнайширші форми самозарахування та самоідентифікації» [там само]. Не можна надавати групі право визначати та контролювати членство в ній індивіда без згоди на те самої людини. Доросла людина сама повинна усвідомлювати, бажає вона і надалі зберігати приналежність до спільноти, до якої належить за походженням. Необхідно надати індивіду свободу вибору, держава повинна захищати його волевиявлення.

Таким чином, людина сама визначає, залишатися їй в даному співтоваристві чи ні. Це і є принцип свободи виходу та асоціації. «Свобода індивіда на вихід з групи, до якої він зарахований, не повинна обмежуватися, хоча такий вихід і може супроводжуватися втратою деяких формальних та неформальних привілеїв» [там само, с. 42]. Вихід з групи може призвести до остракізму або позбавити індивіда звичних соціальних зв'язків, права на землю, на соціальні виплати. Ось тут і необхідно розробити політику держави, де регулюється цей процес відповідно до принципів рівності громадян, виробити стратегію толерантності.

Слід визнати, що ідея толерантності ідеалізована і деякою мірою абстрактна, сутнісно нерозвинені її етичні, політичні та риторичні перспективи, суперечливими є міркування про визначення меж та практичне застосування цього принципу. Сучасна ситуація зіткнення культур, політичних принципів, національних ідентичностей вимагає звернення до діалогу, взаємного розуміння, прийняття та обміну. Конструювання суспільства, в якому прийнято вирішувати проблеми за допомогою діалогу із загальною участю, пропонувати й вислуховувати різні точки зору, толерантно ставитися до ідей і дій інших, поки що не

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

може бути здійснено в силу багатьох причин. Але як нормативний принцип і вектор дій толерантність необхідна.

Затвердження й визнання ідентичності через діалог – одна із продуктивних стратегій толерантної комунікації. Діалог стає актуальною темою суспільної свідомості та філософської рефлексії ще на початку ХХ століття. Сьогодні, в ситуаціях етнокультурних протиріч, військових конфліктів, кризи й розмивання ідентичності ця тема набуває нового звучання, розкриває важливі, часом несподівані аспекти сучасної комунікації.

Відправною точкою для сучасних діалогових мислителів слугує теза Л. Фейєрбаха про те, що окрема людина не володіє людською сутністю ні як смертна істота, ні як мисляча істота. Сутність людини міститься тільки в спільності та єднанні людей, але це єднання ґрунтується на реальності відмінності між Я і Ти. Істинна індивідуальність проявляється як певний спосіб сприйняття та засвоєння собі всього іншого. Поза цим людина позбавляє своє існування сенсу, перетворюючи свою індивідуальність на порожню форму. У цьому прагненні до об'єднання понять Я і Ми відображені неминущі цінності, укорінені в глибинах людського існування.

Ефективна комунікація культурних груп ґрунтується на діалоговій формі. Традиційно комунікативний простір асоціюється з присутністю двох суб'єктів-комунікантів. Розгляд комунікації і як динамічної інформаційної взаємодії, і як тексту дає розуміння того, що вона активно створює діалогову сферу людського існування. Перебуваючи всередині комунікативного світу, суб'єкти самі формують реальність в процесі діалогу. Як і кожне соціально обумовлене відображення світу, діалог стає не пасивним відображенням існуючої реальності, а активним конструюванням її. У ньому прояснюється основне досягнення структуралістів – ідея «сконструйованості» значення. Значення не є «природним», чимось назавжди встановленим, а функцією тієї мови, якою ми володіємо: мова не відображає реальність, а продукує її в людській свідомості. Якщо мова – це складна система знаків, що розглядаються об'єктивно, без урахування конкретного суб'єкта, то діалог – явище, що містить у собі суб'єкта, який розмовляє з іншими. Як підкреслює М. М. Бахтін, мова діалогічна за своєю суттю, її можна зрозуміти тільки в термінах незмінної орієнтації на іншого. «Мова живе в конкретному мовному спілкуванні, ... закони мовного становлення суть соціологічні закони» [6, с. 307]. Торкаючись проблематизації антиномічності діалогу, М.М. Бахтін зауважує, що

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

діалог існує в слові, а «слово – це драма, в якій беруть участь три персонажі» [6, с. 308]. Таким чином, він уводить в комунікативний простір позицію третього. Не навантажуючи метафізичним сенсом цього третього, підкреслимо значимість його ролі для розвитку толерантного діалогу між двома суб'єктами, що комунікують спочатку. Завданням конфліктного діалогу має бути прийняття рішень, обумовлених не минулим, а майбутнім, і тут роль третього є дуже важливою. Умовою свободи стає прагнення відірватися від пресу умовностей і обставин, від диктату історичної традиції, йти далі і бажати майбутнього.

Рефлексія є умова свободи. Повнота буття розсипана як в уламках дзеркал. «Ми відображені в тисячах дзеркал, котрі не збираємо, хоча ці відображення і є ми» [1]. Чи збагненна повнота буття у метушні повсякденності? Спокуса перекласти відповідальність з себе на якийсь колективний суб'єкт, на велике, добре знайоме, що збереглося в культурній пам'яті (отже, несе рідні, домашні цінності) і асоціюється зі стабільністю, співтовариство, небажання рефлексувати, спроба жити іншим чином не через своє зусилля, а за рахунок когось, кого вважаємо добрим і щедрим, веде до відмови від повноти буття, до помилкового, «сублюдського» буття. Не можна, нарікаючи на життєві обставини, очікувати, що хтось за нас вирішить наші проблеми. Не можна знімати з себе відповідальність під приводом неправильно зрозумілих формулювань, як робили (і продовжують це робити) жителі Донбасу, які вийшли навесні на референдум.

Через філософію виявляється ідеал зібраного в одну точку цілого свідомого життя, всього того, що має до нас відношення [1]. Повнота буття не може бути досягнута емпірично. Організація свого буття як культурного буття можлива завдяки таким засобам, накопиченим людським досвідом, як мистецтво, філософія. Завдяки культурним символам, осягненню їх небуквального сенсу ми можемо жити по-людськи. Це не довгий прямий шлях до поставленої мети, це нескінченне блукання в лабіринті, кожен закуток і навіть глухий кут якого може представляти особливу цінність.

Висновки

Семантика гуссерліанського підходу до поділу соціального простору на свій і чужий, застосована нами для аналізу проблеми східноукраїнського конфлікту, дає підстави для висновку, що багато в чому цей конфлікт пов'язаний з різним уявленням культурних груп в

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Україні про свою ідентичність. Від відповіді на запитання, з чим ідентифікує себе та чи інша корінна група українського політичного простору, до якого майбутнього прагне Україна, залежить, якому політичному світові вона готова довірити свій домашній світ. Тобто сучасна соціокультурна ситуація пропонує ідентичності людини виклик, адекватно відповівши на який, вона може формувати свій домашній світ і вписуватися в інші світи. Збирання себе є умовою вільних вчинків, а свобода вибору веде до розуміння того, як саме, на якому фундаменті і з яких елементів конструювати своє «Я» і свою ідентичність, як саме облаштувати свій культурний простір. Слід пам'ятати, що кожна інакшість сформована на фундаменті стійкої культурної матриці, в рамках «батьківського поля» вони симетричні. Інші інакшість сформувалися точно так само. Сприйняття культурної групи як іншої, але не чужої створює фундамент для діалогу. Такий аспект розуміння розсуває кордони і розширює горизонти домашнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамардашвили М. Введение в философию [Электронный ресурс] / М. Мамардашвили. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5501/5504>.
2. Платон. Государство. Законы. Политик / Платон ; [пер. А. Н. Егунова]. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.
3. Вальденфельс Б. Своя культура и чужая культура. Парадокс науки о «Чужом» [Электронный ресурс] / Б. Вальденфельс. – Режим доступа : <http://anthropology.rinet.ru/old/6/wald.htm>.
4. Еременко А. Является ли Донбасс украинской Вандеей, или сепаратизм под копирку. Взгляд с Востока [Электронный ресурс] / А. Еременко // Остров. – 26.12.2014. – Режим доступа : <http://www.ostro.org/lugansk/culture/articles/460641/>.
5. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб ; [пер. с англ.]. – М. : Логос, 2003. – 350 с.
6. Бахтин М. М. Проблема текста // Бахтин М. М. Собрание сочинений / М. М. Бахтин. – Т. 5. – М. : УРСС, 2004. – С. 306-325.

В статье рассматриваются проблемы пространственной взаимосвязи домашнего и политического миров. Автор останавливается на теоретико-методологическом подходе Э. Гуссерля, имеющем эвристическую ценность для исследования феномена жизненного мира. Используется феноменологическая интерпретация типов историчности Э. Гуссерля в семантике деления социального пространства на свое и чужое. Анализируются отличия в образовании домашнего и чужого миров. Каждая культурная группа сформирова-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

на на фундаменте устойчивой культурной матрицы. Симметричность культурных различий в рамках "родительского поля" дает основу для понимания, раздвигает границы и расширяет горизонты домашнего мира. Диалог представлен как продуктивная стратегия толерантной коммуникации. Изучение идентичности (формирование, границы) необходимо для понимания особенностей диалога культур в условиях политического конфликта.

Ключевые слова: домашний мир; полнота бытия; чужой мир; толерантность; диалог.

The paper deals with spatial interconnection of home world and political worlds. The author pays special attention to the methodological and theoretical approach of such thinkers as E. Husserl, which has a heuristic value for the research of the phenomenon of life-world. Semantics of dividing the social space into "my" and "somebody else's" employs Husserl phenomenological historicity type interpretation. Differences in domestic and alien world formation are analyzed. The correlation of the dynamics of cultural changes to the behaviour of the subject, when anomie and the gap of values' connection of a new culture with human's value orientations are seen as the strain basics of life, is shown. The way of life of the individual, without traditions' support is comprehended. Every cultural group is formed on foundation of steady cultural matrix. Symmetry of cultural distinctions within the framework of the "paternal field" gives basis for understanding, moves apart scopes and extends horizons of the home world. The dialogue is viewed as a productive strategy of tolerant communication. Identity studying (phenomenon of boundaries, formation of identities) is necessary for understanding of peculiarities of the dialogue of cultures in the conditions of political conflict.

Key words: home world; completeness of being; alien world; tolerance; dialogue.

REFERENCES

1. Mamardashvili M., *Introduction to philosophy*, available at: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5501/5504>. (rus).
2. Platon (1998), *State. Laws. Politician*, Moscow, 798 p. (rus).
3. Valdenfels B. My culture and stranger culture. Science paradox about «Stranger», available at: <http://anthropology.rinet.ru/old/6/wald.htm> (rus).
4. Yeremenko A. (2014), Whether there is Donbass Ukrainian Vandeeey, or separatism under a carbon paper. Look easterly, *Ostrov*, available at: <http://www.ostro.org/lugansk/culture/articles/460641/> (rus).
5. Benkhabib S. (2003), *Claims of culture. Equality and variety in a global era*, Logos, Moscow, 350 p. (rus).
6. Bakhtin M. (2004), Problem of text, *Collected works*, Vol. 5, Moscow, p. 306-325 (rus).

УДК 323 : 327.51 : 316.285 (477) «20»

Володимир СКВОРЕЦЬ,

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної філософії та управління
Запорізького національного університету, експерт
Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації*

**ВНУТРІШНІ ПЕРЕДУМОВИ
ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФЛІКТУ
В УКРАЇНІ**

Статтю присвячено дослідженню внутрішніх об'єктивних і суб'єктивних чинників, що зумовили формування та загострення конфліктної ситуації на Сході України. Серед об'єктивних чинників цього конфлікту виділено певні процеси, які суттєво послаблювали єдність і цілісність соціального організму України. Серед суб'єктивних чинників формування конфлікту в Донбасі виділено роль інтересів еліти регіону, яка скористалася соціокультурними відмінностями населення Донбасу як важелем впливу на державну владу.

Ключові слова: *соціальний організм країни; територіально-політична асиметрія суспільних зв'язків; національні інтереси; цивілізаційний фактор розвитку регіону; олігархічний режим; суб'єкт міжнародної політики; об'єкт міжнародної політики; соціальна база держави; сепаратистські настрої; цивілізаційний конфлікт.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. Пошук шляхів виходу з конфлікту на Сході України потребує глибокого осмислення умов його виникнення, адже цей конфлікт має значно глибші корені, ніж безпосередній вплив Росії на жителів цього українського регіону. В Україні протягом всього періоду незалежності не надавалося достатньої уваги зміцненню тих зв'язків, які еднають соціальні суб'єкти та регіони в єдиний соціальний організм країни. Аналізуючи умови конфліктної ситуації, що останнім часом склалася в Україні, дослідники визнають, що половина успіху в лікуванні хвороби полягає у встановленні правильного діагнозу. Найлегше списати величезні людські жертви, руйнування промислового потенціалу, втрату (будемо сподіватися, тимчасову) територіальної цілісності лише на підступи зовнішньо-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

го ворога. Складніше розплющеними очима дивитися на непросту історію України й шукати як об'єктивні корені й суб'єктивні причини яскраво вираженої асиметрії в регіональних інтересах і суспільних настроях, які зробили територію полем бою, а громадян – заручниками корумпованості у бізнесовій та політичній верхівці, популізму, політичних амбіцій [5, с. 4].

Погоджуючись із таким підходом до аналізу умов конфліктної ситуації в Україні, необхідно визнати, що у вітчизняному науковому дискурсі не приділялося належної уваги дослідженню на системному рівні тих загроз, перед якими опинився український народ, зокрема передумов формування внутрішньоцивілізаційного конфлікту. Водночас в Україні було проведено низку наукових досліджень, які засвідчили наявність процесів і тенденцій, що загрожують єдності та цілісності соціального організму України.

Аналізуючи стратегії розвитку суспільства, М. Павловський довів, що, на відміну від тих країн, які динамічно розвиваються в сучасному світі, обравши еволюційну модель розвитку економіки, українському суспільству в 1991 – 2000 рр. була нав'язана інволюційна (деградаційна) модель суспільних змін, що перевела Україну з числа країн другого світу до країн «третього світу» [7]. Автори колективної монографії «Глобалізація й безпека розвитку» доводять, що з настанням «ери глобалізації» країнам доведеться «грати за новими законами і правилами», а для запобігання загрозам і небезпекам Україна повинна прийняти «нову стратегію безпечного розвитку на основі економічного і соціального консенсусу, що виражає корінні інтереси громадян і об'єднує їх» [1]. Ю.Збітнев і М. Сенченко на основі величезного статистичного матеріалу (близько 300 таблиць, графіків, схем) відобразили зміни в житті українського суспільства як справжню катастрофу для його населення [2]. Українські фахівці з проблем цивілізаційного розвитку людства С. Кримський і Ю. Павленко дослідили цивілізаційну ідентичність України і визначили умови успішної модернізації українського суспільства в глобалізованому світі [4]. У колективній праці «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь» дослідники оцінили тенденції змін у суспільстві та дійшли висновку: «населення України не сприймає взятий українськими політико-економічними елітами курс на побудову неоліберального («дикого») капіталізму, який означає розгортання соціальної катастрофи. ... Тому наполегливість «політикуму» в просуванні

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

неолібералізму на теренах України породжує значну соціально-політичну напругу та може поставити під загрозу існування України навіть як формально суверенної держави, оскільки поляризація і зростання нерівності, які породжуються неолібералізмом, руйнує соціальну згуртованість, що є особливо небезпечним на тлі невирішених етнополітичних та мовних проблем» [9, с. 661-662]. На основі вивчення стану сучасного українського соціуму М. Сенченко зробив ще більш жорсткий висновок про те, що стратегічною перспективою здійснюваних реформ є формування «суспільства винищення» в Україні [8]. На жаль, політичний клас України проігнорував застереження науковців про ті загрози, що насувалися на наше суспільство, і врешті-решт проявилися як внутрішні, так і зовнішні фактори формування цивілізаційного конфлікту.

Мета статті – аналіз внутрішніх передумов виникнення цивілізаційного конфлікту в Україні.

Виклад основного матеріалу. *Найважливіша внутрішня передумова формування цивілізаційного конфлікту полягає в історико-культурній спадщині українського суспільства.* У процесі історичного розвитку земель України відмінності між культурою населення різних її регіонів набували цивілізаційного характеру. За оцінкою В. Литвина, саме історико-культурні умови формування українського народу зумовили світоглядні відмінності населення її регіонів. «За умов тривалої бездержавності й територіального розчленування український етнос не мав реальних шансів на створення сконсолідованої політичної нації і був приречений на територіально-політичну асиметрію суспільних зв'язків. Формуючись на цивілізаційному порубіжжі, в орбіті впливу східнохристиянської, римо-католицької та мусульманської світоглядних систем, зазнаючи постійного адміністративного тиску й морального приниження, він був розмежований не лише директивами, що виходили з чужих столиць, але й власними світоглядними настановами та політичними орієнтаціями» [5, с. 4].

Відомі серед сучасних фахівців дослідники проблем цивілізаційного розвитку С. Кримський і Ю. Павленко, аналізуючи соціокультурну природу України та її регіональну своєрідність, обґрунтували вплив міжцивілізаційної взаємодії на формування культури в регіонах України. Вони пишуть: «На теренах Західної України Західнохристиянсько-Новоєвропейська цивілізація безпосередньо наклалася на Східнохристиянський світ, що призвело (за істотної ролі єврейства) до формування своєрідного соціокультурного середовища проміжного, пе-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

рехідного типу. До нього органічно входила абсолютна більшість пересічної людності Галичини та Закарпаття, до певної міри й Буковини. У межах же Російської імперії до західної культури були причетні лише представники освічених верств, при тому що тут вона була репрезентована в основному у книжковій формі. У Росії інтелігенція знала європейську літературу, філософію і науку не гірше, ніж освічений прошарок будь-якої західної країни, але ні вона, ні, тим більше, широкі верстви населення не мали досвіду практичної західної життєдіяльності, тоді як на західноукраїнських землях все було майже навпаки. Таким чином, ми бачимо, що загальновідомими відмінностями у ментальності, ціннісних орієнтаціях та поведінці мешканців Західної України та решти областей України стоїть цивілізаційний фактор. Але зводити все до нього було б зайвим спрощенням проблеми. Необхідно приділяти увагу й іншим обставинам, зокрема соціально-історичному, культурно-етнографічному та конфесійному факторам» [4, с. 238-239].

Друга передумова формування цивілізаційного конфлікту в Україні визначається впливом глобалізації на міжнародно-правовий статус України. Внутрішні та зовнішні умови розвитку українського суспільства в останню чверть століття склалися так, що держава Україна здобула лише формальну незалежність, а реальної самодостатності здобути так і не змогла. По-перше, провідні країни світу, на підтримку яких так сподівалися правлячі кола України, ніколи не були та й не могли бути зацікавленими в тому, щоб Україна перетворилася на самодостатню, модернізовану, багату, процвітаючу і сильну державу. По-друге, протягом усього періоду незалежності, майже всі представники правлячого класу України, за дуже рідкісними винятками, були зайняті виключно проблемами особистого збагачення, а не проблемами життя й модернізації українського суспільства. Саме ці два основні чинники, внутрішній і зовнішній, зумовили абсолютну неможливість вибору такого шляху розвитку суспільства, який би відповідав потребам та національним інтересам українського народу. Якщо на зорі незалежності Україна залежала від поставок енергоносіїв з Росії, то протягом наступних двох десятиліть вона не лише не позбавилася від цієї залежності, але й потрапила у боргову залежність від МВФ та інших міжнародних фінансових інституцій.

Це означає, що Україна не змогла утвердити свій статус самостійного суб'єкта міжнародної політики і виступає об'єктом міжнародної політики, яким маніпулюють лідери інших великих держав. Дослі-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

дники визнають гостроту проблеми відновлення ролі держави в умовах східноукраїнської кризи. Необхідно робити все, щоб із безпрецедентних випробувань Україна вийшла не лише єдиною, а й сильною та конкурентоспроможною на світовій арені. Лише від усвідомлення необхідності скоординованих зусиль державної влади і українського суспільства залежить, «чи зуміє країна повернути собі роль авторитетного суб'єкта політики, чи лишатиметься лише об'єктом, плацдармом для реалізації чужих інтересів і сторонніх впливів» [5, с. 5].

Внутрішня політика правлячих кіл України не була самостійною і не орієнтувалася на національні інтереси українського народу, вона генерувала ті процеси, що не сприяють єдності соціального організму України, а навпаки, руйнують його як цілісність. С. Кримський і Ю. Павленко оцінили зовнішній вплив на життя України. Вони зазначають, що обраний нею, «за вказівкою МВФ та інших «міжнародних» (фактично – західних) організацій, курс призвів до її системної деградації, яка охопила всі сфери життя від промислового і сільськогосподарського виробництва до охорони здоров'я, освіти, науки і культури, від галузей, що забезпечують життя суспільства, до сфер його біологічного і соціокультурного відтворення»[4, с. 255].

М. Сенченко справедливо вбачає в залежності України від глобальних центрів найбільшу загрозу самому існуванню українського народу. «Трагедія України розгортається на наших очах. Народ вимирає. У 1991 р. населення України складало 52,2 мільйона. За даними на 1 січня 2012 року, в Україні проживало 45,63 млн осіб, а на 1 вересня 2012 року – 45,56 млн. Таким чином, за 21 рік «демократичних реформ» населення країни зменшилося на 6,64 мільйона; це складає 12,7 процента всього населення України. Зайнятість у галузях економіки скоротилася у порівнянні з 1990 роком з 24,7 млн до 14,9 млн працівників. Отже, десять мільйонів працездатних українців втратили постійне місце роботи і заробітку, можливість отримання соціальних виплат у разі захворювання. Як бачимо з наведених даних, все відбувається так, ніби хтось планує спеціально такий економічний стан країни, який веде до депопуляції українського народу. Ідеологи глобалізації цілком визначено планують, що Україна буде вмонтована не в ядро глобальної економічної системи, а в її периферію. Для нашої країни це означає ліквідацію її як країни і як культури. Скоріш за все, це означає і фізичну загибель більшості населення, перш за все українців» [8, с. 22-23].

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Третя передумова формування цивілізаційного конфлікту в нашому суспільстві полягає в тому, що протягом першого десятиліття незалежності держава Україна припинила бути виразником національних і загальносуспільних інтересів. По-перше, в Україні утвердився олігархічний режим, а українські олігархи інтегрувалися до складу світової олігархії, були підпорядковані інтересам транснаціональних компаній, тому свою діяльність здійснюють відповідно до вимог світової корпоратократії. По-друге, відрив олігархічних кланів і їхньої обслуги від інтересів українського народу постав умовою безперешкодного руйнування економічного, оборонного, наукового, промислового, аграрного, освітнього, культурного та духовного потенціалу нашого суспільства. По-третє, наслідком олігархізації стало перетворення України на сировинний додаток провідних країн світу, екологічний смітник, ринок збуту не дуже якісних товарів, а також набуття ролі постачальника дешевої робочої сили, зокрема шляхом «відтоку мізків». По-четверте, правлячі кола України впродовж двох десятиліть не спромоглися виробити Стратегію національного розвитку, яка б спиралася на природні та культурні ресурси українського суспільства, об'єднувала всі його спільноти та всіх громадян у здійсненні Проекту модернізації України та забезпеченні її поступального розвитку. Поп'яте, у здійсненні державного управління відбувся перехід від домінування методів наукового проектування до маніпуляції свідомістю.

Влада України втратила здатність реалізовувати загальнонаціональні проекти. У радянський період державна влада вважала за обов'язок наочно довести поступальний розвиток економіки і суспільства, а тому реалізовувала важливі народногосподарські проекти в Україні. Лише в Запорізькій області в 60-80-х роках ХХ ст. були реалізовані такі потужні проекти як будівництво Запорізького залізничного комбінату та міста Дніпрорудного на 25 тисяч мешканців, будівництво Запорізької АЕС і ТЕС та м. Енергодара на 50 тисяч жителів. У сучасній Україні державна влада втратила здатність до реалізації подібних проектів, які піднімають рівень життя суспільства на новий рівень. Правлячі кола України здатні реалізовувати лише проекти, подібні до «Євро – 2012», які дозволяють певним групам наближених до влади осіб казково збагачуватися, але не вирішують народногосподарських проблем і не забезпечують умов для модернізації всієї країни.

Зміна пріоритету в діяльності державної влади із загальносуспільного на приватний кардинально змінила характер державної влади,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

яка втратила здатність об'єднувати громадян, соціальні групи та спільноти в цілісний організм країни. Державна влада, яка перетворилася на знаряддя безмежного збагачення певних груп та безбожного пригнічення основної маси населення, сама постала як джерело нескінчених соціальних конфліктів. Така державна влада в очах громадян почала швидко знецінюватися. Розкол між правлячими колами й народними масами почав набувати загрозливого характеру.

Серед політичних ризиків у сучасній Україні, М. Михальченко назвав проблему відриву влади від народу. Він зазначає, що «наша політична теорія орієнтує на вивчення й формування влади й майже не переймається проблемами формування процедур і механізмів для управління такими складними соціальними організаціями, як народ, нація, суспільство, культурна спільнота тощо. Та й проблема суверенітету України розглядається у вузькому значенні – як проблема створення політичних і економічних апаратів і боротьби за владу, а не як проблема представництва народу в колективних діях, спрямованих на створення, регулювання влади, зміцнення держави. А це породжує головний політичний ризик в сучасній Україні: відокремлення влади від народу, визрівання конфлікту між ними, а в результаті – послаблення держави в цілому, загроза розвалу її соціального організму» [6, с. 4].

Четверта передумова цивілізаційного конфлікту в Україні пов'язана з наслідками для суспільства неоліберальних ринкових реформ за моделлю Вашингтонського консенсусу (розробленої економістами Чиказької школи М. Фрідманом і Ф. Хайєком). У дослідженні вітчизняних економістів наведено об'єктивну оцінку неоліберальних реформ, розкрито антисоціальну їх сутність щодо інтересів українського народу. Сутність цього проекту виявлено так: «неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була самостійним витвором владного співтовариства України, це були дії за вказівками прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях «входження до світового співтовариства цивілізованих країн», оскільки він відкривав йому можливості надзвичайно швидко збагачення навіть ціною добре прогнозованої та скерованої соціальної катастрофи. Проголошення безальтернативності обраного курсу доповнювалося ідеологічним маскуванням його сутності та дійсних цілей. Проголошувалося, що розбудова «вільної ринкової економіки» – це шлях до економічного зростання, а через нього й до вирішення бі-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

льшості соціальних проблем, шлях до соціально орієнтованої економіки. Тобто проголошувалося досягнення такого результату, до якого неоліберальні реформи принципово не могли привести» [9, с. 656].

Унаслідок ринкових реформ в Україні різко скоротилося промислове виробництво. У 1999 р. воно складало лише 48 % від рівня 1990 р. Протягом двадцяти років незалежності Україна так і не змогла досягти свого рівня економічного розвитку 1990 р. У 2010 р. цей показник знову впав до рівня 63% до рівня 1990 р. За економічними показниками Україна опустилася на найнижчі серед пострадянських країн місця [11, с. 24].

Неоліберальні реформи з одного боку, породили олігархічний режим в Україні, а з іншого, перетворили український народ на «вимираючу націю» (що зафіксовано у Звіті з демографічного розвитку ООН у 2001 р.). На рубежі тисячоліть унаслідок неоліберальних реформ більшість громадян України перемістилася до категорії бідних (за оцінками економістів, у 2001 р. частка бідних в структурі населення України перевищувала 80 %). Це означає, що державна влада України залишилася без широкій бази соціальної підтримки.

П'ята передумова формування цивілізаційного конфлікту в Україні полягає в зміні в ній соціально-економічного і суспільно-політичного устрою. На думку соціолога М.Шульги, перші двадцять років незалежності України можна позначити як період кардинальних суспільних перетворень, що призвели до зміни соціально-економічного та політичного ладу. В сфері економіки в ці роки відбувалися глибокі трансформації, йшло руйнування комунальної та державної форми власності, становлення на їхніх руїнах приватної, в першу чергу великої, власності. На 2011 рік було приватизовано близько 90 % комунальної та державної власності. Її розподіл здійснювався за допомогою механізму ваучеризації, що був ширмою для оббирання основної маси громадян. Народне господарство виснажувалося. У нього не вкладалися не лише гроші на інновації, а проїдалися навіть амортизаційні кошти. Основні фонди промисловості, комунального господарства протягом цих років зносилися на 75-90 % [11, с. 3].

Далі дослідник вказує на витоки тієї загрози Україні, яку категорично не хотіли помічати її правлячі кола: «*Суспільство припинило функціонувати як ціле, розбилося на окремі сегменти* (курсив – С.В.). Приватний інтерес став превалювати над суспільним» [там само]. Власники багатьох приватизованих підприємств перекачували отримувані

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

доходи в закордонні банки, в офшорні зони. Протягом двадцяти років між громадянами держави позначилися різкі відмінності за політичними, ідеологічними, світоглядними, ціннісними, регіональними, мовними, культурними, етнічними, релігійними та іншими подібними ознаками, які в ряді випадків переросли в стадію протистояння. Не маючи реальної продуктивної об'єднавчої ідеї, суспільство знаходиться в стані невизначеності, що веде до поступової організаційної, інтелектуальної й моральної деградації. На це накладаються процеси соціальної маргіналізації та аномії, що ще більше підсилює явище суспільної ентропії [там само, с. 4-5].

Поряд із наведеними вище об'єктивними чинниками, які тією чи іншою мірою наклали негативний відбиток на функціонування єдиного соціального організму країни й створили підґрунтя цивілізаційного конфлікту в Україні, необхідно зазначити і деякі суб'єктивні чинники цього конфлікту.

Перший суб'єктивний чинник полягає в тому, що всі Президенти України завжди були виразниками групових, а не загальнонаціональних інтересів. На думку Голови Служби безпеки України В. Наливайченка, бойовим діям у Донбасі передувала зрада на вищому рівні країни. Конфлікт в Україні є наслідком тотальної державної зради, відвертого нехтування питаннями безпеки та оборони попередніми керівниками держави [3]. Ця оцінка відображає ставлення керівництва незалежної України до проблем національної безпеки та оборони країни, але треба уточнити, що це стосується не лише режиму В. Януковича, але й усіх його попередників, починаючи з Л. Кравчука. Нагадаємо, що Л. Кравчук на посаді Президента пробув лише 2,5 замість 5 років, а причиною втрати ним посади стала соціально-економічна криза, яка зумовила виступ шахтарів Донбасу та робітників промисловості Півдня України проти «антинародної політики» і привела до дострокових виборів парламенту й Президента. Л. Кучма ввійшов в історію в ролі «батька» вітчизняної олігархії, реформи якого обернулися соціальною і гуманітарною катастрофою для суспільства. М. Михальченко зазначає, що В.Ющенко прийшов до влади під гаслами боротьби з корупцією і олігархією, захисту інтересів «малого українця», але змінити нічого не зміг і втратив довіру «малого українця», який не отримав нічого від «помаранчевих подій». Режим В. Януковича виявив себе як зріла форма олігархії, в якій певні групи збагачувалися за рахунок національного багатства.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Другий суб'єктивний чинник цивілізаційного конфлікту в Україні полягає в тому, що в Донбасі сформувалася регіональна еліта, яка прагнула контролю над іншими регіонами країни, але внаслідок Євромайдану опинилися перед загрозою втрати впливу навіть у Донбасі. Дослідники О. Фісун і О. Крищенко охарактеризували специфіку еліт регіонів сходу та півдня України. Східні регіони України протягом останніх десятиліть мали систему паралельного управління, так званий «олігархат». Період 2010-2013 рр. ознаменувався спробою східноукраїнських олігархічних еліт поширити модель контролю, що функціонувала переважно у східних та південних областях України, на територію усєї країни. За допомогою політично вмотивованих призначень (здебільшого з лав вихідців з Донбасу: Донецька та Луганська області) на керівні посади в регіональні апарати МВС, СБУ, прокуратури, податкової інспекції, митниці та органів юстиції відбувалося підпорядкування регіональних бізнес-політичних еліт та кооптації їх у політичну машину Партії Регіонів. Успіхи цієї тактики в різних регіонах були різними. У західних регіонах така тактика не лише не призвела до відчутного успіху, але навпаки стали однією із головних причин Євромайдану та його масової підтримки серед жителів західних регіонів країни. У Криму дана тактика призвела до фактичного захоплення даної української автономії олігархічним угрупованням так званих «македонців» (макеєвські та донецькі) та відсторонення місцевої еліти від виконавчих інститутів влади в регіоні [10].

Третій суб'єктивний чинник цивілізаційного конфлікту в Україні означений появою озброєних сепаратистів, які мають підтримку з боку певної частини населення Донбасу. Є. Головаха пояснює загострення конфліктної ситуації в Донбасі так: трапився Євромайдан, який жителі Донбасу не зрозуміли. «Логіка Донбасу така: ми нормально жили, нікого не чіпали, працювали, все було стабільно. Прийшли якісь люди, накидали коктейлів Молотова, скинули законну владу (та ще й нашого донецького висуванця)» [12]. Позиція регіональної еліти була дещо іншою. «На Донбасі місцеві еліти хотіли скористатися заворушеннями, щоб поторгуватися з новою центральною владою. А коли ситуація зайшла занадто далеко, місцеві олігархи просто втекли до Києва» [12]. Таким чином, стихія сепаратистських настроїв у Донбасі під впливом російської пропаганди вийшла з-під контролю регіональної еліти й вивела на поверхню озброєних сепаратистів.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Для сепаратистських виступів у Донбасі були й об'єктивні підстави, ігнорувати які не повинна ніяка влада. Є.Головаха виділяє такі основні чинники конфлікту в Донбасі. «По-перше, тут завжди була надто висока частка людей, що ностальгують за «совком». Вони є в усіх регіонах, але на Донбасі їх десь 85 відсотків. У сусідній Дніпропетровській області – 60 відсотків, а десь на Заході, в Галичині – одиниці. Донбас – це осередок цієї ностальгії та пов'язаних з нею проросійських настроїв. Цей регіон унікальний для України тим, що найбільш ментально, психологічно, культурно, індустриально, територіально пов'язаний із Росією. До речі, частка етнічних росіян там теж була найбільшою. Крім того, Донбас був осередком криміналітету, який, власне, й створив кістяк організацій терористів-сепаратистів. (Там у 1990-ті роки взагалі були дивовижні бандугруповання, які ділили владу, власність і все інше. Але тоді їх якось «перекували» місцеві олігархи). За показником соціального здоров'я (соціально загрозові хвороби, суїциди, злочинність, алкоголізм, словом усі види девіації) найскладнішими регіонами України теж були Донецька і Луганська області. При цьому, до речі, рівень освіченості населення в Донеччині був вищий, ніж у деяких інших регіонах, скажімо, на заході» [12].

Висновки

Серед внутрішніх передумов конфлікту на Сході України важливу роль відігравали ті об'єктивні чинники, які послабили єдність соціального організму України: 1) історико-культурна спадщина, що ґрунтується на цивілізаційній специфіці регіонів; 2) вплив глобалізації на міжнародно-правовий статус України, що характеризувався певною втратою суб'єктності й набуттям статусу об'єкта, яким маніпулюють провідні держави світу; 3) в період незалежності держава Україна перестала бути виразником національних і загальносуспільних інтересів; 4) унаслідок неоліберальних реформ в Україні виник олігархічний режим, а український народ перетворився на «вимираючу націю»; 5) зміна соціально-економічного і суспільно-політичного устрою України змінила суспільство, яке перестало функціонувати як ціле, розбилося на сегменти, відносини між якими позначені конкурентною боротьбою та протиріччями.

Серед суб'єктивних чинників формування внутрішньочивілізаційного конфлікту в Україні необхідно виділити наступні: 1) всі Президенти України завжди були виразниками групових, а не загально-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

національних інтересів; 2) в Донбасі сформувалася регіональна еліта, яка прагнула контролю над іншими регіонами країни, але внаслідок Євромайдану опинилися перед загрозою втрати впливу навіть у Донбасі; 3) стихія сепаратистських настроїв у Донбасі породила озброєних сепаратистів, які мають підтримку з боку певної частини населення регіону.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі зовнішнього фактора конфлікту, а також виявленні сутності та змісту цивілізаційного конфлікту на Сході України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобалізація і безпека розвитку : [монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; [кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус]. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
2. Збітнев Ю. І. Біла книга України або Вашингтонський консенсус в дії. Наслідки економічних реформ 1991-2001 років / Ю. І. Збітнев, М. І. Сенченко. – К. : Вид. дім «Княгиня Ольга», 2003. – 250 с.
3. Конфлікту на Востоке предшествовала тотальная государственная измена – Наливайченко [Електронний ресурс] // Сегодня.UA, 26 ноября 2014. – Режим доступу : <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/konfliktu-na-vostoke-predshestvovala-totalnaya-gosudarstvennaya-izmena-nalivaychenko-572494.html>.
4. Кримський С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К. : Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с.
5. Литвин В. Територіальна організація українського соціуму і проблема кордонів / В. Литвин // Голос України. – 4 грудня 2014 р. – № 234 (5984). – С. 4-5.
6. Михальченко М. Політичні ризики в сучасній Україні: виклики й відповіді / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 3-17.
7. Павловський М. А. Стратегія розвитку суспільства: Україна і світ (економіка, політологія, соціологія) / М. А. Павловський. – К. : Техніка, 2001. – 312 с.
8. Сенченко Н. И. Общество истребления – стратегическая перспектива «демократических реформ» / Н. И. Сенченко. – К. : ФОП Стебляк, 2013. – 320 с.
9. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
10. Фісун О. Причини дестабілізації в південних та східних регіонах України [Електронний ресурс] / О. Фісун, О. Крищенко // Інститут Кеннана в

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Україні. – Режим доступу : <http://www.kennan.kiev.ua/Analytics/140429/Fisun.html>.

11. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – К. :ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

12. Як припинити «війну у головах» // Голос України. – № 243 (5993). – 17 грудня 2014. – С. 10.

Статья посвящена исследованию основных объективных и субъективных факторов, обусловивших формирование и обострения конфликтной ситуации на Востоке Украины. Среди объективных факторов этого конфликта выделены определенные процессы, которые существенно ослабляли единство и целостность социального организма Украины. Среди субъективных факторов формирования конфликта в Донбассе выделено роль интересов элиты региона, которая воспользовалась социокультурными особенностями населения Донбасса как рычагом влияния на государственную власть.

Ключевые слова: *социальный организм страны; территориально-политическая асимметрия общественных связей; национальные интересы; цивилизационный фактор развития региона; олигархический режим; субъект международной политики; объект международной политики; социальная база государства; сепаратистские настроения; цивилизационный конфликт.*

The objective factors that weakened the unity of the social organism of Ukraine were the background of the conflict in eastern Ukraine. Among them one should mention the historical and cultural heritage, based on civilizational characteristics of the region; the impact of globalization on international legal status of Ukraine characterized by the loss of its subjectivity and becoming an object of manipulation of the leading countries of the world; Ukraine ceased to express national and general public interests; neoliberal reforms led to the formation of the oligarchic regime in the country, while Ukrainian people turned into an "endangered nation"; socio-economic and socio-political changes in Ukraine show that society does not function as a whole any more but has broken into rivalling segments. Among the subjective factors that contributed to the formation of the conflict in Ukraine one should mention the following: all Ukrainian Presidents represented the group interests rather than national ones; the regional elite of Donbass sought to control other regions of the country, but due to Euromaidan they faced the threat of losing influence even in Donbass; armed separatists in Donbass are supported by some part of the region's population.

Key words: *social organism of the country; territorial and political asymmetry in public relations; civilizational factor of regional development; national interests; the subject of international politics; the object of international politics, oligarchic regime, the social base of the state, separatists, internal civilization conflict.*

**Східноукраїнський конфлікт:
типологія, особливості, шляхи деескалації**

REFERENCES

1. Bilorus O., Lukyanenko D. and other (2001), *Globalization and Development Security*, KNEU, Kyiv, 733 p. (ukr).
2. Zbitnyev Y. I., Senchenko M. I. (2003), *White Paper Ukraine or Washington Consensus in action. The effects of economic reforms 1991-2001 years*, *Knyaginya Olga*, Kyiv, 250 p. (ukr).
3. Konfliktu na Vostoke predshestvovala totalnaya gosudarstvennaya izmena – Nalyvaychenko, *Sehodnya.UA*, 26 November 2014, available at: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/konfliktu-na-vostoke-predshestvovala-totalnaya-gosudarstvennaya-izmena-nalivaychenko-572494.html>. (rus).
4. Krymskyi S. B., Pavlenko Y. V. (2007), *Civilization Human Development*, *Feniks*, Kyiv, 316 p. (ukr).
5. Lytvyn V. (2014), *Golos Ukrainy*, 4 December, № 234 (5984), pp. 4-5 (ukr).
6. Mykhalchenko M. (2007), *Political management*, № 3, pp. 3-17 (ukr).
7. Pavlovskyy M. A. (2001), *The strategy of social development: Ukraine and the world (economics, political science, sociology)*, *Tekhnika*, Kyiv, 312 p. (ukr).
8. Senchenko M.I. (2013), *Society destruction – strategic perspective "democratic reforms"*, *FOP Steblyak*, Kyiv, 320 p. (rus).
9. Geyets V. M. (ed.) (2009), *The socio-economic situation in Ukraine: implications for people and the state: national report*, *NVTs NBUV*, Kyiv, 687 p. (ukr).
10. Fisun O., Krysenko O. *The causes destabilization in the southern and eastern regions of Ukraine*, available at: <http://www.kennan.kiev.ua/Analytics/140429Fisun.html>. (rus).
11. Shulga M. O. (2011), *The drift to the side. Twenty years of social change in Ukraine*, «Drukarnya «Biznespolihraf» Ltd, Kyiv, 448 p. (ukr).
12. Yak prypynyty «viynu u holovakh» (2014), *Golos Ukrayiny*, № 243 (5993), 17 December, p. 10. (ukr).

УДК 323

Роман ДОДОНОВ,

*доктор філософських наук, професор, виконуючий обов'язки
завідувача кафедри філософії Донецького національного університету,
голова Відділу внутрішньоцивілізаційних конфліктів
Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації*

КРИЗА, ВІЙНА ЧИ КОНФЛІКТ – ЯК КОРЕКТНО НАЗИВАТИ ПОДІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ?

У статті розглядаються найбільш часто вживані в публіцистиці поняття, що претендують на узагальнене найменування подій, які відбуваються на Сході України. Аналізується зміст понять «криза», «війна», «гібридна війна», «агресія», «конфлікт». Доводиться, що з урахуванням наявності чинників внутрішнього розколу та зовнішньої агресії гібридного характеру найбільш коректним буде використовувати категорію «конфлікт». Це дозволить задіяти потенціал конфліктологічної парадигми сучасної соціології та уточнити цілі й засоби, суб'єкти й об'єкти східноукраїнського конфлікту. При цьому залежно від рівня (локального, національного, цивілізаційного, глобального) одні й ті самі соціальні спільноти, групи, інститути й особистості можуть виступати як суб'єкти і як об'єкти конфлікту.

Ключові слова: Східна Україна; криза; війна; гібридна війна; агресія; конфлікт.

Нескінченні конфлікти є, по суті, справжньою і дійсною світовою війною, яка ведеться в різних частинах планети. Насамперед, у близькій до нас Україні, що стала драматичним театром бойових дій.

Папа Римський Франциск

Постановка проблеми і стан її вивчення. Соціально-філософський аналіз подій, що відбуваються останні місяці в Україні в цілому і на її Сході зокрема, вимагає свого категоріального апарату. Зрозуміло, що він ще не встоявся, і багато з понять і концептів будуть багаторазово переглянуті. Але говорити про це треба саме сьогодні, коли закладаються самі основи для майбутнього глосарію. Як свого

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

часу писав І. Кант, філософ не може починати свою працю з дефініції понять, він повинен цією дефініцією закінчувати. Через століття Р. Рорті розвинув цю думку, відзначаючи, що філософські категорії не потребують нічиєї легітимації. «Філософія пропонує «остаточний словник» світобудови і не може мати «над собою» якоїсь додаткової описової мови, в свою чергу описуючи, «що таке» філософія» [1].

Інакше кажучи, визначення основних категорій дослідження саме повинно ґрунтуватися на відповідній методологічній рефлексії.

Тому **метою** статті є спроба визначення найбільш коректної назви для процесів, що протікають на сході України протягом 2014-15 років. Йдеться про наслідки Євромайдану, втечу В. Ф. Януковича, аншлюс Росією Криму, «російську весну», збройне протистояння на Луганщині та Донеччині, створення ДНР і ЛНР...

Виклад основного матеріалу. У засобах масової інформації для означення вказаних та подібних їм подій вживається низка понять, які є синонімами, і саме як синоніми, на рівні нюансів вони демонструють смислові розбіжності. Криза, державний переворот, зрада, хаос, повний крах, колапс, агресія, окупація, зіткнення цивілізацій, громадянська війна, геополітичне протистояння – ось лише деякі з концептів, за якими стоять різні аспекти драми, що розгортається.

За допомогою одних понять автори намагаються описати зовнішні прояви проблеми, за допомогою інших – схопити саму сутність. При цьому не важко переконатися, що залежно від того, які саме поняття вони використовують, вибудовується і подальша система аргументацій, визначаються цілі, у тому числі маніпулятивного характеру.

Візьмемо, наприклад, поняття «криза», яким намагаються узагальнити все, що відбувається в Україні. Це слово походить від давньогрецького κρίσις – «поворот», «рішення» й інтерпретується сучасними словниками як «стан, при якому наявні засоби вирішення проблеми є неадекватними, внаслідок чого виникають непередбачені ситуації» [2]. Дане поняття активно використовується в політичних і економічних науках, в медицині та теорії управління. У кібернетичі за допомогою поняття «криза» описується стан системи, розвиток якої дійшов до своєї межі (максимуму або частіше – мінімуму), вичерпавши всі можливості нормального функціонування. При цьому розрізняються кризи зростання й кризи падіння. Останні можуть бути наслідком неефективного господарювання, розподілу ресурсів, управлін-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ня, коли сформовані тенденції призводять систему до стану перенапруження, перевантаження, перегріву.

Криза, однак, не може тривати довго: система або переходить в стагнацію, депресію аж до розпаду, або в ній переважають здорові тенденції, настає період поживлення.

Якщо йдеться конкретно про політичну кризу, то вона може бути визначена як «стан у державі, сформований в результаті неможливості узгоджених дій між політичними силами, наслідком чого є гальмування законодавчих процесів і ослаблення державного контролю» [3].

Чи можемо ми використовувати ці тлумачення до опису українських подій? Звичайно, можемо, але із застереженням щодо певного відрізка часу. Восени / взимку 2013 року, коли різкі зміни зовнішньополітичного курсу уряду призвели до студентських протестів в центрі Києва, які були жорстко розігнані, поклавши початок масовому Майдану, дійсно, спостерігалися і «неможливість узгоджених дій», і «гальмування законодавчих процесів», і «послаблення державного контролю». Громадянське суспільство недвозначно висловлювало свою незадоволеність режимом В.Ф. Януковича і його сім'ї, згортанням громадянських свобод, тотальною корупцією влади, включаючи суддів і представників правоохоронних органів, найвищим у світі рівнем податків. Відмова президента підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом стала, швидше, приводом, ніж глибинною причиною кризи. Подальший розвиток подій був спрямований на її подолання. Крокami на цьому шляху були переговори між владою і опозицією, спроби мобілізувати антимайдан, створити правовий та силовий тиск на протестувальників, розстріл «Небесної сотні», втеча В.Ф. Януковича і його оточення в Росію, призначення чинним (а тому абсолютно легітимним) парламентом нових президентських виборів тощо.

У даному випадку буде доцільно провести аналогію політичної кризи та медичної, порівнявши негативні явища соціального організму України з хворобою. Подібно до того, як організм людини підвищує температуру власного тіла, намагаючись спалити інфекцію, так і суспільство свідомо «підігрівало градус», позбавляючись антинародної влади. Інакше кажучи, позначати українські події осені 2013 / зими 2014 терміном «криза» не буде помилковим.

Однак, якщо цей термін продовжувати використовувати надалі, з екстраполяцією на події літа-осені-зими 2014 року, коли відбулися президентські й парламентські вибори, коли розійшовся Майдан, від-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

новилося нормальне функціонування державної влади, то тут ми маємо справу не тільки з термінологічною некоректністю, але, імовірно, з прихованим бажанням викривити ситуацію. Поняття «криза», хоча й може бути використане до зовнішньо-політичних процесів (наприклад, «криза міжнародних відносин»), але в іншому, ніж у нашому випадку, значенні. Воно зосереджує увагу переважно на внутрішньодержавних аспектах проблеми.

Помітне прагнення до позначення в російських мас-медіа подій в Україні саме як «кризи» пояснюються зрозумілим бажанням російської влади дистанціюватися від них, тим більше – не брати відповідальності за їх наслідки. За логікою В.В. Путіна, криза в Україні є результатом державного перевороту, приходом до влади «київської хунти», що, як мінімум, частиною цього народу не підтримується. І саме ця частина, дивним способом організована і озброєна, відстоює свої поправні права. А РФ тут взагалі ні до чого, вона, мовляв, не є суб'єктом внутрішньоукраїнської політичної боротьби, яка й привела до «кризового стану».

Слабким моментом такої логіки є беззаперечний факт анексії Криму. Можна довго вести дискусію з приводу історичних прав Москви на ці землі або з приводу законності / незаконності передання півострова М.С. Хрущовим до складу УРСР в 1954 році, але без потужного зовнішнього впливу така анексія була б неможливою. Навіть найглибша внутрішньополітична криза в Києві без дієвого втручання не призвела б до такого результату: «було ваше, стало наше». Вдало здійснена в Криму спецоперація ГРУ ГШ ЗС РФ породила певні надії на можливість продовження процесу поділу України в інших регіонах, а саме – на Сході, де також переважає російськомовне населення.

Таким чином, поняття «криза», на мій погляд, є не зовсім вдалим терміном, який хоча й описує стан занепаду системи та її елементів (виробництва, національної грошової одиниці, рівня життя), але далеко не вичерпує сутності досліджуваної проблеми. На це, до речі, звернув увагу Андрій Ілларіонов у своїй лекції, прочитаній у Тбілісі 14 вересня 2014 [4]. На його думку, значно ближче до суті підходить термін «війна».

Відразу слід застерегти, що журналісти досить обережно підходять до цього поняття, очевидно внаслідок відсутності прийнятого в таких випадках акту проголошення війни або хоча б уведення воєнного стану. Лише окремі політики, серед яких чимало кандидатів у

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

народні депутати, сміливо називають події на Сході війною. Чи є в цьому сенс?

Сьогодні ми маємо на Сході всі ознаки війни. У бойових зіткненнях задіяні добре організовані загони озброєних сил – армія, нацгвардія, ополчення, інші силові відомства двох сусідніх держав. При цьому не має принципового значення спосіб їх комплектування: строкова служба або служба за контрактом, добровольці чи найманці, відпускники або відряджені, тимчасово звільнені зі збройних сил або ті, хто «заблукав». Використовується важка техніка (танки, БТР, БМП, артилерія, в тому числі самохідна, мінометна, реактивна), авіація, ракети, системи ППО і ПТО. Облаштовані укріпайони, зокрема, під Савур-Могилою, під Маріуполем, заміновані танконебезпечні ділянки. Найвне руйнування промислових підприємств і житлових будівель, об'єктів інфраструктури (залізничний міст між Сартаною і Маріуполем, Донецький міжнародний аеропорт імені С. Прокоф'єва). Порушується державний кордон, через який безконтрольно переміщуються люди, зброя і боєприпаси. Значна територія переходить з-під контролю одних сил до інших. Є полонені та біженці, убиті й поранені, причому як серед військовослужбовців, так і серед нонкомбатантів. За даними ООН, з середини квітня по 18 листопада 2014 на Сході України було вбито 4317 і поранено 9921 осіб [5], а за підрахунками українського нардепа С. Гороха, попередня кількість загиблих українців за час проведення АТО становить понад 10 тисяч осіб [6].

Усе це ніби переконує у доцільності позначення подій в Україні словом «війна». І навіть більше – якщо це не війна, то тоді чим вона є взагалі?

У той же час, не можна не помічати деяких моментів, які перешкоджають широкому використанню саме цього поняття.

По-перше, Росія і Україна підтримують між собою дипломатичні відносини, торгують, ведуть бізнес, вільно переміщуються з країни в країну люди й товари. Урядовці продовжують торгуватися про ціни на газ, а президенти тиснуть один одному руки на міжнародних форумах.

По-друге, схоже, що, незважаючи на загострення пристрастей і взаємних звинувачень, ані Москва не збирається в найближчому майбутньому офіційно оголошувати війну Києву, ані, тим більше, Київ – Москві. Обидві сторони воюють, озираючись на міжнародне співтовариство і побоюючись зовнішніх санкцій і різного роду «стурбованостей».

По-третє, деякі військові експерти зазначають, що визнання бойових зіткнень на Сході України повномасштабною війною припускає

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

й визнання противника. Зокрема, Антон Міхненко в інтерв'ю газеті «Сегодня» 18 листопада 2014 заявив: «Де-юре в Україні АТО, а де-факто – війна. Чому влада називає ситуацію не бойовими діями, а операцією? Є політаспект. Якщо ми називаємо це війною, то повинні бачити супротивника. Якщо ми визнаємо противника в особі «ДНР» і «ЛНР», то де-факто визнаємо їх».

По-четверте, окрім політичних, існують і економічні аспекти. Україна не така багата країна, щоб дозволити собі витратити на війну більше, ніж вона витрачає зараз. У державних чиновників виникає помітне прагнення «зеконотити» на майбутніх пільгах військовослужбовцям, перекласти частину державного тягаря на плечі громадянсько-го суспільства в особі волонтерів і навіть самих військовослужбовців.

По-п'яте, за словами того ж А. Міхновського, є суттєві відмінності в тому, хто керує веденням бойових дій при АТО і у випадку повномасштабної війни. Є різниця і в законах, за якими живе країна в мирний і воєнний час.

Нарешті, по-шосте, до числа причин, які не дозволяють без застережень називати події російсько-українською війною, є і незвичайний характер війни, в якій інформаційна, ціннісна, духовна складова не менш важлива, ніж контроль над територією, знищена жива сила й техніка противника.

По суті, ми маємо справу з раніше не апробованими в таких масштабах і маловивченими засобами і прийомами ведення війни в умовах інформаційного суспільства. «Ще недостатньо повно, – писав в 2013 році доктор військових наук К. Сівков, – розроблена її теорія, критеріальний апарат, способи і форми, а також методи кількісної оцінки ефективності подібного протиборства. Не існує специфічно відокремленого виду або хоча б роду військ, призначеного для ведення інформаційної боротьби. Тобто немає всього того, що дозволяло б заявити про виникнення самостійного способу ведення воєнних дій. Але про це вельми активно говорять і організують інформаційне протиборство на різних рівнях – від стратегічного до тактичного» [7]. Важлива роль інформаційної складової знайшла відображення у прийнятій 25 грудня 2014 року новій редакції «Воєнної доктрини РФ» [8]. Акцентуючи на цьому увагу, фахівці застосовують епітети «гібридна», «сурогатна», «мережева», «нелінійна» війна, «війна-трансформер» (Т-вар) або «війна-мотрійка». Як і класична війна, війна-«мотрійка» включає в себе військовий компонент, який захований глибоко всере-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

дині, а зовні знаходяться інші – невійськові – оболонки, що й дозволяє на початку не ідентифікувати події як війну.

Якщо у «звичайній» війні індустріальної та доіндустріальної епох основним засобом досягнення мети є застосування збройних сил і контроль над територією, то у війні нового типу співвідношення невійськових, інформаційних заходів і власне військових становить 4 : 1 [9, с. 3].

Гібридна війна передбачає широкий спектр ворожих дій, головними з яких є політичні, інформаційно-психологічні та економічні впливи, що дозволяють завдати противнику відчутний територіальний, політичний і економічний збиток, дезорганізувати систему управління, деморалізувати суспільство. Специфіка гібридної війни полягає в тому, що на початковому етапі невійськові впливи переважають над військовими, які можуть бути навіть відсутні. До їх числа відносяться інформаційно-пропагандистські, політико-дипломатичні, енергетичні, інфраструктурні, торговельно-економічні заходи лобістського та корупційного плану. При цьому сама війна не сприймається масовою свідомістю як війна. «У XXI столітті відсліджується тенденція стирання різниці між станами війни і миру, – проголосив у своїй доповіді у січні 2015 року начальник Генерального штабу ЗС РФ генерал армії В.Герасимов. – Війни вже не оголошуються, а почавшись – йдуть не за звичним нам шаблоном» [9, с. 2].

Слід визнати, що «гібридні дії» Росії проти України виявилися настільки ефективними, що навіть за дев'ять місяців після анексії Криму в Європі були сумніви в присутності російських військ в Україні. 14 листопада 2014 року натівський генерал Ф. Брідлав повідомив про те, що бачить, як «колоні російської техніки, в першу чергу танків, артилерії, систем ППО і піхоти» входять на територію України. І в той же день в інтерв'ю агентству УНІАН високопоставлений європейський дипломат заявив, що «в Євросоюзі через нестачу точної інформації не готові визнати, що на сході України присутні російські війська» [10]. Подібний контраст в оцінках є переконливим доказом дієвості обраної концепції гібридної війни. Поряд з традиційними засобами ураження, інформаційна зброя отримала визнання у російського військового і політичного керівництва.

Щоб розрізнити військові та невійськові складові, деякі автори пропонують замінити поняття «війна» поняттям «агресія». Незважаючи на те, що невійськові компоненти агресії не виглядають як війна, всі вони покликані забезпечити досягнення спільної мети.

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

Експерти Центру глобалістики «Стратегія XXI» вважають, що дії Росії проти України коректно було б називати «агресією гібридного характеру», під якою розуміється «комплекс різнорідних впливів на противника регульованої величини і комбінованого характеру, що застосовуються за заданим алгоритмом, де власне військові засоби не є домінуючими». При гібридній агресії використання збройних сил відбувається в маскованій формі, наприклад, під виглядом добровольців, козаків, ополченців. Адже § 9 статті 3 «Визначення агресії», затверджений Резолюцією № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 року, визначає актом агресії не тільки дію збройних сил однієї держави проти іншої, а й чітко вказує, що до цього належить «засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави...» [11]. «Це саме те, що робить Росія проти України» [12].

Зрозуміло, що термін «агресія» виступає дзеркальним антиподом терміна «криза»: якщо останній фокусується на внутрішніх аспектах, то перший всю відповідальність покладає на зовнішні сили. Іншими словами, ми маємо такий саме загрозливий маніпулятивний перекик, що й у випадку з кризою. Специфіка східно-українських подій, на наш погляд, полягає в тому, що зовнішні чинники тут накладаються на внутрішні, що зумовлює пошук такої категорії, яка б була достатньо широкою за обсягом і змістом, щоб виступати родовим поняттям по відношенню до війни, кризи й агресії. Такою є категорія «конфлікт».

У найзагальнішому вигляді під конфліктом розуміють певний вид протистояння мінімум двох сторін з приводу розподілу цінностей, ресурсів або влади. Якщо аналізувати логіку розвитку конфлікту, то слід зосередити увагу на мотивації. У цьому контексті розрізняють два види конфліктів: конфлікт інтересів і когнітивний конфлікт. Якщо в конфлікті інтересів стикаються цілі, інтереси як усвідомлені потреби, мотиви поведінки людей, то когнітивний конфлікт є суперечкою про знання чи розуміння проблеми. У подіях на Сході України яскраво виражені обидві сторони: і конфлікт інтересів, і конфлікт інтерпретацій, коли один і той же факт по-різному подається і сприймається більшістю населення.

Директор Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України М.В. Попович вважає, що конфлікт на Сході суперечить інтересам не тільки України, що очевидно, але й істинним інтересам Росії.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

«Сьогодні те, що ми бачимо, виглядає як російсько-українська війна. Але війни між двома націями ведуться або за певну територію, або за інші матеріальні інтереси. Тобто в цьому випадку повинен бути національний інтерес, який входить в протиріччя з ворожим національним інтересом. Ми не можемо про це стверджувати в нашому випадку, говорячи про так звану «російсько-українську» війну. Це не російсько-українська війна в тому сенсі, що це не розвиток якихось російських національних інтересів, які призвели Росію в стан військового конфлікту <з нашою країною>»[13].

Задіяння категорії конфлікту звертає нас до конфліктологічної парадигми в соціології, яка відштовхується від тези про початкову конфліктогенну природу суспільства. Зокрема, один із засновників цієї парадигми, Ральф Дарендорф, вважав, що всі сучасні конфлікти об'єднує один аспект, безпосередньо пов'язаний з сучасним соціальним конфліктом з приводу громадянства і життєвих можливостей, а саме – наступ на цивілізуючі сили громадянства заради прав меншин, їхньої культурної, релігійної або етнічної самостійності.

У розділі однієї з своїх робіт з промовистою назвою «Громадяни і сепаратисти» він писав: «...в успіху цього наступу частково винні ті, хто сам був у минулому жертвою дискримінації і боровся за громадянські права. Виник новий тип «підмоченого» лібералізму, що відмовляється від великих завоювань в галузі загальних громадянських прав і норм заради того, щоб задовольнити сепаратистські вимоги національних меншин. Права меншості спочатку були невірні зрозумілі і внаслідок цього перетворилися на владу меншості. У кінцевому рахунку така позиція практично не суперечить войовничому фундаменталізму, так що активна меншість отримала право говорити про те, що її підтримує мовчазна більшість» [14, с. 267].

Цей «збій» демократичних механізмів спостерегається нами сьогодні практично повсюдно, дає себе знати в найрізноманітніших формах. Меншість відмовляється визнати свою підпорядкованість більшості, навпаки, вона веде себе так, ніби саме її норми і цінності панують у соціумі. «Ніщо з досвіду управління, інституціоналізації та регулювання соціального конфлікту непридатно до активної меншості, яка або вимагає відділення, або намагається нав'язати іншим свої фундаменталістські переконання. Не випадково боротьба меншини супроводжується терористичними актами і загрозами громадянської війни. І те, й інше в гіршому випадку переростає в конфлікт, який не знає кордонів, в кращому – породжує хвилі ірраціональних виступів, які немо-

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

жливо зупинити» [14, с. 267]. Події на Сході України повністю вписуються в конфліктологічну схему Р. Дарендорфа, яка фіксує глибинний збій у функціонуванні соціального організму. Визнання за меншістю права жити за своїми правилами тут же призводить до наступного кроку – до реалізації бажання меншини максимально поширити ці правила на все суспільство. Радикалізація Майдану обернулася радикалізацією його супротивників, які виступили зі зброєю в руках проти центральної влади.

Актуалізація конфліктологічної парадигми автоматично призводить нас до необхідності відповіді на питання про суб'єкти східноукраїнського конфлікту. Одні й ті ж саме соціальні спільноти, інститути й особи на різних рівнях конфлікту є і суб'єктами, і об'єктами останнього. При цьому експерти виокремлюють суб'єктов-ініціаторів, організаторів, маніпуляторів, рушійні сили тощо. Як зазначає В. Глазунов, «сучасний український конфлікт оцінюється деякими експертами в якості громадянської війни, тобто боротьби між різними соціальними групами. При цьому тут також присутні різні думки: боротьба «про-європейців» проти «про-азіатів» (продовження Євромайдану); «регіонів» проти «центру» (за децентралізацію); одних олігархічних угруповань проти інших; «російських націоналістів» проти «українських націоналістів» і т.ін.» [15, с. 92]. Проте на більш високому міждержавному рівні конфлікт може бути поданий як зіткнення Росії з Україною, або Росії з США, де Україна виглядає лише «полем бою». На ще більш високому – цивілізаційному – рівні український конфлікт є проявом зіткнення світових цивілізацій, одна з яких не бажає випускати зі сфери свого впливу бунтарну втікачку-Україну. Цей вимір має відчутну духовно-конфесійну складову.

Таким чином, Україна на різних рівнях конфлікту виступає для різних його учасників в якості суб'єкта і об'єкта, мети і засобу, діяча і жертви. На думку В. Глазунова, Україна була втягнута в гібридну війну, не маючи власної стратегічної мети. «Відсутність парадигми, концепції, філософії, місії, знижує рейтинг України як системи і не дозволяє вийти на вищі рівні ведення геополітики, в тому числі й на вищі рівні ведення гібридної війни. Це автоматично скорочує перелік процесів, де Україна виступає як суб'єкт, автоматично перетворюючись на мету, завдання, засіб, об'єкт в руках інших учасників. Природно, ця «ущербність» відразу ж проявляється в «момент істини», яким є військовий конфлікт» [15, с. 92].

Висновок

Підводячи підсумки, слід зазначити, що сучасна соціальна філософія шукає найбільш коректні поняття і категорії для позначення подій, що протікають на Сході України. Кожен з проаналізованих термінів – криза, війна, гібридна війна, агресія – відображає конкретні аспекти цілісних і суперечливих процесів. Враховуючи їх багатоаспектність, фактори внутрішнього розколу і зовнішньої агресії гібридного характеру плюс широке використання різного роду маніпулятивних, фальсифікаційних технологій, що просуються в телебаченні та Інтернеті, маскування справжніх суб'єктів військового протистояння, активну апеляцію сторін до інститутів міжнародного права, вважаємо за необхідне іменувати все це «конфліктом» з подальшим задіянням потенціалу конфліктологічної парадигми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспарян Д. Е. Введение в неклассическую философию / Д. Е. Гаспарян. – М. : РОСПЭН, 2011. – 398 с.
2. Глущенко В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление / В. В. Глущенко. – М. : ИП Глущенко В. В., 2008. – С. 88.
3. Политический кризис [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Политический_кризис.
4. Андрей Илларионов: «Операция Механический Апельсин». Лекция в Тбилиси. Сентябрь 2014. [Електронний ресурс] / А. Илларионов. – Режим доступу : <http://vidoz.pp.ua/video/QZbFjkNfP6R.html>.
5. Оприлюднена доповідь ООН з прав людини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://religions.unian.ua/religinossociety/1012058-oprilyudnena-dopovid-oon-z-prav-lyudini-v-ukrajini.html>.
6. За время операции на Востоке погибло 10 тысяч украинцев [Електронний ресурс] // Корреспондент.net, 8 августа 2014. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3403249-za-vremia-operatsyy-na-vostokey-pohyblo-10-tysiach-ukrayntsev-nardep>.
7. Сивков К. Философский взгляд на войны будущего / К. Сивков // Военно-промышленный курьер. – 2013. – 7(475) 20-26 февраля. – С. 5.
8. Гусаров В. Информационные акценты новой Военной доктрины Кремля [Електронний ресурс] / В. Гусаров. – Режим доступу : <http://sprotyv.info/ru/news/11034-informacionnye-akcenty-novo-voennoy-doktriny-kremlya>.
9. Герасимов В. Ценность науки в предвидении / В. Герасимов // Военно-промышленный курьер. – 2013. – 8(476) 27 февраля – 5 марта. – С. 2-3.
10. В ЄС заявили, що не готові визнати присутність військ РФ на Донбасі через брак інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

Східноукраїнський конфлікт: типологія, особливості, шляхи деескалації

<http://www.unian.ua/politics/1009408-v-es-zayavili-scho-ne-gotovi-viznati-prisutnist-viysk-rf-na-donbasi-cherez-brak-informatsiji.html>.

11. Определение агрессии. Утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml.

12. Гончар М. Гибридная война в Восточной Европе. Невоенное изменение. Энергетический компонент [Электронный ресурс] / М. Гончар, А. Чубик, О. Ищук. – Режим доступа : <http://geostrategy.org.ua>.

13. Глуховський М. Мирослав Попович: Стратегічним завданням для Європи є усунення Путіна від влади [Електронний ресурс] / М. Глуховський // Главком. – 9 січня 2015 року. – Режим доступа : <http://glavcom.ua/articles/25600.html>.

14. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт / Ральф Дарендорф // Зарубежная социология XX века: Хрестоматия. Тексты / [отв. ред. В. Г. Городяненко]. – Днепропетровск : Изд-во ДНУ, 2001. – С. 264-271.

15. Глазунов В. В. Гибридная война: олигархический дискурс / В. В. Глазунов // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 34. – С. 89-96.

В статье рассматриваются наиболее часто употребляемые в публицистике понятия, претендующие на обобщенное наименование событий, происходящих на Востоке Украины. Анализируется содержание понятий «кризис», «война», «гибридная война», «агрессия», «конфликт». Доказывается, что с учетом наличия факторов внутреннего раскола и внешней агрессии гибридного характера наиболее корректным будет использовать категорию «конфликт». Это позволит задействовать потенциал конфликтологической парадигмы современной социологии и уточнять цели и средства, субъекты и объекты восточноукраинского конфликта. При этом в зависимости от уровня (локального, национального, цивилизационного, глобального) одни и те же социальные общности, группы, институты и личности могут выступать как субъекты и как объекты конфликта.

Ключевые слова: Восточная Украина; кризис; война; гибридная война; агрессия; конфликт.

The article deals with the most frequently used in journalism concepts, claiming to be a generalized name of the events taking place in Eastern Ukraine. We analyze the concept of "crisis", "war", "hybrid war", "aggression", "conflict". It is proved that, given the factors of internal division and external aggression hybrid nature of most correct to use the category of "conflict". This will allow the use of the potential conflictological paradigm of modern sociology and clarify objectives and means, subjects and objects of the East Ukrainian conflict. In this case, depending on the level (local, national, civilizational, global) one and same social communities, groups, institutions and persons can act as subjects and as objects of conflict.

Key words: Eastern Ukraine; crisis; war; hybrid war; aggression; conflict.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

REFERENCES

1. Gasparyan D. E. (2011), Introduction to non-classical philosophy, ROSPEN, Moscow, 398 p. (rus).
2. Glushchenko V. V. (2008), Introduction to the science of crisis. Science of financial crisis. Crisis management, *Glushchenko Publisher*, Moscow, p. 88 (rus).
3. *Political crisis*, available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki> (rus).
4. Illarionov A. (2014) Mechanical Operation Orange. Lecture in Tbilisi. September 2014, available at: <http://vidoz.pp.ua/video/QZbFjkNfP6R.html> (rus).
5. Promulgated UN report on human rights in Ukraine, available at: <http://religions.unian.ua/religinossociety/1012058-oprilyudnena-dopovid-oon-z-prav-lyudini-v-ukrajini.html> (ukr).
6. During operations in the East killed 10 thousand Ukrainians, Korrespondent.net, 2014 8 august, available at: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3403249-za-vremia-operatsyy-na-vostoke-pohyblo-10-tysiach-ukrayntsevnardep> (rus).
7. Sivkov K. (2013), *Military Industrial Courier*, № 7(475), 20-26 February, p. 5 (rus).
8. Gusarov V. Information accents the new military doctrine of the Kremlin, available at: <http://sprotyv.info/ru/news/11034-informacionnye-akcenty-novoy-voennoy-doktriny-kremlya> (rus).
9. Gerasimov V. (2013), *Military Industrial Courier*, № 8(476) 27 February – 5 March, pp. 2-3 (rus).
10. The EU said they were not ready to accept deployments of on the Donets Basin due to the lack of information, available at: <http://www.unian.ua/politics/1009408-v-es-zayavili-scho-ne-gotovi-viznati-prisutnist-viysk-rf-na-donbasi-cherez-brak-informatsiji.html> (ukr).
11. Definition of Aggression. Approved by resolution 3314 (XXIX) of the General Assembly of 14 December 1974, available at: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression.shtml (rus).
12. Gonchar M., Chubik A., Ishchuk O. *Hybrid warfare in Eastern Europe. Non-military dimension. energy component*, available at: <http://geostrategy.org.ua>
13. Glukhovskyy M. (2015), Miroslav Popovich: strategic goal for Europe is to remove Putin from power, *Glavkom*, 2015, 9 January, available at: <http://glavcom.ua/articles/25600.html> (rus).
14. Darendorf Ralf (2001), Modern social conflict, in: *Foreign sociologists of the twentieth century: A Reader*. Texts, Dnepropetrovsk, pp. 264-271 (rus).
15. Glazunov V. V. (2015), *Culturological Bulletin: Scientific-theoretical collection Lower Dnieper*, Vol. 34, Zaporizhzhya, pp. 89-96 (ukr).

**БУТТЯ НА МЕЖІ:
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ В УМОВАХ
СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ**

УДК 17.022:327(477)

Олександр БЛОКОБИЛЬСЬКИЙ,
*доктор філософських наук, професор,
Голова Київського відділення Українського інституту
стратегій глобального розвитку і адаптації*

**ЗАРУЧНИКИ МІФОЛОГІЧНОГО РОЗУМУ АБО ЧОМУ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ СТАВ МОЖЛИВИМ**

У статті досліджується ситуація екзистенційної загрози, пов'язана з руйнуванням соціальної реальності. Зроблено припущення, що саме загроза існуванню тієї структурної частини реальності, яка походить від релігійно-міфологічних форм соціального буття, сприймається людиною як негайний привід до самозахисту. Навмисні зовнішні впливи на людську свідомість призводять до формування ерзац-реальностей, в яких "боротьба за цінності" є лише раціоналізованою формою дораціонального намагання зберегти ідентичність. Але саме пов'язаний з цим самозахистом стан розуму й дозволяє розпалювати конфлікти, подібні до східноукраїнського.

Ключові слова: соціальна реальність; ідентичність; об'єктивне; інтерсуб'єктивне; міф; буття.

*/в трагедии на Донбассе/ столкнулись две системы ценностей:
европейская и Российская. Впервые за долгое время на континенте
дошло до войны за ценности.*

Виктор Ерофеев

Постановка проблеми і стан її вивчення. Можливо, зараз ще не час робити філософські узагальнення, але певні особливості доби, свідками та учасниками якої ми є, занадто нетривіальні й соціально небезпечні, щоб залишити їх поза увагою.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

По-перше, наше суспільство, тобто люди, які ще декілька місяців тому не змогли б сформулювати суспільні цінності, для захисту яких вони пішли хоча б на якісь жертви, несподівано піднялися на озброєну боротьбу за право на власну аксіологію. Не те щоб ці цінності раптом постали в експліцитному вигляді, однак загроза саме праву їх мати перетворила середньостатистичних циніків та релятивістів на палких бійців. При цьому відчайдушність аксіологічного зіткнення досягає такого напруження, що позитивна за своєю суттю активізація соціальної свідомості перетворюється на руйнівну силу.

Через граничний антагонізм сторін зіткнення маємо, по-друге, ситуацію їх взаємної неспроможності до раціонального діалогу. Показово не те, що діалог є взагалі неможливим, так би мовити, фізично – насправді він неодноразово починався на самих різних рівнях, але щоразу закінчувався в кращому разі нічим. Одні й ті ж факти інтерпретуються протилежним чином і лише обґрунтовують позицію кожної зі сторін протистояння. Розум, в рівній мірі доводячи і тезис, і антитезис, виявляється антиномічно безсилим.

Формування мети статті. Ця стаття є спробою погляду на східноукраїнський конфлікт як на зіткнення, що сприймається залученими до нього суб'єктами, як в першу чергу аксіологічне, але має іншу етіологію. Ситуація на Донбасі має характер екзистенційного потрясіння, оголення глибинних рівнів свідомості, яке сприймається пересічною людиною як симптом особистісної катастрофи та сигнал до негайного пошуку захисту. Наголошуємо, що саме це відчуття усвідомлюється як аксіологічний виклик і стає фундаментом та точкою відліку для переродження ідентичності: ніякі зовнішні втручання чи внутрішні каталізатори не призвели б до катастрофічних наслідків. Чи то агресія інших держав, чи то зіткнення внутрішньоукраїнських сфер впливу, чи то численні варіації цих чинників живляться саме атмосферою екзистенційної напруги і “спрацьовують” (точніше стають потенційно можливими!) лише завдяки їй. Через усвідомлення дораціонального “знання”, носіями якого ми, не підозрюючи цього, є, сподіваємось зрозуміти причини тих драматичних подій, що поступово набули трагічного забарвлення.

Виклад основного матеріалу. Людина зазвичай не замислюється над тим, у чому вона абсолютно впевнена. При цьому саме природа такої переконаності, можливо, є найбільш цікавим предметом теоретичного дослідження. Не даремно Ернст Юнгер колись зауважив, що “людина найцікавіша у тих сферах, де вона не бачить

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

жодних проблем й які знаходяться для неї поза дискусією” [4, с. 513]. Тому логічним буде запитання про природу тих повсякденних переконань, які пов'язані для нас зі світом об'єктивно існуючого, об'єктивного як такого.

“Відчуттю” об'єктивного ми навчаємось у ранньому дитинстві під керівництвом соціалізованих наставників, які допомагають нам засвоїти механізми поєднання знайомих чуттєво-ментальних суб'єктивних комплексів з соціально легітимними інтерсуб'єктивними поняттєвими конструкціями. “Смисл”, що формується в момент цього поєднання у мисленні людини, є складним симбіозом чуттєвого й ментального, суб'єктивного й інтерсуб'єктивного, коли у власному досвіді ми перетворюємо соціально канонізовані взірці мислення на осмислення чогось тут та зараз. Те, що фіксується в цьому “узрінні” і є власне “об'єктивним”.

Формуючись у перші місяці життя дитини, а саме у період відсутності як диференціації, так й центрації первинних дій (за термінологією Ж. Піаже), навички, що призводять до виділення з досміслової сингулярності уявлень про суб'єкт та об'єкт, спираються на вдосконалення здатності до синтезу сприйняття й дії та вироблення понятійних абстракцій, які Жан Піаже назвав «схемами асиміляції». Особливість таких «протоконцептів» швейцарський дослідник убачав у тому, що вони, з точки зору логіки, мають певний смисл (інтенціонал), але позбавлені значення (екстенціоналу). Дійсно, немовля на певному етапі розвитку вже має спроможність виділяти з хаосу зовнішньої інформації знайомий чуттєво-інтелектуальний комплекс, але не здатне застосовувати цей комплекс до ряду подібних ситуацій. Тобто можна говорити про те, що у «поняття» немає обсягу, а тому – в світлі куайнівської дефініції існування¹ – для дитини відсутня й сфера існуючого, тобто усі присутні в психічній реальності немовляти змісти протопонять нагадують одкровення.

Цю тезу підтверджують й психологічні дослідження. У роботах відомого психолога Майї Лісіної наводиться ряд спостережень за поведінкою малюків, які знаходилися у різних когнітивних ситуаціях: в першій з них дитині показували незнайому іграшку, у другій – знайома доросла людина намагалася привернути увагу малюка до іграшки, що вже не викликала цікавості. Різниця між появою в полі зору дитини *незнайомої* речі та вже *відомої* виявилася дуже показо-

¹ За О. В. Куайном існувати – означає бути значенням зв'язаної змінної.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

вою. Роль дорослого у другому випадку виявилася визначальною: активність малюків виростала в декілька десятків разів. У першому ж випадку дослідники відмітили заворожливу відстороненість дитини, яка не звертала уваги навіть на присутність одного з батьків. Можна припустити, що різниця реакцій наочно демонструє завдання ранньої первинної соціалізації, яка повинна увести дитину у коло існуючого, каналізуючи енергію “трансцендентного” в русло понятійних об’єктивацій: показуючи приклад реакції на незнайому раніше ситуацію, батьки поступово наповнюють пам’ять дитини впорядкованими послідовностями подібних чуттєво-ментальних комплексів, які з часом й складуть обсяги усвідомлених (й практично засвоєних) понять. Власне, процес переведення чуттєво-сміслового комплексу (протопоняття) у коло культурно значимого та засвоєного і треба вважати народженням сфери об’єктивного.

Треба особливо підкреслити, що за подібним розумінням об’єктивності як фактора культурної «фіксації» реальності, її аподиктичною умовою виступає репрезентована в наочній соціальній конвенції, що спирається на певну «експлуатацію» фізіологічних особливостей людського тіла. На певному етапі розвитку малюка безпосереднє втручання авторитету є необхідною передумовою можливості виконання ним практичних дій. Надалі через усе життя людина зберігає «відчуття об’єктивного» – спроможність редукувати інформацію про зовнішній світ до канонічних, закладених у дитинстві чуттєво-ментальних комплексів.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що мислення є не лише процесом оперування символами, а швидше зводиться до перманентного переходу від ментальних станів до станів чуттєво-тілесних, які немовби верифікують (через звернення до «канонічних», засвоєних в якості «об’єктивних» станів) правильність сприйнятого та осмисленого, а також об’єктивують чуттєву інформацію в якості інтерсуб’єктивної реальності. Об’єктивність тут постає як функція від соціального, а тому й реальність (світ об’єктивно існуючих речей) зливається з дійсністю (простором соціальної дії). Раціональність, у такому випадку, маркує релевантність свідомої дії об’єктивному порядку універсуму.

Онтогенетична схема народження свідомості може виступати моделлю для розуміння філогенетичного «входження» до смислового універсуму. Спробуємо, після намагання зробити екскурс в феноменологію протомислення індивіду, доторкнутися до процесу заро-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

дження мислення як такого. Треба підкреслити, що йдеться саме про когнітивний вимір цього процесу, тобто про формальну його сторону без постановки питання про природу світу, що відкривається людському розуму.

Якщо не прив'язуватися жорстко до дарвіністського схематизму (який, з точки зору філософії свідомості, занадто натуралістичний), то можна, скориставшись попередніми міркуваннями як евристичною моделлю, припустити існування такої стадії процесу формування свідомості та мислення, на якій значна частина досвіду людини знаходилася в зоні «зустрічі з трансцендентним» та ще не мала об'єктивації. Саме фіксація змісту протопонять (що схематично репрезентує певну інформацію) у спільній чи подібній прагматичній реакції індивідів, їх діях і формує а) простір поняттєвого мислення, б) стратегії колективної життєдіяльності, в) колектив «користувачів» понять й алгоритмів дій – соціальну спільноту. На певному етапі розвитку раціональності вона, і це справедливо для будь-якої традиційної культури, є суто релігійною, головним чином через відсутність уявлень про наявні контексти, що «вміщують» культурні дії, тобто уявлень про світ в цілому. У цьому випадку кожен крок потребує «узгодження» з персоніфікованим у міфологічних образах зовнішнім авторитетом. Т. Лукман взагалі вважав виділення уявлень про фізичний універсум в цілому із соціальної реальності в самостійний регіон сущого «віхою у глобальному процесі раціоналізації» [2, с. 192]. Ускладнення структури культурних систем призводить до формування «загальнодоступних» регіонів – уніфікованої та інтерсуб'єктивізованої сфери побуту, що більш не знаходиться на передовій взаємовідносин із сакральним. Ця частина реальності пов'язана з процедурним (термін з когнітивної психології) мисленням, що поширюється на все звичне, тобто на все те, що не потребує принципових інновацій та фондує «світську раціональність». При цьому, незважаючи на, здавалось би, інваріантне місце світських регіонів реальності та світської раціональності в процесі розвитку людського мислення – вони з'являються в різних культурах на певному етапі їх розвитку – треба утриматися від спокуси вважати, що йдеться про *ту ж саму* світську раціональність.

Наприклад, естетично забарвлені першопринципи греків, що «відповідають» за давньогрецьке уявлення про космос, не є тотожними ані антропоморфному принципу інь-ян у китайській традиції, ані етичним уявленням про космогонічну жертву божества в традиції індійській, ані, зрештою, уявленням про трансцендентність Бога у євреїв.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Однак саме ці уявлення щоразу відіграють роль підвалин культурних раціональностей.

Наш власний культурний універсум формувався в результаті декількох цивілізаційних «мутацій». Перша з них була пов'язана з трансформацією в середині V ст. до н.е. давньогрецької міфології під впливом зовнішніх факторів (більш тісної й широкої взаємодії з іншими культурами) та внутрішніх причин (в першу чергу тенденцій до раціоналізації соціальних практик, пов'язаних з ускладненням культурної системності), що породили специфічний тип світської раціональності – філософсько-теоретичний. Інтуїтивні уявлення про красу, гармонічність та співрозмірність «надмісячного» (тобто вічного, релігійного) світу на понятійній мові світської раціональності давніх греків трансформувалися в учення про істинну реальність, яку складають божественні архетипи – прообрази тих речей, що відкриваються людському розуму. Емпіричні об'єкти – усе те, що є навколо людини в буденному житті, були витлумачені як синтетичні утворення, що мали божественні атрибути, але земну природу. Це був шлях руйнування міфічної образності та одночасно формування уявлень про новий світовий лад, який був нащадком сакрального універсуму. Раціоналізований двійник замістив міфічну реальність на кшталт того, як змінюються декорації в театрі. Однак соціальне, політичне і навіть релігійне життя еллінів тепер розгорталася у нових реаліях, з новими орієнтирами та за допомогою адекватного цим реаліям способу мислення.

Зіткнення подібних за структурою міфологічних універсумів у минулому призводило до формування синтезованих міфологій, у яких екстенсивність тотальної регламентації повсякденних дій заміщувалася інтенсивністю духовної детермінації. Зіткнення більш масштабних релігійних систем породжувало культурні універсуми із власними «логіками смислу» та просто логіками (на кшталт давньогрецької). Одна з таких революцій відбулася й у християнському універсумі, щоправда, підготовленому до неї внутрішніми культурними процесами. Серед множини її імовірних дат можна, разом з Ст. Тулміном, назвати 1769 рік, коли європейці не лише відкрили «ще один народ дикунів», але й визнали, що в його етиці і світосприйнятті наявна певна раціональність [3, с. 57].

У світлі сказаного вище ми, окрім іншого, отримуємо інструмент для більш послідовного розуміння сутності процесу раціоналізації, секуляризації та глобалізації. Під раціоналізацією треба розуміти в першу чергу поглиблення та розширення «профанних» регіонів реаль-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ності, що конституюються діями в межах процедурної раціональності; результатом в цьому випадку виступають уявлення про онтологічну структуру світу, у відповідності до якої вибудовується шерех раціональних дій.

Секуляризація в загальному сенсі співпадає з раціоналізацією, але у спеціальному позначає процес вихолощування релігійних смислів із християнського універсуму, який почався в схоластичну добу та активізувався в епоху відкриття альтернативних культурних світів. Поширення ж тотально нерелігійного життєвого світу на культурні ареали планети (потенційно – на увесь культурний універсум) треба називати глобалізацією.

Проте, в індивідуалізованому, тотально уніфікованому та секуляризованому світі сучасності досвід об'єктивного залишається найважливішим. Говорячи про об'єктивність, ми маємо на увазі не лише соціально закріплену інтерсуб'єктивність, але й інтегральну характеристику мислення, яка є невід'ємною складовою розуміння, мислення, свідомості – ми знаємо/розуміємо/усвідомлюємо не лише розумом але, так би мовити, всім своїм еством, певні стани якого фіксують ту «об'єктивність», що транслюється в культурі, тобто фіксують раціоналізовану в сенсах трансцендентність. Повертаючись до проблеми вихідної реальності, на основі якої людина починає свою життєдіяльність, треба визнати, що ми з раннього дитинства *знаємо* про існування «об'єктивного світу», бо саме це знання є необхідною умовою наявності горизонтів існуючого – тих «областей», по яких «пробігає квантифікована змінна». Індивіди в обсягах понять – реальні чи уявні об'єкти наших культурних практик, що втиснуті в ці обсяги «волею» колективного культурного суб'єкта. Наш світ – безкрайні простори, де співіснують «приручені» процесуальною раціональністю логічні індивіди, і ми раціональні саме тоді, коли не виходимо за межі законів та змісту цього логічного універсуму. Але треба ще раз наголосити: *кожна культура має власні особливості організації логічного універсуму свого мислення (змісту та обсягу понять та їх структурного підпорядкування) та соціальної дії, власне уявлення про себе та інших*. Саме в межах цього універсуму й розгортається життя спільноти та окремих індивідів.

Підкреслимо, що вихідною реальністю, в якій людина здатна на раціональні дії, тобто виявляється власне істотою розумною, є не матеріальне середовище, але певний *простір смислів*. При цьому смисли не існують десь поза людським мисленням та дією як готова структура

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

чи заповнений резервуар. Сенси “живуть” в мисленні – акти “осмислення” формують тканину свідомості, на якій тче власні узори людське мислення. Займаючи таку позицію, що заперечує натуралізм, треба остерігатися й іншої філософської крайності – граничної суб’єктивізації реальності аж до епістемологічного соліпсизму, коли стверджують, що реальність існує виключно в мисленні індивіда. Дороговказом між Сциллою натуралізму та Харібдою соліспизму з XVII століття став кантівський трансценденталізм – вчення про наявність універсальних форм сприйняття та мислення, що надають суб’єктивному виміру реальності інтерсуб’єктивного значення. Реальність є ментальним утворенням, але саме в ній ми знаходимо засоби для комунікації та соціальних дій. В XX столітті на базі феноменологічного вчення А. Шюц розробив трансцендентальне вчення про соціальну реальність як про світ культурних об’єктів та інститутів, в якому й проходить життя соціалізованих індивідів. Виходячи із зроблених декількома сторінками вище висновків щодо соціального статусу об’єктивності, треба дещо розвинути наші уявлення про структуру соціальної реальності як того ментального середовища, в якому здійснюється наше життя.

Хоча наше “знання” матеріального і не можна повністю вважати чимось ідеальним, але ми побачили, що воно “входить” до структур мислення в якості аподектичного елементу. Це знання алгоритмів легітимних дій, що підтримують наявну в суспільній групі концептуальну схему (систему понять). Сфера об’єктивного, як уже було сказано, фонується не зовнішніми факторами, а соціокультурними конвенціями та пов’язана з суспільним консенсусом. Але повсякденні дії людини, хоча й дозволяють їй переконатися в успішності власних інтерпретацій соціальної реальності, ніколи не вичерпують смислового потенціалу, в ній закладеного. Просторова та часова обмеженість людини роблять її особистий досвід мізерною краплиною того досвіду, який потенційно можливий.

Якщо актуально існуюче закріплюється в реальності шляхом підведення наявного під концептуально легітимне, то горизонт “існуючого взагалі” задається сукупністю фундаментальних понять – категорій культури, які визначають тип можливого як такого. Унікальний образ матриці цих категорій (про те, що категорії культури жорстко зв’язані в так звані “матриці”, казав В. Стьопін) має завжди релігійно-міфологічне походження, бо фіксує “шлях” спільноти до усвідомлення себе та світу. Уявлення про світове ціле, яке “керує” культурною діяльністю спільноти, таким чином, задається концептуальним полем, яке

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

формується навколо своєрідного ядра реальності, що складається навколо матриці категорій культури. Якщо бути зовсім послідовним, то треба визнати наявність центрального утворення і в самому категоріальному ядрі, але все, що можна буде сказати про нього, буде здійснюватися “мовою” категорій і тому приречене на тавтологічність.

Треба розрізнати об'єктивований образ світу та власне соціальну реальність, яка є інтерсуб'єктивною структурою, що спирається переважно на ментальні стани, – знання, інтенції та пресупозиції. Те, що людина побачить чи почує, залежить від цієї структури, яка закладається в її “розум” в процесі первинної соціалізації, причому не лише в сенсі типу предметності, але й з точки зору модальностей існування аж до наявності трансцендентних горизонтів світу та їх масштабності. Усі ці суто партикулярні риси соціальної реальності перетворюють її адептів на онтологічних “заколотників”, які власною прихильністю до певного типу мислення і соціальної дії вибудовують тіло власної культури. Уявлення про себе, яке, знову ж таки, здійснюється в категоріях тієї ж матриці, є спільним для всіх адептів та лягає в основу соціальної ідентичності. Спаяна спільним мисленням, дією, ідентичністю, а краще сказати, спільною онтологією група спів-дієвців перетворюється на спільноту.

У світлі сказаного дуже важливими є два наступні висновки: 1) релігійне ядро соціальної реальності та сформована навколо нього матриця категорій культури є, відповідно метафізичним, та онтологічним центрами соціальної реальності, які роблять можливими індивідуальні сенси та детермінують адекватні онтології стратегії раціональності (наприклад, прояснення через апеляцію до онтологічного міфу в тотемізмі, біблійний символізм середньовічного християнства чи історичні реконструкції доби постмодернізму), але самі знаходяться у “позараціональній” сфері; 2) знищення релігійно-онтологічного ядра соціальної реальності є знищенням культурного мислення та існування, знищенням спільноти, що постала завдяки йому і сприймається адептами культури як загроза смерті. Тому виклики в цій сфері є викликами за визначенням екзистенційними.

До цієї ж сфери дораціональних установок належить і самовизначення спільноти, так би мовити “ідеї себе”, яка завжди має онтологічний та метафізичний зміст. Власне, народження соціальної спільноти та постання її ідеї можна розглядати як єдиний процес. Формування культурних об'єднань не відбувається на порожньому місці і зазвичай саме з трансформації дораціональних центрів онтологічних реальнос-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

тей (“ареалів” культурного життя спільнот) бере початок нова соціальна цілісність. Тому й зіткнення різних реальностей усвідомлюються переважно в межах релігійних та міфологічних наративів, де раціональні побудови сприймаються як досить нестрогі спекуляції. Ідеї спільнот є або міфічними за своєю природою, або набувають статусу міфологем в процесі розгортання. Наприклад, націогенез в модерному суспільстві супроводжувався (і супроводжується) народженням національних міфів [1]. Усі загрози спільнотам та реальностям, а точніше їх символічним репрезентантам – табуйованим територіям і предметам, святиням, мові чи кордонам, цінностям, пам'яті та історії, яка їх легітимує – сприймаються як смертельні загрози (загрози руйнації релігійно-онтологічного ядра реальності) і викликають адекватну реакцію.

У повсякденному житті питання національної самоідентифікації вирішується більш-менш інтуїтивно через прихильність до певних алгоритмів мислення та дії – говорити про якісь експліцитні визначення можна лише з певною мірою обережності. Але в ситуаціях екзистенційної загрози, коли нашому сучаснику треба свідомо звернутися до визначення нації та національної приналежності, здійснити спробу раціональних побудов у цій сфері, він відкидається у міфологічну давнину часів постання націй. Саме тому теорії націй або переповнені міфологемами та теологемами, або перетворюються на суто конструктивістські побудови, які декларують штучність будь-яких національних утворень. У цій ситуації сучасна людина мало чим відрізняється від своїх архаїчних предків, кожний крок яких регламентувався міфологічними детермінантами. Ось тут і створюється парадоксальна синтеза раціонального та міфологічного: розум може говорити, лише застосовуючи категоріальний інструментарій, але рухає ним ірраціональний міфічний за своєю природою імпульс, спрямований на самозахист. Причому не обов'язково пасивний чи навіть неагресивний. Маємо щось на кшталт кінематографічного Франкенштейна – людина начебто щось і говорить (тобто можна припустити наявність якоїсь внутрішньої раціональної діяльності), але це щось не лише безглузде, але й аж не як не впливає на напрямок його дії.

Таким чином екзистенційна загроза соціальному існуванню, яка відчувається на рівні раціонально усвідомлюваних впливів, але спрямованих в міфо-метафізичні глибини культурного буття, сприймається/розуміється як аксіологічний виклик. Розгортається масштабна війна за цінності, точніше, за право на власну інтерпретацію їх звучання та змісту. Через те, що дорациональні підвалини реальності залуча-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ються в раціональний дискурс лише на рівні ідеолого-публіцистичої концептуалістики (тобто в формі, адекватній масовій свідомості), маємо спотворені та примітивізовані ерзац-реальності – штучні конструкції, в яких небо і земля замінені на декорації. Проблема в тому, що кров на цих підмостках летить справжня.

В боротьбі за політичні дивіденди Росія та Україна розгорнули державницькі ідеологічні кампанії, що були побіжно спрямовані проти конкурентних інтерпретацій тих самих історичних подій. Навмисно чи ні, але протягом декількох десятиліть на сході України підживлювалася аксіологічна напруга. Політичні еліти свідомо використовували культурну специфіку регіону у власних цілях, не замислюючись про можливі наслідки. Але треба розуміти, що “зіткнення аксіологій” є рівнем конфлікту, який може усвідомлюватися (і усвідомлюється), але за ним або приховується зіткнення більш масштабне й суттєве, або він є зовнішнім проявом екзистенційної напруги, пов’язаної з іншими причинами.

Проблема полягала саме в тому, що замість розгортання політичного процесу, який набуває онтологічного значення (тобто загрожує екзистенційній чи онтологічній ідентичності людини) лише в разі державних зіткнень на кшталт світових війн, а в інших випадках стосується ідентичностей варіативних (ідеологічних, партійних тощо), які лише «надбудовуються» над фундаментальним шаром спроможності до буття, ми стикалися з процесами зовсім іншого спрямування. Зіткнення останніх років продемонстрували неможливість утримання політичного протистояння на рівні «облаштування» соціальної реальності та раз за разом зривали його в «онтологічне піке», коли суб’єкти протистояння відчували загрозу власній екзистенційній ідентичності та підіймалися на боротьбу не за політичну першість, але за життя. У такій ситуації розум з інструменту пошуку оптимальних стратегій дії перетворюється на лише один з видів зброї, а аргументи втрачають сенс. Саме принципова неможливість консенсусу виступає сьогодні індикатором наявності онтологічної кризи. Нерозуміння цього перетворює fronti таких зіткнень на бездонні «поглиначі» ресурсів енергії, здоров’я та людських життів: чим більш очевидним є щось у певній онтологічній ерзац-парадигмі, тим більш загрозованим та хибним воно буде в альтернативному світі.

Ще більша загроза полягає в тому, що активний вплив на свідомість, так би мовити на раціональному рівні, веде до непередбачуваних змін в дораціональних сферах. Розкручування двох гігантських

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

пропагандистських маховиків, що супроводжує військові дії на сході України, вкрай загострило сприйняття інформації, що надається пересічному громадянину. Реальні та потенційні загрози змістили дискурс в дораціональну площину, де релевантною залишається лише міфологічна чи метафізична концептуалістика, а людина змушена робити граничний вибір. Прикметно, що цей шлях не є природним і відбувається такий вибір швидше під впливом ЗМІ та зовнішніх обставин. Але коли йдеться про акт самозбереження, зворотного шляху бути не може. Саме тому в останні часи відбувається велика кількість “спонтанних” ідентифікацій, після яких людина встає на одну зі сторін конфлікту і перетворюється на непримиренного її адепта.

Такий процес є необхідним атрибутом воєнних зіткнень, але сьогодні Україні дуже важливо враховувати ті негативні наслідки, які будуть мати інформаційні впливи на населення держави. Інферналізація мешканців Донбасу, намагання заручитися підтримкою основної маси українців в питаннях обмеження соціальних виплат та транспортного сполучення на окупованих територіях, а також емоційні впливи на масову свідомість задля забезпечення потреб мобілізації не виправдано підвищують градус психологічної напруги в суспільстві. Окрім того, та частина населення, яка не відчуває себе безпосереднім об'єктом ідеологічного впливу, підштовхується тим самим до антиукраїнських ідентифікацій. Усе це лише поглиблює аксіологічне протистояння всередині українського суспільства та знижує його імунітет до зовнішніх деструктивних впливів.

Чи справді маємо на сході України зіткнення цивілізацій, чи протистояння аксіологій є позірним та виникає в наслідок впливу на свідомість та розум людей, коли навмисно вибудовуються протилежні реальності? Якщо у людини є готова, ба більше – очевидна – відповідь на подібні питання, важко не запідозрити в ній понівечений продукт пропагандистських технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокобильський О.В. Релігійні підвалини нації та українська націогенеза / О. В. Білокобильський, Т. М. Мошовський // Практична філософія. – 2007. – № 3 (25). – С. 168–176.
2. Лукман Т. Философия, наука и повседневная жизнь // Лукман Т. Природа философского знания. Часть II. Современная феноменология: состояние и перспективы (критический анализ). Том 2. Реферативный сборник / Т. Лукман. – М., 1977. – 262 с.
3. Тулмин Ст. Человеческое понимание / Ст. Тулмин. – М. : Прогресс, 1984. – 328 с.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

4. Юнгер Э. О боли // Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт; Тотальная мобилизация; О боли / Эрнст Юнгер. – СПб. : Наука, 2002. – С. 471–527.

В статье исследуется ситуация экзистенциальной угрозы, связанной с разрушением социальной реальности. Выдвинуто предположение, что именно угроза существованию той структурной части реальности, которая сформировалась на основе религиозно-мифологических форм социального бытия, воспринимается человеком как повод к самозащите. Целенаправленные внешние воздействия на человеческое сознание приводят к формированию эрзац-реальностей в которых «борьба за ценности» представляет собой лишь рационализированную форму дорационального стремления к сохранению идентичности. Однако именно связанное с этой самозащитой состояние умов и позволяет разжигать конфликты, подобные восточноукраинскому.

Ключевые слова: социальная реальность, идентичность, объективное, интерсубъективное, миф, бытие.

The article examines the situation of the existential threat, connected with the destruction of social reality. Suggested that the threat to the structural part of the reality, which was formed on the basis of religious and mythological forms of social existence, is seen as an occasion for self-protection. Targeted external influence on human consciousness lead to the formation of ersatz realities in which "the struggle for values" represents only a rationalized form pre-rational commitment to preserving identity.

Keywords: social reality, identity, objective, intersubjective, myth, being.

REFERENCES

1. Bilokobylskyy O., Moshovskyy T. (2007), Religious foundations of the nation and genesis of the Ukrainian nation, *Practical philosophy*, № 3 (25), pp. 168–176 (ukr).
2. Luchman Th. (1977), Philosophy, science and the common life, in *The nature of the philosophical knowledge, P. II, Contemporary phenomenology: status and perspectives (a critical analysis)*. V. 2, Moscow, 262 p. (rus).
3. Toulmin S. (1984), *Human understanding*, Progress, Moscow, 328 p. (rus).
4. Junger E. (2002), On the pain, in *The worker: power and gestalt*, Science, Moscow, pp. 471-527. (rus).

УДК 502.58:574; 504.056:574; 623:504

Олена КРАВЧЕНКО,
*виконавчий директор Міжнародної
благодійної організації «Екологія-Право-Людина»*

Олексій ВАСИЛЮК,
*еколог Міжнародної благодійної організації
«Екологія-Право-Людина»*

Алла ВОЙЦИХОВСЬКА,
*еколог I категорії Міжнародної благодійної організації
«Екологія-Право-Людина»*

Катерина НОРЕНКО,
*еколог Міжнародної благодійної організації
«Екологія-Право-Людина»*

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ НА ДОВКІЛЛЯ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано основні чинники забруднення й руйнування об'єктів навколишнього середовища в результаті військових дій на Сході України. Встановлено, що військові дії завдають нищівного удару всім без винятку об'єктам довкілля. Для повного оцінювання масштабів руйнування й забруднення цих об'єктів необхідне проведення моніторингу навколишнього середовища, розробка плану дій з його відновлення.

Ключові слова: дослідження, військові дії; Схід України; забруднення; пожежа; ґрунт; вода; вплив; знищення.

Постановка проблеми. Екологічну ситуацію на Східній Україні ще до початку військових дій можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду використання природних ресурсів та негативного впливу безпосередньо на усі об'єкти довкілля [1].

Низький рівень екологічної свідомості суспільства, відсутність достатньої очистки скидів та викидів, відсутність цивілізованого по-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

водження з відходами, особливо з надзвичайно небезпечними, відсутність комплексного підходу до вирішення проблем з охорони довкілля призвели до значної деградації довкілля Східної України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, земельних ресурсів.

Інтенсивне забруднення атмосферного повітря теж тривало десятиліттями, в основному об'єктами промисловості Східної України. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря стали підприємства вугільної промисловості, чорної металургії, хімічної промисловості, теплової енергетики. Зокрема, найбільше метану викидалося в атмосферу у містах і районах, де розташовані вуглевидобувні підприємства, які досягали близько 70 % від загального обсягу викидів.

Головними забруднювачами водних об'єктів були підприємства металургійної промисловості – металургійні комбінати Маріуполя, Єнакієва, Макіївки, Авдіївки, вугільної галузі й енергетики. У ряді міст очисні споруди технологічно й фізично застаріли. Водні ресурси Донецької та Луганської областей характеризуються високою концентрацією солей. Причиною цього є скид у водні об'єкти високомінералізованих шахтних вод, з якими за рік потрапляє понад 1 млн. тон різних солей. Найбільш забрудненими, як свідчать спостереження Донецького обласного центру з гідрометеорології, зазначені такі річки: Кальміус, Кринка, Бахмут і Кальчик [там само].

Військові дії, які розпочалися на Донбасі з травня 2014 року, посилили екологічну небезпеку й без того депресивного регіону. Наразі тут спостерігаються руйнування очисних споруд, затоплення шахт, загроза розгерметизації газо-нафто-аміакопроводів, хімічне та радіаційне забруднення водних ресурсів, забруднення повітря та ґрунтів, знищення ландшафтів, рослинності, родючого шару ґрунтів, знищення значних площ лісових насаджень – усе, що може мати незворотні наслідки.

Глобальна задача науковців у цій ситуації – створення програми відтворення зруйнованої війною екосистеми регіону. У контексті вказаної мети актуальною виглядає локальна **мета статті** – дослідити вплив військових дій на екосистему регіону й зафіксувати наслідки знищення економічного, соціального і екологічного балансу цієї території.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Виклад основного матеріалу. Унаслідок військових дій водоканал Луганська знаходиться на порозі техногенної та санітарної катастрофи. Мародери, користуючись протистоянням, крадуть кабельні лінії та навіть окремі частини труб. Відтак, на водопровідних і каналізаційних мережах виникає чимало аварійних ситуацій. Мешканці Луганщини здебільшого споживають воду з поверхневих джерел, яка потребує суттєвого знезараження. Маршрути ж доставки хлору та гіпохлориту пролягають через місця бойових дій. Протягом тривалого часу вони не функціонували.

Також відсутнє було водопостачання у частині Луганської області, зокрема, на досить тривалий час припинили свою роботу: Жовтневі очисні споруди у Малій Вергунці, насосні станції № 10, 11 і 18, насосна станція другого підйому у кварталі Ватутіна, насосна станція четвертого підйому, що забезпечує водою Кам'янобрідський район.

Під час артилерійського обстрілу Слов'янська на території насосної станції каналу Сіверський Донець-Донбас пошкоджені очисні споруди. Зупинка насосних агрегатів призвела до обмеження постачання міста як питною, так і технічною водою.

Знавав обстрілу перший підйом каналу "Сіверський Донець-Донбас". Донецьк перейшов на погодинну подачу води, оскільки бойові дії у Слов'янському районі ускладнювали роботу з ремонту пошкодженої насосної станції і водопроводів.

У результаті бойових дій очисні споруди в Єнакієвому працювали за тимчасовою схемою електропостачання, оскільки основна лінія електропередач була пошкоджена. Унаслідок артобстрілів у Слов'янську постраждали фільтрувальна станція та очисні споруди, 19 каналізаційних і 3 водонапірних насосних станції, майже 20 км каналізаційних та 36 км водопровідних мереж. Було знеструмлено Донецьку фільтрувальну станцію.

За результатами проведених ЕПЛ досліджень води з р. Сіверський Донець у м. Чугуїв на території Харківської області та у м. Щастя Луганської області нижче скиду стічних вод з очисних споруд, виявлено більше ніж подвійне перевищення по мінералізації у пробі з р. Сіверський Донець, що у м. Щастя.

Результати дослідження ґрунтів свідчать про значний вміст важких металів на місці розривів снарядів. Так, концентрація титану у пробі ґрунту на місці розриву снаряду на території степового

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

заповідника «Крейдова флора» у 150 разів перевищує фонові концентрації цього металу. Концентрація ванадію у цій же пробі становить 100 мг/кг, для порівняння: у фоновій пробі ванадій взагалі відсутній. Виявлено також перевищення по сульфатах у 2,3 раза, рудоміх формах важких металів: свинцю – 1,3 раза, кадмію – 1,5 раза.

Саме сплави на основі титану з добавками ванадію застосовують в авіаційній і ракетній техніці.

Виявлено перевищення стронцію на місці розривів снарядів у с. Закітне; концентрація цієї речовини становить 150 мг/кг, на місці утворення воронки площею 12 м². У цій же пробі ґрунту перевищення по сульфатах перевищує в 4 рази фонові концентрації, по кадмію – у 9 разів.

Дослідження на території Донецької області показали, що мають місце значні забруднення ґрунтів стронцієм, титаном, ванадієм та кадмієм унаслідок бойових дій. Для виключення природного поширення цих мікроелементів відібрано та проаналізовано фонові проби.

Високі концентрації більшості металів є токсичними, заподіюють шкоду, інколи необоротну, що веде до функціональних порушень спочатку у доквіллі, а потім в організмі людини. Кадмій і його сполуки є надзвичайно токсичними, навіть у незначних концентраціях, мають властивість накопичуватись в організмах і екосистемах.

Ризики, пов'язані із пошкодженням комунікацій, підприємств та інших об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, мають особливе значення, адже в умовах відсутності контролю та можливостей ліквідації їх негативних наслідків, потенційно збільшуються масштаби негативного впливу щодня.

Значний техногенний вплив на довкілля мають промислові відходи при поводженні з ними за звичайних умов. Але коли вони горять при недостатності кисню (низьких температурах), цей вплив збільшується в сотні або й більше разів. Також унаслідок аварійних відключень електроенергії в атмосферне повітря викинуто значний об'єм небезпечних речовин.

Від обстрілів артилерії мало місце загоряння кількох еколого-небезпечних підприємств: Авдіївського та Ясинівського коксохімічного заводів, Лисичанського нафтопереробного та Краматорського верстатобудівного заводів, «Точмашу» (Донецьк) й «Стиролу» (Горлівка).

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Небезпеку для довкілля становить потрапляння снарядів у місця складування небезпечних речовин, бурові установки, а також такі об'єкти інфраструктури, як газо-, нафто- та аміакопроводи. Так, у вересні був зафіксований випадок, коли в результаті військових дій у районі Донецького аеропорту осколком снаряду було пошкоджено газопровід.

Відомі й окремі випадки руйнування об'єктів хімічної промисловості внаслідок потрапляння снарядів. За офіційними даними МНС України в Донецькій області 20 вересня 2014 року вибухонебезпечний предмет влучив у склад Донецького казенного заводу хімічних виробів, розташований у Куйбишевському районі Донецька по вул. Софіївська. У результаті влучення на склад, розташований приблизно за 5 кілометрів від основної території заводу, стався спалах [2].

Також горів вугільний склад Ясинуватського коксохімічного заводу, який знаходиться на території Макіївки – між смт. Батман і мікрорайоном «Черьомушки». Унаслідок артилерійського обстрілу Київського району Донецька снаряд влучив на територію заводу «Точмаш», після чого почалася пожежа [3].

У відпрацьованій породі, яка, власне, й складає терикон, міститься практично вся таблиця Менделєєва, включаючи й радіоактивні елементи. Оскільки в тілі терикону і без впливу антропогенних факторів може проходити самозаймання, а при підсиленні такого горіння ще розривами гранат, снарядів, ракет та іншої зброї у атмосферу викидаються тисячі тонн канцерогенних речовин, які руйнують озоновий шар, мігрують у ґрунти, водоносні горизонти та біоресурси, забруднюючи їх, і, відповідно, потрапляють в організм людини.

Значна кількість надзвичайно небезпечних відходів на території військових дій викликає занепокоєння та страх за збереження чистого довкілля для майбутніх поколінь. Адже суб'єктивна мотивація ситуації, що склалася, чи амбіції однієї або кількох людей може мати для наших нащадків жорстокі та непередбачувані наслідки.

Більшість очевидних загроз, викликаних війною, пов'язані або з механічним пошкодженням природних ландшафтів, або з тимчасовою втратою державою контролю над порушеннями й технологічними процесами в зоні військових дій. Реальні наслідки від кожного з впливів сьогодні важко оцінити, оскільки поки що немає і, очевидно, не буде можливості провести широкі натурні обстеження. Тим не

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

менш, вже зараз можливо окреслити напрямки таких досліджень і наступні роботи з ліквідації негативних наслідків і відновлення.

Перш за все, необхідно усунути наслідки механічного пошкодження природних ландшафтів. Ми говоримо тільки про території безпосередніх воєнних дій, тобто про пошкодження, які вже відбулися. Варто зазначити, що зона бойових дій розгорнута в регіоні, для якого характерна специфічна структура розселення. Це дві промислові агломерації (Донецька і Луганська) і масштабні малозаселені простори Донецького кряжу, де невеликі населені пункти й окремі шахти межують безпосередньо з природними територіями. У цій зоні розміщено понад половину об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) Луганської області і близько третини Донецької області, в тому числі обидва наявні в регіоні природні заповідники і єдиний національний природний парк. Пошкодження ґрунту викликані механічними факторами, проїздом по території важкої техніки, перш за все танків та інших типів гусеничної техніки.

Відділення Луганського природного заповідника «Провальський степ» знаходиться в прикордонній зоні, контроль над якою протягом всього конфлікту не належав українській армії, у зв'язку з чим на цій території відбувалося значно більше, ніж в інших місцях, несанкціонованих перетинів державного кордону різного виду транспортом і військовою технікою. Рух техніки відбувався безпосередньо по території заповідника. У місцях падіння снарядів утворювались воронки. Бої велись на території філії «Крейдяна флора» Українського степового заповідника (він розміщений на високому березі, там були позиції спочатку ЛНР, а потім української армії) та на території незаконно скасованого національного природного парку (НПП) «Сіверсько-Донецький».

Саме на території регіонального ландшафтного парку «Донецький кряж» чисельність воронок сягнула критичного значення. За допомогою космічних знімків вдалося поррахувати, що на території 225 км² Амвросіївського та Шахтарського районів (біля Савур-могили) розриви снарядів призвели до утворення 15505 воронок, які можна класифікувати за 4 типами (табл. 1).

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Таблиця 1. – Класифікація воронок за типами

Діаметр воронки, м	Калібр снаряду, мм	Використана зброя	Кількість воронок даного типу
1	82	Осколкові та осколково-фугасні міни	4342
2,5-3,5	120	Град	2775
4-6	152	Буксовані гармати та гаубиці, самохідні гаубиці	8347
7	220	Ураган	41

За результатами підрахунків ЕПЛІ навколо Савур-могили в довкілля потрапили 392 тонни уламків чавуну і сталі, а також 128 тонн різноманітних речовин, 70 з яких – це оксид алюмінію, який утворюється від окиснення порошкоподібного алюмінію, застосованого в якості компонента вибухової речовини у снарядах калібру 120, 152 та 220 мм, а 58 тонн – це різноманітні гази, склад яких ідентифікувати неможливо через неповноту процесу окиснення амотолу та гексогену. Достовірно можна сказати, що у викидах присутні оксиди карбону, нітрогену та сульфур, а також водяна пара, формальдегід та інші органічні сполуки. Усе це отрує атмосферу та ґрунт, а отже з опадами потрапить у ґрунтові та поверхневі води.

Крім того, до значних впливів на природно-заповідний фонд можна віднести й пожежі. У липні 2014 року протягом трьох діб тривала пожежа на території Ямпільського лісництва на Донеччині, що входить до складу НПП «Святі гори».

Нами проведено дослідження дійсного обсягу загорянь рослинності в період з червня по вересень 2014 року. Період дослідження пов'язаний із термінами висихання природної рослинності та метеорологічними умовами, що визначають період можливих пожеж.

Для дослідження використано відомості із відкритих джерел, зокрема інформацію про місця теплових аномалій (загорянь) було визначено за матеріалами ДЗЗ MODIS (матеріали NASA) [9]; межі зони бойових дій – за даними РНБО України [10] (вказані відомості отримані для зазначеного періоду поденно).

Протягом червня-вересня 2014 в зоні АТО було зафіксовано 2901 випадок загоряння (рис. 1). Загалом чисельні показники кількості зафіксованих супутником пожеж у 15 разів перевищують показники минулого року.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

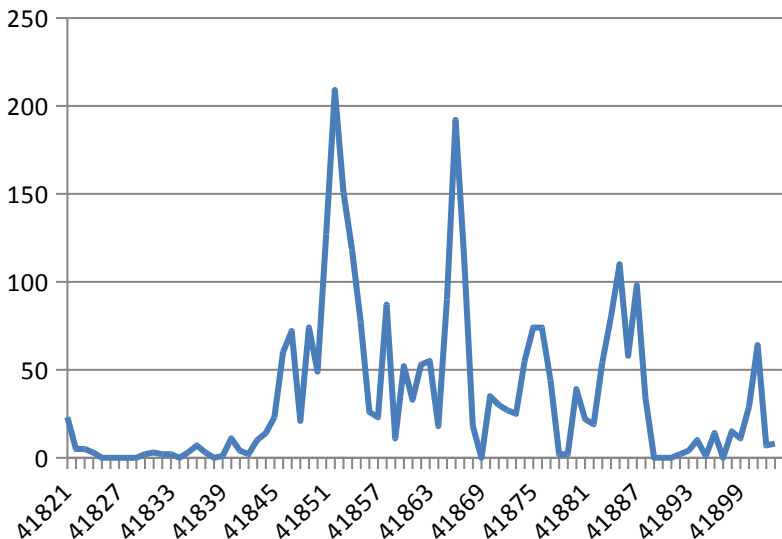

Рис. 1. Результати дослідження загоряння рослинності.

Дослідження локалізації виявлених загорянь 2014 року показало, що як мінімум 81 % з усіх випадків сталися на ділянках природної степової та лісової рослинності та рідше – на полях. І лише 19 % вірогідно мають відношення до території населених пунктів або їх околиць.

Порівняння кількості пожеж в межах зони АТО із минулими роками показує, що загальні тенденції щодо динаміки кількості пожеж дуже подібні (рис. 2). Головною причиною сплеску зафіксованих загорянь є їхня тривалість в часі, що дозволяє супутнику їх зафіксувати. А це означає, що катастрофічне збільшення зафіксованих загорянь свідчить про одне – пожежі вільно поширюються по території зони АТО і ніхто їх не гасить (рис. 3). В окремих випадках в лісах були також підірвані мости та переїзди на протипожежних дорогах. Такі дії, наприклад, зафіксовані на звільненій території в межах НПП «Святі гори».

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

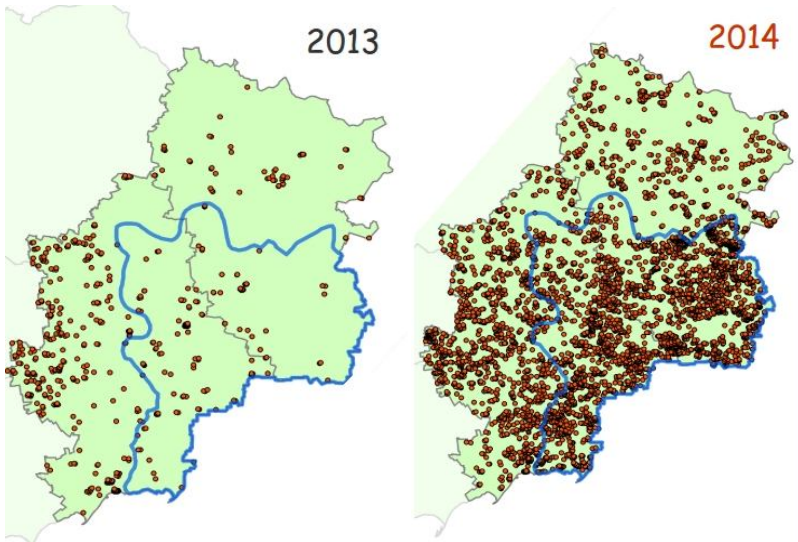

Рис. 2. Динаміка пожеж в зоні АТО.

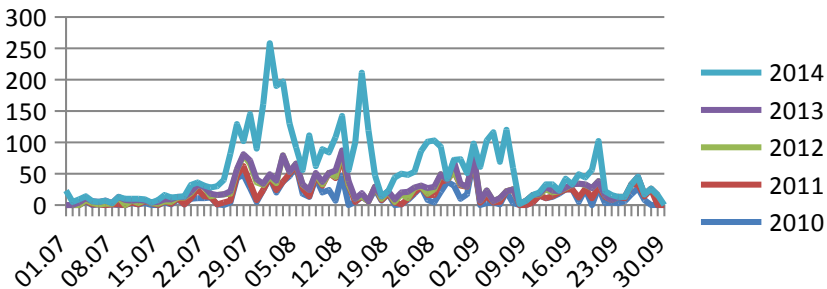

Рис. 3. Динаміка пожеж у зоні АТО.

Можна спостерігати й піки, в які на невеликій площі відбувалось одночасно багато пожеж, наприклад, в радіусі 2-5 км. Такі піки загорянь демонструють кореляцію з датами та місяцями масових обстрілів сил АТО артилерією. Такими є, для прикладу, 26.07.29.07.-04.08., 15.08.-16.08., 25-26.08. та 04-06.09., 20.09. (01.08. – мінометний обстріл українських прикордонників з боку РФ під Новою Вільховаткою, 03.08. – обстріл позицій АТО 03.08. – під Червонопар-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

тизанським, 29.07. – обстріл бойовиками Збройних сил України під Дмитрівкою, 20.09. – обстріл бойовиками смт. Стахановець з артилерії) [11].

На основі отриманої моделі покриття території зони АТО пожежами ми підраховали площу ділянки, що сумарно була охоплена вогнем протягом червня-вересня 2014 року. Загальна площа такої території, згідно з моделлю, становить 331471,4 га, з яких 34465,45 га просторово накладаються на забудову та водойми. Отже, об'єктивно модель ілюструє охоплення вогнем 297005,9549 га, що становить 14 % від максимальної площі зони АТО.

Таким чином, виникає можливість обрахувати розподіл території охоплених вогнем площ за класами, наклавши обриси змодельованих згарищ на доступний клас просторових даних та обрахувати площу переkritтя. В результаті отримані такі відомості: вогнем пошкоджено 36226,19 га лісів, що становить 18 % від площі лісів у межах зони АТО та 12,19 % від загальної площі згарищ; 113735,2 га степів, що становить 23,19 % від площі степів у межах зони АТО і 38,29 % від усієї площі згарищ; 147044,56 га орних земель, що становить 14 % від площі орних земель і 49,5 % від площі згарищ. Відповідно природні й напівприродні території ділять площу згарищ навпіл.

Таким чином, військові дії на сході України завдали шкоди усім без винятку об'єктам довкілля. ЕПЛ з вересня 2014 року до сьогодні постійно проводить дослідження впливу військових дій на сході України власними силами. Для комплексного системного моніторингу довкілля у складний для України час вкрай важливим є залучення світової спільноти.

Ситуація, що склалася, потребує невідкладного виявлення наявних техногенних екологічних проблем, спричинених військовими діями, зупинення знищення життя та природи, проведення системного моніторингу стану довкілля, широке оприлюднення рівня небезпеки, локалізації кожної з проблем та розробка детального плану їх ліквідації, залежно від рівня небезпеки або динаміки прогресування кожної з проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційно-аналітичний огляд стану довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/dopovidni/infooglyad>.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2. Вибух на хімічному заводі у Донецьку не вплинув на радіаційний фон – міськрада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/20/7038394/>.
3. У Донецьку бойовики влучили у завод, там пожежа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/28/7039145/>.
4. «Горит лес под Славянском, но боевики не пропускают пожарных», – глава Гослесагентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/287275/gorit_les_pod_slavyanskom_no_boeviki_ne_propuskayut_pojarnyh_glava_goslesagentstva.
5. В Станиці Луганской вигорають леса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informator.lg.ua/?p=16763>.
6. В Станично-Луганском районе горит лес. Пожар вызван артобстрелом (фото), [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informator.lg.ua/?p=10220>.
7. В Станично-Луганском районе горит лес. Пожар вызван артобстрелом (фото) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informator.lg.ua/?p=3317>.
8. На выходных в Счастье и Старой Краснянке горели леса, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informator.lg.ua/?p=2532>.
9. Сайт FIRMS, Режим доступу: <https://firms.modaps.eosdis.nasa.gov/>.
10. Сайт РНБО України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rmbo.gov.ua/>.
11. Карта АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/mod/datavis/apps/atomap/>.

В статье проанализированы основные факторы загрязнения и разрушения объектов окружающей среды в результате военных действий на востоке Украины. Проведены расчеты площадей уничтоженных огнем лесов, проанализирована динамика пожаров по сравнению с предыдущими годами, исследованы почвы на территории Краснолиманского района Донецкой области и вода из р. Северский Донец. Установлено, что военные действия наносят сокрушительный удар всем без исключения объектам окружающей среды. Для полного оценивания масштабов разрушения и загрязнения этих объектов необходимо проведение мониторинга окружающей среды, разработка плана действий по его восстановлению.

Ключевые слова: исследование, военные действия, восток Украины, загрязнение, пожар, почва, вода, влияние, уничтожение.

The dynamics of life and environment destruction in the east of Ukraine is rapidly increasing. This article analyzes the main factors of contamination and destruction of the environment as a result of the military operations in eastern Ukraine. There were held the calculations of areas destroyed by fire, analyzed the dynamics of fires in the east of Ukraine and compared with the previous years, there

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

were analyzed the soils in the Krasnolymanskyi region and water form Siverskyi Donets River.

It was found that the military operations have devastating impact on all of the environment objects without exception. For a complete evaluation of the scope of environment destruction and pollution, it is necessary to conduct environmental monitoring, to develop an action plan on restoration of the environment.

Key words: research, war, east Ukraine, pollution, fire, soil, water, impact, destruction.

REFERENCES

1. *Analytical review of environmental situation*, available at: <http://www.menr.gov.ua/dopovidi/infooglyad>. (ukr).

2. *An explosion at a chemical plant in Donetsk did not affect to radiation background - the city Council*, available at: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/20/7038394/>. (ukr).

3. *In Donetsk, the militants were shoot the factory, there's fire*, available at: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/09/28/7039145/>. (ukr).

4. *"The Forest is Burning under Slaviansk, but the insurgents do not miss firemen," - the head of Stateforestation agency*, available at: http://censor.net.ua/news/287275/gorit_les_pod_slavyanskom_no_boeviki_ne_propuskayut_pojarnyh_glava_goslesagentstva. (rus).

5. *There are in fire forests near Stanitsa Lugans'ka*, available at: <http://informer.lg.ua/?p=16763>. (rus).

6. *The forest is in fire near Stanitsa Lugans'ka's area. The fire is caused with artillery*, available at: <http://informer.lg.ua/?p=10220>. (rus).

7. *The forest is in fire near Stanitsa Lugans'ka's area. The fire is caused with artillery*, available at: <http://informer.lg.ua/?p=3317>. (rus).

8. *The forest was in fire on the week-end near Shastje and Staraja Krasnianska*, available at: <http://informer.lg.ua/?p=2532>. (rus).

9. *FIRMS – official website*, available at: <https://firms.modaps.eosdis.nasa.gov/>. (eng).

10. *CNSD – official website*, available at: <http://www.rnbo.gov.ua/>. (ukr).

11. *ATO map*, available at: <http://texty.org.ua/mod/datavis/apps/atomap/>. (ukr).

УДК 314.145

Ірина КУРИЛО,
доктор економічних наук,
завідувач відділу Інституту демографії та
соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ

Світлана АКСЬОНОВА,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник Інституту демографії та
соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ

Людмила СЛЮСАР,
кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник Інституту демографії та
соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАНУ

**СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ
В ДОНЕЦЬКІЙ ТА ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТЯХ
У КОНТЕКСТІ ФАКТОРІВ ТА НАСЛІДКІВ
СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ**

У статті аналізується соціально-демографічна специфіка Донбасу в контексті осмислення факторів і можливих наслідків східноукраїнського конфлікту. Розкрито відмінні риси демографічного складу, процесів природного руху населення в регіоні, особливості соціальної ситуації, розглянуто основні індикатори людського розвитку в Донецькій і Луганській областях України напередодні конфлікту, а також деякі його соціально-демографічні наслідки.

Ключові слова: соціально-демографічна ситуація, регіональний людський розвиток, депопуляція, передчасна смертність, чинники і демографічні наслідки конфлікту.

Постановка проблеми. Соціально-демографічна ситуація в сучасній Україні лишається кризовою, що є наслідком як тих демографічних проблем, які країна одержала у спадок від радянської доби, так і складної та болісної суспільно-економічної трансформації після здобуття незалежності. Попри певні позитивні зрушення у соціально-демографічному розвитку України за декілька останніх десятиліть

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

XX ст., як-от скорочення бідності, підвищення народжуваності, певне зниження смертності та ін., в країні триває інтенсивна депопуляція, надто низькими, як для європейської країни, лишаються показники тривалості життя, здоров'я і життєздатності населення, значними є масштаби соціальної нерівності й відторгнення тощо.

Аналіз економічної та соціально-демографічної динаміки в Україні за поточне сторіччя демонструє загальну розбалансованість тенденцій економічного й соціального розвитку, тобто дає підстави твердити, що у нашій країні економічне зростання загалом не конвертувалось у сталий людський розвиток [1; 2, с. 45]. Особливо показовим у цьому відношенні виявилось становище саме у граничному східному регіоні країни – Донбасі.

Мета статті – аналіз соціально-демографічної специфіки Донбасу в контексті осмислення факторів та можливих наслідків східноукраїнського конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Донецька і Луганська області – це регіон, де найвищий в Україні (за винятком Києва) середній рівень пенсії та середня заробітна плата (на Донеччині), у цілому вищий за середньоукраїнський рівень добробуту поєднувались із особливою гостротою соціально-демографічних проблем. Це, з одного боку, є наслідком складної суспільно-економічної і екологічної ситуації, а з іншого – створює підґрунтя для її подальшого загострення. Дослідження територіальної специфіки демографічних процесів в Україні, їх регіональної диференціації, засвідчує, що за більшістю соціально-демографічних показників (масштаби депопуляції, рівень смертності, поширення сирітства серед дітей та ін.) ці області вже тривалий час відносяться до таких, де ситуація є найбільш складною, показники відтворення населення «гірші», ніж у середньому по Україні [3]. Демографічна ситуація в областях сходу й півдня країни багато у чому є схожою, однак Донецька і Луганська області мають помітну специфіку.

Депопуляція та особливості демографічного складу населення. Інтенсивність депопуляції (перевищення рівня смертності над рівнем народжуваності) у Донецькій і Луганській областях є значно вищою, ніж в середньому по Україні: найвищі серед областей країни масштаби депопуляції міського населення поєднуються із високим рівнем урбанізації цих територій.

Протягом 2010-2013 рр. найвищі показники депопуляції у цілому спостерігались у «найстаріших» областях країни – Чернігівській,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сумській і Полтавській, а показники по Донецькій і Луганській областях були нижчими, ніж у цих трьох областях, однак за інтенсивністю депопуляції саме у міських поселеннях Донецька і Луганська області лідирували в Україні всі ці роки (табл. 1).

Таблиця 1. – Природний приріст (скорочення) населення України та Донецької і Луганської областей у 2010-2013 рр., (на 1000 населення)

	все населення				населення міських поселень			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Україна	-4,4	-3,5	-3,1	-3,5	-3,3	-2,6	-2,2	-2,7
Донецька область	-7,3	-6,7	-6,3	-6,5	-7,1	-6,4	-6,1	-6,3
Луганська область	--7,8	-7,0	-6,4	-6,8	-7,4	-6,6	-6,0	-6,4

Джерело: дані Державної служби статистики України

Області Донбасу вирізняються й доволі високим рівнем постаріння населення: частка осіб у віці 60 років і старше станом на початок 2014 р. у Луганській області становила 23,4 %, у Донецькій області – 24,0 %, тоді як у сусідніх Дніпропетровській і Харківській областях показник дещо перевищив 22 %, а на півдні країни був помітно нижчим (рис. 1). Постаріння населення так чи інакше тягне за собою ослаблення його адаптаційних можливостей, зниження здібностей до засвоєння нових знань та ідей, консервації старих поглядів та уявлень [4, с. 126-127].

Частка дітей (0-14 років) у структурі населення областей східно-го регіону України коливається у межах 12–14 %. У Луганській та Донецькій областях на початок 2014 р. спостерігалися найнижчі значення цього показника – 12,6 % та 12,8 % відповідно.

У структурі населення Луганської та Донецької областей частка осіб у віці 15–34 роки становить близько 27 % (у середньому по Україні – 28,1 %). Сусідня з ними Харківська область виділяється більш високим показником – 28,6 % (на початок 2014 р.). Чітко простежується тенденція до поступового скорочення частки молоді у структурі населення досліджуваних областей (зокрема, на початок 2012 р. цей показник у східному регіоні був на 1 в.п. вищий, ніж на початок 2014 р.). Подібна тенденція має місце й стосовно осіб працездатного віку (16–59 років), частка яких у складі населення Донецької й Луган-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ської областей наразі становить 62,4 % та 63,2 % відповідно (у середньому по країні – 62,7 %).

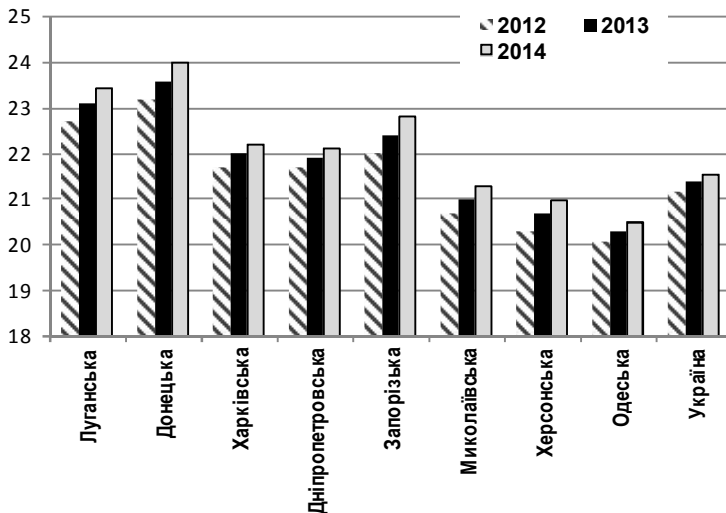

Рис. 1. Частка осіб у віці 60 років і старше у структурі населення окремих областей України у 2012–2014 рр. (на початок року, %)

Джерело: дані Держстату України та розрахунки за ними

Однією з сучасних демоекономічних тенденцій в регіоні є зростання демографічного навантаження на працездатний контингент. При цьому порівняння двох сусідніх областей – Донецької і Дніпропетровської – показує, що при майже однаковому загальному навантаженні у Донецькій області навантаження особами саме післяпрацездатного віку помітно більше, ніж на Дніпропетровщині (табл. 2).

Слід зазначити також, що порівняння областей східної частини країни з південними (і тим більш – західними) свідчить на користь останніх, оскільки високе демографічне навантаження дітьми у них вказує і на більший, порівняно зі сходом, потенціал для демоекономічного розвитку.

Народжуваність. Рівні народжуваності в Донецькій та Луганській областях протягом 2002–2013 рр. підвищувалися, і ця тенденція співпадала із загальноукраїнською та загальноєвропейською тенденціями. Однак, порівняно із іншими регіонами України рівень народжу-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ваності у регіоні лишається істотно нижчим. В Україні за період 2002–2013 роки сумарний показник народжуваності збільшився з 1,13 дит. на одну жінку в 2002 р. до 1,51 дит. у 2013 р., тоді як у Донецькій області спостерігалось підвищення з 0,91 дит. у 2002 р. до 1,32 дит. у 2013 р., у Луганській з 0,93 дит. до 1,29 дит. відповідно (рис. 2).

Таблиця 2. – Демографічне навантаження у східних областях України у 2012 і 2014 рр. (на 1000 осіб віком 16-59 років)

	2012			2014		
	0-15 років	60 років і старше	загальне навантаження	0-15 років	60 років і старше	загальне навантаження
Донецька	209	366	575	219	385	603
Луганська	201	353	554	211	370	581
Запорізька	222	346	568	233	364	597
Дніпропетровська	232	340	572	244	353	598
Харківська	204	334	538	212	346	558
Україна	242	334	576	251	344	595

Джерело: дані Держстату України та розрахунки за ними

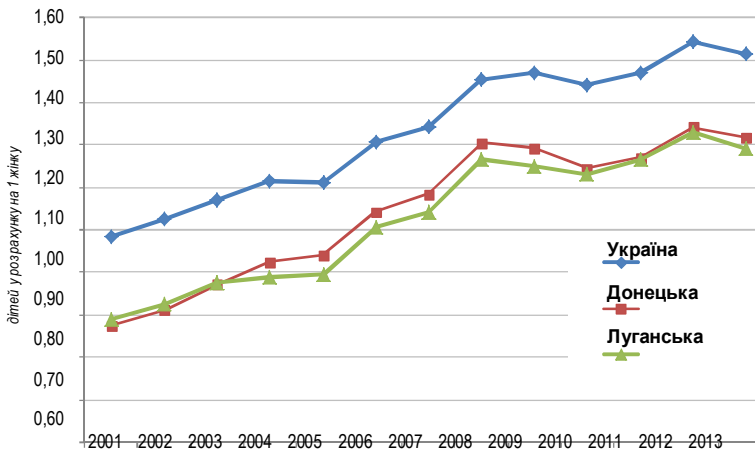

Рис. 2. Сумарний показник народжуваності в Україні та Донецькій і Луганській областях в 2001–2013 рр., дітей на 1 жінку
Джерело: розрахунки за даними Держстату України

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Низький рівень народжуваності певною мірою зумовлюється високим рівнем урбанізації Донбаського регіону, адже традиційно більшою дітородною активністю характеризується сільське населення.

За період підвищення народжуваності змінилася її структура за черговістю народження, що виявилось у істотному зменшенні частки дітей першої черговості та зростанні питомої ваги дітей другої і наступних черговостей народження. У Донецькій області у 2001 р. дві третини новонароджених становили первістки, а у 2013 р. їх було вже 48 %; у Луганській області частка первісток досягала 69 %, а у 2013 р. – не більше половини усіх новонароджених (в середньому по Україні частка первісток – 47 %). Відповідно частка дітей другої черговості народження зросла у Донецькій і Луганській областях майже до 38 %.

Слід зазначити також, що на Донбасі має місце підвищена частка народжень поза зареєстрованим шлюбом. Так, питома вага народжених у матерів, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, в загальній кількості народжених у Донецькій області досягала 26,8 %, у Луганській – 26,6 %, тоді як середньоукраїнський рівень був 22,1 %.

Шлюбно-сімейна ситуація. Донецька і Луганська області відносяться до територій, де найбільш інтенсивно відбуваються процеси трансформації у шлюбно-сімейній сфері, що загострює відповідні демографічні проблеми. Тут спостерігаються найвищі показники розлучуваності, найбільш поширені повторні шлюби, незареєстровані шлюби, однодітні та монобатьківські сім'ї.

У Донецькій і Луганській області загальний рівень шлюбності є нижчим за середній по Україні, разом з тим, частка повторних шлюбів – найвища в Україні і становить нині 30 % (для порівняння – у західному регіоні цей показник є нижчим 18 %). Вік вступу до шлюбу є одним із найвищих і при цьому близьким до показників у Харківській та Запорізькій областях.

Регіони України відрізняються за показниками «міцності шлюбу», причому Донецька й Луганська області належать до територій, де рівень розлучуваності є вищим за середній по Україні: у 2013 р. він становив у Донецькій області – 3,9 %, Луганській – 3,8 %, проти 3,6 % – у середньому по Україні. Водночас, висока розлучуваність характерна й для низки інших областей країни: Дніпропетровської області – 4,2 %, Київської – 4,2 %, Запорізької – 4,0 %, Кіровоградської – 4,0 %.

Сім'ї у Донецькій і Луганській області – невеликі за розміром, у регіоні більше, ніж в середньому по країні, поширені домогосподарства, в яких мешкає одна особа і де проживають тільки особи у віці вище

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

непрацездатного (особливо у Донецькій області). Меншою є також частка сімей з дітьми, і найбільше в Україні поширена одностаттєвість (табл. 3).

Таблиця 3. – Розподіл домогосподарств з дітьми за числом дітей у їх складі за регіонами України у 2013 р., %

Області	1 дитина	2 дитини	3 і більше дітей
Закарпатська	51,2	43,6	5,2
Рівненська	59,6	27,4	13
Волинська	60,6	31,7	7,7
Житомирська	66,3	31,7	2,0
Львівська	66,4	31,7	1,9
Вінницька	66,7	30,2	3,1
Івано-Франківська	67,0	29,4	3,6
Херсонська	67,6	28,8	3,6
Київська	69,9	29,2	0,9
Одеська	72,2	22,5	5,3
АР Крим	72,9	24,6	2,5
Хмельницька	73,5	24,0	2,5
Тернопільська	74,4	22,4	3,2
Україна	75,6	22,1	2,3
Дніпропетровська	76,6	22,2	1,2
Полтавська	77,2	21,0	1,8
Чернівецька	78,4	20,9	0,7
Кіровоградська	78,8	16,7	4,5
Миколаївська	79,2	19,9	0,9
Харківська	81,0	18,0	1,0
Запорізька	81,6	17,8	0,6
Черкаська	82,4	16,2	1,4
Сумська	85,9	11,8	2,3
Чернігівська	87,0	12,4	0,6
Донецька	89,7	10,2	0,1
Луганська	96,5	3,5	0,0

Джерело: дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України та розрахунки за ними

Примітка: області ранжовано за зростанням частки одностаттєвих сімей

У Донецькій і Луганській області більше, ніж у інших регіонах, поширені неповні (монобатьківські) сім'ї, котрі в сучасній Україні

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

знаходяться у зоні ризику щодо забезпечення комфортних умов для життєдіяльності та соціалізації дітей (рис. 3).

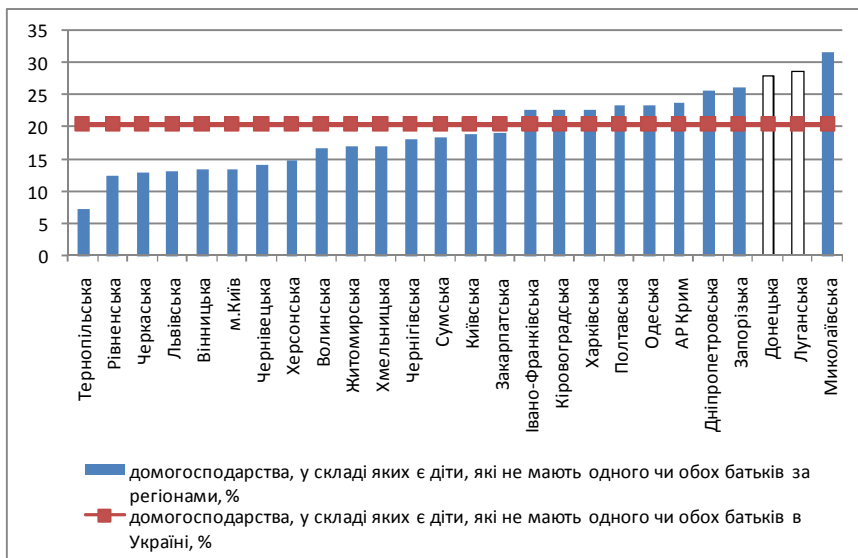

Рис. 3. Домогосподарства з дітьми, яких виховує один з батьків або опікуни, в Україні у 2013 р. (% до всіх домогосподарств з дітьми).

Джерело: дані вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України та розрахунки за ними

Відтак проблеми розвитку сім'ї, характерні для сучасної України, у даному регіоні стоять більш гостро, ніж у багатьох інших.

Смертність та тривалість життя населення. Однією із найвиразніших рис демографічної кризи в Україні за весь період її незалежності є особлива гострота саме медико-демографічних проблем, які свідчать про незадовільну якість населення (зокрема, в істоті його здоров'я) та водночас підживлюють сталі депопуляційні тенденції (через високу смертність). Медико-демографічне неблагополуччя результується насамперед у високій передчасній смертності, особливо чоловіків, та надто низькій, за європейськими мірками, тривалості життя.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Області Донбасу вже традиційно відносяться до неблагополучних щодо стану здоров'я й тривалості життя населення навіть на загальноукраїнському тлі [5, с. 33-35]. Тривалість життя, що зрештою являє собою узагальнюючий індикатор результативності не лише соціально-демографічного, а й усього суспільно-економічного розвитку, у даному регіоні в останні роки була нижчою за середню по Україні на один-півтора року (для чоловіків) та півроку-рік (для жінок). При цьому відповідний розрив за тривалістю життя у даних двох областях із регіонами, в яких було досягнуто максимальних для нашої країни значень (Тернопільщина, Львівщина, Чернівецька область, м. Київ) – становив у середньому 4-4,5 роки для чоловіків та понад 3 роки для жінок.

Судячи з інтенсивності та структури смертності населення за причинами смерті, надсмертність (а надто чоловіча) на Донбасі зумовлювалась переважно нездоровим способом життя та незадовільними умовами праці в регіоні. Про це свідчить, зокрема, підвищена смертність населення (особливо чоловіків) унаслідок багатьох зовнішніх причин смерті, у т.ч. від випадкових алкогольних отруєнь, самогубств, падінь, нападів з метою вбивства або нанесення ушкоджень та із невизначеним наміром тощо. Варто зазначити, що смертність унаслідок зовнішніх причин та її внесок у загальний рівень смертності населення Донецької та Луганської областей були вищими не лише за відповідні середньоукраїнські показники, але й порівняно з такими для сусідніх східних регіонів країни – Запорізької й Харківської областей.

Структура смертності населення Донеччини та Луганщини вирізняється підвищеним внеском не лише зовнішніх причин, але й хвороб органів травлення у загальне число смертей. При цьому, наприклад, смертність від алкогольної хвороби печінки у Луганській області у 2013 р. була у 3,5 рази вищою, ніж в середньому по Україні.

У регіоні наявні й деякі інші особливості смертності за соціально значущими причинами. Так, наприклад, смертність від СНІДу на Донеччині останніми роками була вдвічі вищою, ніж середній показник в Україні.

У цілому ж медико-демографічне неблагополуччя Донбасу визначається саме підвищеною *передчасною* смертністю (зокрема, частка померлих у віці до 65 років у регіоні у середньому на 3 відсоткових пункти перевищує середньоукраїнську) та значною часткою смертей від причин, яким можна запобігти.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Показово, що серед індикаторів, які слугують для порівняльної оцінки *людського розвитку* у регіонах України¹, найгіршими позиції Донбасу є, поряд з показниками демографічного блоку (останнє, 25 місце у рейтингу – Донецької області та 20-е – Луганської), також за блоками соціальних показників, що характеризують «Комфортність життя» (25 позиція Донеччини) та «Соціальне середовище» (23 місце Луганської області станом на 2013 р.). Так, украї несприятливе соціальне середовище на Луганщині сформувалось насамперед за рахунок найвищої злочинності, його також репрезентують висока захворюваність на туберкульоз та алкоголізм. Донеччина ж, попри доволі високі показники доходів і споживання, відставала за комфортністю проживання в аспекті рівня обладнання житла базовими зручностями, а також унаслідок несприятливого стану навколишнього середовища.

У цілому ж найпомітніше відставання Донецької й Луганської областей за багатьма показниками людського розвитку від низки областей із відчутно нижчим рівнем розвитку економічного вже давно не лише демонструвало соціально-економічну специфіку Донбасу, але й «сигналізувало» про накопичення у регіоні гострих соціальних проблем [7]. Тож є певні підстави вважати, що соціально-демографічне неблагополуччя в Донбасі, на тлі дії комплексу несприятливих соціально-політичних, економічних, соціально-психологічних та інших чинників (насамперед зовнішнього характеру) стало однією із складових того підґрунтя, на якому спалахнув гострий суспільно-політичний конфлікт у регіоні. При цьому наслідки конфлікту, який ще не завершився, для економічного й соціально-демографічного розвитку, імовірно, будуть складними й довготривалими, зокрема щодо деструктивних змін у складі населення та істотного поглиблення демографічної кризи, розширення поля соціальної ексклюзії, зuboжіння населення тощо. На жаль, можна очікувати на посилення депопуляційних тенденцій (аж до знелюднення окремих територій регіону) та загального скорочення чисельності населення Донбасу внаслідок: збільшення числа насильницьких смертей як серед безпосередніх учасників конфлікту, так і серед мирного населення, підвищення смертності від хвороб системи кровообігу, нервової системи та деяких інших захворювань (у т.ч. й інфекційних) через тривале перебування людей у важкій

¹ Методику розрахунків, перелік показників та результати моніторингу див.: <http://www.idss.org.ua/#> або [6]

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

стресовій ситуації, незадовільних санітарно-гігієнічних умовах та за обмеженості можливостей надання невідкладної медичної допомоги у регіоні внаслідок бойових дій; падіння народжуваності через дестабілізацію соціально-економічної й суспільно-політичної ситуації, формування несприятливого середовища для народження дитини (загроза фізичному виживанню, зменшення можливостей сімей щодо самозабезпечення, роз'єднання сімей та підвищення смертності чоловіків, руйнування соціальної інфраструктури); масової вимушеної міграції населення за межі регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курило І. О. Людський вимір інноваційного розвитку / І. О. Курило // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 6. – С. 46–51.
2. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір : [кол. монографія / за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : ІДСД НАНУ, 2008. – 316 с.
3. Населення України-2004. Регіональні аспекти демографічного розвитку. – К. : ІДСД НАН України, Держкомстат України, 2005. – 342 с.
4. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : [кол. монографія / за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : ІДСД НАНУ, Держстат України, 2010. – 498 с.
5. Шевчук П. Є. Сучасні зрушення у регіональній диференціації смертності та тривалості життя в Україні / П. Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – К. : НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2007. – № 2. – С. 24–37.
6. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень. – К. : Держстат України, 2014. – 62 с.
7. Либанова Э. Донбасс взбунтовался, испугавшись, что проиграл [Електронний ресурс] / Э. Либанова. – Режим доступу : <http://nv.ua/opinion/libanova/Donbass-vzbuntovalsya-ispugavshis-chto-proigral-14983.html>.

В статье анализируется социально-демографическая специфика Донбасса в контексте осмысления факторов и возможных последствий восточноукраинского конфликта. Раскрыты отличительные черты демографического состава, процессов естественного движения населения в регионе, особенности социальной ситуации, рассмотрены основные индикаторы человеческого развития в Донецкой и Луганской областях Украины в преддверие конфликта, а также некоторые его социально-демографические последствия.

Ключевые слова: *социально-демографическая ситуация; региональное человеческое развитие; депопуляция; преждевременная смертность; факторы и демографические последствия конфликта.*

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

The social and demographic specifics of Donbas region are analyzed in the context of understanding of the factors and possible consequences of the East Ukraine conflict. The article reveals distinctive features of the demographic composition, processes of population natural movement in this region, specific of the social situation, the basic human development indicators in the Donetsk and Lugansk regions of Ukraine on the eve of the conflict, as well as some of its social and demographic consequences.

Key words: *social and demographic situation; a regional human development; depopulation; premature mortality; demographic factors and consequences of the conflict.*

REFERENCES

1. Kurylo I. O. (2005), The human dimension of innovation, Ukraine: aspekty pratsi, 6, pp. 46–51 (ukr).
2. Libanova Ye. (Ed.) (2008), Human Development in Ukraine: an innovative dimension, Kyiv, 316 p. (ukr).
3. The population of Ukraine in 2004. Regional aspects of demographic development (2005), Kyiv, 342 p. (ukr).
4. Libanova Ye. (Ed.) (2010), Human development in Ukraine: minimizing social risks, Kyiv, 498 p. (ukr).
5. Shevchuk P. Ye. (2007), Modern developments in the regional differentiation of mortality and life expectancy in Ukraine, *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika*, 2, pp. 24–37 (ukr).
6. Regional Human Development: Statistical Bulletin (2014), Kyiv, 62 p. (ukr).
7. Libanova Ye. Donbass revolt, fearing that lost, available at: <http://nv.ua/opinion/libanova/Donbass-vzbuntovalsya-ispugavshis-cto-proigral-14983.htm>. (rus).

УДК. 141.7:111:130.2

Ксенія ГУРЖИ,

аспірант кафедри філософії

Центру гуманітарної освіти НАН України, експерт

Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації

**НЕЛІНІЙНИЙ ХАРАКТЕР ПРОЯВУ
КОНФЛІКТОГЕННИХ ФАКТОРІВ В ЛОКАЛЬНИХ
ПРОСТОРАХ: ОСОБЛИВОСТІ МІСЬКОГО РЕГІОНУ
СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ**

У статті розглянуто місто як регіон соціальної реальності. Обґрунтовується, що міські процеси нелінійні, показано, що пошук граничних (ірраціональних) підстав функціонування соціального порядку міської спільноти може заповнити дослідницьку лауну в поясненні впливу нелінійних факторів та їх наслідків на зміни в соціальному бутті. Пропонується поглянути на східноукраїнський конфлікт як на результат дії конфліктогенних чинників в купі з детермінованими міфом міста, стратегіями поведінки городян.

***Ключові слова:** нелінійність; соціальна реальність; місто; міф міста.*

Постановка проблеми. Українське суспільство останніх років все частіше використовує моделі поведінки західної європейської спільноти. Це демонструють соціально-політичні події, майдани (починаючи з 2004 року) та «Революція гідності». Але за своєю соціальною актуальністю причини та наслідки таких громадянських актів все ж дещо інші, аніж ті, що «облаштовують» повсякденне життя європейця й захищають соціальний порядок європейського суспільства. Українці стикаються з тим, що таке «копіювання» приносить, інколи, протилежні результати, адже не враховано контекст країни, її історії та часу. Якщо ми згадаємо перебіг подій зими 2013-14 рр. в різних містах України, то побачимо, що процеси не просто були неоднорідними – часто вони були протилежними. Вважаємо, що названа неоднорідність виростає на ґрунті особливості локальних інтерпретацій загальнодержавних наративів, відповідно до наявної міської свідомості, того характеру, менталітету, та стереотипів поведінки, що притаманні мешканцям міст.

Різні міста неоднаково реагують на ті чи інші чинники й запити. Наприклад, мешканці міст Заходу і Сходу України називають різних національних героїв й по-різному визначають свої емблеми. Ми бачили, що міста, які, на думку істориків та політологів, належали до спільної історичної області та досить подібно висловлювалися на загальнодержавних виборах, по-різному реагували на, здавалося б, одні “сигнали”, а подальша доля цих міст взагалі була протилежною. Сказане стосується не лише українських міст і не лише революційних чи воєнних подій. Констатуємо, що реакція міської свідомості, реакція того чи іншого міста на тотожні події (сигнали) є різною, непередбачуваною з точки зору логіки протікання певного соціального процесу і залежить від певних внутрішніх чинників.

Аналіз наукових публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання нелінійних процесів вивчається в багатьох наукових дисциплінах різного спрямування. Абстрактний вимір питання нелінійності вивчається в точних науках на кшталт логіки чи математики та міждисциплінарних дослідженнях синергетичного спрямування. Свій внесок роблять суспільні та гуманітарні дисципліни, занурюючи отриману методологію до соціальної та антропологічної площини.

Дослідженню синергетики як методологічного принципу присвячені роботи В. Стьопіна [7, 8], підстави лінійних та нелінійних стратегій поведінки детально описані в працях Ю. А. Полуніна та І. Н. Тимофеева [5], дослідженню міста, як частини складноорганізованої структури соціальної реальності покладено початок в роботах В. Туркіної [10] та Е. Сайко [6]. В даній статті використано результати статистичних та соціологічних досліджень Центру Разумкова, Агенства Research & Branding Group, Фонду ім. Ілька Кучеріва [3, 4], матеріали журналів «Національна безпека і оборона». Також, інформативним можна вважати системний матеріал монографії «Донбас в етнополітичному вимірі» [2]. Однак, бракує робіт, що торкаються підстав нелінійного характеру життєвих практик міської спільноти.

Метою статті є експлікація тих чинників, що лежать у фундаменті нелінійності міської свідомості та міського регіону соціальної реальності як площини розгортання цієї свідомості та мислення; які впливають на поведінку та реакцію міської спільноти взагалі та кожного мешканця міста зокрема.

Виклад основного матеріалу. Упевненість людини в майбутньому, в тому, що усталений порядок речей правильний, детермінова-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

на картиною світу сучасності (науковою картиною світу), що постала на загальних принципах природничої методології та світогляду. Кожен факт, в тому числі й життєвий – перевіряється, має свою логіку; можна зібрати статистичні дані щодо нього, які дадуть уявлення про закономірності подій та впевненість у можливості їх моделювання. Якщо провести аналогію між кунівською теорією «нормальної науки», за якою діяльність вченого з розв'язання головоломки потребує знання правил, які детермінують діяльність людини згідно з пануючою парадигмою, то дії людини в повсякденному житті тоді є «нормальним життям», коли кожна дія людини не вибивається за рамки засвоєної картини світу. Ю.А. Полунін у монографії «Нелінійні політичні процеси», визначаючи лінійність як елемент світогляду, звертає увагу, що вона схильна до апологетики певного ціннісного та інституційного інваріанту, та тлумачення історії як результату руху в напрямку до цього інваріанту [5, с. 6]. У цьому сенсі лінійними, на думку вченого, є соціалістичні чи ліберальні програми розвитку суспільства з їх поступом до всезагального блага.

Але і наукова парадигма, і соціальна дійсність зіткнулися з таким чинником як випадковість. Усі соціальні факти, що вибиваються зі стрункої теорії – це результат випадковості, неврахованих в лінійній теорії змінних, які спричиняють нестабільність системи, її біфуркацію (останню ми визначаємо за В. Стьопіним [7], як термін з категоріального апарату синергетики і фазу зміни сталої роботи системи). Процеси, динаміку яких важко пояснити з позиції наукових методів та підходів, або розв'язання яких не є однозначним, дістають назву нелінійних. Нелінійний розвиток суспільних процесів виявляється при аналізі динамічних систем. Такий аналіз проводиться в рамках синергетичного підходу, який зосереджує свою увагу на нестійких процесах, на станах динамічного хаосу, що породжують ту чи іншу організацію, порядок. Будь-яка система взаємодіє з іншими системами і може мати складну структуру. Вона може обмінюватися речовиною, енергією, інформацією з системами, що її оточують [8]. Уся ця складна мережа взаємодій може бути представлена інтегрально як нелінійне середовище або набір нелінійних, у тому числі й соціальних за своєю природою, середовищ.

З точки зору синергетичного підходу, міста є складними системами, які за влучним зауваженням В. Туркіної, «єдині в своїй генетичній основі соціально-просторові організовані структури, що знаходяться на різних фазах розвитку. На кожному етапі історичного розвитку

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

місто виникає як носій відповідних форм та норм соціально-економічних, соціокультурних відносин, виступає в організації соціального простору, як організм що саморозвивається» [10, с. 179-180].

Такий організм є частиною ширшої системи – соціального середовища та соціальної реальності, але кожне нове місто, формуючись, виокремлюється з соціально-просторової структури того суспільства, в епоху якого воно виникає. Тому при дослідженні процесів, до яких залучена міська спільнота, не можна не враховувати ці засадничі індивідуальні особливості, закладені при формуванні міста.

Не зважаючи на різні аспекти, що потрапляють у поле зору дослідників міст, всі вони інтуїтивно відчують, що місто виступає окремою реальністю. Наприклад Е. Сайко пише про місто: «є дещо спільне, те що утворює його специфіку, як особливого соціального організму у всі епохи та в різних регіонах, те що й визначає його як місто» [6, с. 17], при цьому місто розуміється як «один особливий суспільний організм, який існував та існує як об'єктивна реальність, що виокремлюється в суспільній свідомості» [6, с. 5].

У площині світоглядних настанов мешканців різних міст, конфліктогенні фактори, що розгойдують міську систему, запускають у дію механізми, які змушують міську спільноту гуртуватися навколо власної ідентичності, історичної пам'яті, суспільної пам'яті, стереотипних ліній поведінки (поведінкових установок), змушують звертатись до того шару категорій, що фундують міську спільноту. Їх кристалізація, як правило, відбувається в результаті біфуркації, що змінює ціннісну основу міста. Корені такої різної реакції на однакові події у містах проглядають у функціонуванні специфічного принципу міського мислення, який можна визначити як міф міста.

Міф міста позначений особливостями місцевого менталітету й будується на самосприйнятті та на сприйнятті власного міста, він стає емблематичним нарративом про місто, що складається під впливом природних, геополітичних, етнічних, суспільних та багатьох інших факторів й стає наслідком оформлення символічного простору в русі історичних особливостей розвитку локальної спільноти [1-2].

Для більш наочної ілюстрації цієї тези звернемося до розробок, які стосуються міста Донецька [1, с. 268]. З першим етапом формування донецького міфу і формування специфічного світогляду, в нерозривному зв'язку з яким формувався цей міф, пов'язана індустріалізація краю наприкінці XIX ст., що поставила перед представниками традиційного суспільства завдання опанувати небачені доти види праці.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Покликаність до виняткової праці, пов'язаної зі смертельною небезпекою, спричинила вивищення колективу працівників, переважно металургів та шахтарів, надала йому морального права відповідно до своєї обраності не підпорядковуватися звичним правилам існування соціуму, їх маргінальна поведінка стала виправдовуватися способом їх існування: «напруження екзистенційного «стояння на краю», яке в уявленні православного селянина характеризувало роботу в «пеклі», та зворотний бік такого порушення «нормального» порядку речей, порушення етичних норм – буйство та безпробудне пияцтво вилилося в загальні риси «донецької» ментальності періоду формування міста» [1, с. 266].

Далі первинна шахтарська міфологема, за якою людина героїчно бореться зі стихією (Хаосом підземного світу) після «вододілу» революції трансформується, викривляється й сплавляється зі світоглядом нової держави, до складу якої входять землі Донецького регіону. Відтоді, ідеологічна відповідність робітників шахтарського міста ідеї радянського трудівника та його космічної ролі, явне індустріальне призначення міста, породили віру у зв'язок їх добробуту з процвітанням підприємств й відбулося закладення суспільних практик та штампів поведінки під впливом радянської ідеології. Третій етап формування донецького міфу, на якому його соціальний та культурний контекст зазнає трансформацій та змін у 90-х – 2000-х рр., пов'язаний з переродженням радянської міфології про класову та трудову винятковість на нову нарацію про донецьку обраність, релевантну новим соціальним та культурним реаліям.

“Робітнича” складова донецького міфу – це один нестабільний фактор в соціальному прогнозуванні. Вона виокремилася на перших етапах розвитку міста як результат способу життя, пов'язаного із виснажливою працею (шахтарі інколи по декілька діб не підіймалися на поверхню) та неналагодженим побутом, смертельною небезпекою та важкими «загулами», але при цьому й з можливістю добре заробити, й у подальшому увійшла в структуру локальної ідентичності. І. Мітін зазначив, що відчуття виключності території веде до формування думки про «обраність народу». Для Донецька – це обраність населення, яка з'явилася в робітничому середовищі, особливий донецький менталітет, «залізний донецький характер».

Іншим важливим аспектом, що пояснює поведінку Донбасу в періоди флуктуацій (випадкових відхилень в системі), виступає особливість розвитку взаємовідносин мешканців міст сходу України з міс-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

цевою владою, елітами та великим бізнесом. Це також результат сприйняття себе як виключного колективу, представники якого, логічно, мають особливий хист до бізнесу й найуспішніші в ньому. Така лояльність до бізнесових та ділових структур будується на відчутті віддачі від них для загального блага. Наприклад, перед проведенням Євро-2012 в Україні київська *Research & Branding Group*, львівський Український фонд «Суспільна думка» й донецька компанія ДІАЦ провели опитування «Хто, на думку мешканців Донецька та Львова, доклав найбільше зусиль для проведення Євро-2012 в їхньому місті», за яким з усіх міст Донецьк найбільший відсоток голосів віддав за внесок бізнесу та ділових структур [4]. Цей високий рівень довіри мешканців Донецька до представників бізнес-еліти став підставою вважати його важелем до «радикалізації населення у регіонах» [3]. Тож, не можна не враховувати внутрішні мотиви та інтереси «капіталістів Донбасу», але не можна робити висновок, що кінцевий результат цього конфлікту відповідає їхнім очікуванням. Що наочно демонструє «роботу» нелінійних процесів, адже згідно з синергетичною теорією, оскільки флуктуації мають випадковий характер, то стан системи після біфуркації обумовлений дією суми випадкових факторів.

Суголосно, сьогоднішню ситуацію в Україні колектив авторів монографії «Донбас в етнополітичному вимірі» вважає логічним наслідком «цілеспрямованих дій донбаських груп правлячого класу України (відомих ще як «господарі Донбасу» – саме так уже звично титулюється великий бізнес, становлення й розвиток якого в регіоні відбувалося в найтісніших зв'язках із криміналітетом та корумпованою криміналізованою владою) з «прищеплювання» жителям регіону неадекватних уявлень про спільність соціально-економічних та політичних інтересів цих груп з інтересами загалу донбаського населення» [2, с. 540]. Це твердження виглядає самоочевидним та переконливим, але за описаною ситуацією стоїть не просто прорахована маніпулятивна воля політичної та інших еліт, а екзистенційне відчуття спільнотою Донбасу, що цей вибір впливає з онтологічних підстав їх існування, корені якого тягнуться до міфу міста.

Окрім того, як указує О. Тараненко, «міфологема сильного донбаського характеру стала основою міфу про «донецьких», що влаштували у себе в місті особливу державу «беспределу» й експансуючих цей порядок по всій Україні; міфу відверто агресивного, вже не промислово-героїчного, не економічно-успішного, а кримінально-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

героїчного характеру» [9, с. 106]. Тобто у міфу міста є й, так би мовити, зовнішнє буття, в тому числі у сприйнятті його іншими містами.

Ще раз наголосимо, що йдеться про приклад нелінійної «роботи» міфу одного з українських міст, але подібний ірраціональний міф лежить в основі кожного буття міста, він змінюється разом з історичними контекстами, в яких опиняється міська спільнота та регулює її поведінку. Тому при дослідженні міста як простору динамічних процесів ми повинні враховувати вплив з боку того ірраціонального фактора, який складає комплекс стійких уявлень «про самого себе» й відіграє вирішальну роль у формуванні соціальної ідентичності. Місто, як структура, що самоорганізується, своєю безпосередньою характеристикою має нелінійність, різні міста розвиваються відповідно до різних внутрішніх інтенцій і, що в контексті даної статті є найважливішим, вони по-різному реагують на здавалося б тотожні зовнішні впливи: такі динамічні процеси як революції, демографічні вибухи, прискорена урбанізація чи деурбанізація, індустріалізація міст чи просто кризові явища – усе це стани, в яких так чи інакше може опинитися будь-яке місто, але стратегії вибору механізму поведінки в подібних процесах залежать саме від особливостей міської свідомості, яка «замішана» на міфі міста.

Висновки

Міф конкретного міста з'являється з ідеєю цього міста й регулює всі аспекти соціального життя спільноти. Як правило, він не виокремлюється, міфологічний наратив не дискурсивний і сприймається некритично, а просто входить до повсякденного життя й, за О. Лосєвим, є «актуальною реальністю», що корениться в «онтологічній» структурі соціальної реальності міста та міської свідомості, яка на неї спирається. Міський регіон соціальної реальності є модусом існування загальнокультурної реальності, але таким, що завжди має власні принципи організації та існування. Це нагадує думку О. Шпенглера, який в «Присмерку Європи» наголошував на наявності зв'язку між культурою та тим «відмежованим ландшафтом», до якого вона залишається прив'язаною, на кшталт рослини.

Хоча в статті вдалося торкнутися лише кількох прикладів нелінійної «роботи» міфу міста, вони все ж дозволяють показати напрямок, в якому варто рухатись при дослідженні таких нерівноважних систем, як міста. Адже міський соціум звертається до міського міфу та в ньому шукає порятунку й «підказку» стратегій поведінки. Міф міста,

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

таким чином, виступає тим нестабільним фактором в актуалізації стратегій розвитку та поведінкових стратегій, що виводить систему міста з рівноваги, й штовхає її на неочікувану дію, на нелінійні стратегії поведінки. Очевидно, що цей ірраціональний чинник проявився в українських подіях рік тому та й досі відіграє свою непересічну роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокобильський О. В. Міф Донецька. Онтологія самосвідомості міста / О. Білокобильський, К. Сидорова // Схід. – Донецьк : ТОВ Східний видавничий дім, 2013. – № 6(126). – С. 265–269.
2. Донбас в етнополітичному вимірі. – К. : ПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
3. Сунгуровський М. За діями місцевих радикалів на сході України стоять проросійські сили [Електронний ресурс] / М. Сунгуровський. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=4722.
4. Исследование Фонда «Демократические инициативы имени Илька Кучерива» и Социологической службой Центра Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/437-sylou-prydushyty-akciyi-protestu-ne-vdastsya-sociology>.
5. Полуниин Ю. А. Нелинейные политические процессы / Ю. А. Полуниин, И. Н. Тимофеев. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – 204 с.
6. Сайко Э. В. Древнейший город: природа и генезис: Ближний Восток, IV–II тыс. до н. э. / Э. В. Сайко. – М. : Наука, 1996. – С. 1–17.
7. Степин В. С. О философских основаниях синергетики [Електронний ресурс] / В. С. Степин. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.ru/philosophy/o-filosofskix-osnovaniyah-sinergetiki-v-s-stepin/>.
8. Степин В. С. Саморазвивающиеся системы и постнеклассическая рациональность [Електронний ресурс] / В. С. Степин. – Режим доступу : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000249/index.shtml>.
9. Тараненко О. В. Донецкая мифология: смена концептов, или Уголь, Розы и Футбол / О. В. Тараненко // Метафізика Донецька. Філософські есе. – Донецьк : Донецьке відділення Наукового товариства ім. Шевченка, ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – С. 86–110.
10. Туркина В. Г. Город в постнеклассической парадигме / В. Г. Туркина // Общество. Среда. Развитие (Тетра Humana). – 2008. – № 4. – С. 179–187.

В статье рассмотрен город как регион социальной реальности. Обосновывается городские процессы нелинейны, показано, что поиск предельных (иррациональных) оснований функционирования общественного порядка городского сообщества может заполнить исследовательский пробел в объяснении влияния нелинейных факторов и их последствий на изменения в социальном бытии. Предлагается взглянуть на восточноукраинский конфликт как на

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

результат действия конфликтогенных факторов в сочетании с детерминированными мифом города, стратегиями поведения горожан.

Ключевые слова: *нелинейность, социальная реальность, город, миф города.*

The article offers a look at the such region social reality as a city. The thesis, which defines the processes taking place in the city as non-linear, it is shown that the search limits (irrational) reasons of public order operation of the urban community could fill a gap in the research explaining influence of nonlinear factors and their impact on changes in social being. It is proposed to take a look at The East conflict as the result of conflict-factors in conjunction with deterministic myth of the city, the strategies of behavior of citizens.

Key words: *nonlinearity, social reality, city, the myth city's.*

REFERENCES

1. Belokobylskiy A. (2013), *Skhid*, 6(126), Donetsk, pp. 265–269 (ukr).
2. *Donbas in Ethno-Political Dimension* (2014), I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 584 p. (ukr).
3. The actions of local radicals in eastern Ukraine are helping pro-Russian forces, available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=4722 (ukr).
4. Racurs.ua (2014), January 23, available at: <http://ua.racurs.ua/437-sylou-prydushyty-akciyi-protestu-ne-vdastsya-sociology> (ukr).
5. Polunin Y. A., Timofeyev I. N., (2009), *Nonlinear political processes*, MGIMO-University, Moscow, 204 p. (rus).
6. Saiko E. V. (1996), *Ancient city: the nature and genesis*, Science, Moscow, pp. 1-17 (rus).
7. Stepin V. S. *On philosophical grounds of Synergetics*, available at: <http://spkurdyumov.ru/philosophy/o-filosofskix-osnovaniyax-sinergetiki-v-s-stepin/> (rus).
8. Stepin V. S., *Self-developing systems and postnonclassical rationality*, available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000249/index.shtml> (rus).
9. Taranenko O. (2012), *Metaphysics Donetsk. Philosophical essays.*, Ltd East Publishing House, Donetsk, pp. 86-110 (rus).
10. Turkina V. G. (2008), *Society. Environment. Development* (Terra Humana), 4, pp. 179-187 (rus).

УДК 177

Катерина ГОРБЕНКО,
аспірант кафедри філософії
Донецького національного університету

СОЦІАЛЬНІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛИ СХІДНО-УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

У статті розглянуто основні соціальні екзистенціали, їх природу та зв'язок із екзистенціалами індивідуального рівня. Зроблено висновок про тенденції формування на Донбасі соціальної спільноти, яка заснована на єдності історичної долі (консорції). Аналізується зміна змісту соціальних екзистенціалів (хронотоп, історична пам'ять, свобода, відповідальність, справедливість, тривожність, страх, смерть) східно-українського соціуму під впливом збройного конфлікту на Донбасі.

Ключові слова: екзистенціал, соціальний екзистенціал; східно-український соціум; хронотоп; свобода; відповідальність; справедливість; тривожність; страх; смерть.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Соціальна філософія та соціальна психологія, вивчають, окрім іншого, дорефлексивні шари масової свідомості, які в особі східно-українського соціуму стали невичерпним джерелом для досліджень і узагальнень. У зоні конфлікту, включаючи район бойових дій і безпосередньо прилеглу до нього територію, опинилися мільйони українських громадян, які проживають у Донецькій і Луганській областях. Зрозуміло, при такій їх кількості не йдеться про будь-який «моноліт» свідомості. Люди – різні, з різним життєвим досвідом, умовами соціалізації, ступенем сприйнятливості до сучасних технологій маніпуляції. А тому не дивно, що вони по-різному сприймають події, які відбуваються. Спектр опіній варіює від вкрай радикальних пропутінських висловлювань до не менш радикальних патріотичних поглядів – навіть в їх націоналістичному аранжуванні. Між цими крайнощами – велике число «відтінків», які, власне, і складають зміст масової свідомості.

Інакше кажучи, було б помилковим створювати монохромний портрет східно-українського соціуму, вважаючи критерієм оцінки

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

власну світоглядну позицію. Все набагато складніше, враховуючи строкатість і калейдоскопічність поглядів населення. І все ж говорити про певну специфічність світосприйняття мешканців Донбасу, її несхожість на світосприйняття мешканців решти частини України можна й потрібно. Витоки цієї специфічності слід шукати в історії освоєння краю, в поліетнічному складі населення, в індустріалізації та повоєнному відновленні промисловості, в більшій лояльності до радянського минулого, в міфах про «донецьких», які всіляко культивувалися протягом останніх десятиліть, в електоральній підтримці В. Януковича. Про це вже чимало сказано й написано. Не повторюючись, у рамках цієї статті ми звернемо увагу на значне посилення зазначеної специфічності в умовах чинного натепер збройного конфлікту, коли масовою свідомістю докорінно переосмислюються базові цінності і посилюється її екзистенціальна складова.

Зауважимо, що концепт «соціальний екзистенціал», до якого ми будемо звертатися, є наслідком екстраполяції екзистенціалів як таких з індивідуального рівня на колективний. Прагнення поширити екзистенціали людського буття на все суспільство, розкрити їх соціокультурну обумовленість і взаємозв'язок з соціальними та ментальними структурами характерне для робіт О. Донченко [1], А. Гагаріна [2], А. Севастеєнко [3], О. Плаксіної [4], Л. Жіжелевої [5], С. Копилової [6] та інших авторів.

Таким чином, **метою** статті є спроба визначити основні соціальні екзистенціали східно-українського соціуму і простежити їх трансформацію в умовах сучасного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Термін «екзистенціал» належить до екзистенційно-феноменологічної традиції філософствування, представленій, насамперед, М. Гайдеггером, хоча він і не залишив чіткої дефініції даного терміна. За М. Гайдеггером, екзистенціали є основними одиницями мислення, які виконують у неklasичній раціональності приблизно ту ж роль, що категорії – у класичній. Якщо «категорії» можуть бути співвіднесені з наявним буттям, з чимось константним, то «екзистенціали» мають справу з буттям, яке розгортається в часі (турбота, рішучість). Екзистенціали є своєрідною формою ідеального освоєння буття, адекватною узагальненням саме стосовно суб'єктивної реальності, тобто таким узагальненням, які вже не рефлектуються суворим науковим пізнанням, хоча останнє й задає рамки застосування екзистенціалів.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Категорії фіксують загальний каркас буття в цілому, екзистенціали ж використовуються там, де всередині цього каркасу проявляються суб'єктивність і невизначеність. Екзистенціали прийнятні у філософських есе, в поезії, в публіцистиці, тобто там, де чіткий категоріальний рівень ще не досягнутий.

«Під рубрикою «екзистенціал», – пише Ю. Разін, – Гайдеггер виводить такі визначеності буття присутності, як: «люди» (*das Man*), «буття-в», розташування, розуміння, мова, турбота, смерть, совість, час тощо. За аналогією з аристотелівським визначенням складу суцього, про будь-яку присутність можна сказати, що в горизонті своїх буттєвих можливостей вона є людиною (*Man*), має онтологічну структуру буття-в (завдяки чому може бути онтично визначена як «де» – наприклад, у Лікеї), час, (завдяки якому може бути онтично визначена як «коли» – наприклад, учора), стурбованість, відчуває поклик сумління, заступає в смерть, розуміє, розташована, говорить тощо» [7]. Відштовхуючись від розуміння екзистенціалів М. Гайдеггером, швейцарський психолог Медард Босс конкретизує їх набір: просторовість, темпоральність, тілесність, співбуттєвість у спільному світі (буття-в-світі), налаштованість, історичність (історична пам'ять), смертність (буття-до-смерті). Соціальні екзистенціали, відповідно, характеризують докатегоріальний рівень буття не окремої людини, а соціуму в цілому. Їх можна визначити як необхідні риси переживання акту існування суспільства, без яких воно не може розглядатися як таке.

Порівнюючи індивідуальні та соціальні екзистенціали, ми бачимо, що не всі з названих М. Боссом екзистенціалів однаково евристичні в якості своїх «соціальних аналогів». Наприклад, екзистенціал тілесності, у повному сенсі слова до соціального рівня непридатний. Однак йому можна знайти еквіваленти, які передбачають фізичний стан соціуму, що складається з конкретних індивідів. Тут можна говорити про морфології соціуму, соціальне здоров'я, самовідчуття вкоріненості своєї присутності в бутті тощо. А ось такі соціальні екзистенціали, як співбуттєвість (буття-в-світі) та історична пам'ять, спочатку мають соціальну природу, оскільки окремий індивід поза соціумом не може переживати ані включеності в ряд спільних подій, ані спогадів про історичне минуле. Індивідуальні почуття й переживання в даному випадку вторинні по відношенню до соціальних.

До сказаного слід додати, що в сучасній літературі згадуються інші екзистенціали. Одні з них застосовуються лише на індивіду-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

альному рівні (самотність, любов), інші – на індивідуальному і колективному (тривога, сум, радість, гнів, ненависть, страх), треті – переважно на соціальному рівні (свобода, відповідальність, справедливість). Спробуємо далі описати стан основних соціальних екзистенціалів східно-українського соціуму.

Хронотоп. Перші два з виділених М. Гайдеггером екзистенціалів (просторовість і темпоральність) можуть бути застосовані до соціуму у повній мірі. Адже його існування завжди характеризується «присутністю» в даному місці в даний момент часу. Визначаючи просторово-часові координати (хронотоп) ми, по суті, осягаємо те, чим є дане суспільство.

У просторовому відношенні аналізована соціальна спільність, як зазначалося, локалізована в межах східних областей України (Донецька і Луганська). Лінія фронту рухлива, кордон з Росією відкритий, лідери «Новоросії» заявляють про своє бажання володіти всією територією зазначених областей, при цьому не приховуючи намірів рухатися далі на Харків, Київ, Львів. Усе це, включаючи прагнення «пробити» сухопутний коридор до Криму, сам проект «Новоросія» – все це ніщо інше, як вираження територіальних претензій Кремля [8, с. 15]. З географічної точки зору на сході України немає скільки-небудь значних природних об'єктів (гір, великих річок), які є природними перешкодами для вторгнення з Росії. Очевидно, ці обставини лягли в основу ідеї спорудження Києвом стіни вздовж україно-російського кордону. З іншого боку, відсутність чітких географічних маркерів позначається і на відчутті спільності місцевого населення з населенням сусідніх областей Російської Федерації.

Соціальний екзистенціал темпоральності характеризується спрямуванням східно-українського соціуму у минуле. Якщо за радянського періоду історії була присутня яскраво виражена спрямованість на майбутнє, причому гарантовано «світле», то в перебудовні й перші роки незалежності вона змінилася на так званий «презентизм» з його установкою «живи сьогоднішнім днем». Подальша ментальна переорієнтація на минуле безсумнівна, питання полягає тільки в ступені хронологічної віддаленості цього «ідеального минулого» від справжнього. Для одних таким ідеалом є Радянський Союз, для інших – Російська імперія, для третіх – Україна часів Богдана Хмельницького до Переяславської Ради. У цьому суспільстві сильні переживання ностальгії за минулим (великий відсоток пенсіонерів в регіоні

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

тощо), через відсутність достовірних знань відчутними є спроби ідеалізації окремих відрізків історії, прагнення наслідувати героям минулих часів.

Єдиний хронотоп, попри тезу про відсутність «моноліту свідомості», все ж таки сприяє згуртуванню східних українців в певну консорцію (за Л. М. Гумільовим – спільноту, засновану на єдності історичної долі – реальної або уявної).

Історична пам'ять. Населення, яке проживає на території Донецької та Луганської областей, відрізняється помітною строкатістю і культурною мозаїчністю. Західна ділянка Великого степового коридору, по якому з античних часів пройшли десятки кочових народів, стала доступною для господарського освоєння не так давно. «Дике поле» колонізували українці, німці, греки, болгары, росіяни, серби та десятки інших етносів. Справжній промисловий бум стався наприкінці ХІХ століття і був посилений радянською індустріалізацією.

Представники багатьох національностей, що з'їхалися на будівництво шахт і об'єктів важкої промисловості, спочатку володіли власною історичною пам'яттю, часом відмінною від офіційної її версії. Процес формування спільної пам'яті про минуле прискорився завдяки суперечливим подіям сталінської епохи, включаючи колективізацію і голодомор, героїчну працю на будівництвах перших п'ятирічок (стаханівський рух) і масові репресії, гіркоту поразок і радість Перемоги у Великій вітчизняній війні. По суті, соціальна спільнота Донбасу формувалася паралельно з формуванням Радянської держави, тому велика кількість населення регіону повністю поділяє соціалістичні цінності й норми. До цього слід додати, що Донбас був кузницею партійних і державних кадрів. Для них радянська історія не була чимось далеким, привнесеним ззовні, це саме їхня історія, вони є її повноправними учасниками та творцями.

Тенденція до перегляду радянського минулого, яка намітилася після проголошення Україною незалежності, сприймалася на Донбасі, як мінімум, з подивом (знову ж-таки – існують проблеми знання історії). Ліквідація «білих плям історії», уведення в науковий обіг нових, невідомих або маловідомих історичних фактів, переоцінка історичних подій часом різко контрастували з існуючою у населення Донбасу самооцінкою як позитивної, благородної, успішної частини радянського народу, яка самовідданою працею наближає бажану мету – комунізм. Історична пам'ять в цьому плані відіграє подвійну роль: з

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

одного боку, вона охороняє масову свідомість від надмірних ідеологічних впливів, «консервуючи» сформовану картину подій та їх оцінку, з іншого боку, вона сама може надавати матеріал для ідеологічних маніпуляцій.

Спекулюючи на глибоких емоційно-психологічних переживаннях з приводу недавнього історичного минулого, офіційна російська і українська пропаганда досягає бажаного результату. Нинішні події розглядаються в контексті безперервного протистояння Заходу і Росії, що асоціюється з нацистським Третім Рейхом Європи і відроджуваного Радянського Союзу. Поділ українського суспільства на вірних Москві мешканців Сходу і «невірних», «відступників» (ідентифікованих як фашисти, бандерівці тощо) стало підставою для екзистенційного розколу. Все це аж ніяк не сприяє виробленню компромісного варіанту виходу з конфлікту і формуванню конструктивного образу майбутнього. Останній взагалі не простежується у масовій свідомості східних українців, яких просто використовують.

Свобода як соціальний екзистенціал є вираженням самовизначення людини у спілкуванні з іншими людьми, в її відносинах із суспільством. Як зазначав Ж.-П. Сартр у роботі «Екзистенціалізм – це гуманізм», «людина не замкнена у собі, а завжди присутня у людському світі» [9, с. 332]. Реалізувати себе, самовизначитися людина може лише в певних соціальних, економічних, політичних, культурних умовах. Тому свобода – це спосіб буття суспільства, яке характеризується здатністю людини діяти відповідно до своїх інтересів та цілей, спираючись на знання закономірностей, норм і правил цього суспільства.

Чи розширилися рамки свободи жителів Донбасу у 2014 році? Ми вважаємо, що ні. У зв'язку з бойовими діями були значно обмежені права конкретних громадян. Вони втратили можливість вільно пересуватися, отримувати пенсії, повноцінні зарплати, позбулися житла. Скоротився обсяг послуг, у тому числі в сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення. Завдано непоправного удару по свободі бізнесу, а у що вилетіть руйнування міст та сіл (Маріуполь, Дебальцеве та ін.)? Велика частина населення втратила можливість проголосувати на президентських і парламентських всеукраїнських виборах. І треба бути явним лицеміром, щоб стверджувати, що все це з надлишком компенсується свободою говорити російською, доторкнутися до «великої російської культури» або проголосувати на місцевому «референдумі» за відділення від України.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Відповідальність є зворотною стороною свободи. Підкреслюючи активну суб'єктивність кожного індивіда, екзистенціалізм пов'язує індивідуальну та соціальну відповідальність: підвищуючи морально-етичний рівень кожної конкретної людини, суспільство отримує здатність здорового розвитку [10]. На Донбасі все більше відчують колективну відповідальність за події, що відбуваються. Спочатку негативна установка з приводу Майдану, образа за вигнаного президента, гасло «Почуйте Донбас!», докір «поки вони стояли на Майдані, ми працювали» тощо динамічно змінилися мітингами «російської весни», масовими ходами з криками «Росія, прийди!» і «Путін, уведи війська!», «референдумами», проголошенням ДНР і ЛНР. Як розділити відповідальність за пролиту кров між Майданом, Кремлем і Донецьком? Якою мірою винні у війні місцеві жителі, певна частина яких заявила про своє бажання вийти зі складу України? Поки ці питання залишаються без відповіді, відповідальність обертається безвідповідальністю, свобода – несвободою.

Справедливість. Подібно до названих вище соціальних екзистенціалів свободи й відповідальності, справедливість також може бути розглянута на рефлексивному і дорефлексивному рівнях. У першому випадку вона виступає у вигляді категорії, у другому – у вигляді екзистенціалу. Переживання (не)справедливості соціумом детермінується рівнем правової культури, моральної зрілості, узгодженості інтересів різних соціальних груп і окремих особистостей, а також ступенем застосування насильства. Соціально-політичний дискурс прагне знайти виправдання несправедливості, яка зараз відбувається, представляючи справу так, начебто йде процес відновлення справедливості, потоптаної раніше. Процес цей може йти як завгодно глибоко. Якщо для одних повалення В. Януковича – це антиконституційний переворот, то для інших – реакція на допущені ним численні зловживання. Для одних війна на Донбасі – нічим не прикрита агресія Росії проти незалежної мирної держави, для інших – відновлення Радянського союзу (як варіант – Російської імперії). Для подолання подібних антиномій необхідно визначитися з критеріями відліку. *С-справедливість* передбачає право, правовий простір, правове поле. А в Донбасі ми бачимо накладення різних полів свавілля, у зв'язку з чим рефлексивно-категоріальний рівень осмислення справедливості поступається її дорефлексивному соціально-екзистенційному переживанню (спробуйте знайти український прапор в Донецьку). Ескалація бойових дій

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

гранично загострила елементарні потреби населення Донбасу, поставивши його в неодноразово описану класиками екзистенціалізму «граничну ситуацію». Наочний конфлікт докорінно змінив уявлення про базові цінності, змістив центр уваги з проблем підвищення добробуту на проблеми виживання. У зв'язку з цим значно актуалізувалися такі соціальні екзистенціали, як тривожність, страх та смерть, які в мирних умовах не є пріоритетними для здорового соціуму.

Тривожність. Соціально-екзистенціальна складова тривожності полягає в обмеженні, пов'язаному із загрозою втрати зв'язку соціуму з певним значимим для нього аспектом існування. Приводів для тривожності у жителів сходу України більш ніж достатньо. Вони відчують загрозу втрати звичного способу життя, загрозу розривів зв'язку з більш-менш усталеним за роки незалежності соціокультурним простором, загрозу втрати основних джерел доходу, невизначеність майбутнього.

Страх – один з найсильніших і емоційно-забарвлених соціальних екзистенціалів з переважно негативним навантаженням (хоча соціальні філософи і виділяють окремі позитивні аспекти страху [10], мова йде більше про наслідки, ніж саме переживання цього стану). Етап переростання тривожності в страх у колективній психіці жителів Донбасу вже минув. Люди вже не просто турбуються за майбутнє, вони бояться за своє життя в сьогоденні. Постійні обстріли житлових кварталів, розстріли тролейбусів, маршруток і рейсових автобусів, вбиті й поранені сусіди, скалічені молоді люди укупі з викривленням інформації по телевізійних каналах – більш ніж достатня підстава для стійкого страху.

Смерть в якості соціального екзистенціалу може розглядатися лише як похідна від індивідуальної смертності (буття-до-смерті). Адже смерть соціуму передбачає смерть конкретних людей, які входять до його складу – всіх або більшої частини. У нормальних умовах життя суспільства цей соціальний екзистенціал існує лише в суто гіпотетичних побоюваннях. Він значно актуалізується в катастрофічних умовах війн, дискримінацій, етноциду та інших «граничних ситуаціях», яскравим прикладом чого є Голокост.

Життя соціуму, як й індивідуальне життя людини, має свої початок і кінець. Екзистенція соціуму протягом усієї історії його існування постійно розширюється. І якщо смерть, за М. Боссом, є «ре-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

альною межею людського життя, вона належить до самого життя подібно до того, як кордони належать державі».

Те, що відбувається на Донбасі, дуже нагадує соціоцид. Здається, що ані Україна, ані Росія не зацікавлені в збереженні якої-небудь самобутності населення цього регіону. Для Києва важливо ліквідувати вогнище сепаратизму й тероризму, раз і назавжди знищити джерело загрози цілісності держави. Для Москви ДНР і ЛНР цікаві лише остільки, оскільки через них можна контролювати політику Києва, не допустити вступу України до НАТО і до ЄС. Життя ж місцевого населення, напевно, у розрахунок узагалі не приймається. Крім іншого, в соціальних мережах поширюється думка, що за допомогою війни на сході Москва та Київ позбавляються від власних пасіонаріїв, які можуть скласти конкуренцію нинішній владі.

У цих умовах смерть стає все більш звичним явищем, вона входить ужиток. Поріг чутливості в сприйнятті смерті знижується, фотографії полеглих у боях, скалічених тіл на вулицях міст, переповнені морги й величезна кількість свіжих могил на цвинтарях вже мало кого шокують. Біль втрат рідних і близьких перетікає в загальну скорботу і печаль, в подив – кому все це треба? Навіщо? Заради чого?

Висновки

Таким чином, у якості основних соціальних екзистенціалів, які визначають самовідчуття специфіки власного буття східно-українським соціумом, нами були названі й стисло охарактеризовані: хроно-топ, історична пам'ять, свобода, відповідальність, справедливість, тривожність, страх та смерть. Переживаючи ці стани, ті, хто здатен зазирнути у день прийдешній, інтуїтивно відчують, що після нинішньої війни регіон, можливо, зуміє повернутися до мирного життя і відновиться, але колишній Донбас вже помер. Назавжди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донченко Е. А. Социетальная психика : [монография] / Е. А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с.
2. Гагарин А. С. Экзистенциалы человеческого бытия: одиночество, смерть, страх (от античности до Нового времени). Историко-философский аспект : дис. ... доктора филос. наук / А. С. Гагарин. – Екатеринбург, 2002. – 355 с.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3. Севастеенко А. В. Культурно-исторические формы экзистенциального переживания: Тема любви и ее дискурсивные трансформации : дис. ... канд. филос. наук / А. В. Севастеенко. – Екатеринбург, 2002. – 172 с.

4. Плаксина О. И. Синергетическое взаимодействие менталитета и социально-исторического опыта – основной фактор устойчивого развития полиэтничного общества / О. И. Плаксина // Проблемы управления многоэтничными сообществами в условиях глобализационных и цивилизационных вызовов : материалы семинара. – Алушта-Симферополь, 2006. – С. 132–134.

5. Жижелева Л. И. Историческое бытие в экзистенциальном измерении : дис. ... канд. филос. наук / Л. И. Жижелева. – Киров, 2007. – 234 с.

6. Копилова С. В. Екзистенціали людського буття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / С. В. Копилова. – Запоріжжя, 2008. – 19 с.

7. Разинов Ю. А. Понятие категории и экзистенциала в философии М. Хайдеггера / Ю. А. Разинов // Вестник Самарского государственного университета. – 1999. – № 1 (11). – С. 57–67.

8. Газин В. «Восточный вопрос»: продолжение следует? / В. Газин // Зеркало недели. Украина. – 23 января 2015. – № 2 (198). – С. 15.

9. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж.-П. Сартр // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–344.

10. Шаровская А. В. Социальные проблемы в экзистенциальной философии / А. В. Шаровская // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. – 2009. – № 11 (15). – С. 17-18.

11. Туренко О. С. Страх як соціально-філософський феномен (генеза та функції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук / О. С. Туренко. – Донецьк, 2004. – 19 с.

В статье рассмотрены основные социальные экзистенциалы, их природа и связь с экзистенциалами индивидуального уровня. Делается вывод о тенденции формирования на Донбассе социальной общности, основанной на единстве исторической судьбы (консорции). Анализируется изменение содержания социальных экзистенциалов (хронотоп, историческая память, свобода, ответственность, справедливость, тревожность, страх, смерть) восточноукраинского социума под влиянием вооруженного конфликта на Донбассе.

Ключевые слова: экзистенциал; социальный экзистенциал; восточноукраинский социум; хронотоп; свобода; ответственность; справедливость; тревожность; страх; смерть.

The article describes the basic social existential, their nature and connection with existential individual level. It is concluded that the formation of trends in the Donbas social community based on the unity of historical destiny (consortia). Analyzed changes in the content of social existentials (chronotope, historical memory,

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

freedom, responsibility, fairness, anxiety, fear, death) East Ukrainian society under the influence of the armed conflict in the Donbas.

Key words: *existential; social; existential; East Ukrainian society; chronotope; freedom; responsibility; fairness; anxiety; fear; death.*

REFERENCES

1. Donchenko E. A. (1994), *Societal psyche*, Naukova dumka, Kyiv, 207 p. (rus).
2. Gagarin A. S. (2002), *Existential human life: loneliness, death, fear (from antiquity to modern times). Historical and philosophical aspect*, Thesis for the degree of doctor of philosophical sciences after specialty 09.00.03 «History of Philosophy», Ekaterinburg, 355 p. (rus).
3. Sevasteenko A. V. (2002), *Cultural and historical forms of existential experiences: love theme and its discursive transformation*, Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences after specialty 09.00.13 «Religion, philosophical anthropology, philosophy, and culture», Ekaterinburg, 172 p. (rus).
4. Plaksina O. I. (2006), *Synergies mentality and socio-historical experience – the main factor in the sustainable development of the multiethnic society in: Problems of control multi-ethnic communities in the conditions of globalization and civilizational challenges*, Alushta-Simferopol, pp. 132–134 (rus).
5. Zhizheleva L.I. (2007), *Historical existence in existential dimension*, Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences after specialty 09.00.01 «Ontology and epistemology», Kirov, 234 p. (rus).
6. Kopylova S.V. (2008), *Existential human being*, Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences, 09.00.03 “Social Philosophy and Philosophy of History”, Zaporizhzhya, 19 p. (ukr).
7. Razinov Y.A. (1999), *Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo yniversiteta*, № 1(11), pp. 57–67 (rus).
8. Hazin V. (2015), *Mirror Weekly is Ukraine's international newspaper*, № 2 (198), 23 January, 2015, p. 15 (rus).
9. Sartre Jean-Paul (1989), *Existentialism is a Humanism in: Twilight of the Gods*, Politizdat, Moskow, pp. 319–344 (rus).
10. Sharovskaya A.V. (2009), *Izvestiya PPHU im. V.H. Belinskogo*, № 11(15), pp. 17-18 (rus).
11. Turenko O. S. (2004), *Fear as a socio-philosophical phenomenon (the genesis and function)*, Thesis for the degree of candidate of philosophical sciences, 09.00.03 “Social Philosophy and Philosophy of History”, Donetsk, 19 p. (ukr).

УДК 141.7

Олег ТУРЕНКО,

*кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри теорії та історії держави і права
Донецького юридичного інституту*

**ФРАГМЕНТАРНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ДОНБАСУ:
ВЕЖІ ОБЛОЖЕНОГО ГРАДУ**

У статті розкриваються російсько-радянські основи ментальності мешканців Донбасу, яка характеризується автором як афективно-фрагментарна. Її ключовими особливостями є історична багатокладність ціннісних смислів, гостре внутрішнє протиріччя, переплетення архаїко-язичницьких і християнських ідей, глибокий вплив міфологічних архетипів. Кілька спроб модернізації країни не змінили радянсько-російську ментальність, вона лише набула цивілізаційних атрибутів, не напрацювала позитивних механізмів адаптації до нових реалій життя.

***Ключові слова:** ментальність; фрагментарність; міфологічні архетипи.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Ряд сучасних вітчизняних філософів, зокрема І. Пасько [1], М. Рябчук [2], М. Козловець [3] обстоюють думку, що українське суспільство представлене українською (проєвропейською), російською (євразійською) і радянською ментальними групами. При цьому на рубежі ХХ–ХХІ ст. попри нестабільність, притаманну будь-якому транзитному суспільству, існували певні тенденції посилення української групи, яка в перспективі, як уявлялось, могла стати панівною на всій території держави. Водночас баланс указаних груп у різних регіонах суттєво відрізнявся, Західна Україна (а за нею згодом і Центральна) на початку ХХІ ст. представляла українсько-проєвропейський вектор розвитку, тоді як у Східній і Південній Україні попри певну українську переорієнтацію все ж панувала російсько-радянська ментальна парадигма.

Зазначена тема гостро постала в подіях «Революції гідності» і формуванні квазідержав Донбасу. Якщо говорити мовою сучасних російських «реконструкторів» «русского мира», то ці утворення (ДНР, ЛНР) слід порівняти з межовим Градом, який є форпостом захисту найціннішого – цілісності російсько-радянської (імперської) менталь-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ності. Таке значення Донбасу і уявлена загроза інтерпретується автором не медійним фейком, а виявленою аксіологічною засадою російської свідомості. Адже мешканці Донбасу не є окремою етнічною або політичною спільністю, а є результатом завершеної форми «радянського експерименту». Тому провідні причини останніх подій в Донбасі коріняться в російсько-радянській ментальності, яка має міфо-казкову, афективно-фрагментарну ознаку. Ці особливості були сформовані в ході міфологізації російської історії, в ході становлення російсько-радянської імперії та її імітаційної модернізації.

Метою статті є аналіз радянсько-російських підвалин ментальності мешканців сучасного Донбасу.

Виклад основного матеріалу. Відправним міфом російської імперської ментальності є переконання, що Москва виступає єдинокоролівним й істино-християнським нащадком Київської Русі, а єдиним життєздатним утворенням, що залишив давній Київ, є Московська держава. Це породило пихату позицію відносно «молодших братів», відмову визнавати самобутність інших староруських етносів, їх право на вільний вибір – формування державності. Вже у цій міфологемі була закладена фрагментарна амбівалентність – російське уявлення про свободу, державну владу й принципи управління Київської Русі кардинально відрізнялись від уявлення «молодших братів». Втім, Московія примусово поширювала свою уяву про ідеальний порядок (тотально-деспотичний) і тим звеличувала розрив між історичною дійсністю і міфологемою святості Москви як єдиної парості Київської Русі.

Наступна ментальна ознака теж лежить у колі політичної культури, яка на переконання К. Маркса, є симбіозом володаря-деспота і раба. Московія, пише німецький філософ, «...була вихована й зросла в жахаючому і мерзотному навчанні монгольського рабства. Вона підсилалась лише завдяки тому, що стала *virtuoso* в мистецтві рабства. Навіть після свого визволення Московія продовжувала грати свою традиційну роль раба, який став володарем. Потім Петро I поєднав політичне мистецтво монгольського раба з пихатим прагненням монгольського володаря, якому Чингізхан заповів здійснити свій план завоювання світу» [4, с. 32]. Отже, підґрунтям російсько-радянської модернізації був потяг правлячих кіл до абсолютного панування світом. Цей потяг став сутнісним змістом політичної еліти Росії і СРСР, того уявлення про прогрес, що отримав спочатку православно-месіанське, а потім квазі-комуністичне обґрунтування. Змістом уявлення про прогрес є

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

казкова мрія раба досягти стану «багатства без праці», яку мусить забезпечити Цар-спаситель – хоча й деспот.

При тому методи досягнення мети самодержавства і більшовиків були тотожні – «та ж грубість, насилля, нав'язливість зверху народу відомих принципів, та ж переривчастість органічного розвитку, заперечення традицій, той ж етатизм, гіпертрофія держави, те ж створення привілейованого бюрократичного прошарку, той ж централізм, той ж потяг різко і радикально змінити тип цивілізації» [5, с. 12]. Деспотичні методи управління виходили з амбівалентної ментальності – відносин Володаря і раба, архетипи яких могли позитивно взаємодіяти лише за умови панування в їх свідомості нумінозного страху (див. роботи автора [6, с. 165-181]).

З другої ознаки російської ментальності природно витікає третя – характерне розшарування ціннісних смислів епох. Річ у тому, що внаслідок розпочатої Петром I модернізації, російська ментальність розчинялась і формувала непов'язані між собою історичні смисли, що існували й досі існують в різноманітних світоглядних установах. На цю закономірність прозорливо вказував М. Бердяєв: «... жодна з країн не жила одночасно у стількох відмінних сторіччях, від XIV–XIX ст. і навіть до віку майбутнього, до XXI ст.» [5, с. 13], як російське суспільство. Тож російська ментальність складається з розрізнених каскадів історичних смислів, які позасвідомо блукають вниз-вверх, утворюючи нелогічний пантеон цінностей – від поганських до православних, від буржуазних до комуністичних, від героїчних до споживацьких тощо. Поєднують їх давні нумінозні архетипи-символи, міфо-нічні мрії (*рос. грезы*), які змушують свідомість перестрибувати раціональну аргументацію, перетворюючись на дитяче жадання кардинальної перебудови світу. Втім, таке прагнення, як правило, спрямовувалось державою не на внутрішню рефлексію, а на екстенсивне підкорення території і сусідніх народів.

Таким чином, російська ментальність відзначається багатовіковим розшаруванням ціннісних смислів, світоглядних установ, що переплутані й роблять її вкрай нестійкою, афективно-фрагментарною. Одним з архаїчних символів російської ментальності, її багатолікості і похмурої розсіяності є індоєвропейський бог, химера Сімаргл-Переплут-Гріфон [7, с. 442-444]. Це архетип природного хаосу, що примхами долі поєднав у собі минулі епохи й нестримне буйство всіх стихій-бажань. Вступаючи у комунікацію з людиною, що опанована цим архетипом, раціональна людина не може дізнатися, з яким елеме-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

нтом єдиного він має справу. З іншого боку, людина-хімера не сприймає всієї складності світу й прагне бачити в іншій людині не його цілісність, а нез'єднанні між собою фрагменти. Ці уривки складаються в нелогічну аморфність, у поєднання імперських ідеалів з комуністичними і споживацькими. Така парцеляція пригнічує розвиток раціонального мислення, знижує прагнення до саморозвитку й замикає людське «я» в самонасолоті уривків своєї свідомості – вона набуває дитячих ознак. Більш того, архетип провокує істеричну мобілізацію та є підґрунтям високого рівня тривожності (згадуючи М. Бердяєва – бабського). Все, що має цілісність й логічну структурність, викликає ірраціональний страх й прагнення стати анонімною індивідуальністю, сховатися в масі собі подібних.

Наступна ознака фрагментарності російської ментальності пов'язана з запізною модернізацією Росії або з недовершеними «революціями зверху». З епохи Петра I Росія прагнула долучитися до європейської цивілізації. При цьому рух до здобутків західної цивілізації був теж дволіким, тобто російське самодержавство (а далі радянська номенклатура) постійно приховувала свою деспотично-рабську сутність і мету. Для цього самодержавство користувалось «історичним маскуванням». Пояснюючи останній феномен Х. Ортега-і-Гассет зауважує, що «...у кожному випадку історичного маскування нашаровані дві дійсності, які покривають одна одну: одна глибока, справжня, істотна; друга позірна, випадкова, поверхова. Отож, у Москві ми бачимо плівку європейських ідей – марксизм, виплечаних в Європі у зв'язку з європейською дійсністю і європейськими проблемами. Під цією плівкою є народ, відмінний від європейців не тільки етнічною субстанцією, але що набагато важливіше, відмінний своїм віком. Це народ, який ще ферментує; молодий народ». Нові народи, продовжує іспанський філософ «...не мають ідей. Коли вони ростуть в атмосфері, де існує чи існувала стара цивілізація, вони закутуються в ту ідею, яку вона їм надає... Росія потребує ще багато сторіч, допоки вона зможе домогтися влади. Тому що вона ще не має власних заповідей, їй доводиться вдавати вірність європейському вченню Маркса. Тому, що вона має надмір молодості» [8, с. 100-101].

Таким чином, однією з ознак російської ментальності є певна закритість, маскування своєї сутності, ціннісних настанов та мети, розшарування між новим, прийнятним і архаїчно справжнім, надмірна, але тимчасова енергійність молодого народу й відсутність корінних ідей, співзвучних реальності ідентичних заповідей. Іншими словами,

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

російська ментальність була не лише паразитуючою, але, за великим рахунком, не здатною взяти у всьому обсязі європейські ідеї. На це звертав увагу в своєму «Necropolisі» П. Чаадаєв: «...одинокі у світі ми, світу нічого не дали, нічого у світу не взяли, ми не внесли в масу людських ідей ні одної думки, ми не сприяли руху вперед людського розуму» [9, с. 40].

Позасвідомо знаючи свої вади, російська еліта проводила імітаційну-бінарну модернізацію з метою оновлення потужності імперії, отримання інструментальних завоювань Заходу і одночасно – політику «закритих дверей», спрямовану на забезпечення від впливу «загниваючого західного лібералізму». Така мета була приховано озвучена ще Петром I, який говорив, що «Європа нам потрібна декілька десятків років, а там ми можемо повернутися до неї ж...ю» [10, с. 54]. Втім, «повернення ж...ю» виявилось непрагматичною дією. Для своєї життєздатності імперія мусила постійно підживлюватися креативом Заходу. Так, завдяки дуалістичній політиці самодержавства затвердився ментальний образ «осадженого» Граду, що з двох сторін оточений ворожими стихіями – ззовні буржуазним індивідуалізмом, а внутрішньо – патріархальною стихією селян-кріпаків, а далі робітників, що мали свою Правду й своє уявлення про істинний порядок соціального життя.

Слід також зазначити, що російська модернізація була не стільки усвідомленою задачею реформування державного устрою і покращення життя народу, скільки самодержавною примхою – побудувати вічне Цар-місто. Втім, якщо російська політична еліта прагнула до наближення до західної цивілізації, то вона мусила рефлексувати й змінювати свої культурно-ментальні особливості. Але цього не могло відбутися в основному через архаїчно-фрагментарну парадигму мислення, яка легалізувала деспотичну пихатість (від батька патріархальної родини до царя), неповагу до гідності й власності іншого, традицію кріпацтва і відсутність культу смиренного служіння християнським ідеям. Точніше, в російській ментальності християнські ідеї реалізувалися у межах двох культів: служіння сільській громаді і культу бюрократично-клієнтарного підпорядкування. Але ці два культу служіння були перекручені погансько-християнськими смислами, які осягались як єдине ціле, формуючи гомогенну структуру. Наприклад, міфологізований образ Матері-землі штучно був притягнутий до ідеологеми служіння царю, Вітчизні та вірі. Відтак ціннісні смисли осягались російською ментальністю в колі погансько-християнського, архаїчно-селянського способу життя. Реформувати цей «рослинно-дрімотний»

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

світ політична еліта Росії не могла й не прагнула, а навпаки – оберігала його в недоторканості. Це консервувало російське суспільство в стані маскованого поганства, яке було «закутане» в самодержавно-православне вбрання.

Ознака закритості російської ментальності ґрунтується на існуванні «локального мікрокосму», архаїчно-селянського світу. Цей мікрокосм приховував природні заповіді й виправдовував свій рабсько-кріпацький стан ідеєю схованого під водою Граду Кітежу. Убезпечений таким чином від «чужого ока» Град існував в уявленні селян й формував теллургійні принципи Правди. Її відправною цінністю був номос матері-Землі («Нашої Землі») – первинної території громади, що може поширюватися, але яку не слід покидати. Саме номос Землі вимагав відчуженості селян від інших світів – державно-дворянського й міського. Більш того, міфологема Граду Кітежу створила казкове переконання в «щасливому минулому», в якому дивним чином опиниться вся громада у майбутньому.

Щоб запобігти модернізації, архаїчний Град виробив захисні механізми збереження своєї ідентичності і традиційних форм життя. Одним з таких механізмів є «придуркуватість» – удавати із себе дурня у комунікації з пануючим класом або представником іншого світогляду. Таке маскування має цілком прагматичну мету – у вищому ідеалі – із стану незнаного ніким холопа стати місцевим царьком. На цю особливість російської ментальності вказував Є. М. Трубецької. Він писав, що ідеальним образом людини, героя російських казок був дурень, нероба й злодій Ємеля. Цей образ отримує щастя, багатство й царство «за щучиним велінням», не доклавши до цього людського розуму й праці – Ємеля здобув усе омріяне, але сам залишився тією ж людиною, що й був – придуркуватим неробою, лиходієм [11]. Певно позасвідомо у багатьох представників російської культури (зокрема й частини мешканців Донбасу) казковий образ щасливого дурня і нероби стає відправним в формуванні шкали цінностей тих інтересів, з яких складається їх ідентичність. Виразним прикладом втілення казкового образу Ємелі в новітній історії України став В. Янукович. Крах «доброго царя з народу», «свого злодія» для мешканців Донбасу став деякою крапкою неповернення, руйнацією архаїчних смислів життя, що підштовхнуло багатьох до анархічних методів встановлення Правди. Проте російсько-донбасівська форма повернення Правди теж відбувається в межах казкового мислення – рух до модернізації, утворення «народних

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

республік» цілком відповідає казковій приказці: «піди не знаю куди, знайти те, не знаю що».

Остання приказка розкриває ще одну грань російської ментальності. Коротко вона визначається одним словом: «заперечення». Два внутрішні Гради – архаїчно-теллургійний і державно-бюрократичний заперечували не лише цінності Заходу, але й спростовували смисли своїх опонентів. Однак, з часу модернізації, розпочались пошуки зближення визначених Градів. До таких пошуків долучилась російська інтелігенція. Одним з результатів її рефлексії стали теорії «індивідуалістичного соціалізму», анархізму й нігілізму. Ці світоглядні позиції спирались на ідею, що весь світ, включаючи російську державу і буржуазний уклад життя Заходу, є злом, і тому ключовим закликом стає «Заперечення – мій бог» [5, с. 34]. Саме ірраціональний принцип «заперечення всього не свого» став тим аргументом виправдання в майбутній радянській модернізації – відмові від перевірених часом форм держави і реформуванні, завдяки «світовій революції», західних цінностей у цілому. Донбасівська модернізація тотожна російській смуті. Вона спрямована не до визначеної ідеологічної мети, а від існуючої реальності. Головне – не створити «щось», а заперечити існуюче і опинитися в «щасливому минулому».

Ментальний принцип дитячо-казкового, фрагментарного заперечення є точкою відліку історичного руху по колу російсько-радянської цивілізації. Адже всі «революції зверху» або модернізації не зачіпали одного з ключових важелів соціального прогресу – сферу суспільної свідомості. За своєю сутністю, вона, мінаючи європейське просвітництво, залишалась пихато-паразитуючою. Світ фонвізінських Скотиніних, Простакових та їх нова тінейджерська парость Мітрофанушек безупинно розростався. Недоуки знаходили «тепле містечко» в бюрократичних оселях, навчалися іноземним мовам і опановували модерні навички, але залишалися тими самими індивідами, нездатними до критики й самоаналізу, неспроможними нести відповідальність за особистий вибір, але прагнучими бути озвірілими градоначальниками «міста Глупова» або хоч продавцями «мертвих душ». Отак, принцип заперечення і неглибокі наслідки європейського просвітництва сформували в ментальності російської інтелігенції комплекс нетерпимості до іншої думки, неспроможність до компромісів в цілому, на що звертав увагу ще П. Струве [9, с. 159].

У СРСР ситуація не змінилась. Хоча радянська влада умовно й поєднала два Гради в одну тотально-клієнтарну систему, соціальна

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

свідомість залишалась поза ідеалами просвітництва. Більшовицька революція зруйнувала ієрархічну систему – спільність бюрократів-утриманців. Це потребувало модернізації державного устрою і заповнення його апарату новим смислом і людським матеріалом. Більшовики вирішили це питання аплікацією партійної структури на державний апарат і суспільство. Радянська модернізація держави мала подвійну ознаку – фасадну показово-імітаційну і внутрішню військово-бюрократичну диктатуру партії. Таким чином, під гаслами побудови держави трудового народу був відроджений клієнтарний Град бюрократів-утриманців. Донбас же був перетворений на завершену форму російсько-радянської системи і ментальності з пануючим міфологізованим образом Робітника-Шахтаря.

Крах СРСР не приніс нічого принципово нового для суспільства й індивіда – він лише злегка понизив карально-регуляторну функцію держави. Як і більшість пострадянських територій, Донбас вступив у період панування суспільства споживачів, вульгаризації, атоманізованого індивідуалізму, віртуальної реальності, відчуженості української держави від потреб і розвитку суспільства тощо. Патерналізм і соціально-економічна політика утриманства, безвідповідальна (колоніальна в своїй суті) позиція української еліти довели до метаморфози міфологічного образу Робітника-Шахтаря в бінарний образ лукавого «гопника»: тієї людини, яка не лише сама обманює, але «на всіх рівнях, на всіх іпостасях – не тільки терпить обман, але готова обманюватися, більше того – постійно потребує самообману для того ж самозбереження, для подолання власної роздвоєності, для виправдання власного лукавства» [12, с. 17].

Пострадянська людина Донбасу не змогла створити соціальний простір для саморозвитку, для цього у більшості не знайшлося адаптаційних механізмів і мотивацій до здобуття модерних навичок. Соціальна стагнація привела до відмови сприймати сучасний час – його реалії. У соціальній свідомості донбасівців починають панувати ностальгійні настрої, які привели не лише до ідеалізації минулого, але до реконструкції пам'яті [13, с. 10]. Така реконструкція відбувалась під впливом російських ЗМІ, які свідомо відроджували найглибинніші архетипи російсько-радянської ментальності. Ідеологічна містифікація зруйнувала баланс раціонально-культурного каркасу свідомості і тим повернула людину в хаос афективно-фрагментарних імпульсів. Шар цивілізаційних смислів життя послабився, реконструюючи архаїчно-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

казкове повернення «щасливого минулого» в дійсності – Граду Кітежу у формі Necropolis або Царгорода із нічних мрій.

Як **висновок** зазначимо, що російсько-радянська ментальність у своїй суті не змогла адаптуватися до модерних реалій сьогодення. Європейський образ цієї ментальності є імітаційний – він поверхово сприйняв християнсько-модерні ідеї Заходу. Зараз настала доба остаточного цивілізаційного вибору – або реально модернізувати суспільство, державу та індивіда на прикладах західних цінностей, або залишитися у межах архаїчного мислення, парадигмі взаємовідносин "деспотраб", міфо-імперських, пихато-імітаційних принципів життя.

Ментально-російська частина населення Донбасу дійсно є форпостом російсько-радянського мислення – вона перша відчула загрозу руйнації своїх ціннісних веж, гостру потребу реальних змін ментальних образів. Ментально-українська частина населення Донбасу, яка в роки української незалежності почала поступово модернізуватися, на сьогодні все ж виявилася більш цілісною і гуманістичною, ніж російська. Подальша історія покаже, який шлях обере і Росія, і заручники її жахливої волі – мешканці Донбасу. Втім, у значній мірі, майбутнє цього регіону залежить від іншого – від вдалої модернізації України, від позитивного руху українського суспільства і держави до раціонально вивіреного та добродесного шляху, до європейських цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пасько І. Історія. Нація. Особистість. Вибране: історіософські етюди та манускрипти / І. Пасько. – Донецьк : ТОВ "Східний видавничий дім", Асоціація філософів і релігієзнавців, Донецьке відділення Центру гуманітарної освіти НАН України, 2013. – 424 с.
2. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави» / М. Рябчук. – К. : Критика, 2000. – 272 с.
3. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : [монографія] / М. А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
4. Маркс К. Разоблачение дипломатической истории XVIII века [Електронний ресурс] / К. Маркс. – Режим доступу : <http://psk.at.ua/Books/razoblachenija.doc>.
5. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. – М. : Наука, 1990. – 224 с.
6. Туренко О. С. Страх: спроба філософського усвідомлення феномена : [монографія] / О. С. Туренко. – К. : Вид-во «ПАРАПАН», 2006. – 216 с.
7. Рыбаков Б. И. Язычество Древней Руси / Б. И. Рыбаков. – М. : Наука, 1986. – 784 с.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

8. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-і-Гассет ; [пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахно, О. Товстенко]. – К. : Основи, 1994. – 420 с.

9. Пайпс Р. Русский консерватизм и его критики: исследование политической культуры / Р. Пайпс ; [пер. с англ.]. – М. : Новое изд-во, 2008. – 252 с.

10. Эйдельман Н. Я. «Революция сверху» в России / Н. Я. Эйдельман. – М. : Книга, 1989. – 176 с.

11. Трубецкой Е. Н. Иное царство и его искатели в русской народной сказке [Электронный ресурс] / Е. Н. Трубецкой. – Режим доступа : <http://philologos.narod.ru/sophia/trub.htm>.

12. Левада Ю. А. Homo Post-Soveticus / Ю. А. Левада // Общественные науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 5–24.

13. Левада Ю. «Человек ностальгический»: реалии и проблемы // Ю. Левада // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2002. – № 6. – С. 7–13.

В статье раскрываются российско-советской основы ментальности жителей Донбасса, которая характеризуется автором как аффективно-фрагментарная. Её ключевыми особенностями являются историческая многоукладность ценностных смыслов, острое внутреннее противоречия, переплетение архаико-языческих и христианских идей, глубокое влияние мифо-сказочных архетипов. Показано, что несколько попыток модернизации страны не изменили российско-советскую ментальность, она лишь приобрела цивилизационные атрибуты, но не выработала позитивные механизмы адаптации к новым реалиям жизни.

Ключевые слова: ментальность; фрагментарность; мифо-сказочные архетипы.

The Russian-Soviet fundamentals of mentality of present-day Donbas inhabitants are reviewed, which the author describes as affective fragmentary mentality. Its key features are historical versatility of values, sharp internal contradiction, entwinement of archaic heathen and Christian ideas, strong influence of myth and fairytale archetypes as well as incapability to accept positive ideas of western civilization at large. A number of attempts to modernize the country and accept the educational heritage of Europe have not changed Russian-Soviet mentality, the latter taking a disguising and imitational, externally aggressive and internally confined form. Further still, Russian-Soviet mentality preserved its local microcosm – the archaic peasant world. It produced justification to its slavish and serf state as well as tellurgic principles of justice and developed crafty mechanisms for preservation of its identity. That said, mentality of the ruling class also remained unchanged – having escaped European education, it remained to be haughty parasiting community which complied with bureaucratic and clientelist values. Such stagnation trends existed in the USSR and in the Donbas territory during the years of independence of Ukraine. The post-Soviet people of the Donbas could not create social space for self-development, the majority lacking adaptation mechanisms for the purpose and

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

motivations for acquiring modern skills. Mental stagnation resulted in refusal to perceive the present day and its reality. Donbas mentality has therefore developed no positive mechanisms for adaptation to new reality of life and refused modern meanings of life, by sinking into archaic archetypes of the Russian-Soviet past.

Keywords: *mentality, fragmentarity, myth and fairytale archetypes.*

REFERENCES

1. Pasko I. (2013), *History. Nation. Personality. Favorites: historical and philosophical studies and manuscripts*, LLC "East Publishing House" Association philosophers and religious studies, Donetsk branch of the Center of Humanitarian Education Sciences of Ukraine, Donetsk, 424 p. (ukr).
2. Riabchuk N. (2000), *Dilemmas Ukrainian Faust: Civil Society and "nation-building"*, Kyiv, 272 p. (ukr).
3. Kozlovets M. (2009), *Phenomenon of national identity: the challenges of globalization*, Monograph, Zhytomyr, 558 p. (ukr).
4. Marx K. *Exposing the diplomatic history of the XVIII century*, available at: <http://psk.at.ua>> Books / razoblachenija.doc (rus).
5. Berdiaev N. A. (1990), *Origin of Russian Communism*, Nauka, Moscow, 224 p. (rus).
6. Turenko O. (2006), *Fear: an attempt to philosophical understanding of the phenomenon*, PARAPAN, Kyiv, 216 p. (ukr).
7. Rybakov B. I. (1986), *Paganism Ancient Rus*, Nauka, Moscow, 784 p. (rus).
8. Ortega-i-Gasset Jose (1994), *Selected Works*, Fundamentals, Kyiv, 420 p. (ukr).
9. Pipes R. (2008), *Russian conservatism and its critics: a study of political culture*, New Publishing, Moscow, 252 p. (rus).
10. Adelman N. Y. (1989), *"Revolution from above" in Russia*, Moscow, 176 p. (rus).
11. Troubetchkoy Ye. N. *Another kingdom and its seekers in the Russian folk tale*, available at: <http://philologos.narod.ru/sophia/trub.htm> (rus).
12. Levada Y. A. (2000), *Homo Post-Soveticus*, *Social studies and the present*, № 6, pp. 5-24 (rus).
13. Levada Y. (2002), *"Man nostalgic": Realities and Challenges*, *Public Opinion Monitoring: Economic and social changes*, № 6, pp. 7-13 (rus).

УДК 94[(470+571):(282.247.34)]:341.223.2

Олександр ШТОКВИШ,

*кандидат філософських наук, науковий співробітник
Українського інституту національної пам'яті, експерт
Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації*

Богдан КОРОЛЕНКО,

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Українського інституту національної пам'яті*

«КРИМСЬКА ОБРАЗА»: МІФ, ЙОГО ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРОЕКЦІЇ

Розглянуто вплив історичної пам'яті про «російський Крим» на ідеологічно-пропагандистський супровід Другої анексії Криму 2014 р. Проаналізовано природу і вплив концепту «історичної (національної) образи» на становлення сучасного російського суспільно-політичного дискурсу про Крим. Показано, що в періоди економічних, політичних і соціальних криз національна образа може відіграти негативну роль, оскільки власні біди й негаразди можуть бути поставлені в провину іншим національним спільнотам. Почуття невдоволення й роздратування шукає виходу й часто виливається в акті агресії, причому метою цієї агресії може бути практично будь-який об'єкт, зовсім не пов'язаний з джерелом самої напруженості. На цьому ґрунті, доводять автори, виростає явище так званого «національного ресентименту», який хоч і схожий, але не тотожний феномену «національної образи».

***Ключові слова:** Крим; анексія; історична образа; національний ресентимент; кримські татари; історична пам'ять.*

Постановка проблеми і стан її вивчення. Анексія Криму Російською Федерацією у березні 2014 р. та фактично задекларовані російським президентом Владіміром Путіним претензії на територію Півдня і Сходу України під імперською ширмою їх «історичної належності» Росії яскраво засвідчили інструменталізацію історичних уявлень та їх викривленої інтерпретації у пропагандистській кампанії та геополітичних візіях керівництва сусідньої держави. І кримська операція, і проект так званої «Новоросії» офіційною московською

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

пропагандою обґрунтовуються «історичним правом» Росії на ці «іконно русські» землі, заселені упродовж XVIII–XX ст. представниками «руського міра». Останні події, пов'язані з інспірованим Кремлем на сході України політичним і воєнним конфліктом, артикулювали не лише академічні, але й політичні, гуманітарні, соціокультурні та інші аспекти актуальності «кримсько-донбаського» дискурсу на тлі глобальних викликів сучасності. Аналіз витоків і широкого комплексу причин конфронтації змушує звернути увагу на архетипні моменти, які надали цьому конфлікту ознак культурного і навіть цивілізаційного протистояння, більше того, актуалізацією яких він зміг відбутися.

Примітно й те, що це «вилучення» чужої власності відбувалося у вигляді певної сатисфакції, якої вимагала Росія за нанесену їй у минулому образу. Загальна радість, нескінченні мітинги з вигуками «ми разом» і «ми повернулися додому», нарешті, цей їдкий (у бік України) слоган «Крим наш», що перетворився згодом на знаменитий мем «Кримнаш», чергувалися з погано прихованою зловтіхою щодо законної власниці півострова. Особливо коли підкреслювалося, що «ліквідовано історичну несправедливість», а все, що сталося, є відповіддю російського народу на заподіяну йому образу [1].

Експлікація подібних почуттів і настроїв була здійснена і артикульована президентом РФ В.В. Путіним у його знаменитій промові в Кремлі 18 березня 2014 року: «...Сьогодні, через багато років, я чув, як кримчани, зовсім недавно, говорили, що тоді, в 1991 році, їх передали з рук в руки просто як мішок картоплі. Важко з цим не погодитися. Російська держава, що ж вона? Ну що, Росія? Опустила голову й змирилася, проковтнула цю образу» [2]. Але чи справді росіян образили, причому настільки, що задля сатисфакції довелося зазіхнути не лише на територію суверенної держави, але й на всю організацію світового порядку, усталеного після Другої світової війни?

Упродовж останніх десятиліть вчені все частіше звертають увагу на наявність деякого досить важливого компонента історичної свідомості, що відповідає за самоідентифікацію певного народу, а отже і за його самозбереження як унікальної етнокультурної спільноти. Цей компонент – історична (національна) образа. Його визначенню й підходам до його осмислення присвятили свої напрацювання В. Ігнатов [3], В. Шнірельман [4], а також автори даної публікації [5; 6]. Вельми цікавими, у контексті досліджуваної проблематики, видаються праці наукового і публіцистичного характеру сучасних російських авторів, що стосуються феномену національного ресентимента [7].

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Метою статті є вивчення проблеми «історичної образи», її ідеологічних витоків, історичних обставин і суспільно-політичних контекстів її появи, а також її впливу на конструювання історичної свідомості російського суспільства загалом і образів «Іншого-Чужого» (у нашому випадку кримських татар і українців) зокрема. Важливим є дослідження латентних смислів «історичної образи» як ідеологічного чинника, а також комплексу обставин, за яких можлива практична інструменталізація цього концепту історичної пам'яті, як засобу внутрішньополітичної мобілізації спільноти. Зрештою, студії цього феномену необхідні також для розуміння його «експортного потенціалу» для обґрунтування територіальних та геополітичних претензій, засвідченого російською анексією Криму та проєктами «Новоросії».

Виклад основного матеріалу. На основі існуючих підходів до інтерпретації поняття «історична (національна) образа» спробуємо скласти узагальнене його визначення. Відтак, історична образа – один із атрибутів національної культури, що свідчить про наявність в історичній свідомості певної культурної спільноти (носія образи) негативних емоційно-експресивних почуттів щодо іншої (винуватця, чинника образи), пов'язаних зі спогадами або уявленнями про провадження останньою певних негативних дій (навмисних чи випадкових), які глибоко зачіпають почуття національної гордості, завдають болю і страждано морального характеру, породжують почуття несправедливості та приниження у носія національної образи.

Для зручності викладу будемо користуватися поняттям «національна образа», коли йдеться про сьогоdnішній стан національної свідомості, або «історична образа» – стосовно уявлень, що склалися під впливом подій далекого минулого. Близька, але не тотожна феномену «національної образи» проблема так званого «національного ресентименту».

Хоча ми й зазначаємо, що національна образа – спадщина минулого, важливо розуміти, яке саме минуле мається на увазі у кожному конкретному випадку. Якщо мова йде про геноцид вірмен у роки Першої світової війни або про Голокост під час Другої, то, дійсно, мають місце почуття, породжені спогадами живих свідків (учасників) подій, або їх нащадків, які знають про те, що трапилося саме з цих спогадів. Тобто тут ставлення до «чужого» – кривдника «своїх», «нас», обумовлено впливом автобіографічної та комунікативної пам'ятей, якщо користуватися термінологією Я. Ассмана [8].

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Інша справа – пам'ять про образу, яка лише «тліє» у глибинах колективної пам'яті, втративши чіткі обриси під впливом часу: за певних обставин ці спогади можуть бути «транспортовані» з глибини, очищені від пилу забуття й знову запропоновані суспільству як щось давно знайоме і, на даний момент, актуальне. Або взагалі виявляється, що у образі, яка щойно «прокинулася», витoki не в минулому, а в сьогоденні.

У цьому зв'язку можна згадати німецьку образу на євреїв у 1920–1940-і роки, подану ідеологами нацизму як одвічну «кривду» семітською расою арійців, що нібито своїм корінням сягає углиб тисячоліть. Насправді ж вона була продуктом старих забобів, що ожили на ґрунті бідувань німецького народу, причиною яких була поразка Німеччини у Першій світовій війні.

У періоди економічного спаду й соціальної кризи національна образа може відіграти негативну роль, тому що, як стверджує В. Ігнатов, при цьому власні біди й негаразди часто ставляться в провину іншим етнічним групам або спільнотам [3, с. 16]. Такою є, наприклад, знаменита теорія «цапа-відбувайла», або, висловлюючись науково, теорія фрустрації і агресії. Психологічна сторона її дуже проста. Коли якась прагнення людини не отримує задоволення, блокується, це створює в психіці стан напруженості, роздратування – фрустрації. Фрустрація шукає якоїсь розрядки і часто знаходить її в акті агресії, причому метою цієї агресії може бути практично будь-який об'єкт, зовсім не пов'язаний із джерелом самої напруженості. Найчастіше це хтось слабкий, не здатний себе захистити.

Такий самий механізм зганняння роздратування існує і у суспільній психології – найчастіше «цапом-відбувайлом» у кризовий період виявляється певна расова чи національна група [9]. На цьому ґрунті постає явище так званого національного ресентименту. Ресентимент (фр. Ressentiment: обурення, злопам'ятність, озлоблення) – почуття ворожості до того, кого суб'єкт вважає причиною своїх невдач («ворогом»), безсила заздрість, «тяжке усвідомлення марності спроб підвищити свій статус у житті або у суспільстві». Цей термін, уведений Ф. Ніцше, означає бажання створити образ ворога, щоб зігнати на ньому провину за невдачі. «Ресентимент – мораль рабів, пристрасно бажуючих стати панами, мораль заздрісників, озлоблених лузерів, які звинувачують увесь світ в аморальності» [10].

Від національної образи національний ресентимент відрізняється тим, що перша, хоч мінімальною мірою, залежить від негатив-

ного впливу зовнішнього об'єкта або від наявності конфлікту з ним (іншою спільністю). Ресентимент же – чисто суб'єктивний феномен, причина його існування знаходиться у самому суб'єкті, точніше – в його проблемах.

Спіраючись на зазначене, спробуємо проаналізувати природу згаданої вище «кримської образи». На нашу думку, якщо для когось Крим і може асоціюватися з національною образою – так це для кримських татар. Адже це вони жили там упродовж віків і мали свою державність, були її позбавлені, а, пізніше, узагалі вигнані з рідної землі. Проте агресивно апелювати до історичної образи щодо «кримського питання» почали не вони, а їх кривдники, і почалося це ще в другій половині XVII ст.

Саме тоді з'являється документ із ідеєю завоювання Криму та її обґрунтуванням як відповіддю на вчинені кримцями «образи». Його автор – «вчений слов'янин» серб Юрій Крижанич, який з кінця 1650-х рр. перебував у Московії: «Тем более, *справедливую причину войны* (тут і далі курсив наш. – авт.) мы имеем относительно тех магометан, кои учинили нам народныя обиды; таковы суть наипаче крымцы, кои целые века не перестают обижать сие государство (Московію. – авт.). ...Относительно татар Господь дал нам успех, именно взятием Казани, Астрахани и Сибири; поэтому мы можем надеяться и должны молить Господа, чтобы Он дал полное одоление на татар, и *чтобы мы могли прогнать из Крыма обидих всего света мучителей и разбойников*» [11, с. 74–75]. У тексті Крижанича вперше серед такого виду пам'яток з'являється теза про «історичну кривду», завдану кримцями Московській державі як справедливу причину до війни, а також ідея месіанської ролі Московії у звільненні цивілізації від татарської небезпеки. Ця ідеологема стане лейтмотивом російської концепції «кримського» зовнішньополітичного вектора.

До слова, одразу після сходження Єкатерини II на російський престол, в липні 1762 р. імператриці було подано доповідь про «справедливість» завоювання Криму: «Они (татари. – авт.) весьма склонны к хищению и злодействам, искусны в скорых и внезапных воинских восприятиях, а до последней с Турками войны *приключали России чувствительный вред и обиды* (курсив наш. – авт.) частыми набегами, пленением многих тысяч жителей, отгоном скота и грабежем имения из областей Российских» [12, с. 190–191].

Таким чином, спостерігається певна тяглість політико-ідеологічної традиції «історичної образи» татарами Росії, започаткова-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

ної Ю. Крижаничем, яка набуває форм культурної пам'яті з властивими їй соціальними функціями.

Про символізм історичної образи в пам'яті, а також латентну потребу її «сатисфакції» свідчив і вибір місця для приведення до присяги кримських татар – нових підданих імперії після першої анексії Криму у 1783 р. Присягу вирішено було приймати в таборі, розташованому на крутосхилій скелі Ак-Кая (Біла гора) поблизу Карасубазара. Це місце для прийняття присяги було обране не випадково – воно мало стати символом «історичної помсти» Росії кримським татарам за всі образи – за легендою, з цієї скелі кримці скидали в прірву руських бранців [13, с. 302].

Вплив феномену «історичної образи» в концепції зовнішньої політики Московського князівства й згодом Російської держави XVII–XVIII ст. щодо кримського питання був домінуючим. Логічним і закономірним видається той факт, що сатисфакція за «історичну кривду» була зрозумілою й відповідала російським суспільним інтенціям, а також стала прийнятним дипломатичним приводом для просування Російської імперії як «оборонця» руських земель від татарських «хижаків» на південь та подальшої колонізації всього Північного Причорномор'я. Основні ідеологеми імперської моделі пам'яті про Крим в трансформованому вигляді знайшли відображення і в суспільно-політичному дискурсі.

Очевидно, апіорі упереджене й ксенофобне сприйняття кримських татар як провідний концепт історичної пам'яті про цей народ, культивованої у різних формах (як у суспільному дискурсі на прикладі наведеної вище цитати, так і в неопублічному поширенні стереотипних уявлень про татар – «кривдників християнської цивілізації») – відіграло не останню роль у мотивації прийняття сумно відомої таємної постанови Державного Комітету Оборони СРСР № 5859 сс «Про кримських татар» від 11 травня 1944 р.

У преамбулі документу вказувалося, що «у період Вітчизняної війни багато кримських татар зрадили Батьківщину, дезертирували з частин Червоної Армії, що обороняли Крим і переходили на сторону противника, вступали до сформованих німцями добровольчих татарських військових частин, що боролися проти Червоної армії; в період окупації Криму німецько-фашистськими військами, беручи участь у німецьких каральних загонах, кримські татари особливо відзначалися своїми звірячими розправами над радянськими партизанами, а також допомагали німецьким окупантам в справі організації насильницького

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

вивезення радянських громадян до німецького рабства й масового винищення радянських людей». Окрім цього, кримські татари звинувачувалися також у «переслідуванні та утисках нетатарського населення Криму» та «роботі з підготовки насильницького відторгнення Криму за допомогою німецьких збройних сил» [14].

Через 10 років після депортації татар Крим був приєднаний до України. Ніяких натяків на переживання будь-якої образи, як серед населення півострова, так і серед громадян РСФСР, протягом більш як 30 з гаком років, не спостерігалось. Дана проблема була піднята лише у 1990-х роках, у контексті російсько-українського конфлікту навколо Чорноморського флоту.

Тому ця так звана національна образа щодо свого визначення такою не є насправді, це міф, оскільки для її появи ніколи не було жодних природних причин. Але чим тоді зумовлено те негативне ставлення величезної маси росіян до українського епізоду в історії Криму, до нової, постмайданівської сторінки української історії, до ідеї про незалежність України взагалі? На нашу думку, двома факторами: наявністю яскраво вираженого постімперського синдрому, фантомного болю за втраченими територіями колись однієї великої імперії, (про що свідчить поширена ностальгія за СРСР) і масовим ресентиментом широких верств населення, що має глибоке коріння у духовній культурі російського народу.

Коріння це лежить ще в допетровській Московії, коли, разом із зародженням месіанської ідеї про Москву – «Третій Рим» («два Рима падоша, третій стоить, а четвертому не бисть»), авторства старця Єлізарова монастиря Філофея), на самих різних щаблях тодішнього суспільства укорінвалося почуття глибокої неприязні, що часом доходило до презирства, а то й ненависті до іноземців, званих «німцями». Це почуття, яке стало традиційним ставленням і яке пізніше назвуть антизахідництвом або латинобоязню, особливо розквітло після реформ Петра I, коли, втомившись наздоганяти і копіювати Захід, суспільству потрібно було пояснити причини неуспіху «наздоганяючої» моделі російської стратегії розвитку. «З гарячкових петровських реформ, до радянського «наздогнати і перегнати» йшла гонитва за Заходом, але вдавалося лише наблизитися, створити видимість і зовнішню схожість ціною величезних втрат і поневірянь. Безуспішні спроби наздогнати й перегнати суперника, який пішов уперед, пояснюються відтак його гріховною природою, обманом союзників, імітуванням успіхів, крадіжкою ідей...» [15].

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Особливо популярним і життєздатним виявився міф, що пояснював причину невдач підступами і шкідництвом незліченних ворогів Росії: країнами-конкурентами, внутрішніми зрадниками-сепаратистами, всесвітньою змовою, «навалою» шпигунів тощо.

Крах СРСР лише посилив почуття російського національного ресентименту до щасливого ворога, яке живилося ще й сприйняттям того, що сталося, як якоїсь вселенської катастрофи, Апокаліпсису порадянськи. Ці настрої точно відчула (а до певної міри і розділяла, більше того – плекала) провладна еліта «державників», що змінила ельцинських демократів, на яких, на думку більшості, лежала провина за те, що трапилось. Не випадково одним з головних пропагандистських міфів путінської епохи, який почав активно розкручуватися чи не з перших місяців приходу Путіна до влади, стала «теорія поразки» Росії, починаючи з ламентаций про «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття», якою був розпад СРСР...». Активно тиражувався міф «про геополітичну поразку, приниження й розграбування Росії світовим лібералізмом і його ставлениками Єльциним, Гайдаром і Чубайсом» [7].

Але для успішного управління таким суспільством як російське цього явно недостатньо. Виникла нагальна потреба у символічній компенсації, перенесенні, проекції власних комплексів і фрустрації на символічну фігуру «Іншого». Цим «Іншим» і стала Україна: мало, що взяла активну участь у розвалі Союзу, мало, що «зрадила», відмежувавшись від сестри-Росії, забувши про «вікову дружбу», так ще й «обікрала» її наостанок, «відрубавши» шматок споконвічно російської землі, рясно политой російською ж кров'ю. Саме так «із підліткових комплексів влади, дитячого розчарування еліти у Заході і соціального інфантилізму населення народився міф про український фашизм» [7]. Ресентимент вимагав об'єкта для символічної помсти – ним і стала Україна.

Характерним є використання російською пропагандою образу фашизму як синоніма абсолютного зла, граничної дегуманізації «Іншого». А боротьба з таким злом повинна закінчуватися Перемогою. Такою символічною перемогою – компенсацією/сатисфакцією і стала анексія Криму та створення маргінальних «республік ДНР-ЛНР».

Висновки з усього сказаного вище цілком не двозначні. Так, історична свідомість сучасного російського суспільства дійсно містить концепт, який, при поверховому аналізі, можна прийняти за «історичну образу», пов'язану з пам'яттю про Крим, або як «Кримсь-

ку образу». Однак механізми появи такого компонента історичної свідомості не пов'язані зі справжніми історичними подіями, які можна кваліфікувати як кривду з боку інших народів. Це наслідок прояву «хворобливості» національної свідомості росіян, ураженої «вірусом» національного ресентименту – гнітючого почуття вічного невдоволення існуючим станом речей, безсилої заздрості і злоби до «Іншого-Чужого», який вважається причиною цього стану і схильності поквитатися з ним «за все».

Багаторазово посилене можливостями сучасних засобів інформаційно-психологічної війни, це почуття може слугувати і, як показує дійсність, слугує у якості засобу внутрішньополітичної мобілізації суспільства й перетворення його у «суспільство війни», яке здатне конфліктувати не лише з країнами-сусідами, але й з усім світом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саулкін В. Русская весна. Севастополь и Крым вернулись домой [Електронний ресурс] / В. Саулкін. – Режим доступу : http://ruskline.ru/analitika/2014/03/20140322/russkaya_vesna_sevastopol_i_krym_vernulis_domoj/.
2. Главное в речи Путина о Крыме, НАТО и «национал-предателях» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medialeaks.ru/features/vosem-glavnyx-tezisev-putina-o-prisoedinenii-kryma>.
3. Игнатов В. Национальная обида – атрибут этнической культуры / В. Игнатов // Человек. Бытие. Культура. – К., Переяслав-Хмельницький, 1991. – С. 15–16.
4. Шнирельман В. Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье / В. Шнирельман. – М., 2003. – 601 с.
5. Штоквиш О. Етнічна образа як компонент суспільної пам'яті / О. Штоквиш // Гілея : зб. наук. пр. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – 2013. – С. 137–139.
6. Короленко Б. «Історична кривда» як ідея та легітимаційний фактор анексії Кримського ханства Російською імперією: витоки, ідеологічне забезпечення та реалізація «нвої» політики пам'яті / Б. Короленко // Національна та історична пам'ять. – 2011. – Вип. 1. – С. 283–303.
7. Медведев С. Русский ресентимент [Електронний ресурс] / С. Медведев. – Режим доступу : <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>.
8. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
9. Кон И. Психология предрассудка (О социально-психологических корнях этнических предрассудков) [Електронний ресурс] / И. Кон // Психоло-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

гия национальной нетерпимости / [сост. Ю. В. Чернявская]. – Минск : Изд-во «Харвест», 1998. – Режим доступа : <http://evartist.narod.ru/text9/13.htm>.

10. Дмитрий Быков сравнивает побеждающий пока в России фундаментализм с его исламским аналогом – и гадает, что будет дальше [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politforums.net/ukraine/1421492416.html>.

11. Бережков М. План завоевания Крыма, составленный в царствование государя Алексея Михайловича учёным славянином Юрием Крижаничем / М. Бережков. – СПб., 1891. – 90 с.

12. Сергеев А. Доклад императрице Екатерине II по вступлении ее на престол, изображающий систему крымских татар, их опасность для России и претензию на них. О Малой Татарии / А. Сергеев // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – 1916. – № 53. – С. 190–193.

13. Приятное свидание в земном Элизии (Потемкин и Екатерина II в Крыму) // Легенды и предания Крыма. – Симферополь : ИД «Квадранал», 2003. – С. 298–387.

14. Постановление ГОКО [Государственного комитета обороны СССР] № 5859 сс от 1 мая 1944 года «О крымских татарах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_03.php?1.

15. Истоки антизападничества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pora-valit.livejournal.com/3127313.html>.

The influence of the historical memory of the «Russian Crimea» on ideological and propaganda support of the second annexation of the Crimea in 2014. Analyzed the nature and impact of the concept of «historical grievance» in the formation of modern Russian social and political discourse about the Crimea.

Although historically (national) grievance – a legacy of the past, it is important to understand exactly what is the past in each case. There are ancient grievances arising from specific historical events, injustice on the part of other nations (war, annexing, genocide). This grievance has lost a clear outline of the influence of time, and may gradually come to naught. But under certain circumstances, these memories can be "extracted" from the depths of historical memory, and become relevant. Or even appears that the origins of this "awakening" the memory of grievances are not in the past and in the present.

National grievance can play a negative role in times of economic, political and social crisis. Society often shifts the blame for their problems to people in other countries that are not related to the incident. This is also called a «national grievance». But this is another phenomenon, which is called the «national resentment».

Key words: *Crimea; annexation; historical grievance; national resentment; Crimean Tatars; historical memory.*

Рассмотрено влияние исторической памяти о «русском Крыме» на идеологически пропагандистское сопровождение Второй аннексии Крыма

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

2014 года. Проанализированы природа и влияние концепта «исторической (национальной) обиды» на становление современного российского общественно-политического дискурса о Крыме. Показано, что в период экономических, политических и социальных кризисов национальная обида может сыграть негативную роль, поскольку собственные беды и невзгоды могут быть поставлены в вину другим национальным сообществам.

Чувство недовольства и раздражения ищет выход и часто выливается в акте агрессии, причем целью этой агрессии может быть практически любой объект, не связанный с источником самой напряженности. На этой почве, доказывают авторы, вырастает явление так называемого «национального resentment», которое хоть и похоже, но не тождественно феномену «национальной обиды».

Ключевые слова: Крым; аннексия; историческая обида; национальный resentment; крымские татары; историческая память.

REFERENCES

1. Saulkin V. Russkaya vesna. Sevastopol i Krym vernulis domoy, available at: http://ruskline.ru/analitika/2014/03/20140322/russkaya_vesna_sevastopol_i_krym_vernulis_domoj/. (rus).
2. Glavnoe v rechi Putina o Kryme, NATO i «nacional-predatelyakh», available at: <http://medialeaks.ru/features/vosem-glavnyx-tezisev-putina-o-prisoedinenii-kryma> (rus).
3. Ignatov V. (1991), *Chelovek. Bytiye. Kultura*, Kiev, Pereyaslav-Khmelnyskiy, pp. 15–16 (rus).
4. Shnirelman V. (2003), *Voiny pamiaty: mify, identichnost i politika v Zakavkazye*, Moscow, 601 p. (rus).
5. Shtokvish O. (2013), *Gileya. Zbirnyk naukovykh prats*, Kyiv, 75 (№ 8), pp. 137–139 (ukr).
6. Korolenko B. (2011), *Natsionalna ta istorychna pamiat*, 1, pp. 283–303 (ukr).
7. Medvedev S. Russkiy resentment, available at: <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment> (rus).
8. Assman Y. (2004), *Cultural memory: Letter, the memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity*, Moscow, 368 p. (rus).
9. Kon I. (1998), *Psikhologiya natsionalnoy neterpimosti [Psychology of of national intolerance]*, Harvest, Minsk, available at: <http://evartist.narod.ru/text9/13.htm>. (rus).
10. Dmitry Bykov compares who overcomes while in Russia, with its Islamic fundamentalism analogue – and wondering what will happen next, available at: <http://www.politforums.net/ukraine/1421492416.html>. (rus).
11. Berezhev M. (1891), *Plan for the conquest of the Crimea*, compiled during the reign of the Emperor Alexei Mikhailovich Slav scholar Yuri Krizhanich, St. Petersburg, 90 p. (rus).

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

12. Sergeev A. (1916), *Izvestiya Tavricheskoy uchenoy arkhivnoy komissii*, № 53, pp. 190–193 (rus).

13. *Legendy i predaniya Kryma* (2003), Symferopol, pp. 298–387 (rus).

14. Resolution GFCS [State Defense Committee of the USSR] № 5859 cc from May 1, 1944 "On Crimean Tatars", available at: http://www.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_03.php?1 (rus).

15. Istoki antyzapadnichestva, available at: <http://pora-valit.livejournal.com/3127313.html> (rus).

УДК 327.5

Віра ДОДОНОВА,

доктор філософських наук, професор кафедри філософії

Донецького національного університету, експерт

Українського інституту стратегій глобального розвитку і адаптації

СОЦІАЛІСТИЧНІ АБЕРАЦІЇ ДОНБАСУ І КОНСЕРВАТИВНА МОДЕРНІЗАЦІЯ РОСІЇ

Стаття присвячена аналізу політичної ситуації на Сході України, дослідженню причин військового конфлікту в даному регіоні. Проаналізована програма суспільно-політичного руху «Партія Новоросія». Досліджено стратегію консервативної модернізації в Росії, що включає в себе: по-перше, консолідацію еліт, по-друге, безкомпромісну боротьбу з моральним виправданням порушень писаного закону, по-третє, рух до реалістичного законодавства. Автор доходить висновку про існування реального протиріччя між політичними сподіваннями деяких жителів ДНР та ЛНР на реставрацію соціалізму й реальними перетвореннями в самій Росії, які не мають жодного відношення до соціалістичних.

Ключевые слова: *аберація; конфлікт; соціалізм; модернізація; консервативна модернізація.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. Політична ситуація в Україні на сьогоднішній день є вкрай напруженою і нестабільною, що виливається у військові дії на Сході країни.

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

Драматичні події на Донбасі по-новому змушують поглянути на усталені форми управління державою, способи прийняття політичних рішень, стереотипи взаємин політичної влади і населення. Українська політична еліта, з одного боку, робить спроби до врегулювання пульсуючого конфлікту, з іншого боку, демонструє явно нетолерантне, агресивне ставлення до населення, забуваючи, що якщо «Донбас – це Україна», то й люди, що живуть на тій території – повноцінні українські громадяни. Складається враження, що ірраціональні складові в управлінні переважають над раціонально обґрунтованими рішеннями. Або ж ми маємо справу з виваженим егоїстичним підходом до вирішення політичних питань.

Сьогодні в науковій і публіцистичній літературі, в засобах масової інформації обговорюють різноманітні фактори, що призвели до війни на Донбасі, серед яких політичні, геополітичні, економічні, культурні. Можна припустити, що одним із факторів, який спровокував військовий конфлікт на Донбасі, є ментальні відмінності між регіонами України, відмінності між ціннісно-світоглядними переконаннями мешканців Сходу, Центру, Заходу країни. Ментальність часто тлумачиться як «осад історії», «пам'ять народу про минуле». Очевидно, що в різних регіонів України своя індивідуальна, вистраждана пам'ять, якою в сучасних умовах хтось уміло маніпулює. Однією з болючих тем, що стала предметом маніпуляції, є ставлення до соціалістичного минулого.

Тому **метою** цієї статті є оцінка масових очікувань населення нових державних утворень на Сході України щодо соціалістичних перетворень і співвіднесення цих очікувань із стратегічними установками, які сьогодні панують у Росії.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що Донбас в його нинішньому вигляді є продуктом радянської індустріалізації. Вже через це населення Донбасу схильне до ідеалізації всього, що пов'язано з радянським періодом історії. Старші вікові категорії продовжують ототожнювати себе з радянським народом, навіть не зважаючи на те, що ось уже майже чверть століття такої спільності не існує. Донбас є тим регіоном України, де події радянської історії постійно актуалізувалися, тут живими є спогади про соціалістичне минуле, більше того, ці спогади постійно підживлювалися. Штучним чином підтримувався й підтримується постійний дискурс, який може бути пролонгований кожним з його учасників. Виходячи з явища

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

інтертекстуальності, кожний учасник дискурсу може по-своєму інтерпретувати ті чи інші події чи факти, вносити свої корективи, своє виключно суб'єктивне розуміння, тобто конструювати соціальну реальність, вибудовуючи свій маленький *Lebenswelt*.

Дискурс, який розгортається в окупованому Донбасі з приводу «світлого майбутнього», підкріплюється автоматними чергами, залпами з установок «Град» і «Смерч», що робить його більш драматичним, а гасло «побудова суспільства без олігархів» знайшло відгук не лише серед старіючого населення, а й серед частини молодого покоління Донбасу. Всі «нюанси» громадянської війни жителі цього регіону знають не тільки з художньої літератури, а й відчули на «власній шкірі», чим і відрізняються від теоретизуючих представників «диванної сотні».

Політичний простір Сходу України сьогодні можна описати за допомогою відомої дилеми «Друг-ворог», запропонованої німецьким політичним філософом Карлом Шмідтом. Ступінь інтенсивності соціальних відносин дійшов краю, за яким стоїть ненависть і злоба, готовність бачити в опоненті ворога. І якщо одна частина населення очікує на «звільнення/завоювання» з боку Росії, то інша – з боку України. Жителі, що демонструють ліберально-демократичні цінності, хочуть повернення українського політичного поля, тоді як орієнтовані на авторитарні форми правління, навпаки, мріють влитися у російський політичний простір – у «СРСР-2».

У масовій свідомості донбасівців живуть не тільки світлі спогади про «молоді роки», наповнені наполегливою творчою працею, але й надії на відродження радянського ладу. Соціалізм на Донбасі аж ніяк не є чимось критично подоланим, він, як і раніше, залишається найсправедливішим і найбажанішим соціальним устроєм. Негативні аспекти реального комуністичного будівництва не затьмарили в умах східних українців загалом позитивного соціалістичного ідеалу. Тому не дивно, що від нової влади вони чекають перетворень у дусі реставрації радянських порядків, і саме із соціалізмом пов'язують заклики до соціальної справедливості, рівноправності, народовладдя, проти злочинства, корупції, олігархів, і проти, що важливо, приватної власності.

Примітно, що такі очікування від початку не були чимось вербалізованим, зафіксованим у програмних документах нової влади, в промовах лідерів Новоросії та інших документах. Однак, незважаючи на це, жителі Донбасу в усіх починаннях політичних новоутворень

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

схильні вбачати саме соціалістичну складову. Якщо на ранніх етапах протистояння на Сході України обидві сторони бачили в мешканцях контрольованих територій лише пасивну масу, своєрідний «приз», який дістався переможцю, то із розгортанням конфлікту все більш важливою стає підтримка населення, в тому числі й електоральна. Отже, самопроголошена в Донецьку й Луганську влада змушена була враховувати настрої мас, дотримуючись соціалістичної риторики хоча б «за зовнішньою формою». З особливою силою це проявилось напередодні виборів керівництва ДНР і ЛНР 2 листопада 2014.

Звернемося до Програми суспільно-політичного руху «Партія Новоросія», яку було надруковано в газеті «Новоросія» № 1 від 21 травня 2014 року.

Перше положення цього документа свідчить: «Створення Держави Новоросія – це не тільки виведення всіх південно-східних земель України з підпорядкування київської влади, не тільки звільнення від гніту фашистської хунти, але й побудова нової, по-справжньому справедливої, науково, технологічно розвинутої держави, всі ресурси якої не на словах, а насправді належать народу і повністю використовуються йому на благо» [1, с. 1]. Тут же акцентовано увагу на федеративному устрої народної держави. «Держава Новоросія буде суверенною державою, заснованою волею народу, який є єдиним джерелом влади. Основою державного устрою Новоросії буде народовладдя, що базується на принципах прямої демократії при ухваленні найважливіших рішень, що визначають майбутнє народу й держави» [там само].

Друге положення стосується економічної системи Новоросії, а саме: «Земля, її надра, води, рослинний і тваринний світ, а також великі промислові та фінансові активи, створені працею народу, не можуть перебувати у приватній власності. Користування та розпорядження природними багатствами не може здійснюватися на шкоду інтересам народу». Ключовим моментом цього положення є базове для соціалізму заперечення приватної власності. Щоправда, далі сказано, що «економічний устрій Новоросії базуватиметься на принципах соціальної справедливості та багатоукладності» [там само].

Така позиція знаходить відгуки в серцях мешканців цього регіону, адже пересічні громадяни так і не знайшли відповіді на питання про те, чому все створене радянським народом протягом кількох поколінь дісталось кільком сім'ям? Тому що вони виявилися більш

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

хитрими, лукавими в питаннях «справедливого розподілу» соціалістичної власності? Те, що відбувалося в епоху Перебудови, викликало образу, біль, гнів донбасівців, основна маса яких змушена була виживати, хоча в останні роки існування радянської держави звикла жити гідно. Очевидно, що такий соціальний сплеск на Донбасі мав свої серйозні підстави, й українська влада повинна була його передбачити й уникнути. З іншого боку, обкрадали народ свої «рідні» місцеві олігархи, які опинилися на самому верху політичної драбини.

Далі. У програмі зазначено, що «результати економічної та господарської діяльності народу Новоросії, а також експлуатація промислових і фінансових активів, що перебувають у державній власності, будуть належати всьому народу, і можуть бути використані тільки на благо народу, за допомогою справедливого розподілу» [там само].

Отже, в Новоросії задекларовано рівні можливості для всіх її жителів. Забезпечення рівних можливостей досягатиметься антикорупційною діяльністю держави. «Збагачення через злочинство й корупцію є неможливим. Оплата праці кожної людини стане мірою корисності цієї праці для суспільства». Між рядків проглядається знайоме гасло: «Від кожного – за можливостями, кожному – за потребами». І закінчується економічний блок програми тим, що «дрібна приватна власність все ж таки існуватиме: «...Невелике виробництво та об'єкти економічної діяльності, створені руками приватників, можуть перебувати у приватній власності. Далі, ділянки землі, які використовуються для індивідуального проживання або індивідуальної сільськогосподарської діяльності, можуть перебувати в довічному користуванні з можливістю успадкування права користування» [там само]. Таким чином, економічні підвалини передбачуваної держави, безумовно, за своєю суттю є ближчими до соціалізму, ніж до ліберально-демократичної держави західного типу.

Не менш виразними є положення розділу «Соціальна сфера і культура Новоросії» аналізованої Програми. Слід зазначити, що в ньому задекларовано таке положення: «Соціальний устрій Новоросії базуватиметься на принципах рівноправності, справедливості, свободи віросповідання та культурної самоідентифікації» [там само]. Навряд чи хтось заперечуватиме проти реалізації такої тези. Разом з тим, нормативна форма духовного й релігійного виховання буде належати Російській православній церкві Московського патріархату, що «пов-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ністю передбачає свободу віросповідання, за винятком чужорідних для російської культури форм агресивних тоталітарних сект» [там само].

На особливу увагу заслуговує геополітична складова програми з огляду на те, що кінцевою метою Новоросії як держави є «виз'єднання з Великою Росією культурно або безпосередньо». Далі читаємо: «Щодо геополітики Новоросія буде орієнтована на євразійський вектор розвитку й дотримуватиметься пріоритетності налагодження стратегічних відносин з державами Сходу, в першу чергу, в межах євразійських наднаціональних структур». Співпраця з державами Заходу є можливою лише в тому випадку, якщо вони «за геополітичними поглядами є орієнтованими на Росію» [там само]. Що ж до входження Новоросії до складу військових блоків, то в документі зазначено, що вона буде входити в ті військово-політичні блоки, в які входитиме й Росія. Іншими словами, від самого початку закладається несаможостійність зовнішньої політики проєктованої держави та її залежність від Російської Федерації. Хоча, з цього приводу немає єдиної думки серед прихильників Новоросії.

У філософії дуже цікавою і завжди актуальною є проблема співвідношення належного й суцього. Програма – це «належне», і саме тому її положення не викликають неприязнї. Більше того, вони заслуговують на повагу, адже являють собою спробу виправити прорахунки, помилки, а то й навмисні зловживання влади нашої країни. Загалом у програмі декларовано демократичні цінності, тоталітарний дух не проглядається між рядків. Громадський рух «Новоросія» прагне зробити щасливою «маленьку людину» (щоправда, в розділі «Права та обов'язки в Новоросії» згадано смертну кару, до якої ця «маленька людина» може бути засуджена за рішенням народного суду).

З іншого боку, суще – це далеко не повний перелік описаних у програмі територій: «На сьогоднішній день Новоросія – це політичний, культурний, історичний регіон, який об'єднує Донецьку, Запорізьку, Миколаївську, Одеську, Херсонську, Дніпропетровську, Харківську та Луганську області» [там само]. Декларований таким чином політичний простір не існує в дійсності, а є умоглядним конструктом або ж віртуальною реальністю, яка існує лише в потенції. Як політичної, територіальної, економічної одиниці й саме «на сьогоднішній день» Новоросії не існує, а є лише кілька районів Донецької та Луганської областей під контролем нової проросійської влади. Для того щоб Новоросія стала дійсністю, знайшла своє буття, необхідними є

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

військові дії, бо Україна не збирається віддавати свої території без опору. Таким чином, ще до втілення належного в суцше на нас чекає війна, яка, можливо, спричинить такі зміни, що про належне буде зовсім інше уявлення.

Сьогодні соціалістичні цінності є тільки деклараціями, що об'єднують тих, хто не задоволений крайнощами української політики і прагне відродження СРСР. Вважають, що Росія відстоює соціальну рівність перед загрозою з боку НАТО, США та ЄС, які мріють поневолити слов'янський світ. Багато хто досі впевнений, що озброєні люди на Донбасі відстоюють соціалізм у боротьбі з капіталізмом. «Було запроваджене гасло, ніби Донбас сьогодні – це Іспанія 36-го року, бойовиків порівнювали з інтербригадами, що билися з фашизмом. Почали говорити, що сепаратисти борються з фашистами-олігархами – за соціалістичне господарство» [2]. При цьому якимось забувають, що сама Російська Федерація є досить далекою від соціалістичних цінностей і перспектив. Реверанси в бік соціалізму в ДНР і ЛНР – не більше ніж аберації (від лат. aberrare – «віддалятися, відхилитися»), відхід від мейнстріму російської політики.

Сьогодні в Росії на порядку денному стоїть питання не про соціалістичну, а про консервативну модернізацію. У цьому словосполученні-концепті провідну роль відіграє слово «консервативна», а «модернізація» додано більше як данина модній риториці, як своєрідний баланс між спрямованістю векторів у минуле (консерватизм) і в сьогодення.

На думку політолога Йосипа Діскіна, ключова проблема консервативної модернізації – це переформатування всього інституційного простору відповідно до консервативних цінностей більшості. «Справа в тому, – пише він, – що «ліберальні» інститути в неліберальному соціальному середовищі неминуче генерують лицемірство й цинізм, заохочують до відхильної, або, науковою мовою, опортуністичної поведінки, до морального виправдання порушення законних норм» [3, с. 5].

Основними умовами консервативної модернізації є, по-перше, консолідація еліт: «...Необхідною є консолідація тих, кого ми самі визнаємо «своїми», з ким готові зважено й відповідально обговорювати нагальні проблеми країни, з ким можемо домовлятися про спільні дії... Необхідною є не просто ідейна, але ідейно-політична класова консолідація». По-друге, це – «...безкомпромісна боротьба з мораль-

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

ним виправданням порушень писаного закону. Консерватор цінує в собі моральні підстави власних дій, покликаний відкинути нав'язану ще нігілістами догму, що справжній інтелігент зобов'язаний протистояти владі. ...Важливо, що хоча б серед своїх була проведена жорстка селекція лідерів громадської думки з добре відомими критеріями професіоналізму, патріотизму і громадянської відповідальності». Необхідно подолати ситуацію, «коли суспільний статус створюється безоглядною критикою будь-яких, навіть нагальних дій влади». Потретьє, треба рухатися до реалістичного законодавства. Принцип «намалюємо – будемо жити» все ще є визначальним у наших законодавців. Треба зламати цю хибну систему. Консервативна традиція вимагає оцінювати реальні можливості змін соціальних практик, які маємо намір регулювати» [3, с. 5].

Як бачимо, духовна ситуація в сучасній Росії спрямована не на прогресивне сходження, а на закріплення сформованих відносин з яскраво вираженою ідеалізацією минулого. Російські олігархи, що знаходяться при владі, не зацікавлені у змінах. Маніпуляція масової свідомості, що ініціюється ними, апелює до зразків дорадянської, імперської, православної ідентичності. «При цьому, – пише М. Кантор, – олігархи Кремля, які є багатшими за українських, озброюють Донбас. Звільнені від ярма українських багатіїв, робітники не згуртуються в комуни; та це й не пролетаріат – робітники та їхні сім'ї втікають. При цьому лідери Донбасу говорять про приєднання до Росії, в економіці якої соціалістичні наміри відсутні. На прапорі Донецької республіки зображений російський монархічний двоголовий орел, прем'єр-міністр ДНР Бородай (генерал ФСБ, присланий з Росії) заявляв про необхідність відтворення Російської імперії в її колишніх кордонах, а начальник збройних сил ДНР – російський полковник Гіркін (Стрелков) заявив, що бореться за монархічні цінності» [2].

Консервативна модернізація передбачає виправлення «помилки історії», до яких, поза будь-якими сумнівами, Кремль відносить і самостійність України. Росія прагне повернути втрачені території, іменуючи колишній імперський простір «руським миром». Придушення України є нічим іншим, як звичайною імперською практикою, адже імперська Росія придушувала українські та польські заколоти регулярно. Радянська Росія, як спадкоємиця Російської імперії, придушувала бунтівну Чехословаччину та Угорщину, проявляючи себе не захисни-

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

цею соціалістичних ідеалів рівності, а охоронницею імперських рубежів. І сьогодні Росія відтворює ту саму традицію.

Характеризуючи сучасну Росію, М. Кантор вважає, що ми маємо справу з неймовірним соціальним утворенням – постсоціалістичним феодальним ладом. «Господарі квазідержави являють собою небувалий в історії соціальної науки гібрид: це офіцери держбезпеки – і одночасно мільярдери. Теоретично така комбінація є неможливою, але в умовах постсоціалістичного феодалізму такий стан речей виявляється природним. Сьогоднішнє бажання Росії повернутися до статусу Російської імперії (бажання, якого ніхто й не приховує) фактично позначає повернення до кріпосного ладу. Саме так, і аж ніяк інакше, можна управляти народом на великих і безплідних просторах зі зруйнованим господарством» [2].

Таким чином, реальна (не умоглядна) Росія вже припинила бути привабливим зразком для наслідування. Чи не тому російський футуролог М. Калашников виступає категорично проти об'єднання майбутньої Новоросії з Росією? «Вона ні в якому разі не повинна входити до нинішньої РФ, щоб не знищити індустрію та сільське господарство. Потрапити під владу нинішніх «ефективних менеджерів» – боронь Боже! У тому й привабливість Новоросії, що там ніколи не було Гайдара й Чубайса, що в ній досі немає Дворковича, Улюкаєва, Набіулліна та Сілуанова з Грефом... Незалежна Новоросія повинна стати оплотом розумної, проектної промислової політики, осередком аграрного відродження. У цьому сенсі Новоросія має стати потужним чинником зміни РФ, її звільненням від п'ятої колони лібералів-монетаристів при владі. Можна сказати, що Новоросія стане плацдармом для відвоювання Великої Росії, найсильнішим стимулятором розвитку РФ» [4, с. 2]. Таким чином, позиція М. Калашникова, небезпідставно кардинально відрізняється від геополітичних настанов провідних ідеологів майбутньої Новоросії.

Висновки

Резюмуючи матеріал, необхідно зупинитися на таких положеннях. По-перше, соціалістичні тенденції на Донбасі мають глибоке коріння, і протиставити цим інтенціям українська влада повинна тільки виважені рішення, які б попереджали потенційні конфліктні ситуації. В українському політикумі завжди підкреслювалась «особливість» Донбасу. Вона мала амбівалентний характер, регіон

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

«зображували» як з негативної, так і з позитивної сторони. Вважаємо, що негативний образ Донбасу активніше підтримувався в громадській думці, ніж позитивний. Звичайно, не можна заперечувати той факт, що у донбасівців за роки існування в СРСР небезпідставно виробилася споживацька психологія: «ми так важко працюємо, ми так страждаємо, і нам за це держава винна». Але справедливості заради необхідно визнати й те, що на Донбасі хочуть і вміють працювати. Актуальним завданням існуючої політичної еліти має стати розробка здорової ідеї об'єднання Донбасу та України в майбутньому. Необхідно знайти такі підстави для зближення центру й регіону, які б позитивно змінили і Україну, і Донбас.

По-друге, владі у своїх діях не можна керуватися стереотипами. Ті політичні лідери, які називають усіх жителів Донбасу «ватниками», завдають непоправної шкоди сьогodнішнім і, що важливіше, майбутнім відносинам України й жителів окупованих територій, особисто ображають громадян цього регіону. Донбас – різний, неоднорідний: активний і очікувальний, креативний і пересічний, мрійний і ностальгуючий, агресивний і ображений. Одні його представники воюють на боці України, а інші – на боці ДНР, і це – екзистенційний вибір кожної людини. Причому, в ополченні ДНР – не тільки маргінали й люмпени, як це намагаються втовкмачити в голови українцям. Бачення суті конфліктної ситуації у східних українців відрізняється від погляду на цю проблему українців центральної і західної України.

По-третє, в умовах інформаційної війни та маніпуляції свідомістю «маленька людина» втрачає точку опори в своїх міркуваннях, в аргументуванні своїх положень, вона «стрибає» з однієї політичної платформи на іншу. На сьогodнішній день маємо хаотичне сплетіння соціалістичної, імперської, націоналістичної аргументації, що свідчить про невпорядкованість масової свідомості. Причому це стосується не тільки деяких жителів ДНР або ЛНР, а й громадян усієї України. Тому не дивно, що люди не можуть «розгледіти» дійсні підстави тієї чи іншої політичної платформи, а намагаються їх домислити, видати бажане за дійсне. Це повною мірою стосується і проекту Новоросія. Два основних міфи міцно засіли в головах людей на Донбасі: «Донбас може бути Росією» і «Донбас – це СРСР-2».

Кожна країна, як і окрема людина, приймає рішення, вона робить свій вибір, несе відповідальність за цей вибір, за своїх громадян.

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У свою чергу, кожна людина сподівається на правильний вибір своєї країни, на раціональність рішень, прийнятих у ній. Так вирощується любов до Батьківщини, до рідного краю. Конфлікт різних рівнів ідентичності – цивілізаційної, національної, регіональної – це велика трагедія для громадян, змушених робити вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Программа Общественно-политического движения «Партия Новороссия» // Новороссия. – 21 мая 2014 года. – № 1. – С. 1.
2. Кантор М. Империя наизнанку. Как и зачем мы устранили логику и правду в своей собственной истории / М. Кантор // Новая газета. – 8 декабря 2014. – № 138.
3. Дискин И. Очередные задачи консервативной модернизации / Иосиф Дискин // Известия. – № 238 (29238). – 18 декабря 2014. – С. 5.
4. Калашников М. Новороссия – завтрашняя реальность / М. Калашников // Новороссия. – 11 июня 2014. – № 3. – С. 2.

Статья посвящена анализу политической ситуации на Востоке Украины, исследованию причин военного конфликта в данном регионе. Проанализирована программа общественно-политического движения «Партия Новороссия», исследована стратегия консервативной модернизации в России, которая включает в себя: во-первых, консолидацию элит, во-вторых, бескомпромиссную борьбу с нравственным оправданием нарушений писаного закона, в-третьих, движение к реалистичному законодательству. Автор приходит к выводу о существовании реального противоречия между политическими ожиданиями некоторых жителей ДНР и ЛНР на реставрацию социализма и реальными преобразованиями в самой России, которые не имеют никакого отношения к социалистическим.

Ключевые слова: аберрация; конфликт; социализм; модернизация; консервативная модернизация.

The article analyzes the political situation in the East of Ukraine, studies the causes of armed conflict in the region. The purpose of this article is to assess the mass public expectations of new state formations in the east of Ukraine with regard to socialist transformation and correlation of these expectations with the strategic installations ruling in Russia. The first semantic unit of the article substantiates that Donbass in its current form is a product of Soviet industrialization, and therefore the mass consciousness is characterized by nostalgia for the recent past. It is with the socialism that calls for social justice, equality, democracy, against theft, corruption, oligarchs and private property are connected. Although these provisions are not recorded under the heading of “building socialism in the DNR and LNR”, residents of these political formations in all their undertakings

Буття на межі: особливості соціальної та екзистенціальної ситуації в умовах східноукраїнського конфлікту

are inclined to see the very socialist component. The self-government is forced to reckon with the mood of the masses, sharing socialist rhetoric at least "in the outer form". The article analyzes the program of socio-political movement "New Russia Party". The second semantic unit of the article studies the strategy of conservative modernization in Russia, which includes: first, consolidation of the elites; second, uncompromising struggle with the moral justification for violations of the written law; and third, movement towards realistic legislation. The course for conservative modernization does not imply socialist methods in public administration and functioning of the economy. Thus, there is a real contradiction between the political expectations of some residents of the DNR and the LNR for the restoration of socialism and the real transformations in Russia itself, which have no relation to the socialist transformation.

Key words: *aberration; conflict; socialism; modernization; conservative modernization.*

REFERENCES

1. The program of Social-Political Movement "Party New Russia" (2014), *Novorossiya*, № 1, 21 may, p. 1 (rus).
2. Kantor M. (2014), *Novaya gazeta*, № 138, 8 December (rus).
3. Diskin I. (2014). Ocherednie zadachi konservativnoi modernizatsii, *Izvestiya*, № 238 (29238), 18 December, p. 5. (rus).
4. Kalashnikov M. (2014), *Novorossiya*, № 3, 11 June, p. 2. (rus).

Наукове видання

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

О. Федоряченко
В. Гуржи

Підп. до друку 23.02.2015. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Суг. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 20,6.
Обл.-вид. арк. 21,1. Наклад 200 прим. Зам. 02-23.

Видавниче підприємство «Східний видавничий дім»
(Державне свідоцтво № ДК 697 від 30.11.2001)
83086, м. Донецьк, вул. Артема, 45
тел./факс (062) 338-06-97, 337-04-80
e-mail: svd3380697@gmail.com